

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LXIII/2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миљивој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
академик Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LXIII/2

Уредништво:
Др МИЉИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ,
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, Др ДРАГА ЗЕЦ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, Др МОТОКИ НОМАЧИ,
Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА, Др МИЉОРАД РАДОВАНОВИЋ,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr MOTOKI NOMACHI, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ, Dr VLADISLAVA RUŽIĆ,
Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LXIII/2

НОВИ САД
2020

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Радмило Маројевић: Реконструкција штампарских грешака на основу замјене вокалских графема (у Његошевом спјеву <i>Шћепан Мали</i>)	7
Dejan Sredojević, Maja Marković: Qualitative and Quantitative Distinctions Between Lexical Accents of Standard Serbian in the Speech of Novi Sad (Minimal Pair Corpus)	33
Милена Јакић Шимшић, Тијана Весић Павловић: Значењска супротност придева српског језика у реченичном контексту	55
Наташа Киш: Синтаксичко-семантичке карактеристике допуна придева	75
Јован Чудомировић: Самосталне условне клаузе: међузависност граматике и прагматике	99
Марија Стефановић: Значење и концептуализација важног (на материјалу руског језика)	119
Радослава Трнавац: Изражавање ауторског става у уводницима и онлајн коментарима на руском језику	139
Душанка Звекић-Душановић: О неким синтаксичко-семантичким типовима узрочних конструкција у српском и мађарском језику	153
Анђела Васиљевић: Дискурсни маркери <i>en effet</i> , <i>effectivement</i> , <i>en fait</i> и њихови српски функционални еквиваленти	165

ХРОНИКА

Јасмина Грковић-Мејџор: In memoriam: Милорад Радовановић (4. IX 1947 – 10. VI 2020)	191
---	-----

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Јасмина Грковић-Мејџор: Виктор Савић. <i>Српска књижевна реч у својим првим стиолећима</i>	197
Мирјана Петровић-Савић: Павле Ивић. <i>Расправе, сјугуђе, чланци. 2. О дијалектологији</i> (прир. Слободан Реметић)	203
Жарко Бошњакловић: Татјана Трајковић, Јордана Марковић. <i>Дијалекатска хрестоматија српског језика</i>	206
Марина Јуришић: Зоран Симић. <i>Синтакска падежа у говору романијског илајџа: метафоризација простира</i>	210
Рецензенти	217
Упутство за припрему рукописа за штампу	219
Contents	225

Радмило Маројевић

РЕКОНСТРУКЦИЈА ШТАМПАРСКИХ ГРЕШАКА
НА ОСНОВУ ЗАМЈЕНЕ ВОКАЛСКИХ ГРАФЕМА
(У ЊЕГОШЕВОМ СПЈЕВУ *ШЋЕПАН МАЛИ*)*

У раду се разматрају, прво, примјери погрешне идентификације вокала /a/, /o/ и /e/ у првом издању *Шћепана Малої* као резултат неадекватне транскрипције вокалских графема пјесниковог рукописа, и друго, погрешна перцепција графема *е* и *е*: првом се означававала фонемска секвенца /je/, а другом само вокал /e/, па је долазило до њиховог мијешања. У раду се примјењује поредбена анализа с *Горским вијенцем*, *Лучом микрокозма* те са споменарском пјесмом и медитацијом у прози из пјесникове *Биљежнице*.

Кључне ријечи: Петар II Петровић Његош, спјев *Шћепан Мали*, спјев *Горски вијенац*, спјев *Луча микрокозма*, фонема /a/, фонема /o/, фонема /e/, фонемска секвенца /je/.

This paper focuses, first, on examples of incorrectly identified vowels /a/, /o/ and /e/ in the first edition of *Stephen the Little* as a result of inadequately transcribed vowel graphemes from the poet's manuscript. Second, it deals with the incorrect perception of the graphemes *е* and *е*: the first indicates the phoneme sequence /je/, and the second just the vowel /e/, and so mixing of the two occurred. The paper applies a comparative analysis with *The Mountain Wreath*, *The Ray of the Microcosm*, and the monumental poem and prose meditation found in the poet's *Notebook*.

Key words: Petar II Petrović Njegoš, the epic *Stephen the Little*, the epic *The Mountain Wreath*, the epic *The Ray of the Microcosm*, phoneme /a/, phoneme /o/, phoneme /e/, phonemic sequence /je/.

0. ПРИСТУП. Критичко издање спјева *Шћепан Мали* Петра II Петровића Његоша заснива се, с једне стране, на изворима, а њих је четири: аутограф прве странице рукописа, двије претходне публикације четврте појаве првог чина, у листу *Jadranski Slavjan* и у листу *Србске новине*, и прво издање; с друге стране – на интертекстуалним везама с другим издањима и рукописима; с треће стране – на разоткривању замјене вокалских графема у тексту првог издања у односу на претпостављени пишчев рукопис. У овом раду разматра се трећи круг исправки штампарских грешака у првом издању *Шћепана Малої*, а он се заснива на утврђивању замјенс вокалских графема у првом издању као на специфичном методу реконструкције.

* Рађено у оквиру научног пројекта „Пјесничка дјела Петра II Петровића-Његоша у оригиналу и руским преводима” Института за славистику и филологију Паневропског универзитета Апеирон у Бањој Луци.

(1) Два типа замјене – замјена графема **а** и **о**, која је посвједочена у бројним примјерима, те **е** и **о**, која има појединачне потврде – била су двосмјерна: у правцу **а** → **о**, **е** → **о** и у правцу **о** → **а**, **о** → **е**. Трећи тип замјене једносмјеран је – само у правцу **е** → **а**, и има појединачне потврде.

(2) Четврти тип, тј. замјена (превасходно верзалних) графема **Є** и **Е**, није се тицао вокала (у оба случаја то је било **е**) него реализације или нереализације иницијалног **ј**.

(3) Да ли се може говорити о замјени вокалских графема у смјеру **а** → **и**? Јевто М. Миловић је мислио да може: на основу аутографа он је у свом издању измијенио 13. стих спјева, испоставило се: неоправдано. Стих наводимо према нашем основном издању, у контексту синтаксичког периода:

отворте се витешке гробнице,
сâмā славо, сâмō приџежиште,
пѡ Кѡсову, сѣбскијех јунакā –
ево зѡрѣ на ваше брегове
да нам општу обас'ја светињу
и амāнет наше народности;

[ШМ 10–15].

У издању Јевта М. Миловића (и његовом транскрипту рукописа) стих гласи: ево зоре на више брегове (Миловић 1965: 16, 392). У посебном прилогу под насловом „Рукопис прве двије странице *Лажно цара Шћејана Малој*” (стр. 387–398, с уметнута два листа снимка) Миловић, између осталог, категорично тврди да 13. стих спјева, односно 14. стих аутографа, „гласи у оригиналу: ‘Ево зоре на више брегове’; у издању из 1851. поткрала се у њему једна штампарска погрешка: ‘Ево зоре на ваше брегове’” (стр. 394). У *Објашњењима* Миловић тврди: „То је чита грешка. Овај стих мора гласити: *ево зоре на више брејове*. У Његошевом рукопису тако он и гласи: *ево зоре на више брејове*. То је једино и правилно. Мисао горњих стихова је ова: Прах, пепео, Немањића и Хребељановића треба да се весели, јер је настала прекретница у историји српског народа. [...] За Српство се, дакле, зора рађа. Она ‘отвара врата истоку’ и већ је обасјала ‘више брегове’” (стр. 276).

Миловићева корекција (*ваще* → *више), коју каснији приређивачи нису прихватили и поред окакве вишеструко исказиване категоричности, мора се одбацити и из палеографских (у рукопису пише ипак **ваше**, тј. посвједочена варијанта графеме улази у лепезу Његошевих рукописних варијанти вокала **а**, а нимало не личи на варијетете вокала **и**, који није имао квацицу горе), и из лексичко-семантичких (именица у акузативу множине *брејове* јесте семантички русизам у начењу ‘обале’), и из контекстуалних разлога: кад се отворе витешке гробнице српских јунака који су послје Косова стигли у Црну Гору као ново, славом овјенчано приџежиште да се опојају, њихови крајеви су својеврсне њихове обале (а не „виши брегови”).

(4) У раду се не разматрају примјери могуће замјене вокалских графема **ѣ** и **е** јер се они друкчије објашњавају – неадекватном редактуром ради остваривања принципа изосилабизма: Његош је понекад и за једносложни рефлекс дугог јата умјесто графеме **ѣ** користио диграм **іе**, а Стојковић је просто

изостављао десетеричко **i**. Ми смо у квадратној загради реконструисали сонант *j* с препозитивним апострофом у четири десетерца: нò се чўдїм на- шим прѣв[']јѣнцима: [ШМ 360]; ма ако смо зã гр[']јѣх прађедовски [ШМ 531]; архистратїг кад прѣвї сãгр[']јѣшї, / кã ће слаби човјек да нè згр[']јѣшї? [ШМ 3029–3030] и у једном шеснаестерцу: кад свободу свѣтў рўжї / а тирãнству сл[']јѣпõм служи: [ШМ 828 (14)]. Рефлекс кратког јата, тј. сонант *j* без апо- строфа, реконструисали смо само у десетерцу: Св[']јѣдõцбã сў јавнијех сто- тине: [ШМ 2870].

1. ГРАФЕМЕ а и о. – Замјена ових вокалских графема условљена је тиме што је Његош писао слова *а* и *о* на врло карактеристичан начин. У његовом рукопису слова се разликују, али они који су тај рукопис читали (и препи- сивали а потом штампали) могли су Његошево слово **а** прочитати као [о], и обрнуто – слово **о** као [а].

1.1. У *Шћепану Малом* реконструишемо четири примјера замјене во- калских графема у смјеру **а** → **о**.

(1) Први примјер у којем је Његошево **а**, по нашем мишљењу, погрешно прочитано као [о] реконструишемо у 2172. стиху (овдје и даље: по нашој ну- мерацији стихова, која је спроведена на нивоу спјева као цјелине). У првом издању, у којем стихови нису нумерисани, стих гласи: Грдно ли си браћу заводио, (Стоковић 1851: 103).

Навешћемо примјер у контексту реченице према нашем основном из- дању:

О прòклѣтò криво вјеровање,
грдно ли си браћу завадило,
грдно ли си браћу помразило!
(МАРОЈЕВИЋ 2018: 375 (2171–2173)).

Примјер је занимљив највише по томе што и погрешно читање у наве- деном контексту, формалнограматички узев, има смисла. Али то *криво вјеро- вање* није заводио сву браћу него је једну завело, а другу није, и завело ју је једном (у свршеном виду). Пјесник, односно његов књижевни јунак, међутим, није то хтио да каже него да укаже како је *криво вјеровање* браћу тешко зава- дило (свршени вид) и тешко помразило (опет свршени вид). Овај синтаксички паралелизам стихова с глаголским облицима у свршеном виду недвосмислено потврђује оправданост наше реконструкције.

Како су проблем рјешавали наши претходници, досадашњи приређива- чи *Шћепана Малог*? У другом издању, у којем није било нумерације стихова, облик је исправљен: Грдно ли си браћу завадило, (Јовановић 1881: 86), што је прихваћено и у трећем издању, у којем је нумерација стихова спроведена на нивоу дјела (Костић 1902: 121 (2223)). Милан Решетар, који стихове нуме- рише по чиновима, као и његови сљедбеници прије Младеновића, облик не исправља: грдно ли си браћу заводио (РЕШЕТАР 1926: 265 (III 504)), али у фусноти указује на исправку у издању браће Јовановића: 504 завадило. Ј. (РЕ- ШЕТАР 1926: 265 (нап.)). Решетара слиједи Данило Вушовић, али без напомене (Вушовић 1935: 219). Облик је поново исправио Михаило Стевановић, овога

пута коначно: грдно ли си браћу завадило, (СТЕВАНОВИЋ 1952: 113, исто у НЕДИЋ 1964: 94, МИЛОВИЋ 1965: 138; МЛАДЕНОВИЋ 2007: 139 (2223)).

(2) Други примјер у којем је Његошево **а** погрешно прочитано као [о] реконструишемо у 2260. стиху: Јошт мојима очима не виђох (СТОЛКОВИЋ 1851: 107), тј. полазимо од тога да је у трећем такту посвједочен глаголки облик свршеног вида у имперфекатској форми с негацијом *не виђах* у значењу ‘ни-сам видио’.

Оваква графика није побудила сумњу приређивача другог издања, па он оставља неисправљен одрични облик из 2260. стиха: не виђох (ЈОВАНОВИЋИ 1881: 89). У трећем издању, Драгутин Костић исправља облик замјењујући слово **о** са **е**: Јошт мојима очима не виђех (КОСТИЋ 1902: 126 (2311)). Исправку прихвата Милан Решетар (РЕШЕТАР 1926: 269 (III 592)). Данило Вушовић се враћа на штампарску грешку првог издања: не виђох (ВУШОВИЋ 1935: 222), а њега слиједе послјератни приређивачи (СТЕВАНОВИЋ 1952: 117; НЕДИЋ 1964: 98; МИЛОВИЋ 1965: 144; МЛАДЕНОВИЋ 2007: 144 (2311)).

Облик из 2260. стиха треба исправити, али не онако како су то чинили Костић и Решетар (замјенивши слово **о** са **е**), него онако како смо то ми први учинили у основном издању (замјенили смо слово **о** са **а**): јошт мојима очима не виђах (МАРОЈЕВИЋ 2018: 378 (2260)).

Исти одрични облик првог лица једине имперфекта у аорисном значењу посвједочен је у *Горском вијенцу* у стиху: младе главе онакве не виђах! [ГВ 1971], али њега не треба реконструисати: он је и у првом издању и одштампан са **а**: **не виђахъ** (стр. 79). У критичком издању *Горској вијенца* уз облик (не) *виђах* донијели смо следећу текстолошку напомену: „дијал., 1.л. јд. имперфекта гл. свр.в. *виђаѝи* ‘видјети’ у зн. аориста ‘(не) видјех’ [за 2.л. јд. види ст. 114] (није 1.л. јд. имперфекта (не) *виђах* нити 1.л. јд. аориста (не) *виђах* гл. несвр.в. *виђаѝи*)” (МАРОЈЕВИЋ 2005: 159).

Друга потврда глагола у *Горском вијенцу* јесте у облику другог лица једине имперфекта у аорисном значењу: Виђаше ли како стријељају, [ГВ 114]. Облик је са **а** написан у рукопису и у првом издању одштампан са **а**: **виђаше** (л. 2), **Виђаше** (стр. 5). У критичком издању *Горској вијенца* уз облик *виђаше* донијели смо следећу текстолошку напомену: „дијал., 2.л. јд. имперфекта гл. свр.в. *виђаѝи* ‘видјети’ у зн. аориста ‘видје’ [за 1.л. јд. види ст. 1971] (а не 2.л. јд. имперфекта *виђаше* гл. несвр.в. *виђаѝи*)” (МАРОЈЕВИЋ 2005: 43).

У анализираном примјеру из *Шћепана Малој* не треба, дакле, полазити од облика аориста и од ефекта јекавског јотовања, тј. од грешке замјене **е** → **о** [види т. 3.3]. Занимљиво је да у другом стиху послје овога стварно налазимо облик аориста, али он је правилно употријебљен и правилно одштампан у првом издању: као момче ово што сад виђех. [ШМ 2262, **виђех** (стр. 107)].

(3) Трећи примјер у којем је Његошево **а** вјероватно погрешно прочитано као „о” и у којем бисмо могли реконструисати штампарску грешку првог издања тиче се прозног текста испред 2293. стиха: Шћепан отвора писмо, гледа га као да га чита, и [о]д радости плаче, (СТОЛКОВИЋ 1851: 109).

Како су проблем рјешавали, ако су га рјешавали, наши претходници, досадашњи приређивачи *Шћепана Малој*? Облик је исправљен у другом издању: Шћепан отвара писмо, (ЈОВАНОВИЋИ 1881: 91), али се у трећем Драгутин

Костић враћа на графију првог издања: *Шћейан ойѡвора ѡисмо*, (Костић 1902: 129 (–2352)). Слиједе га каснији приређивачи: Шћепан отвора писмо, (РЕШЕТАР 1926: 271 (III –633), исто у Вушовић 1935: 223, СТЕВАНОВИЋ 1952: 119, НЕДИЋ 1964: 99), уз два изузетка – поново је облик исправио Јевто М. Миловић: Шћепан отвара писмо, (Миловић 1965: 44), а у томе га је слиједио Александар Младеновић (Младеновић 2007: 52). – Лексикографи се (у двотомном *Речнику Његошевог језика*) нису одредили: они и не наводе глагол *отворати, и наведеним примјером не илуструју посвједочени глагол „**отварати**” (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: 598). То се у лексикографији зове нулто рјешење.

С обзиром на бројност примјера с оваквим типом замјене вокалских графема у издањима Његошевих дјела [види т. 1.2], и ми смо у основном издању облик исправили: *Шћейан ойѡварѡ ѡисмо, ѡлега ѡа каѡ га ѡа чийѡ, и [ѡ]га радосѡи ѡлаче*. (МАРОЈЕВИЋ 2018: 380 (–2293)).

(4) Четврти примјер је у 2638. стиху – умјесто женског рода придјева (с флексијом *-а*) транслитерисан је предикативни прилог (с окамењеном флексијом *-о*): Извјестно је њеном Величеству (Стојковић 1851: 125).

У другом издању грешка није исправљена, али је неоправдано упрошћена сугласничка група *-стн-* а руски суфикс *-ество* замијењен сложеним суфиксом **-анство* по српском обрасцу: Извјесно је њеном величанству (Јовановићи 1881: 104). У трећем издању враћен је само изворни лик именици: Извјесно је њеном величеству (Костић 1902: 148 (2712)). Грешку замјене вокала први је исправио Милан Решетар: Извјесна је Њеном Величеству (РЕШЕТАР 1926: 285 (IV 142)) указујући у фусноти на графију првог издања: 142 Извјестно (РЕШЕТАР 1926: 285 (нап.)), а слиједе га, осим Недића, каснији приређивачи (без фусноте) (Вушовић 1935: 234, исто у СТЕВАНОВИЋ 1952: 138, Миловић 1965: 171, Младеновић 2007: 166 (2712)). Владан Недић враћа из првог издања (оправдано) сугласничку групу *-стн-*, али (неоправдано) и редакторску грешку замјене вокала: Извјестно је Њеном Величеству (НЕДИЋ 1964: 115).

Ми смо у основном издању, уз селективно стављене акценте, вратили сугласничку групу *-стн-*, исправили флексију и укинули велика слова: Извјестна је њеном величеству / ваша храброст од пантививијека (МАРОЈЕВИЋ 2018: 396 (2638–2639)). Ово посљедње чинимо зато што се у епистоларном жанру могу велика слова и употребити, али их не треба користити у репликама лица у спјеву.

1.2. Замјену самогласника **а** → **о** налазимо и у издањима других Његошевих дјела, а то нам служи као интертекстуална потврда за реконструкцију четири ријечи у *Шћейану Малом* [види т. 1.1].

(1) Због специфичне Његошеве графије бројни приређивачи, а и истраживачи, читали су облике именице **љубавь** са **о** умјесто са **а**. Тај тип замјене, који смо означили као замјену вокалских графема **а** → **о**, посвједочен је и у *Лучи микрокозма*, али се филолошки докази могу навести сравњењем с рукописима *Горској вијенца* [види даље т. (3)] и *Биљежнице*. У 3. стиху споменарске пјесме из *Биљежнице* „Сви надмени комплименти...” Његошево: **љубавь** (л. 25 об.) први издавачи су прочитали као русизам: Славјанска је љубов прека / у простоти она блиста (грешку је прије нас исправио Радован Лалић, без

коментара (види МАРОЈЕВИЋ 2017: 622–623, а наведену пјесму на стр. 144 (снимак) и 145 (транскрипт)).

(2) С вокалом **а** реконструисали смо у *Лучи микрокозма* именицу *ѡвѡр*, која је двапут тако и написана: **тварь** (стр. 5) [ЛМ 58], **Тварь** (стр. 8) [ЛМ 134]; у трећој потврди (све су у Прологу) реконструишемо штампарску грешку замјене самогласника **а** → **о**: твар ти слаба дјела не постиже, [ЛМ 149, **Творь** (стр. 8)]. У првом издању у наведеној ријечи су, заправо, двије штампарске грешке: поред замјене (**а** → **о**) то је и замјена јерова (**ѡ** → **ѡ**), али она није за савремено издање релевантна (поред тога, она је могла бити учињена према руском језику). Оправданост реконструкције у наведеном примјеру потврђујемо критеријумом интертекстуалности – у верзији строфе која је нађена у Његошевој заоставштини и објављена у листу *Црнојорка* именица тако и гласи: Твар ти слаба дјела непостиже, (Драговић 1885/1981: 40). Приређивач текста за штампу, вјероватно Марко Драговић, правилно је прочитао стих из Његошевог рукописа, само што га даје новим правописом (овај и друге примјере вокалске замјене у смјеру **а** → **о** види у МАРОЈЕВИЋ 2016: 654–658).

Ми смо у критичком издању *Луче микрокозма* објавили фототипски строфу која је нађена у Његошевој заоставштини с уводном биљешком уредника *Црнојорке* и узели је у обзир у текстологији (МАРОЈЕВИЋ 2016: 630–632). Данило Вушовић под бр. 66 библиографије *Његошева дела по хронолошком реду њосѡанка* указује да је Лавров на стр. 407 своје књиге о Његошу констатовао да су из *Луче* („Посвета”, ст. 141–150) и стихови које је Марко Драговић штампао у *Црнојорки* за 1885. г., бр. 5, као засебну и непознату Његошеву пјесму (Вушовић 1936: XXVI), али је није узео у обзир приликом приређивања Његошевог списа.

(3) Интертекстуална веза с рукописом *Горској вијенца* у поређењу с првим издањем тиче се замјене самогласника **а** → **о**, прије свега, у именици *љубав*. Његош је писао слова *а* и *о* на врло карактеристичан начин. У његовом рукопису слова се разликују, али они који су тај рукопис читали (и преписивали или штампали) могли су Његошево **а** прочитати као „о”. Погрешно читање Његошевог **а** у именици (генитив једнине) **љубови** (1023. и 1035. стих) одражено је у првом издању *Горској вијенца*. Именицу *љубав* Његош је употребио трипут у *Горском вијенцу*, једном у номинативу: смијешна је ова наша *љубав* – [ГВ 1025, **љубавь** (стр. 39, л. 11 об.)], и двапут у генитиву: па *љубави* више не требају. [ГВ 1023, **љубови** (стр. 39), **љубави** (л. 11 об.)]; *Љубави* ти, *набави* ми такви: [ГВ 1035, **Љубовити** (стр. 39), **љубавити** (л. 11 об.)]. Као што видимо, у сва три примјера у рукопису је именица *љубав*, а у два је у првом издању она прочитана погрешно као **љубов*.

(4) Погрешно читање Његошевог **а** одражено је у првом издању *Горској вијенца* и у глаголу (прво лице једнине презента) **опожањ** (1244. стих). Подробније о овом питању види у критичком издању *Горској вијенца* (МАРОЈЕВИЋ 2005: 937–940).

1.3. Замјена вокалских графема у супротном смјеру **о** → **а** одражена је у једном стиху *Шћейана Малој* и двапут у пјесниковом *Предговору* – не и у облицима замјеница *ѡѡ* и *сваѡѡ*.

(1) У 3358. стиху Његошево рукописно **о** преписивач је очито прочитао као [а] па је оно са **а** и одштампано у првом издању: Види небо с равнинам' спојено, (Стољковић 1851: 156). Стих су оставили без измјене приређивачи наредна два издања (само што га завршавају тачком и запетом) (Јовановићи 1881: 130; Костић 1902: 181 (3432)). Милан Решетар уклања апостроф, а стих завршава запетом и повлаком (РЕШЕТАР 1926: 311 (IV 864)), док Данило Вушовић оставља запету без повлаке (Вушовић 1935: 255); послеријератни приређивачи враћају тачку и запету, без апострофа на облику инструментала: види небо с равнинам спојено; (СТЕВАНОВИЋ 1952: 170 (IV 862)) или с апострофом на облику инструментала: види небо с равнинам' спојено; (НЕДИЋ 1964: 141, исто у Миловић 1965: 213; Младеновић 2007: 201 (3431)). Другим ријечима, разлике су сасвим ситне (ортографске и интерпункцијске).

Ми се од свих претходника разликујемо тиме што реконструишемо инструментал једине, односно замјену вокалских графема у смјеру **о** → **а**. Навешћемо примјер у ширем контексту према основном издању:

у вѣс сѹ се растегле равнине –
краја им се прегледат не може,
куд год човјек обрати погледе –
види небо с равнин[о]м спојено,

(МАРОЛЕВИЋ 2018: 423 (3355–3358)).

Ми претпостављамо да је у рукопису облик био написан с вокалском графемом **о** у наставку (**равниномъ**) али да је приређивач првог издања погрешно графему перципирао као **а** због специфичног Његошевог писања слова **о** (а писао га је слично нашем данашњем писању слова *а*) додавши и апостроф као знак да је пјесник ту изоставио крајњи вокал. У тачност транскрипције увјерила га је, као и касније приређиваче, употреба множине у првој од двије потврде именице у наведеном контексту, у 3355. стиху. Ова паралела је, међутим, привидна: по огромној Русији растегле су се равнине, и оне су у мноштву, али кад човјек из једног мјеста погледа – све му изгледа као једна непрегледна равнина спојена с небом. И контекст, дакле, иде у прилог наше реконструкције!

(2) У пјесниковом предговору реконструисали смо *о* умјесто **а** у двије ријечи (обје су и префиксални и суфиксални русизми) – *содржава* (садржава (Стољковић 1851: I)) и *сочиниѿељ* (сачинитељ (Стољковић 1851: III)).

(3) У Његошевом идиолекту и пјесничком језику облик *ѿѿѿо* упитне и односне замјенице вриједи као номинатив и као акузатив, а облик *ѿѿѿа* – као генитив.

(4) То исто важи и за лексичко-граматичку ријеч *сваѿѿѿо*, именичку замјеницу са значењем генерализације.

У два стиха *Шћейана Малоѿ* заредом посвједочен је најприје локатив (о) *свачему*, а онда хомонимични му датив *свачему*: о свачему да поговорићмо, / да свачему начин учинимо? [ШМ 957–958]; датив има још двије потврде, једну с предлогом, другу без предлога, у два стиха између којих је стих с несумњивим генитивом (од) *сваѿѿѿа*: к свачему се умије примаћи, / од свашта се умије одмаћи, / свачему се знаде домислити; [ШМ 1265–1267].

Номинатив има облик *свашиѿо*: Просто свашто – ево сијасета! [ШМ 736]; нека буде свашто на свијету – [ШМ 746]; пред силом се свашто лако мрви. [ШМ 1161]; пред којом се свашто само та̋рѣ. [ШМ 1510]; Може бити свашто на свијету, [ШМ 1541]; Ал бадава свашто на свијету [ШМ 3540]. Њему је хомонимичан акузатив, који је посвједочен с предлозима у: у свашто ће она загазити, [ШМ 359] и *за*: јер га дѣвлет за свашто вјерује, [ШМ 1231]; него га је Бог за свашто дао – [ШМ 2264]; у једном примјеру је акузатив у значењу локатива (с предлогом у): у свашто је за на̋с срећан био – [ШМ 1931]. Наведени облици нису спорни.

Нису спорни ни примјери у којима је посвједочен акузатив без предлога (директни објекат): Причај См̋ајо, ам̋анат ти бѡж’јѿ, / свашто пр̋аво – једнако ти бива: [ШМ 684–685]; Бѡж’јѿ сила свашто смрвит може [ШМ 1162]; он умије свашто разумјети: [ШМ 1324]; свашто чинит што им срце жуди? [ШМ 1644]; за новце ће свашто учинити – [ШМ 2784]; Све за љубав велике царице / и за твоју, њеног посланика, / чинићемо од овог чѡвјека: / стријељат га никако нећемо – / друго свашто што је теби др̋аго. [ШМ 2935–2939]; опрашта се свашто као дјечи. [ШМ 3275]; Треба свашто радит што се може, [ШМ 3723]. Ни у једном од ових стихова није изражена партитивна нијанса у значењу да би се могло поставити питање о аутентичности облика, тј. питање да није Његошево **свашта** погрешно прочитано као **свашто**.

На питање о могућој замјени Његошевог **свашто** обликом **свашта** (стр. 36, 41, 85) у првом издању – одговор је такође негативан. Сва три примјера генитива без предлога сматрамо аутентичним (у свима њима изражена је партитивна нијанса у значењу): па и да̋ је свашта што требаује – [ШМ 811]; Код тебе је свашта, игӳмане: [ШМ 1729]; Свашта сам се о теби наслуша, [ШМ 2907].

Генерални закључак: приређивач првог издања тачно транслитерише Његошево **што** и **свашто** у значењу номинатива и акузатива, а **шта** и **свашта** у значењу генитива – јер их је и сам тако употребљавао.

1.4. Реконструкцију наведених примјера [у т. 1.3], односно замјену самогласника у смјеру **о** → **а**, налазимо и у издањима *Луче микрокозма*, *Горској вијенца* и медитација у прози, што нам служи као интертекстуална потврда оправданости реконструкције трију ријечѿ у *Шћейану Малом*.

(1) Погрешно читање Његошевог **о** у прилогу **готова** (у 1996. стиху), инфинитиву **вѣравати** (у 2163. стиху) и у облику женског рода једине радног глаголског придјева **васкреснула** (у 2353. стиху) одражено је у првом издању *Горској вијенца*.

Штампарску грешку замјене самогласника у смјеру **о** → **а** реконструисемо у упитно-односној замјеници *шѿѿѡ*, у четири стиха *Луче микрокозма*. Које смо аргументе навели за ову реконструкцију? Први је аргумент историјскојезички: Његошев језик карактерише ону фазу у развоју кад је облик *шѿѿо* имао функцију номинатива или акузатива, као и функцију везника и везничког диверба, док је облик *шѿѿа* имао искључиво вриједност генитива. А и појавио се тај генитив, као што је познато, по аналогiji с именицама – **што** као *село*, **шта** као *села*. Други је аргумент интертекстуални: рукопис *Горској вијенца* показује да је Његош користио *шѿѿо*, а они који су његов рукопис

читали и преписивали за штампу често су га узимали као *шиџа*, па смо ми о реконструисали у замјеници **шта** у 233, 1107. и 1893. стиху спјева.

(2) Штампарску грешку замјене самогласника у смјеру **о** → **а** реконструисали смо у *Лучи микрокозма* у бројним облицима – у придјеву *йрѣсѣолодрѣжѣй*: Око горе престолодржеће [ЛМ 711, **престоладржеће** (стр. 28)], на основу двију потврда синонимичног придјева *йрѣсѣолодрѣжнѣй*, у којима је ријеч правилно одштампана: (ген. јд. ср.р.) престолодржнога [ЛМ 435, 1028]; у једној потврди (у првој пјесни) придјева *йѡдѣубнѣй*: рад погубног тога преступљења. [ЛМ 254, **пагубногъ** (стр. 13)], на основу шест потврда (све су у другој пјесни) у којима је придјев у првом издању правилно одштампан; у три потврде облика глагола *сочѣннѣй*: да правило бићу сочинимо [ЛМ 1296 (**сачинимо**, стр. 49)]; ступ велики мрачни сочинише [ЛМ 1906 (**сачинише**, стр. 70)]; сочинише океан опширни [ЛМ 2123 (**Сачинише**, стр. 78)], на основу радног глаголског придјева који је и одштампан са **о**: сочинила (сочинила, стр. 25) [ЛМ 602]; у радном глаголском придјеву повратног глагола *сочѣйѣннѣ се*, који је очигледни русизам, па му враћамо и руски префикс *со-*: [овде се је бесмртијем правда] / на вјечито царство сочетала, [ЛМ 688 (**сачетала**, стр. 27)].

(3) У 47. медитацији у прози Његошев русизам у издањима *Целокујних гела* замијењен је обликом из савременог књижевног језика: Искрама је допуштено у горама вјековати, али душама у прабини није, него се у њој замонтају и из ње излеђивају како частице ваздуха занесене случајем из пучине (Јалић 1967^б: 233, уп. ваздуха – Шоћ и др. 1956: 143) (види Маројевић 2017: 344, а наведену медитацију у прози на стр. 56 (снимак) и 57 (транскрипт)).

(4) Подробије о овом типу замјене види у три наша критичка издања – *Горској вијенци* (Маројевић 2005: 940–945), *Луче микрокозма* (Маројевић 2016: 658–661) и *Биљезнице* (Маројевић 2017: 619).

2. ГРАФЕМЕ *е* И *а*. – Ове графеме су једносмјерно замјењиване: они који су Његошев рукопис читали (и преписивали) могли су Његошево **е** прочитати као [а], али не и обрнуто – да Његошево **а** прочитају као [е] (Његошево **а** нимало не личи на **е**).

2.1. Његош је и слово **е** писао на карактеристичан начин. У његовом рукопису оно се разликује, али су га могли погрешно перципирати приређивачи његових дјела – што су и учинили вјероватни преписивач текста за штампу *Горској вијенци* Милорад Медаковић у Бечу [види т. 2.2] и Андрија Стојковић припремајући *Шћейана Малој* у Трсту (ако то већ није био учинио претходно Вук Врчевић у оба случаја): замјена вокалских графема у смјеру **е** → **а** потврђена је у два стиха последњег Његошевог спјева, и за оба имамо филолошке доказе за реконструкцију.

(1) Први је примјер у 276. стиху: Кад видјеше жбири и увода, (Стојковић 1851: 19). Грешку замјене вокалских графема у аутографу приликом преписивања и штампања спјева филолошки потврђују претходне публикације фрагмента *Шћейана Малој* – и она у листу *Jadranski Slavjan*: **uvode**, и она у листу *Србске новине*: **уводе**, наравно: и сам контекст. Грешку смо ми први

исправили у основном издању: Кад вид'јешѣ жбѣри и љводе (Маројевић 2018: 300 (276)), с образложењем у предговору (Маројевић 2018: 46).

(2) У *Шћепану Малом* је именица *величестѣво* посвједочена четири пута. Три пута је у првом издању правилно одштампан вокал **о**, једном у номинативу: Види дѣвнѣ твоје величество [ШМ 2299, Величество (Стојковић 1851: 109)], једном у вокативу: Допушти ми твоје величество [ШМ 2343, Величество (Стојковић 1851: 111)] и једном у дативу: Їзвѣстна је њеном величеству [ШМ 2638, Величеству (Стојковић 1851: 125)].

У једној од двије потврде у дативу, оној из 566. стиха, умјесто вокала *е* одштампано је **а**: Вашем Царском Величаству поклон! (Стојковић 1851: 31). Приређивачи нису усклађивали овај примјер са осталима, па се разликују по томе што једни задржавају велика слова из поштовања (Костић 1902: 36 (569); Вушовић 1935: 170 (I 572)), а други их замјењују малим: Вашем царском величеству поклон! (Решетар 1926: 206; Стевановић 1952: 36 (I 569), исто у Недић 1964: 31, Миловић 1965: 43; Младеновић 2007: 50 (569)).

Изузетак је приређивач другог издања, али је он додао иза **а** једно **н** па је добио српски облик: Вашем царском величанству поклон! (Јовановићи 1880: 29). С овако „исправљеним“ обликом из првог чина усклађена је само потврда из четвртог чина: Извјесно је њеном величанству (Јовановићи 1881: 104), док су потврде из трећег усклађене са Стојковићевом редакторском грешком из првог чина: Види дивно твоје величество (Јовановићи 1881: 91); Допушти ми, твоје величество (Јовановићи 1881: 93). Тако смо добили два неаутентична лика именице – *величество и *величанство, али је и ово издање од значаја за интертекстуалне паралеле: на исти начин су и други приређивачи облик именице могли мијењати, па су ти ликови доспјели тако, неисправљени, у лексикографске изворе. Уосталом, и у издањима *Горскої вијенца* појављивала су се оба ова неаутентична облика (види подробну историју питања у Маројевић 2005: 946–948).

Тако је остало и овога пута нама да исправимо неаутентични облик, што смо ми и учинили у основном издању: »Вашем царском величеству поклон! [...]« (Маројевић 2018: 310 (566)).

Примјер у којем је Његошево рукописно **е** погрешно прочитано (и погрешно одштампано) као „а“ налазимо у именици *величестѣво* и у 228. стиху *Горскої вијенца*. Ми смо, на основу Његошевог рукописа, вратили аутентични облик у критичко издање уз образложење да је **Величаство** штампарска грешка првог издања:

Величество витешке ти душе
надмашује бесмртне подвиге
дивне Спарте и великог Рима –
[ГВ 228–230, **Величаство** (стр. 9), **величество** (л. 3 об.)].

У *Лучи микрокозма* има једанаест потврда именице *величестѣво*, која није русизам него црквенославенизам руске рецензије. Зрело Његошево пјесничко стваралаштво несумњиво карактерише лик *величестѣво*, а тај лик је једини и посвједочен пјесниковом руком написан, у аутографу *Горскої вијенца*.

У оба дјела ауторске лексикографије налазимо, поред аутентичног облика, и неаутентични облик. У првом, једнотомном *Рјечнику* [уз пјесничка

дјела П. П. Његоша] наведеним стихом из *Горској вијенца* илуструје се друго значење именице **величаство** (СТЕВАНОВИЋ–БОШКОВИЋ 1954/1957: 22), а у другом, двотомном *Речнику Његићева језика* то је поновљено, али је додато и треће значење које се илуструје (само) примјером из *Шћепана Малој* (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: 67).

2.2. Да је могао Медаковић као вјероватни преписивач текста за штампану *Горској вијенца* (мада има неких индиција да је то учинио Вук Врчевић прије Његошевог доласка у Беч) Његошево рукописно **е** прочитати као „а”, поред именице **величаство** [види т. 2.1], потврђују још два примјера.

(1) Један примјер штампарске грешке наведеног типа налазимо у именици *Мухамед* – у напомени уз 1148. стих:

* Мухамед[а] II. и [Мухамеда] IV.

[ГВ нап. уз 1148, **Мухамадъ II. i IV.** (стр. 44),
мухамеда II. и мухамеда IV. (л. 12 об.)].

(2) Други примјер замјене слова **е** из рукописа словом **а** у првом издању имамо у 2088. стиху – у акузативу множине именице *йоштреба*:

напамет сам добро утврдио
летурђију, крстит и вјенчати,
ка̑ и друге помање потребе,

[ГВ 2086–2088, **потреба** (стр. 85)].

2.3. Од замјене вокалских графема у обрнутом смјеру **а** → **е** могло би се полазити у 45. и 684. стиху, који у првом издању гласе: У разлог се мало, аманет ти, (Стољковић 1851: 11); Причај, Смајо, аманет’ ти Божи! (Стољковић 1851: 36). Али ми овдје и не полазимо од просте замјене слова, тј. од погрешног читања њиховог, него од тога да је приређивач редиговао рукописно **аманати**, једним дијелом оправдано – раздвојио је енклитiku и васпоставио финално **т** именице, другим дијелом неоправдано – именицу *аманай* (ген. *аманѣа*), с непостојаним *а*, замијенио је паронимом, именицом *аманей* (ген. *аманейѣа*), са сталним *е*. Ми смо, најприје у основном издању, вратили аутентични облик именици у заклетви као фразеолошком жанру: У разлог се мало, аманат ти – [ШМ 45]; Причај Смѣјо, аманат ти бѡж’јѣ, [ШМ 684]. Овај други примјер показује да је пуни облик заклетве гласио *аманай ѣѣ бѡжијѣ* у значењу ‘тако ти Бога’.

2.4. Замјена вокалских графема у обрнутом смјеру **а** → **е**, како смо констатовали у критичком издању *Горској вијенца*, није нимало извјесна ни у првом издању овога дјела. У првом издању могао је сам пјесник уједначити писање именице у истом значењу. Наиме, у 657. стиху *Горској вијенца* одштампан је и у пјесниковом рукопису написан облик (фонетски русизам) *чесѣи*: Треба служит чести и имену! [ГВ 657, **чести** (стр. 25), **чести** (л. 7 об.)], па је вјероватно сам пјесник приликом штампања текста облике са српским фонетизмом из рукописа замијенио фонетским русизмом *чесѣи*: пали за чест, име и свободу, [ГВ 273, **честь** (стр. 10), **часть** (л. 3 об.)]; не боје се чести ни поштењу – [ГВ 1421, **чести** (стр. 56), **части** (л. 16)]. Подробну анализу ове именице види у критичком издању *Горској вијенца* (МАРОЈЕВИЋ 2005: 949–950).

3. ГРАФЕМЕ **о** и **е**. – Овај тип замјене, у оба смјера, може се потврдити само појединачним примјерима, а условљен је блискошћу граfiјског оформљења слова.

3.1. Грешка замјене самогласника у смјеру **о** → **е** потврђена је у 2602. стиху *Шћейана Малој*: Па отеле згријат' у постели; (Стојковић 1851: 124). У другом издању облик је исправљен, замијењено је **е** са **а**, тј. реконструисан је прилог *оџале*: Па отале згријат' у постели; (Јовановић 1881: 103), што је прихваћено и у трећем издању, али је уклоњен апостроф: Па отале згријат у постели; (Костић 1902: 146 (2676)).

Милан Решетар је кориговао своје претходнике, сву тројицу што се тиче прилога и интерпункције, Андрију Стојковића и Ђорђа Поповића-Даничара (вјероватног приређивача другог издања) што се тиче апострофа: па отоле згријат' у постели. (РЕШЕТАР 1926: 284 (IV 106)). У фусноти Решетар објашњава облик из другог такта и указује на граfiју првог издања коју исправља: 'згријат', али *џо неће биџи мјесџо* згријати *неџо мјесџо* згријџат (згријџан). / 106 отеле. (РЕШЕТАР 1926: 284 (нап.)). Решетареве текстологије држе се Данило Вушовић (само што стих почиње великим словом и нема фусноту) (Вушовић 1935: 233) и послеријатни приређивачи (СТЕВАНОВИЋ 1952: 136, исто у НЕДИЋ 1964: 113, МИЛОВИЋ 1965: 168; МЛАДЕНОВИЋ 2007: 164 (2675)).

И ми смо у основном издању облик исправили као и Решетар, замјеном **е** са **о**, тј. реконструисали смо прилог *оџоле* и трпни глаголски придјев *зџријџџи*, али смо додали повлаку на мјесту елидираног предиката завршивши стих као прва два приређивача (тачком и запетом): па отоле згријџат – у постели; (МАРОЈЕВИЋ 2018: 394 (2602)).

Оправданост исправке доказује се интертекстуалном паралелом, графемски [види т. 3.2], и унутартекстуалном анализом, лексички – у спјеву је двапут потврђена варијанта прилога (*оџолен*, с финалним -н): Ја отолен пјешке у беспуће, [ШМ 297]; па отолен с војском сил[н]џвитџм [ШМ 707] и једном диверб *џо оџоле*: џџотеле се вијек протегнуо [ШМ 442] – у свим примјерима медијални слог гласи **-џо-**.

3.2. Исти тип замјене самогласника потврђен је у *Лучи микрокозма* у стиху: Обрати се душо изгубљена, [ЛМ 1241, **душе**, стр. 47]. Исправку је извршио сам пјесник у ауторском примјерку првог издања који се чувао у Дворској библиотеци на Цетињу, а данас се чува у Биљарди: **душо**. За ову исправку Никола Банашевић каже да је она, „макар што се мислило о пореклу и природи ових исправки, [...] сасвим добра”, па наставља: „*Душе изџубљена* је, по Вушовићу (*Јужнословенски филолоџ*, IX, стр. 120), стари вокативни облик из црквенословенског; само, тешко је веровати да се Његош повео у овом једном случају, и то са четворосложним придевом, за променом црквенословенског; *душе* би могао бити вокатив од *дух*, али би онда реч *изџубљена* била грешка, место *изџубљени*. У цетињском примерку грешка је пронађена, али она није у речи *изџубљена*, него у речи *душе*, у којој је *е*, са стране (стр. 47), мастилом исправљено у *о*. Грешка је утолико вероватнија што је Његош доста често писао слово *е* тако да је личило на *о*” (Банашевић 1950: 193–194; знак | указује на прелазак на нову страну у тексту који се цитира). Овим цитатом историја питања је исцрпљена, а и коментару се нема шта додати ни одузети,

осим што исправљамо очигледну омашку – треба обрнуто: ...што је Његош доста често писао слово *о* тако да је личило на *е* (ову допуну треба унијети и у наше критичко издање *Луче микрокозма* (МАРОЈЕВИЋ 2016: 661)).

3.3. Обрнути тип замјене (**е** → **о**) неки приређивачи су налазили у стиху: јошт мојима очима нѐ виђах [ШМ 2260], тј. исправљали су графију првог издања: **не виђох** (стр. 107) на своје *не виђех: Јошт мојима очима не виђех (Костић 1902: 126 (2311); РЕШЕТАР 1926: 269 (III 592)), али то није оправдано [види т. 1.1.(2)].

3.4. Овај тип замјене (тј. у смјеру **е** → **о**) интертекстуална анализа, тј. досад приређена критичка издања Његошевих дјела, потврђује једним, али важним примјером. У 1266. стиху *Горској вијенца* Његошево рукописно **е** (у облику акузатива множине придјева *йун*): **пуне** (л. 14 об.) погрешно је прочитано (и погрешно одштампано) као [о]:

Љепша му је од виле бйјелѐ,
нема пуне осамнаест љетā –
жйвō ми је срце понијела.

[ГВ 1265–1267, **пуно** (стр. 101), **пуне** (л. 14 об.)],

па је тако облик придјева у првом издању замијењен прилогом **пуно**. Облик *йуне* из рукописа вратио је у своја издања Ристо Ј. Драгићевић: нема пуне осамнаест љетах, (најприје у Драгићевић 1959: 109).

Ми прихватамо Драгићевићеву текстолошку интерпретацију, уз три аргумента: 1° Његошев идиолект карактерише конгруентни облик придјевске ријечи уз бројеве у акузативу; уп.: видиш ове пет стотин мōмчāдй – [ГВ 111], чāснѐ двоје постā да постите – [ГВ 861]; нема пуне осамнаест љетā – [ГВ 1266]; 2° у првом издању није замијењен дијалекатски придјевски облик **пуне** из рукописа књижевним придјевским обликом *йуних*, па да помислимо да би то могла бити ауторска или ауторизована измјена, него прилогом ***пуно**, који се у наведеном значењу и синтаксичкој функцији заправо и не употребљава: прилог *йуно* може имати предикативну функцију (*нема йуно* ‘нема много’), али не и адвербијално значење количине (можемо рећи *йачно осамнаестй* и *равно осамнаестй*, али не и *пуно осамнаест). 3° Конгруентни облик придјевске ријечи *йун* у акузативу множине мушког рода посвједочен је у Његошевој приповијести *Жићйје Мрђена Несрейњиковића*: не станем ни ту пуне два мђсеца (Лујановић 1837/1951: 86) – умјесто данашњих књижевних ликова *йуних* (два мјесеца) или *йуна* (два мјесеца) употребијелен је облик *йуне* (два мјесеца). Види подробну анализу у критичком издању *Горској вијенца* (МАРОЈЕВИЋ 2005: 945–946).

4. ГРАФЕМЕ **Є** И **Е**. – Слово **є** у Његошевим рукописима (и у првим издањима *Луче микрокозма* и *Горској вијенца*, али не и *Шћейана Малој*, у којем се оно није користило) има вриједност „је”, а слово **е** и у рукописима и у свим издањима – вриједност „е”. Мала слова се граfiјски довољно разликују. Велика слова су много ближа једно другом по граfiјском оформљењу, па је то и изазивало чешће штампарске грешке, које и разматрамо у овом поглављу расправе.

4.1. Први примјер (и први тип штампарских грешака првог издања *Шејана Малој*) тиче се династичког имена царице Катарине Друге: *Долази њосланик императорице* [Ј]екаѿеринѣ Вѣдорѣ кѣаз и ѣенерал Гѣѣриѣ [ј] Дѣлѣорѣков, [ШМ–2497]. У првом издању у имену недостаје почетно Ј: посланик Императрице *Екатерине* вторе (Столковѣ 1851: 119). У рукопису је име било написано, мора се претпоставити, с почетним великим словом *Є* (= Је), у складу са славеносрпском, а не руском ортографијом, дакле: **Єкатери́не**. Али и да је било написано и с оним другим верзалним *Е*, то би био само граfiјски русизам те бисмо га опет транслитерисали у облику (ген.) *Екаѿѣрине*. То смо ми први и учинили додавши *Ј* у квадратној загради у основном издању (Маројевић 2018: 391).

4.2. Други низ примјера (и други тип штампарских грешака првог издања *Шејана Малој*) тиче се везника *ер* и *ере*, који су замјењивани (мијешани) с везницима *јер и *јере. Заједно имају тринаест потврда, а грешака је мало мање од половине (шест).

(1) Везник *ер* у значењу ‘да’ има у спјеву шест потврда. У два примјера овим везником отпочиње други полустих, тј. он се налази послѣје цезуре те је у рукопису пјесниковом био написан малим словом. У једном примјеру везник је у првом издању правилно идентификован: Да речете, ер међу вам нејма (Столковѣ 1851: 62), тј. није замијењен са узрочним везником *јер:

Када бисте вѣ тројѣца шѣели
јошт тројѣцу-четворѣцу узет,
отпремит се право пут Стѣмбола
ради гласа јѣднога прѣзнѣга
код дѣвлѣта да нѣс оправдате,
да покорност цару изручите,
да речете ѣр међу вѣм нѣј’мѣ
тога врага те се царом зове.

[ШМ 1218–1225].

(2) У другом случају (у 3977. стиху) поткрала се грешка – у рукопису је вјероватно стајало **ерѣ**, с иницијалним ‘е’ (а не **єрѣ**, с иницијалним ‘је’), али је приређивач ријеч идентификовао као везник *јер: Срећом њином, јер га савладаше. (Столковѣ 1851: 181). Ми смо овдје реконструисали везник *ер* по смислу стиха:

Срећом њином ѣр га савладаше –
триста брукѣ, триста сијѣсѣтѣ,
да ѣљѣзе у Москву, пѣрѣдѣ.

[ШМ 3977–3979].

Грешку је омогућила синтаксичка конструкција: у њој изгледа природно и узрочни везник, али само на први поглед.

(3) У четири стиха (364, 979, 1411. и 3528) везник *ер* је на почетку стиха па је одштампан с великим почетним словом; верзално *Е* било је очито и у рукопису, али ни једном није ријеч у првом издању правилно идентификована.

Први примјер:

Да л не видиш чйсто Црногѡрце
ѡр сѹ злийѡм трагом обрнули –
бадава су сви докази наши,
јавне лаже његове – бадава:
[ШМ 365–368].

У првом издању везник *ер* замијењен је везником *јер: Јер су злийѡм трагом обрнули, (Стојковић 1851: 23).

Други примјер:

Хоћу поћи, а бојим се љуто
ѡр се нећѡ наканити доћи –
ни овликѡ крви прегазити.
[ШМ 978–980].

И овдје је у првом издању везник *ер* замијењен везником *јер: Јер се неће наканити доћи, (Стојковић 1851: 51).

Трећи примјер:

Де тако ти твоје црне вјере,
ништа немој околишат такѡ,
него причај што на срцу имаш,
да не речеш, кад од мене пођеш,
ѡр нијеси смио говорити.
[ШМ 1407–1411].

У првом издању везник *ер* помијешан је и овдје са везником *јер: Јер нијеси смио говорити. (Стојковић 1851: 69).

Четврти примјер је занимљив по томе што се у два стиха заредом појављују везници *ере* (у средини стиха) и *ер* (на почетку стиха):

Бог је дао ѡре њх је мало,
ѡр неј'мајѹ справѡ ка' требаје,
а да их је више, мусѡфа ми,
и са справом да су понаредн'јѹ –
турске капѡ оставили не би
баш до Шама ѡ до пѡраШама!
[ШМ 3527–3532].

У првом издању везник *ере*, послѡје цезуре, тачно је идентификован, док је варијанта *ер*, на почетку стиха, која је у паралелној синтаксичкој конструкцији и у истом значењу – замијењена са везником *јер: Бог је дао ере их је мало, / Јер нејмајѹ справе ка' требаје, (Стојковић 1851: 164).

(4) Везник *ере* у значењу 'да' има у спјеву седам потврда. Четири од њих су у средини стиха, и оне нису представљале приређивачу првог издања текстолошки проблем јер су и у протографу вјероватно биле написане с малим почетним словом *е* које се јасно разликовало од слова *є* у вриједности 'је'. Поред примјера: Бог је дао ере њх је мало, [ШМ 3527], чији смо шири контекст навели горе у т. (3), овај везник је на почетку другог полустиха потврђен и у стиховима 634, 2312. и 3592:

Ја бих рѣка ѓре сѹ тѣтари
 рашта има некакијех књигѣ
 (три највишѣ у њѣх руковети!)
 и ево их те их разгледајте.

[ШМ 634–637];

Бог то знаде што јошт бити шћаше
 да им лажа ў пѹк не помѡга
 те рекоше ѓре си ўмр'о:
 све разлоге и чѣстѣ свјѣдоцбе
 изнесоше пуку пред очима,
 најпослије и гроб ти нађоше
 у кѡму си и ђе си сахрањен.

[ШМ 2310–2316];

Да имају, и да хоће дати,
 сваки би река ѓре си подмићен;
 него да те чују како збориш,
 бѣ ти колач некакав послали –
 барем добра да испечеш овна.

[ШМ 3591–3595].

У три примјера везником *ѓре* отпочиње стих те је у протографу био написан и у првом издању одштампан с великим почетним словом. У првом издању у два стиха (1300. и 2854) одштампан је адекватно (**Ере**, стр. 65, 133), тј. није замијењен са везником *јѓре*:

Ми смо лијек ѣ томѣ изнашли:
 кад нас почну корит Црнѡгѡрци
 ѓре смо ѣм на образ плънуули,
 ми ћемо им поса обрнути –

[ШМ 1298–1301];

Рат је нама душа, игѹмане,
 но не збори што ти не пристѡђѣ
 ѓре ћеш се за језик ујести.

[ШМ 2852–2854],

док је само у једном примјеру (у 383. стиху):

Они су се мене уплашили
 ѓре ћу ѣм ўзѣт власт вѣхѡвнѹ,
 па кад им се власт узме вѣхѡвнѣ –
 предскажују страшну погибију
 Гори Црној и њеној слободи.

[ШМ 382–386] –

погрешно одштампан, тј. замијењен са узрочним везником: *Јѓре* ћу им узет' власт врховну, (Столковѣ 1851: 24).

Од шест штампарско-редакторских грешака у којима у првом издању нису идентификовани везници *ѓр* и *ѓре*, ни у једном случају грешку није исправљао ни приређивач издања браће Јовановића, који је први то могао учинити, ни Александар Младеновић, који је посљедњи могао то учинити

прије нашег основног издања. Питање аутентичности анализираних везника нико није ни постављао!

4.3. Графема верзално **Е** (= *e*) двапут је прочитана као **Є** (= *je*) у првом издању *Луче микрокозма*. – Замјена у овом смјеру условила је двије штампарске грешке – једну у узвичној рјечци *e*, коју су сви каснији приређивачи исправљали без икаквог проблема (и без коментара) [види даље т. (1)], другу у везнику *ере*, у значењу ‘да’, коју смо ми први исправили [види даље т. (2)].

(1) Са **Є** одштампана је узвична рјечца *e* у фразеологизму *e куд срећа* на почетку 1347. стиха (што би се читало *је куд срећа): **Е** куд срећа да је и он тада [ЛМ 1347: **Є** кудъ срећа! (стр. 50)].

(2) Везник *ере*, у значењу ‘да’, којим се уводи објекатска реченица, на почетку 1116. стиха *Луче микрокозма*, одштампан је неадекватно, с графемом **Є** (умјесто са **Е**). Грешку је омогућио контекст – смисленост исказу даје и перцепција узрочног везника:

несмисленик горди помишљава
да га није моја мѡћнѡ рука
на трон горди ѡз ништа попела –
ѡре би га мѡке зацариле,
божески му престол уздигнуле

[ЛМ 1113–1117, **Є**ре бы га (стр. 42)].

4.4. Обрнута замјена, верзално **Є** (= *je*) прочитано као *E*, условила је једну штампарску грешку у првом издању *Луче микрокозма*, у митолошком апелативу, коју смо ми (први) исправили [види даље т. (2)]. Везник *јер* је пак адекватно одштампан [види даље т. (1)].

(1) Везник *јер*, којим се уводи адвербијална реченица узрока, на почетку 2044. стиха *Луче микрокозма*, одштампан је правилно, с графемом **Є**. Контекст јасно указује на узрочно значење (а значење везника ‘да’ објекатске реченице – искључује):

Са првијем Адам покољењем
на Земљи ће љуто пострадади
од Сатане душегубитеља
(јер ће Адам први плот човјечку
облачити и почет носити):

[ЛМ 2041–2045, **Є**ръ ће (стр. 76)].

Треба истаћи да је узрочни везник *јер* (и варијанту *јере*) у првом издању *Горској вијенци* Његош исправљао штампајући их с графемом *є* (у рукопису су били написани са словом *e*), али редактуру није довео до краја штампаног издања. Подробије о овом питању види у критичком издању *Горској вијенци* (Маројевић 2005: 932–937).

(2) С графемом **Е** (умјесто са **Є**), тј. с великим почетним словом, одштампана је у 1711. стиху *Луче микрокозма* именица *јехидна* (у номинативу множине): тамо мрске без броја јехидне [ЛМ 1711: **Е**хидне (стр. 64)].

Ријеч *јехидна* Његош је позајмио из руског језика, а не из грчког. А у руском је то црквенославенизам (као и друге ријечи с иницијалним *је-*). Мада

у савременом руском именица има реална (аустралијска животињица покривена бодљама, отровна аустралијска змија) и пренесено начење („Злой, язвительный, коварный человек”) (Ушаков 1935 I: стубац 839), у Његошском спјеву именица има митолошко значење.

5. Исходи. – Примјери из првог издања *Шћейана Малої* упоредиви су с примјерима из рукописа *Горскої вијенца* и рукописа *Биљежнице*, с једне стране, али и с примјерима из првог издања *Луче микрокозма*. При том се разматрана проблематика разврстава у два рукавца.

5.1. Први рукавац представљају графеме којима се означавају три основна индоевропска вокала, **а**, **о** и **е**. Централно мјесто у том спектру, међутим, припада графем **а**. Она је не само мијешана с друга два примарна вокала него је могла бити схваћена и као вокал **и** [види т. 0.(3)]. Специфичност овога типа замјене вокалских графема, и историју питања, покажемо на примјерима именице *љубав*, за коју имамо потврде и у аутографу и у издању – *Биљежнице* и *Горскої вијенца* или само у издању – *Шћейана Малої* и *Луче микрокозма*.

(1) У *Шћейану Малом* именица *љубав* има осам потврда: ном. (братска) *љубав* [ШМ 3389], ак. (нашу) *љубав* [ШМ 318, 319, 320], (за) *љубав* [ШМ 2935], ген. *љубави* [ШМ 3155, 3392], инстр. *љубавју* [ШМ 2512]. Од ових потврда нарочито је индикативна ова последња, с наставком -*ју* у инструменталу једине, али то није облички русизам (према руском **любовью**) него фонетски дијалектизам: резултати новог, српског јотовања неутрализовани су у суфиксу именица на -**ъје* – (ном. мн. и ген. јд.) *ѡруѡја* [ШМ 2037 (41); ШМ 2044 (48)]; (ак.) *рѡбје* [ШМ 625; ШМ 2145 (73)], (инстр.) *рѡбјем* [ШМ 2230], (ген.) *рѡбја* [ШМ 3893]; (ак.) *здрѡвје* [ШМ 2549] – и у наставку -**ъју* инструментала једине именица женског рода које у номинативу имају нулти наставка: а гѡј се са невином крѡју? [ШМ 2180]; пољубио са братском ѡубавју. [ШМ 2512].

Употреба српског непостојаног вокала /а/ у номинативу-акузативу и инструменталу, који се, као резултат уједначавања основе, пренио и на остале падеже, може послужити као додатни аргумент за реконструкцију облика именице *љубав* (ген. *љубави*) у другим Његошевим дјелима.

(2) Од девет потврда, именица *љубав* у првом издању *Луче микрокозма* правилно је одштампана у шест (све су у другом дијелу спјева): (ген.) **љубави** [ЛМ 996, 1090, 1870, 2014, 2153], (лок. у) **љубави** [ЛМ 2105], а у три (све су у другој пјесни) реконструирамо исту врсту штампарске грешке (замјену самогласника **а** → **о**): вјечним огњем свештене љубави; [ЛМ 568, **љубови** (стр. 23)]; и химнима вјечите љубави, [ЛМ 645, **љубови** (стр. 26)]; поју пјесне вјечите љубави. [ЛМ 652, **љубови** (стр. 26)]. Већ ова „парадигматика” била би довољна за реконструкцију трију штампарских грешака у наведеним стиховима. Такву реконструкцију, међутим, потврђују интертекстуалне паралеле с првим издањем и рукописом *Горскої вијенца*, прије свега.

Треба такође истаћи да је облик **љубови* језички неаутентичан – у руском језику је непостојани вокала /о/ у номинативу-акузативу и инструменталу, који се, као резултат уједначавања основе, није у апелативу пренио на остале

падеже: према номинативу *љубовъ* генитив гласи *љубви* (док сâмо женско лично име чува *о* у свим облицима: *Љубовъ, Любви...*).

(3) У 3. стиху друге споменарске пјесме из *Биљежнице*, коју наводимо по првом осмерцу: „Сви надмени комплименти...”, Његошево: **љубавъ** (л. 25 об.) први издавачи су прочитали погрешно, као русизам: Славјанска је љубов прека, у простоти она блиста, (Шоћ и др. 1956: 163), а Радован Лалић, у другом издању *Целокујних дела* Петра Петровића Његоша, тачно, као домаћу ријеч: Славјанска је љубав прека, у простоти она блиста, (Лалић 1967^а: 224). Лалићево (и наше) читање потврђује аутограф [види т. 1.2.(1)].

Ово различито читање Његошеве графеме **а** у истом облику једна је врста непланираног експеримента.

(4) Много је занимљивије различито читање (и тумачење) трију потврда именице *љубав* у аутографу и првом издању *Горској вијенца* [види т. 1.2.(3)].

Милан Решетар је рукопис тачно ишчитао, па за 1025. стих само каже: „*надодан је са сѣране*”, а разлике у односу на прво издање наводи у 1023: „љубави” и 1035. стиху: „љубавити” (РЕШЕТАР 1926: 353). Другим ријечима, Решетар тачно описује разлику између аутографа и првог издања, али не објашњава ту разлику нити коригује прво издање.

(5) Неки аутори покушавају да оправдају приређивача првог издања нимало не сумњајући да је то сам пјесник који је боравио у Бечу током штампања дјела.

Разлику између првог издања и рукописа тачно је уочио и Никола Банашевић у коментару уз стих 1035: „У рукопису стоји *љубави*, као и раније у ст. 1023; у штампаном издању, тај облик је у оба случаја замењен са *љубови*, док је у ст. 1025, који изговара кнез Јанко, остало *љубав*. Тешко је претпоставити да је облик *љубови* штампарска грешка, двапут поновљена; вероватније је да је песник хтео да издвоји говор муслимана (у Вукову *Рјечнику* има *љубав* и *љубов*), а Вук Мандушић је затим, имитирајући иронично Ферата Зачира [Зачирина – Р. М.], изговорио ту реч као он” (БАНАШЕВИЋ 1973: 266).

Своје тумачење 1023. и 1035. стиха *Горској вијенца* Михаило Стевановић је овако образложио: „Занимљиво је указати на Његошево мешање црквенославизма, односно русизма *љубов* с народним домаћим обликом речи – *љубав*, и то на размаку од свега неколико стихова. На речи Ферата Зачира [Зачирина – Р. М.]: / Ми живимо као досад братски / па љубови више не требује (1022–1023), / кнез Јанко одговара: / Бисмо, Турци, али се не може; / смијешна је ова наша љубав (1024–1025). / А у стиху: / Љубови ти набави ми такви (1035) – / Вук Мандушић, као и Зачир [Зачиранин – Р. М.] кавазбаша, опет не узима народни облик већ туђи. И тим пре не мислим, као проф. Банашевић, да је песник хтео истаћи разлику стављајући баш муслиману – у уста црквено-словенски лик те речи, него ће пре бити могуће да су Његошу подједнако била обична та два облика (и народни и рускословенски), па није сматрао да их је потребно уједначавати, тим пре што је и сам Вук Караџић ту реч употребљавао и унео у свој Рјечник у оба облика, с ознаком, наравно, да народном облику даје првенство” (СТЕВАНОВИЋ 1976: 83).

(6) Ми се са Стевановићем у критичком дијелу слажемо: мало је вјероватно да би Његош, и то тек приликом штампања дјела, м у с л и м а н у приписао књишки облик да би га затим са ироничним призвукот поновио у Мандушићевом исказу, али се не слажемо са његовим тумачењем: вјероватније је да је лице које је преписивало за штампу Његошев рукопис прочитало а двапут погрешно као [о] (а једном тачно, као а).

Поред тога, црквенославенски облик генитива гласио је љубѣѣ, а руски **любви** (једино женско лично име **Любовѣ** задржава вокал о у читавој парадигми).

(7) Да је ријеч о погрешном читању Његошевог рукописа види се по неплакираном експерименту Јевта М. Миловића: и он је слово а из пјесниковог аутографа у облицима именице *љубав* двапут погрешно прочитао као „о” (а једном тачно, као а). Разлика је само у томе што је лице које је читало Његошев *черновик* и стварало *беловик* (Медаковић у Бечу или Врчевић прије Беча) погрешно прочитало љубѣ- у 1023. и 1035. стиху (а тачно љубав- у 1025. стиху), док је Миловић нетачно прочитао љубѣ- у 1023: „па љубови више не требају.” и 1025: „смијешна је ова наша љубов!”, а тачно љубав- у 1035. стиху: „Љубави ти, [...] набави ми такви!” (Миловић 1982: 137).

Желећи да се врати Његошевом рукопису, Војислав П. Никчевић се ослонио на Миловићево (погрешно) читање, у прва два стиха, и на (неаутентични) облик из првог издања, у трећем стиху, па у сва три случаја наводи облик који није Његошев: па љубови више не требају. (Никчевић 1997: 91); Смијешна је ова наша љубов! (Никчевић 1997: 91); Љубови ти, набави ми такви! (Никчевић 1997: 91).

(8) На основу свега наведеног закључили смо да у 1025. стиху треба оставити *љубав* (као што је и у рукопису, и у првом издању), а у стиховима 1023. и 1035. вратити облик *љубави* (према рукопису, који је у првом издању погрешно прочитан). Уосталом, такво текстолошко рјешење примијенио је, без образложења, Ристо Ј. Драгићевић у својим издањима, почев од првог (Драгићевић 1959: 42–43). Годину дана прије првог Драгићевићевог издања, Миодраг С. Лалевић је указао на неоправданост измјене рукописног облика у првом издању: „рук. има љубави а у I изд. љубови, чему нема оправдања” (Лалевић 1958: 69).

5.2. Други рукавац тиче се више графема него самог вокала (вокал је увијек е), и то графема којима се обиљежавају слогови, с иницијалним ј (е) и без иницијалног ј (е). Проблем се увећава из најмање два разлога. С једне стране, у руском језику графемом е обиљежава се, на почетку ријечи и последије вокала, секвенца „је”, а за е без иницијалног ј користи се друга графема – э „оборотное”. Тиме се може објаснити чињеница да је Његош у аутографу *Горској вијенца* (руски: *черновик*) узрочни везник писао **ерѣ**, **ере** да би у чистопису (руски: *беловик*) или у коректури он био исправљен у **ерѣ**, **ере**. С друге стране, секвенца „је”, али последије сугласника, појављује се као ијекавски рефлекс кратког јата, па долази до конкуренције двију графема, **ѣ** и **е**, за обиљежавање исте гласовне вриједности (Вук у именици из наслова своје прве збирке пише **песнарица**).

Тема о употреби графема **е**, **ѣ** и **є** изишћује осврт на историју питања.

(1) Један аспект теме размотрили смо у расправи о Сави Мркаљу као једном од утемељивача српског књижевног језика (МАРОЛЕВИЋ 1996; цит. по МАРОЛЕВИЋ 1999: 82–85). Издвојићемо један сегмент те анализе.

Испитујући један архаични систем црквенославенског литургијског изговора у Русији, Борис Успенски је дошао до следећег закључка: „Различение **Е** и **Ѣ** тшательно соблюдается. При этом различие состоит не в качестве самого гласного, но в том, что **Ѣ** смягчает предыдущий согласный (подобно современному русскому *е*), тогда как перед **Е** смягчения согласного не происходит (аналогично украинскому *е*)”. Руски аутор указује и на случајеве недоследног читања слова **е**, са претходном мекоћом сугласника, као и на примјере у којима се испред слова **ѣ** изговарао тврд сугласник (УСПЕНСКИЙ 1968: 29, 35, 88). Приказујући књигу Успенског Павле Ивић наведену дистинкцију нешто поједностављено, али не и нетачно интерпретира, указујући да је утврђивање те руске традиције корисно „и за разумевање извесних језичких и правописних појава у српском амбијенту” (Ивић 1970: 285–286). Заклонивши Ивићевим ауторитетом изворни текст Успенског, овај приказ је постао извориште једне крупне погрешке у домаћој историји књижевног језика. Позивајући се и на Успенског и на Ивића (а ни код једног то не пише), Александар Младеновић тврди да слово **ѣ** „у поменутом руском црквеном језику” (рускословенски, славенски) има гласовну „вредност секвенце *је*”, односно „означава *је* не само у руској црквеној већ и у руској грађанској ћирилици” (Младеновић 1989: 23). Већ из треће руке и један русиста, Светозар Стијовић, засјеђен овог пута Младеновићевим ауторитетом, потврђује да се рускословенски језик „одликовао јекавизмом”, „а то значи да је грађија **ѣ** имала вредност секвенце *је*”, проширујући Младеновићево „откриће” и на живи руски језик: „Тај рускословенски (а и руски) јекавизам фонетски се углавном подударао [...] с домаћим, аутохтоним јекавизмом насталим од некадашњег кратког јата” (Стијовић 1992: 82–83).

(2) Историју питања како ју је Успенски изложио треба прецизирати, односно временски лоцирати. Тумачење по коме се разлика између **е** и **ѣ** не огледа у квалитету самог вокала него у томе што се испред **ѣ** изговара мек сугласник (као испред савременог руског *е*), док се испред **е** сугласник не умекшава (аналогно савременом украјинском *е*) не може бити тачно за први вијек постојања новог црквенославенског језика, тј. од реформе цара Алексеја Михајловича средином XVII вијека (1653–1654), кад је озакоњена западноруска верзија црквенославенске грађије и ортографије, па до појаве Ломоносовљевог дјела „Россійская грамматика”: Ломоносов разликује „танко” и „дебело” *е* и у говору образованих Руса, а не само Малоруса, тј. Украјинаца, а то се узима као период докад су се фонеме /*е*/ и /*ѣ*/ у великоруском језику („собственно русский язык”) још диференцирале.

(3) Да ли су Срби препознали је-рефлекс јата само на основу акустичког утиска перципирајући претходни меки сугласник као секвенцу састављену од тог сугласника и сонанта *ј* по обрасцу **мѣсто** [м’есто] → *мјестіо*? Не само на основу акустичког утиска, и не само зато што су Руси, а поготову Украјинци,

још чували фонему /ѣ/ као посебан вокал предњег реда, него и зато што се фонема /ѣ/ (Ѣ) још чувала у средишњим српским говорима, будућој (и)јекавској зони, о чему свједочи Фортисов запис баладе о племенитој (= племкињи) Асан-агиници и пјесме из Ерлангенског рукописа (види подробније у Маровеву 2006).

(4) На основу једног архаичног типа (западноруске) црквенолавенске графије и ортографије, озакоњене реформом цара Алексеја Михајловича средином XVII вијека, Срби су примили двије верзије слова *јесѣ*: широко *є* остало је у вриједности секвенце „је”, уско *ѣ* замијењено је графемом *е* из руске грађанске ћирилице. Реформом Петра Великог, наиме, графема *е* имала је двојаку вриједност: на почетку ријечи или слога „је”, послѣ парног меког сугласника „е”, тј. *е* с мекоћом претходног сугласника, док је новоуведено слово *э* било сведено на двије ријечи (этот, поэтому) у вриједности „е”, па га је Ломоносов сматрао сувишним.

6. ЗАКЉУЧАК. – Сабраћемо резултате примјене метода замјене вокалских графема ограничивши се само на спјев *Шћейан Мали* (и пјесников Предговор). Десет исправки учинили смо на плану замјене вокалских фонема (седам у стиховима, три у прози), у једном антропониму (у прозној дидаскалији) васпоставили смо /j/ испред /e/, а у шест стихова – уклонили иницијално паразитско [j] у везницима *ер* (х 5) и *ере* (1).

(1) На основу примијењеног метода замјене вокалских графема у смјеру **а** → **о** исправили смо радни глаголски придјев у 2172. стиху: грдно ли си браћу завадило (а не „заводи́ло”), дијалекатски имперфекат у значењу аориста у 2260. стиху: јошт мојима очима нѣ виђах (а не „не виђо́х”), презент у прозном тексту испред 2293. стиха: *Шћейан оѣварѣ ѣѣсмо* (а не „отво́ра”), облик женског рода придјева у 2638. стиху: Їзвѣстна је њеном величеству (а не предикативни прилог „Извѣстнѣ је”).

Замјена вокалских графема у супротном смјеру **о** → **а** одражена је у 3358. стиху, у коме је посвједочен инструментал једине: види небо с равнин[о]м спојено (а не окрњени инструментал множине „с равнина́м”), и двапут у пјесниковом Предговору: садржава (а не „садржа́ва”) и сочинитељ (а не „сачинитељ”). Треба истаћи да именице типа *равнина*, као и замјенице *ми*, *ви*, могу имати архаични датив множине са завршетком *-ам*, али не и инструментал (у њему је завршетак *-ами*), што је додатни аргумент за оправданост корекције првог издања у наведеном стиху.

(2) На основу примијењеног метода замјене вокалских графема у смјеру **е** → **а** исправили смо 276. стих, у коме је и друга именица у множини: Кад ви́д’јѣшѣ жби́ри и љво́де (а не у једини „уво́да”), и 566. стих, у којем прва именица садржи рускославенски суфикс *-есѣв-*: Вашем царском величеству поклон! (а не српскославенски *-асѣв-*: „Велича́ству”).

(3) На основу примијењеног метода замјене вокалских графема у смјеру **о** → **е** исправили смо прилог у 2602. стиху: па ото́ле згрѣја́т – у посте́љи (није „оте́ле”).

(4) На основу примијењеног метода замјене вокалских графема у смјеру $\text{Є} \rightarrow \text{Е}$ исправили смо антропоним у прози испред 2497. стиха: (ген.) [Ј]ека-*ѿеринѣ Вѣѡрѣ* (није „Екатерине”).

Замјену у супротном смјеру $\text{е} \rightarrow \text{є}$ кориговали смо у везнику *ер* у значењу ‘да’ једном унутар 3977. стиха (послије цезуре писало се мало слово): Срећом њином *ѣр* га савладаше (а не: „*јер* га савладаше”), а четири пута замјену $\text{Е} \rightarrow \text{Є}$ (на почетку стиха писало се велико слово) – у стиховима 364: *ѣр* сѹ злѣјем трагом обрнули (а не: „*Јер* су злијем”), 979: *ѣр* се нѣѣ на^канити доћи (а не: „*Јер* се неѣ”), 1411: *ѣр* нијеси смио говорити (а не: „*Јер* нијеси”) и 3528: *ѣр* нѣј^мајѹ спр^авѣ к^а требује (а не: „*Јер* неј^мајѹ”). Једном је оваква замјена и у везнику *ере* у истом значењу ‘да’, у 383. стиху: *ѣре* љу ѣм ѹзѣт власт вр^ховнѹ (а не: „*Јере* љу им узет” власт врховну”).

Исправке у тексту спјева значе и одговарајућу корекцију у ауторској лексикографији, као прилог за израду новог *Рјечника Њеѡшева језика*.

ЛИТЕРАТУРА

- Банашевић, Н[икола]. О издавању Луче микрокозма: С тумачењем неких стихова. *Наш језик* (нова серија). 1/5–6 (1950): 191–207.
- Банашевић 1973: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Београд: Српска књижевна задруга, 1973.
- Вушовић 1935: *Цјелокујна дјела* Петра Петровића Његоша. У редакцији Данила Вушовића. Београд: Народна култура, 1935.
- Вушовић 1936: *Цјелокујна дјела* Петра П Петровића Његоша. У редакцији Данила Вушовића. Друго издање. Београд: Народна култура, 1936.
- ГВ: *Горски вијенац* [у књ. Маројевић 2005: 35–218 (критичко издање); Маројевић 2018: 161–265 (основно издање); акценатско издање (у рукопису)].
- ДРАГИЋЕВИЋ 1959: Петар Петровић-Његош. *Горски вијенац*. [Предговор Јагош Јовановић. Приредио за штампу и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милан Решетар]. Титоград: Графички завод, 1959 [на корицама у тврдом повезу: Титоград, 1961].
- ДРАГОВИЋ 1885/1981: Биљешке. (*Из ѡсмрчади Владике Рага Њеѡша*) / [Рукопис предао Марко Драговић]. – Црногорка. Лист за књижевност и поуку. Цетиње, 7. фебруара 1885, II, бр. 5, 40. [Црногорка. Лист за књижевност и поуку. 1884–1885. Фототипско издање. Цетиње, 1981].
- Ивић, П. Приказ књиге: [Успенский 1968]. *Зборник* [Матице српске] за филолоѡију и линѡвистѡику XIII/1 (1970): 284–287.
- ЈОВАНОВИЋИ 1880: *Лажни цар Шѡеѡан Мали*: Историјско збитије XVIII. вијека. Сачинио Петар Петровић Његуш владика црногорски. Ново издање. Панчево: Накладом Књиѡаре браће Јовановића, [1880], 1–64. (Народна библиотека браће Јовановића. Свеска 5).
- ЈОВАНОВИЋИ 1881: [Само на корицама:] *Лажни цар Шѡеѡан Мали*. [Панчево, 1881], 65–152. (Народна библиотека браће Јовановића. Свеска 7).
- ЛАЛЕВИЋ, М. С. О неким особеностима Њеѡшева језика и правописа по рукопису Горског вијенца. *Сѡварање* XIII/1 (1958): 60–69.
- ЛИМ: *Луча микрокозма* [у књ. Маројевић 2016: 105–224 (критичко издање), 903–1020 (акценатско издање); Маројевић 2018: 67–149 (основно издање)].
- КОСТИЋ 1902: *Лажни цар Шѡеѡан Мали*: Историческо збитије осамнаестогa вијека. Од Петра Петровића Његоша. [Предговор Јаша М. Продановић. Приредио Драгутин Костић]. Београд–Загреб: Штампарија Мила Маравића, 1902. (Српска књижевна задруга, 63). [Првом пагинацијом штампани су, накнадно, предговор и биљешка о издању потписана са С. К. 3].
- ЛАЛИЋ 1967^а: Петар Петровић Његош. *Пјесме* / Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић. Београд: Просвета, 1967. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књига прва).

- Лалић 1967⁶: Петар Петровић Његош. *Шћејан Мали* / Текст приредио, белешке и објашњења написао Михаило Стевановић. *Проза и преводи* / Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић. Београд: Просвета, 1974. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књига четврта).
- ЛМ: *Луча микрокозма* [у књ. Маројевић 2016: 105–224 (критичко издање), 903–1020 (акценатско издање); Маројевић 2018, 67–149 (основно издање)].
- Лујановић 1837/1951: Грлица. Календар црногорски за годину 1837. Трећа година. Издао Петронисе Лујановић. У Црној Гори: у Митрополитској књигопечатњи. [Фототипско издање. Бригом Научног друштва НР Црне Горе и Матице српске у Новом Саду, МСМЛ].
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу. Мркаљ, Вук и Његош – три темеља српског књижевног језика. *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 25/2 (1996): 133–144. [Прештампано у Маројевић 1999: 77–94].
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу. *Горски вијенац: изворно чијање*. Никшић: Никшићке новине – Београд: Унирекс, 1999. (Његошев гласник. Књ. I).
- МАРОЈЕВИЋ 2005: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмилу Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмилу. Стих и версолошка реконструкција „Жалостне пјесанце племените Асан-агинице“. *Радови Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци* 9 (2006): 13–57.
- МАРОЈЕВИЋ 2016: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмилу Маројевић. Подгорица: ЦИД – Цетиње: Narodni muzej Srpske Gore, 2016.
- МАРОЈЕВИЋ 2017: Петар II Петровић-Његош. *Биљежница*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмилу Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2017.
- МАРОЈЕВИЋ 2018: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћејан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоепија. Редакција и коментар Радмилу Маројевић. Никшић: Будимљанско-никшићка епархија – Београд: Друштво за неговање Његошевог дела, 2018.
- МАРОЈЕВИЋ 2020: Петар II Петровић-Његош. *Шћејан Мали*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмилу Маројевић. Подгорица: ЦИД – Цетиње: Народни музеј Црне горе, 2020.
- Миловић 1965: Петар II Петровић Његош. *Лажни цар Шћејан Мали*. [Приредио за штампу и прилоге написао Јевто М. Миловић]. Титоград: Графички завод, 1965. (Библиотека „Луча“, 15).
- Миловић, Јевто М. *Рукопис „Горског вијенца“ Пејтра II Пејтровића Њејоша*. Титоград: ЦАНУ, 1982.
- Младеновић, Александар. *Славеносрпски језик*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада – Горњи Милановац: Дечје новине, 1989.
- Младеновић 2007: Петар II Петровић Његош. *Лажни цар Шћејан Мали*. Приредио Александар Младеновић. Подгорица: ЦАНУ, 2007. (Сабрана дјела Петра II Петровића Његоша. Критичко издање. Књига трећа).
- Недић 1964: Петар Петровић Његош. *Лажни цар Шћејан Мали. Писма*. [Избор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић]. Нови Сад: Матица српска – Београд: Српска књижевна задруга, [1964]. (Српска књижевност у сто књига. Књ. 22. Петар Петровић Његош, II).
- Никчевић 1997: Петар II. Петровић Његош. *Горски вијенац*. Јубиларно издање поводом 150. годишњице првог издања с предговором приредио Војислав П. Никчевић. Цетиње: Црногорски ПЕН центар, 1997.
- РЕШЕТАР 1926: [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књига прва. Већа дела]. *Горски вијенац. Луча микрокозма. Шћејан Мали*. У редакцији Милана Решетара, Београд: Државна штампарија, 1926.
- СТЕВАНОВИЋ 1952: Петар Петровић Његош. *Шћејан Мали*. [Текст приредили за штампу Михаило Стевановић и Радован Лалић. Биљешке и објашњења написао Михаило Стевановић]. Београд: Просвета, 1952. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књига четврта).
- СТЕВАНОВИЋ 1976: Михаило Стевановић. *Језичка шумачења у коменитарима Њејошева Горског вијенца*. Београд: Научна књига, 1976.
- СТЕВАНОВИЋ–БОШКОВИЋ 1954/1957: *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. [Рјечник саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић]. Београд: Просвета, 1954. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књига шеста). [Додатни тираж: 1957].

- СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: *Речник језика Пејтра II Пејровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I. Београд: Српска књижевна задруга и др., 1983.
- СТИЛОВИЋ, Светозар. *Славенизми у Његошевим ђесничким делима*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1992.
- СТОЈКОВИЋ 1851: *Лажни цар Шћепан Мали*. Историческо Збитије Осамнајестог вијека. Пјесмотворје Његове Свјетлости Петра Петровића Његоша, Владике и Господара Црнегоре. [На 9. страни:] *Шћепан Мали*. Повјестно збитије, у пет дјејствијах. [На насловној страни:] Издао 1851. године Андрија Стојковић у Трсту. [На корици:] У Југославији. [На полеђини насловне стране испод мота:] Печатња браће Жупана у Загребу 1851.
- УСПЕНСКИЙ, Б. А. *Архаическая система церковнославянского произношения. (Из истории литературического произношения в России)*. Москва: Издательство Московского университета, 1968.
- УШАКОВ 1935 I: *Толковый словарь русского языка*. Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. I. Москва: Советская энциклопедия, 1935.
- ШМ: *Шћепан Мали* [у књ. Маројевић 2020: 227–486 (критичко издање), 1011–1153 (акценатско издање); Маројевић 2018: 289–449 (основно издање)].
- ШОЋ и др. 1956: *Његошева биљежница*. [Редакциони одбор Јагош Јовановић, Перо Шоћ, Ристо Драгићевић, Јевто Миловић, Милош Вушковић]. Цетиње: Историски институт, 1956.

Radmilo Marojević

THE RECONSTRUCTION OF MISPRINTS CAUSED BY THE MIXING OF VOWEL GRAPHEMES (ON THE MATERIAL OF NJEGOŠ'S EPIC *STEPHEN THE LITTLE*)

S u m m a r y

The critical edition of the epic *Stephen the Little* by Serbian poet Petar II Petrović Njegoš from the era of romanticism is based, in the first place, on the original sources, which are fourfold: an autograph on the title page of the manuscript, two preceding publications of the fourth scene of the first act (in the periodicals *Jadranski Slavjan* and *Srbske novine*), and the first edition. In the second place, it is based on the intertextual connections with other editions and manuscripts, and finally on the discovery of the exchange of vocal graphemes in the first edition when compared to the author's preexisting manuscript.

This paper focuses on the third round of misprint corrections in the first edition of the epic *Stephen the Little* and it is based on the establishment of the replacement of vocal graphemes in the first edition as a specific method of reconstruction.

In the first three sections of the paper, analysis is made of examples of the incorrect identification of the vowels /a/, /o/ and /e/ in the first edition of the epic *Stephen the Little*, which came about as a result of the inadequate transcription of vowel graphemes in the poet's manuscript. The fourth section deals with the incorrect perception of the graphemes *є* и *е*: the first signified the phonemic sequence /je/, and the second just the vowel /e/, and so a mixing of the two occurred. The analysis also encompasses materials from the epics *The Mountain Wreath* and *The Ray of the Microcosm*, along with certain other poems by Njegoš.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
radmilo@mail.ru

(Примљено: 16. јуна 2020;
прихваћено: 28. октобра 2020)

Dejan Sredojević
Maja Marković

QUALITATIVE AND QUANTITATIVE DISTINCTIONS BETWEEN LEXICAL ACCENTS OF STANDARD SERBIAN IN THE SPEECH OF NOVI SAD (MINIMAL PAIR CORPUS)*

The paper reports the results of the study of qualitative and quantitative distinctions between lexical accents in Standard Serbian. The study is based on the analysis of the largest corpus of minimal pairs investigated so far, produced by 14 speakers from Novi Sad. The paper gives the description of the realizations of accents, as well as the statistical analysis of the acoustic measurements conducted. The qualitative distinctions are most reliably marked by F0 range between the ending of the stressed vowel and the onset of the next one, which is realized as a downward shift in falling accents, and as an upward shift in rising accents. The other parameters observed, concerning the tonal and intensity relations between the stressed and the following vowel, can be viewed as subsidiary phenomena of the accent quality. The quantity distinctions between short and long falling and rising accents are based on the durational differences of the stressed vowels, and partly on the relationship between the duration of the stressed and the following vowel.

Key words: lexical accent, quality, quantity, fundamental frequency, duration.

У раду су представљени резултати истраживања квалитетских и квантитетских дистинкција између акцената стандардног српског језика. На основу анализе досад највећег корпуса минималних парова, који је реализовало 14 говорника новосадског порекла, описане су реализације акцената, а резултати акустичких мерења подвргнути су статистичкој анализи. Квалитетске дистинкције најверније одражава распон f0 између краја наглашеног и почетка наредног вокала, који је код силазних акцената силазан, а код узлазних – узлазан. Остали посматрани параметри тонског и интензитетског односа између наглашеног и наредног вокала могу бити пратилачки феномен акценатског квалитета. Квантитетске дистинкције између силазних, као и између узлазних акцената, почивају на разликама у трајању наглашених вокала, а делом и на разликама у односу трајања наглашеног и наредног вокала.

Кључне речи: акценат, квалитет, квантитет, фреквенција основног тона, трајање.

1. INTRODUCTION. Contemporary phonological description of lexical (word) accent in Standard Serbian should be based on the present-day, elaborate descriptions of its phonetic realizations in different Štokavian spoken dialects (those with six prosodemes, but also in those with a lesser number of prosodemes), as well as on detailed studies of word stress perception. Phonetic studies into word accent, conducted by researchers whose native language is Serbian¹, are abundant in the literature: starting from the ground-breaking study by Pavle Ivić and Ilse Lehiste

* The study was financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia under the Research grants III 47040, TR32035 and OI178002.

¹ In the papers of some researchers the drawbacks were in the selection of corpora and the interpretation of data, caused by the fact that the authors themselves were not native speakers of Serbian (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 1996: 165–169; SREDOJEVIĆ 2017c: 202–204).

(ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002)², through the studies conducted by Jelica Jokanović-Mihajlov (ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ 1983; 2007), several PhD dissertations written in the past ten years (СРЕДОЈЕВИЋ 2011; БАТАС 2016; ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ 2016⁶) and a number of studies looking into the phonetic characteristics of accents in different Štokavian dialects (СРЕДОЈЕВИЋ 2009a; SREDOJEVIĆ – SUBOTIĆ 2011; СРЕДОЈЕВИЋ – СУБОТИЋ 2011; СРЕДОЈЕВИЋ – СПАСИЋ 2016; SREDOJEVIĆ 2015; 2016a; 2016b; 2017a; 2017b; 2017c; 2020; ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ 2016a; ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ – СУДИМАЦ 2017; 2018).

Although the corpus of research studies is considerable, unfortunately, it may not be reliable for the contemporary phonological description of accents in Serbian for several reasons. Firstly, the corpus is not fully representative of the contemporary language. Due to the wars, the consequent economic crises and migrations over the past three decades in the region, the dialectal structure of population has changed considerably. In addition, the same period has been marked by a general deterioration of general linguistic and verbal culture (at schools and electronic media, especially television), so that the realization of accents in the spoken language of educated people in cultural and economic centers has also changed and is therefore highly unlikely to be comparable to Ivić and Lehiste's findings from 60 years ago.

Secondly, the corpus investigated thus far is not diverse enough. In other words, in the bulk of research studies reported so far, the typical realizations of some well-known and widely recognizable dialects, such as those of Sremska Mitrovica, Šabac, Valjevo, Kikinda or Subotica, as well as those of towns in Serbia outside the territory of Neo Štokavian dialects or Serbian dialects in the neighboring countries, have not been studied at all.

Thirdly, the results of the studies are widely variable. This is due to the methodological differences between these studies, such as the procedures, the amount and content of spoken materials analyzed, as well as the interpretation of the results, which makes it rather difficult to compare the results. As a result, it is not easy to come up with a reliable description of accents in Serbian, and concerning the existing ones, there is no clear consensus on them among researchers.

This inconsistency among the authors is the most conspicuous in different phonological interpretations of Neo Štokavian accents³, where some authors define rising accents as those containing a high tone in the following mora, divided by syllabic boundaries, wherefore they regard them as disyllabic (Ivić,⁴ Inkelas and Zec,⁵

² The results of the research were published in Serbian and foreign scientific journals from 1963 to 1984, and the integral version was published in ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002.

³ This term is used since the prosodic norms of the preset-day standard Serbian and Croatian are based on the Neo Štokavian system, containing six prosodemes (four stressed and two unstressed). The researchers we refer to in the paper described this system, although many of them for historic or sociolinguistic reasons called the language Serbo-Croatian (Ivić and Lehiste (2002), Sharon Inkelas and Draga Zec (INKELAS – ZEC 1998), Svetlana Gođevac (GOĐEVAC 2000; 2005)), Croatian (JELASKA 2004; PLETIKOS 2008) or Serbian (SREDOJEVIĆ 2017).

⁴ The relevant parameters are quantity and stress placement. Accent can be placed at syllabic boundary at the syllable onset, and realized as higher pitch in the following morae. Falling accents are monosyllabic, while rising accents are dysyllabic. (ИВИЋ 1998: 480–481).

⁵ Phonologically relevant features are the tone and stress, which is phonetically manifested as longer duration. Tones are assigned to morae, and not to syllables. Accents consist of high and low

Pletikos⁶),⁷ while others believe that rising accents are realized as the sequence of a low tone in the stressed and a high tone in the following syllable (Godjevac,⁸ Jelaska,⁹ Sredojević¹⁰). Our motivation to undertake this research was to come up with reliable data that may be used as the basis for a contemporary description of accents in Standard Serbian. In order to establish the fundamental distinctions between the qualitative and quantitative characteristics of different accents, we analyzed and described the largest corpus of minimal pairs so far, and conducted a thorough statistical analysis of the acoustic measurements in order to establish precise differences between them. The corpus comprises materials read by educated speakers from Novi Sad, the second largest city in the Republic of Serbia¹¹. Once similar studies are conducted among other representative areas of the Serbian language community, and once they are complemented by thorough research into the perception of contemporary accents, it will be possible to come up with a reliable and contemporary phonological description of word accent in the Serbian language.

The results of the research are to be presented in the following way. Following the Introduction, we proceed by the overview of the results of previous research, which we shall subsequently compare to our results. The third chapter deals with the research methodology applied, presenting the participants, corpus and description of the acoustic variables analyzed. It is followed by the results obtained in this research and comparison with those of previous researchers. In the final chapter we sum up the main conclusions we have reached.

tones, and the information on stress is predictable from the information on tone. Falling accents reside within a single syllable, while rising accents “stretch” over two syllables, the first of which is perceived as stressed. (INKELAS – ZEC 1988: 228).

⁶ The author finds that the “initial pitch level of the poststressed syllable in relation to the total pitch level of the stressed syllable the most relevant feature for distinguishing between falling and rising accents” (PLETIKOS 2008: 215). Long rising accent is essentially the sequence of high tonal levels extending over the whole stressed syllable, encompassing the following syllable, while short rising accent is a sequence of two high tonal levels.

⁷ This statement was made for the first time in 1876, based on auditory analysis by the Slavist of Estonian origin, Leonhard Masing (MASING 1876).

⁸ Accent is a sequence of two tones grouped around the stressed syllable. Two falling accents are achieved as falling melody, composed of a high tone and a low tone following it, the high one being tied to the unit which carries the tone and the stressed syllable. The two rising accents achieve rising melody, and they are represented by the sequence of a low tone in the stressed unit, and a high tone following it (GODJEVAC 2005: 148–149).

⁹ Phonologically relevant are stress, length and tone. The carrier of stress is a syllable, and the carrier of tone is a mora (JELASKA 2004: 210–211). Merged falling tones are a sequence of a high tone in the stressed syllable (stress can only be assigned to the first mora if the syllable is long) and a low tone (two components of prominence, stress and high tone, are merged in the same syllable). Words with merged rising tone have two prominent features divided in two subsequent syllables, stress being on the first, high tone on the second.

¹⁰ Syllable is the carrier of stress, marked by relatively longer duration of its vocalic nucleus. Falling tones are achieved as a sequence of high and low tone, and rising ones as a sequence of low and high tone. Tones are related to morae, they are divided by syllabic boundaries, and the first of the two tones belongs to the stressed syllable (SREDOJEVIĆ 2017: 223).

¹¹ Novi Sad is the capital of the Autonomous Province of Vojvodina and the second largest city in the Republic of Serbia. It is located at 45° to 46° north latitude and 19° to 20° east longitude. According to the census from 2011, Novi Sad had 341 625 inhabitants, 307 760 of whom inhabit the inner city area (ЈАКЧЕВИЋ и др. 2014: 23). The city of Novi Sad has 20.16% university educated inhabitants, 23.26% of whom are in the inner city (ЈАКЧЕВИЋ и др. 2013: 46–47).

2. PREVIOUS RESEARCH

2.1. Pavle Ivić and Ilse Lehiste investigated the realization and perception of accents in Serbo-Croatian for over twenty years, as well as sentence intonation and its impact on the realization of lexical accent. For the length of their research, the scope of the phenomena the authors strived to describe, the size of corpora investigated and the number of associates engaged, Ivić and Lehiste's studies were the most thorough investigation into the prosodic characteristics of word and sentence prosody in Serbo-Croatian. The bulk of the spoken materials analyzed was recorded by Ivić himself, who was born in Vojvodina and spent most of his life in that region prior to the research. Additional and lesser amount of the corpus was produced by 12 additional subjects, mainly radio news readers, most of whom were also of Vojvodina origin (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 11, 83–84).¹²

2.1.1. In Ivić's examples of words with long falling accents in the medial sentence position,¹³ stressed vowel has a falling or rising-falling tonal slope (with the tone peak around the first quarter of the duration of vowel), and is followed by a vowel with a lower tonal peak and a falling tonal slope. In the group of the 12 additional subjects, one subject mainly exhibited rising tone on the stressed vowel, one female subject had mildly falling movement and the others had markedly falling tonal slopes, with the peak close to the onset of the vowel in most subjects' production (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 109–113).¹⁴ In Ivić's pronunciation of words with long rising accents, the stressed vowel has a rising tendency (with the tonal peak towards the vowel ending), and it is followed by a vowel that may have a somewhat higher tonal peak. The following vowel generally has a falling tendency (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 32–33, 38–39). Although the authors find that the tonal movement found in Ivić's production is present among the additional 12 subjects, a more detailed analysis of their examples reveals that their realizations are highly variable (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 89). Two of the subjects had a falling slope in the stressed vowel, six had a mildly rising slope, and only four pronounced it as markedly rising. The relation between the peak of the stressed and the following vowel in nine speakers' pronunciation is realized as an upward shift (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 110–112).

Ivić's production of short falling accents is mainly characterized by a falling tonal slope on the stressed vowel (with the peak around the mid portion of the vowel), falling slope on the following vowel and a downward shift between the two vowels. On the other hand, some of the short falling accents produced by the

¹² In the studies by Ivić and Lehiste the data on F0 obtained from materials read by Ivić are represented as mean values, while the values of F0 obtained from the twelve additional subjects are divided into three groups according to the pitch of their voice, and the data of each of the groups is represented in mean values. The authors did not test the statistical significance of differences in the parameters observed for falling and rising, short or long accents, and the conclusions were reached based on the analysis of all words and not only minimal pairs.

¹³ In this paper we shall refer only to those Ivić and Lehiste's data related to the medial position in declarative sentences, since this position is equivalent to that used in our examples from the corpus of minimal pairs.

¹⁴ Yet, upon a closer inspection of the tables in the Appendix, one can notice that in words with long falling accents seven speakers had higher pitch at the onset of the unstressed vowel than at the ending of the stressed vowel (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 90–104).

additional subjects are realized with a rising tonal slope, while the other features are the same as those described in Ivić's pronunciation (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 18–21, 90–104). The author's short rising accents are mainly realized with a rising tonal slope on the stressed vowel, a falling slope on the subsequent vowel and an upward tonal shift between the two. The realization of the same accent in the additional group differed in terms of the tonal movement on the stressed vowel. In this group, most words are characterized by a falling slope on the stressed vowel. Since 75% of words with short falling accents are characterized by the same tonal movement, the authors conclude that the tonal movement on short stressed vowels is phonologically irrelevant (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 25–29, 109–113).

With reference to the phonological implications of the phonetic description of accents, Ivić and Lehiste point out that the distinctive features of accents cannot be determined inside the stressed syllable. Yet, although the F0 shift within the short stressed vowels is redundant, that is not the case with long vowels, since words with a long falling accent do exhibit falling pitch tendency, while the stressed long rising accents exhibit mildly rising or level pitch. The authors conclude that the main qualitative distinction is achieved by "the relation between the stressed and the following syllable" (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 153–156),¹⁵ and that the distinction among long accents is additionally achieved by the tonal movement inside the stressed vowel (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 1996: 58; 2002: 155).

2.1.2. As Ivić and Lehiste state, in the examples produced by Ivić, the intensity relations between the stressed and the following syllable tend to be descending with falling accents, while rising accents may be followed by ascending intensity values (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 41–45). In the examples of words pronounced by the twelve subjects, the differences in the intensity of the stressed and the following vowel were related to the changes in F0 in some speakers' production, but in others' this relationship was not observed (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 115). The authors conclude that intensity is not a relevant parameter of quality distinctions (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 46).

2.1.3. Concerning quantitative distinctions, Ivić and Lehiste observe that in Ivić's production the ratio between the duration of vowels with long and short falling accents is somewhat over 3 : 2, while the same ratio with long and short rising accents is a little below 3 : 2 (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 31, 36). In the speech of the twelve subjects the authors find confirmation of the same relations as in Ivić's production, with the ratio of long to short vowels 1.6 : 1 (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 119).

2.2. In her research, Jelica Jokanović-Mihajlov investigated accent and intonation in the spoken language of radio and television news readers from Belgrade area and reported her results in her seminal study (2007). Her main corpus, represented by political news programs, recorded in the period from 1984 to 1985, was analyzed in her PhD thesis, and was later complemented by news programs recorded in the periods 1994–1996 and 2004–2006. Among the results reported, we shall mainly look into those concerning speakers of Vojvodina origin, although

¹⁵ It should be noted that the authors do not precisely state whether they refer to the tonal peaks or the relation between F0 of the stressed vowel ending and the onset of the following vowel.

the comparison with our results is not always possible due to different research methodologies applied. This is due to the fact that Jokaⁿović-Mihajlov provides the values of F0 or durational values (rarely both) only selectively for some examples, while the intensity values are not reported.

2.2.1. In the description of falling accents produced by speakers of Vojvodina origin, Jokaⁿović-Mihajlov briefly states that their realization of accents is comparable to those of Belgrade origin – stressed vowels are mainly characterized by a level tone, while the next syllable has a lower pitch than the stressed syllable, which is a phonologically relevant feature of falling accents (ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ 2007: 70–91). In words with a short falling accent the speakers of Vojvodina origin tend to have a falling tone, continued on the following vowel, while the stressed vowel of the syllable with a short rising tone may have a rising tone, which continues onto the following vowel (ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ 2007: 94). The author concludes that in short accents the main realization is a level tone on the stressed vowel and the phonologically relevant pitch level of the subsequent syllable, which is higher in words with rising accents, and lower in those with falling accents (ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ 2007: 78).

2.2.2. In relation to intensity, the author briefly states that both falling and rising accents involve an even distribution between the stressed and the following vowel, or that the vowel following the stressed one may be more dominant in intensity (ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ 2007: 71–96).

2.3. The results of our study will also be compared to the results reached by Dejan Sredojević in his research into the phonetic characteristics of word accents of Standard Serbian in the period from 2007 to 2017, based on the corpus investigated for his doctoral dissertation and in his subsequent studies. In the study SREDOJEVIĆ 2015a, based on the corpus of sentences, the author analyses the realization of long accents by 8 speakers from Novi Sad, while in SREDOJEVIĆ 2016, the corpus involved longer read texts, and the focus of this research is the realization of short accents in six speakers from Srem, six from Bačka and six from Banat. In SREDOJEVIĆ 2017c, the author reports the results of a most comprehensive research of accents in Standard Serbian. In this study, vowels of 4500 recorded words were manually segmented and a selection of acoustic variables were consistently analyzed. The materials were produced by 45 educated speakers of Novi Sad origin, aged 19 to 45. The corpus included sentences, read texts and minimal pairs. The values measured were statistically analyzed in order to establish whether the parameters differed significantly among the groups of words analyzed – depending on the length, quantity or quality of the stressed vowel, the quantity and quality of the unstressed vowel or the position of the word in the intonation phrase.

2.3.1. Sredojević's findings related to long accents in the speech of Novi Sad indicate that words with an equal number of syllables exhibit statistically significant differences between the two accent types. The significant parameters are the range of F0 between the onset and ending of the stressed vowel, although both accent types most frequently involve a falling tonal slope on the stressed vowel. Long falling accents are characterized by a downward tonal shift between the stressed and the following vowel, while rising accents involve an upward shift.

The differences in the parameter describing the range of F0 between the ending of the stressed and the onset of the following vowel are statistically significant, and so is the range between the tonal peaks of the two vowels (SREDOJEVIĆ 2015a: 339–341).

In the speech of Srem, Banat and Bačka, Sredojević finds that vowels with a short falling accent tend to have a rising tonal slope, while a falling tonal slope most frequently accompanies vowels with short rising accents. Yet, these tendencies are not consistently found in either one of the short accents, which leads to the conclusion that this cannot be relevant for establishing phonological distinctions of accent quality. On the other hand, short falling accent regularly entails a downwards shift between the stressed and the following vowel, while short rising accent involves an upward shift. The mean values of F0 range between the onset and ending of the stressed vowel, between the ending of the stressed and the onset of the following vowel and between the F0 peaks of the two are significantly different in words with short accents in all three speeches analyzed.

In SREDOJEVIĆ 2017c the author finds that minimal pairs of words with long accents are regularly characterized by a falling tonal slope on the stressed vowel. In both long accent types the F0 value in the initial portions of the vowel is higher than towards its ending, although the fall is more prominent in falling accents. In words with long falling accent, the stressed and the following vowel are divided by a downward tonal shift, while those with long rising accents are followed by an upward shift. The tonal peaks of the stressed and the following vowel are in the descending order in words with long falling accent, and in the ascending order in words with long rising accent.

The analysis of the minimal pair corpus with short accents reveals that the tonal slope on the stressed vowel is mainly falling in all the words with short rising accent analyzed, in trisyllabic words with short falling accent it is mainly rising, while in disyllabic words with falling accent both falling and rising slopes are found. In minimal pairs of words with short accents there is a descending tonal interval in words with falling accent, and an ascending one in rising accents. In terms of the mean values of F0 range from the onset to the ending of the stressed vowel, the range from the ending of the stressed and the onset of the following vowel and the F0 peaks of these consecutive vowels are all significantly different between the minimal pairs with long accents, as well as between the short ones (SREDOJEVIĆ 2017c: 126–130).

In the medial intonation phrase position, the stressed vowels with falling accents may have a falling, rising or rising-falling tonal slope, while the subsequent unstressed vowels have a falling slope. The stressed vowel ending is followed by a descending tonal interval to the onset of the following vowel, and the tonal peaks of the stressed and unstressed vowels are in the same relation. The most prominent tonal peak is found in the stressed vowel. In contrast, the stressed vowels in words with rising accents are most frequently characterized by a descending tonal slope. The ending of the stressed vowel and the onset of the following vowel, as well as their respective peaks, are divided by an ascending tonal interval. The vowel following the stressed one may have a rising or a falling tonal slope, and its peak is, in most cases, the most prominent one in the word (SREDOJEVIĆ 2017c: 219–220).

Based on the analysis of the whole corpus in SREDOJEVIĆ 2017c, the author concludes that the tonal relation between the ending of the stressed vowel and the

onset of the following one is the most consistent marker of accent quality. The distinctive feature of falling accents is a descending interval between the ending of the stressed and the onset of the following vowel, and it is found in all the words in all positions in all the corpora analyzed, while an ascending interval between the two vowels is the distinctive feature of rising accents, also found in all positions of words in the corpora. The values of F0 range between the ending of the stressed and the onset of the following vowel in words with equal numbers of syllables, equal quantity of the stressed vowel and the same position in the intonation phrase are significantly different in words with falling and rising accents in all the corpora analyzed (SREDOJEVIĆ 2017c: 221–222). Sredojević states that the realizations of accent described by Masing and later reported in the studies by Ivić and Lehiste are typical of the Serbian language, and are still common in certain speeches of Neo Štokavian dialects, but the “phonological description of falling accents as monosyllabic and rising as disyllabic (implying a high tone on the subsequent morae separated by syllabic boundaries) – is not correct”, and the author argues that the phonetic realizations which might support Ivić and Lehiste’s claim are not common in all speeches of Neo Štokavian dialect territory (SREDOJEVIĆ 2017c: 198).

2.3.2. Analyzing long accents in the speech of Novi Sad, Sredojević found that in words with long falling accent there is generally a downward shift in intensity between the stressed and the following vowel, while in long rising accents, intensity more frequently exhibits a rising trend, while the mean value of intensity difference is lower than 1 dB¹⁶. The mean intensity values of the two vowels are significantly different among disyllabic and trisyllabic words with long accents for both accent types (SREDOJEVIĆ 2015a).

Sredojević’s analysis of short accents in the production of speakers of Srem, Banat and Bačka origin reveals that words with short falling accent are characterized by a greater descending intensity relation between the stressed and the following vowel compared to words with short rising accents. The stressed vowel is always more dominant in terms of intensity in words with short falling accent, while the unstressed vowel is most frequently dominant in words with short rising accent, but in some of the examples, the differences in intensity of the two vowels (in both accent types) are below perception threshold (SREDOJEVIĆ 2016: 287).

In SREDOJEVIĆ 2017c, the author analyses several different corpora, and the findings indicate that the intensity parameters (I1 – I2) are significantly different between words with falling and rising accent in sentences, minimal pairs and in read texts (SREDOJEVIĆ 2017c: 172–174).¹⁷ The relation between the intensity of the stressed and the following vowel is more commonly descending in words with falling than with rising accents, and it is also more marked in falling accents. Considering that „there is no specific intensity relation between the stressed and the following vowel that would typically characterize solely falling or solely rising accents“, the author concludes that intensity is only a subsidiary feature of accent (SREDOJEVIĆ 2017c: 223).

¹⁶ Change of intensity of 1 dB is the lowest perceptible intensity change that we perceive as change in loudness (FLANAGAN 1957, quoted in LEHISTE 1977: 116).

¹⁷ Differences in intensity levels are not statistically significant in some groups of words with short accents: trisyllabic in the corpus of test-sentences and dysyllabic in the corpus of minimal pairs.

2.3.3. In terms of duration, Sredojević finds that in the corpus of minimal pairs, the phonologically long vowels in syllables with falling accent is on average 1.5 times longer than the phonologically short vowels analyzed, while in words with rising accents, the long vowel is 1.34 longer than the short one in disyllables, 1.48 times in trisyllables and 1.3 times in four syllable words, all of these differences being statistically significant (SREDOJEVIĆ 2017c: 139). The author concludes that “quality distinctions between falling and rising accents are characterized by differences in the duration of the stressed vowel, as well as the differences in the duration of the stressed and the following vowel” (SREDOJEVIĆ 2017c: 216).

2.4. In her doctoral dissertation, Ana Batas researched the phonetic and accentual changes of words in continuous speech, based on the analysis of read texts (word lists, frame sentences and continuous read texts) (BATAC 2014). The characteristics of accents are described based on the recordings of seven female and five male speakers, originating from various Neo Štokavian regions (including ekavian and ijekavian varieties), and had lived in Belgrade for at least one year and at most ten years prior to the study. The results of our research will be compared to those of Batas in relation to the general characteristics of accent, regardless of the speaker origin, and with the results of the analysis of her speakers originating from Vojvodina.¹⁸

2.4.1. Batas’s findings reveal that the most frequent realization of words with long falling accent is that with a falling tonal tendency both on the stressed and the following vowel¹⁹, with a downward tendency between the two vowels (BATAC 2014: 257). However, based on the numerical data provided in the tables, it can be seen that in a number of examples the post-stressed vowel begins at the same pitch where the previous one ended, and that in a considerable number of examples the ending of the stressed vowel is followed by an ascending tonal interval (BATAC 2014: 264–265). In words with short falling accent, the most common realization is that with a rising-falling tonal slope on the stressed vowel, while the next vowel is always considerably lower-pitched (BATAC 2014: 266). In the pronunciation of speakers of Vojvodina origin, in words with long rising accents the pitch on the stressed syllable at first falls, to be followed by an upward shift on the vowel in the following syllable (BATAC 2014: 283). The data reported in the dissertation reveal that there is an approximately equal number of examples where F0 at the end of the stressed syllable is lower than F0 at its beginning and those where this is not the case. The author finds the same tonal direction in words with short rising accents.

3. Research methods and techniques

3.1. SPEAKERS. The total number of participants recorded for this research is 22, but for the purpose of this study we selected 14 speakers, 7 male and 7 female

¹⁸ The author provides the data of F0 at the onset, peak and ending of the target vowels, but not the data on intensity or duration.

¹⁹ When the stressed vowel is preceded by a sonorant, the vowel has a rising-falling tonal movement, with the slightly dominant rising part (BATAC 2014: 264). Upon a closer inspection of the data provided in the table, it is noticeable that one third of the examples have higher F0 values at the ending of the stressed vowel than at its onset (BATAC 2014: 276–278).

(further marked as S1, S2.... S14), aged from 19 to 53 (mean age 37, stdev 11 years). All the speakers were born and lived in Novi Sad. Ten of the speakers are teachers at the Faculty of Philosophy in Novi Sad, seven of those being Serbian linguists, and four of the speakers were students²⁰. All of them speak the ekavian variant of Standard Serbian. The typical pronunciation traits of some of them, in variable degrees, include the following: a) allophonic variations of vowels /e/ and /o/ are more markedly different depending on the degree of stress and quantity (cf. МАРКОВИЋ – БЈЕЛАКОВИЋ 20096; MARKOVIĆ 2012) ; b) they may lack certain accentual alternations in nominal or adjectival declension and in verbal conjugation, with the limited distribution of long postaccentual prosodeme; c) the phonetic realizations of some accents are to a certain extent different from those recorded in other Neo Štokavian speeches. Although none of the traits listed are exclusively related to the speakers of Novi Sad origin, we believe that their joint usage and the degree in which they are exhibited make the speakers investigated, at least to some extent, recognizable among other speakers using the Standard Serbian norm.

The subjects were recorded in June and July 2019 in the studio at the Faculty of Philosophy in Novi Sad, with the expert help from the professional technician. The reverberation time in the studio is 0.3 s, which guaranties the naturalness of recorded speech. The material was recorded digitally (sampling frequency: 44.1 kHz, resolution: 16 bit, software: Sound Forge 8.0, microphone: Neumann U-67). For the audiograms, we used the Audiopenguin software, and the acoustic analysis was performed using *Praat* (version 4.6.06, BOERSMA – WEENINK 2007).

Statistical analysis was performed by the Statistical Package for Social Sciences – SPSS 21. Numerical data were represented as mean values and variability measurements (range, standard deviation). The comparison of numerical values between two groups was performed by the non-parametric Mann-Whitney test, where the statistical significance was taken to be at $p < 0.05$.

3.2. CORPUS. The corpus analyzed for the purpose of this study included 832 realizations of 65 words, 45 of which were disyllabic, 18 trisyllabic and 4 quadrisyllabic. The words selected were minimal pairs with the same segmental content, differing only in the quality or quantity of the stressed target vowel. All the words were excerpted from the *Dictionary of Standard Serbo-Croatian* (Речник српскохрватскога књижевног језика – РМ). The words were placed inside short declarative or imperative sentences. In the strict sense, some of the words analyzed are not true minimal pairs from the standpoint of the prosodic norm. The majority of the speakers pronounced long unstressed (posttonic) vowels consistently only after short rising accents, most frequently in medial syllables, somewhat less frequently in the final closed syllables and most rarely in the final open syllables. In the speech of our subjects long postaccentual vowels do not occur following falling or long rising accents²¹, after long posttonic vowels or after

²⁰ Among the 14 subjects there were 5 of those who took part in the recording used in the research SREDOJEVIĆ 2017c, where some of target words were also used for minimal pair analysis. However, the two studies used two different corpora, one of which was recorded in 2016, and the other in 2019.

²¹ An exception to this are examples of several speakers of our study.

short unstressed vowels.²² Taking this in consideration, we selected examples such as the present tense of the verb *raditi* (work) *râdî* (3rd p. sg.) and the imperative form *râdi* (2nd p. sg.), which act as minimal pairs in the speech of our subjects, although the prescribed norm distinguishes between the quantity of the unstressed vowels. The following words were analyzed:

cigarèta (cigarette, Nsg. f.), *cigarètâ* (cigarette, Gpl. f.), *dêla* (act, Gsg. n.), *dêla* (part, Gsg. m. (deo)), *gòra* (wood, Nsg. f.), *gôrâ* (wood, Gpl. f.), *grâdu* (city, Dsg. m.), [u] *grâdu* ([in] city, Lsg. m.), *hvâlîte* (praise, pres. 2nd p. pl.), *hvâlîte* (praise, imper. 2nd p. pl.), *kâpa* (hat, Nsg. f.), *kâpâ* (hat, Gpl. f.), *knjîga* (book, Nsg. f.), *knjîgâ* (book, Gpl. f.), *kôsa* (blackbird, Gsg. m.), *Kôsa* (prop. n., Nsg. f.), *kôsa* (hair, Nsg. f.), *kôsa* (oblique, adj. indef. Nsg. f.), *kôsi* (oblique, adj. indef. Npl. m.), *kôsi* (hair, Dsg. f.), *kôza* (goat, Nsg. f.), *kôzâ* (goat, Gpl. f.), *krâva* (cow, Nsg. f.), *krâvâ* (cow, Gpl. f.), *kûpîte* (buy, pres. 2nd p. pl.), *kûpîte* (buy, imper. 2nd p. pl.), *mlâda* (bride, Nsg. f.), *mlâda* (young, adj. indef. Nsg. f.), *nôsîte* (carry, pres. 2nd p. pl.), *nôsîte* (carry, imper. 2nd p. pl.), *râda* (work, Gsg. m.), *Râda* (prop. n. Nsg. f.), *râdî* (work, pres. 3rd p. sg.), *râdi* (work, imper. 2nd p. sg.), *râdîte* (work, pres. 2nd p. pl.), *râdîte* (work, imper. 2nd p. pl.), *râna* (wound, Nsg. f.), *rânâ* (wound, Gpl. f.), *sâdî* (plant, pres. 3rd p. sg.), *sâdi* (plant, imper. 2nd p. sg.), *šârâte* (draw, pres. 2nd p. pl.), *šârati* (draw, inf.), *sêna* (hey, Gsg. n.), *Sêna* (prop. n. Nsg. f.), *sêna* (shadow, Nsg. f.), *slômiti* (break, inf.), *slômite* (break, pres. 2nd pl.), *slôžite* (arrange, pres. 2nd p. pl.), *slôžite* (arrange, imper. 2nd p. pl.), *sredîna* (environment, Nsg. f.), *sredînâ* (environment, Gpl. f.), *vôda* (water, Nsg. f.), *vôdâ* (water, Gpl. f.), *vôdî* (lead, pres. 3rd p. sg.), *vòdi* (lead, imper. 2nd p. sg.), *vrâta* (neck, Gsg. m.), *vrâta* (door, Npl. t. n.), *vrâtite* (return, pres. 2nd p. pl.), *vrâtite* (return, imper. 2. p. pl.), *žâba* (frog, Nsg. f.), *žâbâ* (frog, Gpl. f.), *žêna* (woman, Nsg. f.), *žênâ* (woman, Gpl. f.), *žîca* (wire, Nsg. f.), *žîcâ* (wire, Gpl. f.).

The speakers read sentences from the screen, which was placed at their optimal distance. Each sentence was presented as a separate slide in PowerPoint, in order to avoid rising intonation typical when reading lists of sentences.

3.3. ACOUSTIC VARIABLES. The recorded material was analyzed for the following values of F0: at the onset and ending of the stressed syllable ($f0_{1o}$, $f0_{1e}$) and at the onset and ending of the following syllable ($f0_{2o}$, $f0_{2e}$), maximal F0 values of both vowels ($f0_{1max}$, $f0_{2max}$), and the values were expressed in Hertz [Hz]. In order to enable reliable comparison of results obtained from different speakers (T HART et al. 2006: 24), on the basis of the abovementioned parameters and the formula – $R = (12 \log_{10}(f0_{max}/f0_{min}))/\log_{10}2$ (BAKEN – ORLIKOFF 2000: 148), we calculated the range between the initial and final values of f0 of the stressed vowel – $R(f0_{1o} - f0_{1e})$, the range between the tonal peaks of the stressed and the following vowel – $R(f0_{1max} - f0_{2max})$, and the range between the ending of the stressed and the onset of the following vowel – $R(f0_{1e} - f0_{2o})$. Those values were expressed in semitones [ST]. Measurements of intensity involved the values of the stressed and the following vowel ($I1$, $I2$), and the difference between the two ($I1 - I2$). These values are expressed in decibels [dB]. Quantitative measurements involved the duration of

²² These findings are in line with previous studies of Novi Sad speech, where the subjects were also educated speakers of Novi Sad background (МАРКОВИЋ – БЕЛАКОВИЋ 2009а: 142; СРЕДОЈЕВИЋ 2009б: 230–231; СРЕДОЈЕВИЋ – СУБОТИЋ 2011: 122; СРЕДОЈЕВИЋ 2013: 221–223; 2017с: 147–148).

the stressed and the following vowel ($t1$, $t2$), expressed in milliseconds [ms]. Since speech tempo was variable, we normalized the measurements of duration in order to be able to compare vowel durations in different phrases objectively. We did this by counting speech tempo for every speaker (T), i.e. the speed of delivery, as the ratio between the number of syllables [syl] in the phrase and the duration of the phrase, expressed in seconds [s]. Based on the values of tempo of each phrase, we calculated the mean tempo of each speaker (Tm). Vowel duration was normalized as x (tx_{norm}) by using the formula: $tx_{norm} = (Tm/Tx) * tx$. We also calculated the duration from the onset of the stressed vowel up to its tonal peak ($t1_{max}$), which was subsequently represented in relation to the total duration of the stressed syllable ($t1_{max\%}$) and expressed as percentages. The duration of the vowel following the stressed one is expressed in relation to the total duration of the stressed vowel ($t2(\%t1)$) and is also expressed as percentages.

4. RESULTS AND DISCUSSION

4.1. Minimal pairs of words with long accents in most cases have a falling tonal slope on the stressed vowel. In words with long falling accent the falling slope is consistently found in 69% of disyllabic and 53% of trisyllabic words, while in the other cases it is rising-falling, more frequently with the dominant falling interval (the tonal peak being on the first half of the vowel). In words with long rising accent, pure falling slope was found on 80% of disyllabic and trisyllabic words, while pure rise was present in 12% of disyllabic and 5% of trisyllabic words (produced only by two of the subjects). In long falling accents more than 90% of words have higher F0 on the stressed vowel ending than at the onset of the following vowel,²³ while all the words with long rising accents exhibit the opposite tendency. Tonal relation between the stressed and the following vowel is falling in words with long falling accents, and rising in those with long rising accents (cf. Figures 1 and 2)²⁴. This is manifested in the F0 range between the F0 peaks of the stressed and the following vowel,²⁵ and even more markedly in the F0 range between the ending of the stressed and the onset of the following vowel. The vowel following the stressed one has consistently falling or rising-falling tonal slope, but the falling interval is more dominant in most words with long falling accents, while with rising accents, the rising part is more dominant. In words with long falling accents the difference in intensity between the stressed and the following vowel is greater than 1 dB, which means that the stressed vowel is perceptively louder. In words with long rising accent, the stressed syllable is louder in 62% of disyllabic and 59% of trisyllabic words, while in 28% of disyllabic and trisyllabic words the stressed and

²³ In the rest of the cases, F0 at the onset of the unstressed vowel may be slightly higher than at the ending of the stressed vowel, but in those cases the stressed vowels have markedly falling tonal slopes, and the ascending tonal interval between the two is small.

²⁴ The figures represent the waveform (in the upper part) and F0 lines (in the bottom part). The symbols used in transcriptions are the symbols of the International Phonetic Alphabet (IPA 2007).

²⁵ Yet, it should be noted that in 18% of words with long rising accent the F0 peak of the stressed vowel is more dominant than the F0 peak of the vowel in the following syllable. Although in these examples the stressed vowel has a conspicuous falling slope, with a great ascending interval between the stressed and the following vowel, the F0 peak of the unstressed vowel still does not reach the values of F0 reached in the stressed vowel.

the following vowel are perceived as equally loud. In terms of quantity, long stressed vowels with falling and rising accents tend to be, on average, of the same duration.

4.2. Minimal pairs of words with short accents also tend to have a falling F0 slope on the stressed vowel. In words with short falling accent pure falling slope is found in 50% of disyllabic and 41% of trisyllabic words, while in 16% of disyllables and 21% of trisyllables the tonal slope is consistently rising. The rest of the words were produced with a rising-falling slope, with an approximately even number of cases with the dominant falling or rising interval (in the latter case, the F0 peak is on the second half of the vowel). Words with short rising accent most commonly have a falling tonal slope on the stressed syllable. Among the minimal pairs of words with short accents the distinction between accent types is clearly made by the tonal relation between the stressed and the following vowel, where it is descending in words with short falling accent, and ascending in words with short rising accent. This is consistently shown by the range of F0 between the peaks of F0 of the stressed and the following vowel,²⁶ as well as the F0 range between the ending of the stressed and the onset of the following vowel (cf. Figures 3 and 4). The vowel following the stressed one has a pure falling or rising-falling tonal slope, with the dominant falling interval in all the words with short falling accent analyzed. In words with short rising accent, 30% of all examples have a rising-falling tonal slope with the more dominant rising part. In all the words with short falling accent, the difference in intensity of the stressed and the following vowel is over 1 dB. In words with short rising accent, the stressed vowel is louder in 60% of disyllables and 78% of trisyllables, while the perceptual loudness of the two vowels is equal in 31% of disyllables and 11% trisyllables. The duration of the short stressed vowels is approximately the same with both accent types.

4.3. The description of the measurements of tone, intensity and duration was used as the basis of general characteristics of the four accents in Serbian. In order to establish whether the observed parameters are phonologically relevant for establishing qualitative distinction, we tested whether these values differed significantly between the members of minimal pairs of words. The results reveal that in terms of $f0_{10}$ (pitch height at the onset of the stressed vowel) there are statistically significant differences among the words with long accents, but not among those with short accents (Tables 1 and 2, parameter $f0_{10}$). This clearly indicates that this parameter cannot be phonologically relevant for establishing qualitative distinctions. The mean values of F0 range between the onset and ending of the stressed vowel are significantly different among the words with long and short accents (Tables 1 and 2, parameter R ($f0_{10} - f0_{1e}$)). The mean values of this parameter indicate that both long and short accents most frequently have the same direction of tonal trajectory (falling slope), and the minimal pairs of long and short accents differ in terms of the size of this falling interval. However, since pure

²⁶ In 7% of words with short rising accent the stressed vowel has a higher F0 peak than the vowel in the following syllable. As was the case with some words with long rising accent, the stressed vowel in these examples has markedly falling tonal slope with considerable descending interval, with a great ascending interval to the unstressed vowel. Still, the tonal peak of the unstressed vowel does not reach the F0 values of the stressed syllable.

falling or rising falling slopes with the more dominant falling intervals are found in both accent types, this parameter clearly cannot be used as the basis of quality distinction either in long or short accents. For the same reason, the position of the tonal peak, which also differs statistically among long and short accents (Tables 1 and 2, parameter $t1_{\max\%}$), cannot be taken as a significant indicator of accent quality.

The mean values of the parameters concerning the tonal relation between the stressed and the following vowel are significantly different among words with long and short accents (Tables 1 and 2, parameters $R(f0_{1e} - f0_{2o})$ and $R(f0_{1\max} - f0_{2\max})$). Out of the two parameters, the range of F0 among the ending of the stressed and the onset of the following vowel more consistently distinguishes between falling and rising accent both with long and short accents, and is therefore relevant for establishing the phonological distinction. We should note here that the downward shift is found between the ending of the stressed and the following vowel only in words with falling accents. An upward shift is found in all words with rising accents. Only in few examples of words with falling accents a small degree of upward shift was found between the stressed and the following vowel, but the stressed vowel of these words is characterized by a steeper falling slope.²⁷

The mean differences in intensity of the stressed and the following vowel are significantly different in minimal pairs both in long and short accents (Tables 1 and 2, parameter $I1 - I2$), but since the descending intensity relation between the stressed and the following syllable is not solely found in words with falling accent, it is clearly only a subsidiary feature of accent quality. The differences in the mean duration values between falling and rising accents, both long and short, are not significantly different (Tables 1 and 2, parameters $t1_{\text{norm}}$).

Table 1: Comparison of parameters F0, intensity and duration between minimal pairs with long accents²⁸

Parameter	Accent	N	$\bar{X}$	SD	Mann-Whitney test U	p
$f0_{1o}$	LF	168	177	48,29	10935,500	0,000
	LR	167	160	46,47		
$R(f0_{1o} - f0_{1e})$	LF	168	-2,89	2,08	9140,000	0,000
	LR	167	-1,68	1,58		
$R(f0_{1\max} - f0_{2\max})$	LF	168	-4,17	2,50	382,000	0,000
	LR	167	1,29	1,63		
$R(f0_{1e} - f0_{2o})$	LF	168	-1,24	1,74	337,000	0,000
	LR	167	2,54	1,51		
$t1_{\max\%}$	LF	168	16	26,19	12047,000	0,005
	LR	167	13	31,88		

²⁷ It is our opinion that markedly rising or falling tonal slope on the stressed syllable might be a sufficient phonetic signal for the perception of accent quality, while in all other cases, the primary signal is the tonal relation between the ending of the stressed and the onset of the following vowel. However, this can only be proved after detailed research into perception of accents.

²⁸ The data given in Tables 1, 2, 3 and 4 represent – (N) number of cases, mean value ($\bar{X}$), standard deviation (SD), Mann-Whitney test results (U), and p level of significance. The values which are statistically significant ($p < 0,05$) are marked in bold script.

I1 – I2	LF	168	7,21	3,37	3302,000	0,000
	LR	167	2,08	2,92		
t1 _{norm}	LF	168	160	37,77	13954,000	0,933
	LR	167	159	42,30		

Table 2: Comparison of parameters F0, intensity and duration between minimal pairs with short accents

Parameter	Accent	N	$\bar{X}$	SD	Mann-Whitney test U	p
f0 _{1o}	SF	72	168	41,09	2228,000	0,233
	SR	70	162	40,78		
R (f0 _{1o} – f0 _{1e})	SF	72	-0,20	1,33	1269,000	0,000
	SR	70	-1,41	1,24		
R (f0 _{1max} – f0 _{2max})	SF	72	-2,63	1,85	37,00	0,000
	SR	70	2,13	1,58		
R (f0 _{1e} – f0 _{2o})	SF	72	-1,84	1,73	4,000	0,000
	SR	70	3,22	1,55		
t1 _{max%}	SF	72	46	43,51	1548,500	0,000
	SR	70	12	31,11		
I1 – I2	SF	72	6,98	2,73	447,500	0,000
	SR	70	2,14	2,48		
t1 _{norm}	SF	72	119	23,60	2145,000	0,126
	SR	70	112	24,10		

Table 3: Comparison of duration of the stressed and the following vowel in minimal pairs with falling accents

Parameter	Accent	N	$\bar{X}$	SD	Mann-Whitney test U	p
t1 _{norm}	LF	120	157	37,69	3328,000	0,000
	SF	118	122	32,03		
t2 _{norm}	LF	120	60	18,74	6191,000	0,094
	SF	118	56	15,49		
t2(%t1)	LF	120	39	9,21	4097,500	0,000
	SF	118	47	12,81		

Table 4: Comparison of duration of the stressed and the following vowel in minimal pairs with rising accents

Parameter	Accent	N	$\bar{X}$	SD	Mann-Whitney test U	p
t1 _{norm}	LR	79	155	31,15	1014,000	0,000
	SR	80	115	29,52		
t2 _{norm}	LR	79	72	22,28	2121,000	0,000
	SR	80	61	17,02		
t2(%t1)	LR	79	47	12,15	2321,000	0,004
	SR	80	54	17,12		

4.4. Among the minimal pairs of words with falling accents, phonologically long and short vowels differ in duration, the long one being 1.28 times longer than the short vowel, and this difference is statistically significant (Table 3, parameter $t1_{norm}$).²⁹ In minimal pairs with rising accents, phonologically long vowels are also longer in duration than the phonologically short ones, 1.38 times on average, the difference being statistically significant (Table 4, parameter $t1_{norm}$).³⁰

Minimal pairs of words with falling and rising accents differ in terms of the duration of the first posttonic unstressed vowel, but these data are not consistent. In absolute values, unstressed vowels in words with long accents have longer duration than those with short accents of the same quality. However, with falling accents this difference is not statistically significant, while with rising ones it is (Tables 3 and 4, parameter $t2_{norm}$). If we express the duration of the unstressed vowel as the percentage of the preceding stressed one, the results show that it takes up 39% of the duration in words with long falling accent, and 47% in words with short falling accent. On the other hand, with long rising accent the unstressed vowel takes up 47% of the stressed one, and 54% in words with short rising accent. From this point of view, the mean duration of unstressed vowels is significantly different in pairs of words with accents of the same quality (Tables 3 and 4, parameter $t2(\%t1)$). This means that among the words with falling and rising accents the contrast between the stressed and the following vowel is more marked in words with long than with short accents. A larger difference in duration between the stressed and the following vowel is an additional perceptual marker of long accents.

4.5. As can be seen from our results, the typical realizations of long and short falling accents in our corpus are similar to those described by Ivić and Lehiste based on the speech of Pavle Ivić and 12 additional speakers. However, the most frequent realizations of long rising accent in our corpus of minimal pairs are different from those recorded by Pavle Ivić and some of the speakers from his additional test group. The main difference is in the tonal movement on the stressed vowel, which was characterized by a falling tonal slope in 12 of our participants (rising slope being produced only by two of the participants), while in Ivić and Lehiste's corpus it shows rising tonal slopes in this context. Our findings point to other differences as well. The tonal interval between the stressed and the following vowel in our corpus is rather prominent and always realized as an upward shift in long rising accents. On the other hand, in Ivić and Lehiste's corpus it is not always ascending, and when it is, the range of the shift is less marked than in our speakers' speech. The realizations of short rising accents in our corpus of minimal pairs are different from those typical of Ivić's speech, but not from the speech of his additional group of speakers.

The description of the realizations of accents in our corpus of minimal pairs is partly comparable to the descriptions by Jokanović-Mihajlov. The tonal movement in words with falling accents described in our corpus was also reported in the findings of Jokanović-Mihajlov for speakers of Vojvodina background. However, falling tonal slope on the stressed vowel, which was the dominant tonal

²⁹ Compare the duration of vowels and similarity of tonal slopes in Figures 5 and 6.

³⁰ Compare the duration of vowels and similarity of tonal slopes in Figures 7 and 8.

direction of rising accents in our recorded corpus, was only reported in words with short rising accents by Jokanović-Mihajlov for speakers from Vojvodina, and not in long rising accents.

The description of accents in our corpus of minimal pairs is in accordance with the descriptions in the studies SREDOJEVIĆ 2015a; 2016; 2017c.

The realizations of falling accents in our corpus of minimal pairs are similar to the realizations described by Batas, but the results regarding rising accents are different.

4.6. The description of intensity relations between the stressed and the following vowel in our minimal pair corpus is generally in line with the descriptions provided by Ivić and Lehiste,³¹ and is completely in accordance with the studies SREDOJEVIĆ 2015a; 2016; 2017c.

4.7. In our research of minimal pair corpus the differences in the duration of vowels with falling accents and with rising accents are less marked than in the typical examples reported in ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002 and SREDOJEVIĆ 2017c.

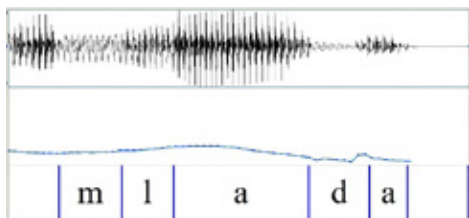

Figure 1: *mlâda* (The **bride** is singing to the wedding procession) (G1)³¹

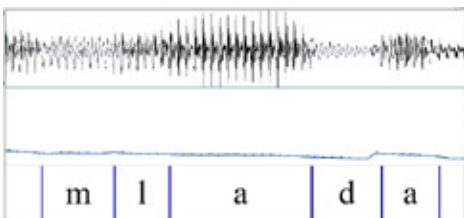

Figure 2: *mlâda* (Tanja is a **young** woman) (G1)³²

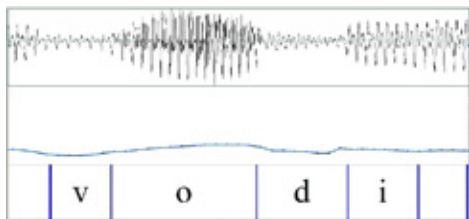

Figure 3: *vòdī* (He's **taking** the children out) (G6)³³

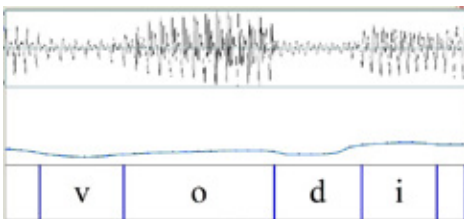

Figure 4: *vòdī* (**Take** the children outside!) (G6)³⁴

³¹ The comparison of our results is not possible due to differences in research methodologies applied.

³² [a]: $f0_o = 129$ Hz; $f0_{max} = 130$ Hz; $f0_e = 99$ Hz; $I = 76.01$ dB; $t = 186$ ms.

[a]: $f0_o = 95$ Hz; $f0_{max} = 95$ Hz; $f0_e = 86$ Hz; $I = 66.36$ dB; $t = 53$ ms.

³³ [a]: $f0_o = 108$ Hz; $f0_{max} = 108$ Hz; $f0_e = 100$ Hz; $I = 74.71$ dB; $t = 162$ ms.

[a]: $f0_o = 109$ Hz; $f0_{max} = 109$ Hz; $f0_e = 103$ Hz; $I = 72.26$ dB; $t = 55$ ms.

³⁴ [o]: $f0_o = 113$ Hz; $f0_{max} = 132$ Hz; $f0_e = 129$ Hz; $I = 77.94$ dB; $t = 119$ ms.

[i]: $f0_o = 119$ Hz; $f0_{max} = 119$ Hz; $f0_e = 112$ Hz; $I = 75.39$ dB; $t = 61$ ms.

³⁵ [o]: $f0_o = 105$ Hz; $f0_{max} = 117$ Hz; $f0_e = 114$ Hz; $I = 78.28$ dB; $t = 115$ ms.

[i]: $f0_o = 134$ Hz; $f0_{max} = 140$ Hz; $f0_e = 136$ Hz; $I = 77.01$ dB; $t = 58$ ms.

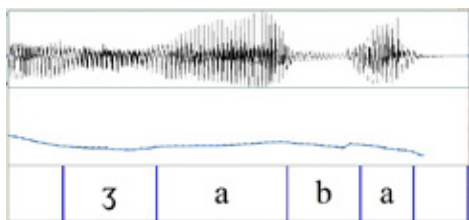

Figure 5: *žaba* (*The green **frog** is croaking.*)
(G12)³⁵

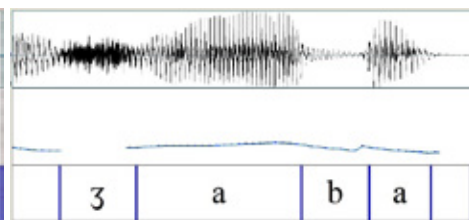

Figure 6: *žabā* (*Many **frogs** are croaking*)
(G12)³⁶

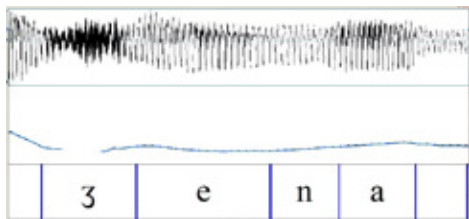

Figure 7: *žèna* (*His **wife** is coming*)
(G5)³⁷

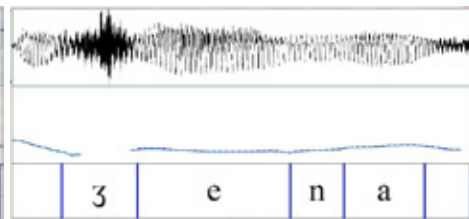

Figure 8: *žénā* (*We benefit from such **women***)
(G5)³⁸

5. CONCLUSION. Our analysis of the largest corpus of minimal pairs in Standard Serbian so far, recorded by educated speakers of Novi Sad background, reveals that quality distinctions between accents are founded on the tonal relation between the stressed and the following vowel. In falling accents this relation is descending, and in rising accents it is ascending. This conclusion was reached in the research by Pavle Ivić and Ilse Lehiste, as well as Jelica Jokanović-Mihajlov, although these authors did not precisely state on the basis of which parameters they defined the relation as falling or rising. On the other hand, the results of our research clearly point that the quality distinctions are most reliably reflected by F0 range between the ending of the stressed and the beginning of the next vowel, comparable to the results reported in SREDOJEVIĆ 2015a; 2016; 2017c. Our results do not support Ivić and Lehiste's claim that tonal shift on the stressed vowel may be distinctive in words with long accents, nor the phonological view of rising accents as disyllabic in the sense implied by Ivić and Lehiste, as well as other researchers, following Masing's ideas. In terms of the mean values of the parameters such as the F0 range between the onset and ending of the stressed vowel, between tonal peaks of the stressed and the following vowel, as well as the difference in intensity of the two subsequent vowels, our research shows that there are statistically significant distinguishers among the pairs of falling and rising accents, although

³⁶ [a]: f0_o = 199 Hz; f0_{max} = 224 Hz; f0_e = 224 Hz; I = 72.66 dB; t = 131 ms.

[a]: f0_o = 210 Hz; f0_{max} = 210 Hz; f0_e = 177 Hz; I = 71.96 dB; t = 56 ms.

³⁷ [a]: f0_o = 196 Hz; f0_{max} = 216 Hz; f0_e = 208 Hz; I = 71.26 dB; t = 159 ms.

[a]: f0_o = 191 Hz; f0_{max} = 191 Hz; f0_e = 163 Hz; I = 69.03 dB; t = 62 ms.

³⁸ [e]: f0_o = 188 Hz; f0_{max} = 193 Hz; f0_e = 165 Hz; I = 75.19 dB; t = 126 ms.

[a]: f0_o = 186 Hz; f0_{max} = 210 Hz; f0_e = 210 Hz; I = 75.09 dB; t = 86 ms.

³⁹ [e]: f0_o = 174 Hz; f0_{max} = 174 Hz; f0_e = 159 Hz; I = 74.42 dB; t = 153 ms.

[a]: f0_o = 180 Hz; f0_{max} = 195 Hz; f0_e = 192 Hz; I = 72.31 dB; t = 84 ms.

some of the differences are subsidiary rather than distinctive features. Quantity distinctions between pairs of falling and rising accents are based on the difference of stressed vowels, since the long stressed vowel with a falling accent is on average 1.28 times longer than the short one, and in words with rising accents the long stressed vowel is on average 1.38 times longer than the short one. Quantity distinctions are partly based on the differences in duration of the stressed and the following vowel.

Since the goal of this study was to give a detailed phonetic analysis of word accents in one dialect of Serbian, that spoken in the city of Novi Sad, we believe that it raises new and intriguing questions about the phonetic nature of word accents in other dialects of Serbian as well, which seems like a worthwhile subject of future investigation.

REFERENCES

- BOERSMA, Paul, David WEENINK. *Praat: Doing Phonetics by Computer* (Version 6.1.03) [Computer Program] <<http://www.praat.org>> 28. 6. 2017.
- FLANAGAN, J. L. Estimates of the Maximum Precision Necessary in Quantizing Certain 'Dimensions' of Vowel Sounds. *The Journal of the Acoustical Society of America* 29 (1957): 533–534.
- HIPA: *Handbook of the International Phonetic Association: A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*. International Phonetic Association (ed.). Cambridge University Press, 2007.
- LEHISTE, Ilse. *Suprasegmentals* [2nd printing]. Cambridge – Massachusetts – London: The M. I. T. Press, 1977.
- MARKOVIĆ, Maja. *Uparedna proučavanja vokala engleskog i srpskog jezika: između univerzalnog i specifičnog*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za anglistiku, 2012.
- MASING, Leonhard. *Die Hauptformen des serbisch-chorwatischen Accents: nebst einleitenden Bemerkungen zur Accentlehre insbesondere des Griechischen und des Sanskrit: Inauguraldissertation, zur Erlangung des philosophischen Doktorgrades verfasst und der hohen philosophischen Facultät an der Universität zu Leipzig eingereicht von Leonhard Masing*. Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg. Ser. 7 ; T. 23, N° 5, 1876. [doktorska disertacija].
- PLETIKOS, Elenmari. *Akustički opis hrvatske prozodije riječi (Prozodija riječi u suvremenom općem naddijalektalnom govoru)*. Zagreb: Filozofski fakultet, 2008. [doktorska disertacija].
- SREDOJEVIĆ, Dejan. Neakcentovane dužine i jezik medija. Vesna Krčmar (ur.). *Zbornik radova Akademije umetnosti* 1 (2013): 205–224.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. Eksperimentalno-fonetsko ispitivanje distinkcija između dugosilaznog i dugouzlaznog akcenta u novosadskom govoru. Snežana Gудурић, Marija Стефановић (ur.). *Језици и културе у времену и простору IV/2*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2015а, 335–342.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. Kratkouzlazni akcent u govoru studenata žurnalistike poreklom iz nečetvorakcenatskih oblasti. Dejan Pralica, Norbert Šinković (ur.). *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene 5*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2015b, 235–246.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. Fonološki značaj različitih fonetskih karakteristika pri uspostavljanju distinkcije kvaliteta između kratkih akcenata u pojedinim govorima Srema, Vanata i Bačke. Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић, Дејан Средојевић (ur.). *Теме језикословне у србисцији кроз дијахронију и синхронију. Зборник у часој Љиљани Суботић*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2016, 279–292.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. How Much Do Phonetic Realisations of Serbian Accents Actually Differ from Each Other in Various Dialects? *Гоцињак Филозофској факултету у Новом Сагу* 42/1 (2017а): 323–337.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. Fonetske razlike između fonološki istih akcenata u različitim vojvodanskim govorima. Snežana Gудурић, Биљана Радић-Бојанић (ur.). *Језици и културе у времену и простору VI*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2017b, 185–197.

- SREDOJEVIĆ, Dejan. *Fonetsko-fonološki opis akcenata u standardnom srpskom jeziku – od specifičnog ka opštem*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2017c.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. O razlikama između tipova fonetskih realizacija dugouzlaznog akcenta. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 45/1 (2020): 275–290.
- SREDOJEVIĆ, Dejan, Ljiljana SUBOTIĆ. The Neo-Štokavian Accent Shift and the Phonological Significance of Suprasegmental Features in Different Štokavian Dialects. Acoustic and Phonetic Analysis. Bonifacas Stundžia (ed.). *Baltistica. Priedas VII*. Vilnius: Vilnius universitetas, 2011, 227–242.
- [†] T HART, Johan, René COLLIER, Antonie COHEN. *A Perceptual Study of Intonation: an Experimental-Phonetic Approach to Speech Melody*. Cambridge University Press, 2006.

*

- БАТАС, Ана. *Фонетска и акцентна променљивост речи у континуалном говору*. Београд: Филолошки факултет, 2014. [докторска дисертација].
- ИВИЋ, Павле. *Расправе, студије, чланци. 1. О фонологији*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- ИВИЋ, Павле, Илсе ЛЕХИСТЕ. *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1996.
- ИВИЋ, Павле, Илсе ЛЕХИСТЕ. *О српскохрватским акцентима*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2002.
- ЈОКАНОВИЋ-МИХАЛЛОВ, Јелица. Природа узлазних акцената у прогресивнијим штокавским говорима. *Српски дијалектолошки зборник XXIX* (1983): 295–338.
- ЈОКАНОВИЋ-МИХАЛЛОВ, Јелица. *Акцент и интонација говора на радију и телевизији*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2007.
- ЛАКЧЕВИЋ, Снежана, Љиљана ЂОРЂЕВИЋ, Гордана ЖИКИЋ, Нада ДЕЛИЋ, Верица РИСТИЋ, Гордана НЕДЕЉКОВИЋ, Драган ВУКМИРОВИЋ, Миливоје ГРБОВИЋ. *Сјановништво. Школска сјрема, писменост и комјутерска писменост. Подаци по општинама и градовима*. Београд: Републички завод за статистику Србије, 2013.
- ЛАКЧЕВИЋ, Снежана, Љиљана ЂОРЂЕВИЋ, Гордана ЖИКИЋ, Нада ДЕЛИЋ, Верица РИСТИЋ, Гордана НЕДЕЉКОВИЋ, Драган ВУКМИРОВИЋ, Миливоје ГРБОВИЋ. *Сјановништво. Упоредни преглед броја сјановника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. и 2011. Подаци по насељима*. Београд: Републички завод за статистику Србије, 2014.
- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра. Прилог проучавању природе акцената у српском језику. *Српски језик XXI* (2016a): 627–639.
- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра. *Прозодија речи у говору ужичког краја*. Бања Лука: Филолошки факултет, 2016b. [докторска дисертација].
- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра, Нина СУДИМАЦ. Акустички опис нагласка у говорима призренско-јужноморавског дијалекта. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику LX/2* (2017): 209–225.
- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра, Нина СУДИМАЦ. Акустички опис нагласка у говорима тимочко-лужничког дијалекта. *Philologia Mediana X/10* (2018): 423–439.
- МАРКОВИЋ, Маја, Исидора БЕЛАКОВИЋ. Квантитет дугих посттоничних вокала у говору Новог Сада. Жарко Бошњакловић (ур.). *Говор Новог Сада. Св. 1, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009a, 141–147.
- МАРКОВИЋ, Маја, Исидора БЕЛАКОВИЋ. Квантитет наглашених вокала у говору Новог Сада. Жарко Бошњакловић (ур.). *Говор Новог Сада. Св. 1, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009b, 148–158.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976. [коришћено фототипско издање из 1982. године].
- СРЕДОЈЕВИЋ, Дејан. Експериментално-фонетско испитивање краткоузлазног акцената у новосадском говору – тонска компонента. Жарко Бошњакловић (ур.). *Говор Новог Сада. Св. 1, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009a, 159–191.
- СРЕДОЈЕВИЋ, Дејан. Акцент именица у језику водитеља-спикера новосадских телевизијских станица. Жарко Бошњакловић (ур.). *Говор Новог Сада. Св. 1, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009b, 215–234.

- СРЕДОЈЕВИЋ, ДЕЈАН. *Експериментално-фонетско испитивање прозодијских карактеристика новосадског говора*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011. [докторска дисертација].
- СРЕДОЈЕВИЋ, ДЕЈАН, НАТАША СПАСИЋ. Фонетско-фонолошки опис акценатског система стандардног српског као Л2 код говорника којима је мађарски језик матерњи. *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* LIX/1 (2016): 57–76.
- СРЕДОЈЕВИЋ, ДЕЈАН, ЉИЉАНА СУБОТИЋ. Дугоузлазни акценат у новосадском говору: фонетске карактеристике и фонолошка интерпретација. *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* LIV/2 (2011): 108–133.

Дејан Средојевић
Маја Марковић

КВАЛИТЕТСКЕ И КВАНТИТЕТСКЕ ДИСТИНКЦИЈЕ ИЗМЕЂУ АКЦЕНАТА СТАНДАРДНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ГОВОРУ НОВОГ САДА (КОРПУС МИНИМАЛНИХ ПАРОВА)

Резиме

У раду су представљени резултати истраживања квалитетских и квантитетских дистинкција између акцената стандардног српског језика. На основу анализе досад највећег корпуса минималних парова, који се састојао од 832 примера 65 речи, које је реализовало 14 образованих говорника (7 мушког и 7 женског пола), пореклом из Новог Сада, описане су реализације акцената, а да би се утврдило колико се оне међусобно разликују – резултати акустичких мерења (параметара тона, интензитета и трајања) подвргнути су статистичкој анализи. Квалитетске дистинкције најверније одражава распон f_0 између краја наглашеног и почетка наредног вокала, који је код силазних акцената силазан, а код узлазних – узлазан. Иако се средње вредности и осталих посматраних параметара тонског и интензитетског односа између наглашеног и наредног вокала статистички значајно разликују између парова речи са силазним, односно, узлазним акцентима, ради се о пратилачким феноменима акценатског квалитета. Наши подаци не подупиру Ивићеву и Лехистину тезу о томе да тонско кретање на наглашеном вокалу може бити дистинктивно у речима с дугим акцентима, ни фонолошко виђење узлазних акцената као двосложних, у значењу које овом термину, следећи Мазингове идеје, дају Ивић и Лехисте. Квантитетске дистинкције између силазних, као и између узлазних акцената, почивају на разликама у трајању наглашених вокала, а делом и на разликама у односу трајања наглашеног и наредног вокала.

Dejan Sredojević
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Linguistics
Dr Zorana Đindića 2, 21000 Novi Sad, Srbija
dsredojevic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 7. септембра 2020;
прихваћено: 28. октобра 2020)

Maja Marković
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of English Studies
Dr Zorana Đindića 2, 21000 Novi Sad, Srbija
majamarkovic@ff.uns.ac.rs

Милена Јакић Шимшић
Тијана Весић Павловић

ЗНАЧЕЊСКА СУПРОТНОСТ ПРИДЕВА СРПСКОГ ЈЕЗИКА У РЕЧЕНИЧНОМ КОНТЕКСТУ*

Циљ истраживања је да емпиријски испитамо статус антонимије једног скупа полисемичних придева српског језика, приказаних у реченичном контексту који активира одређена значења (примарно и два секундарна). Показује се да се испитаници око избора антонима највише слажу у случају активирања примарног значења, док најслабије слагање постоји за секундарно апстрактно значење. Лексички антоним поклапа се са правим, у највећем броју случајева и са антонимом за секундарно конкретно значење, а у једном броју случајева разликује се од доминантног антонима за секундарно апстрактно значење. Просечан број различитих наведених антонима варира у зависности од активiranог значења. Добијени резултати интерпретирају се у складу са теоријским приступима антонимији.

Кључне речи: придевска антонимија, примарно и секундарно значење, конкретност/апстрактност, полисемија.

This research is aimed at empirically exploring the status of antonymy of one set of polysemous adjectives of the Serbian language, shown in the context of a sentence that activates certain adjective meanings (the primary and two secondary meanings). The agreement in respondents' choice of antonyms is the highest when it comes to primary meaning, and the lowest in the case of secondary abstract meaning. The lexical antonym is the same as the antonym given for the primary meaning and, in the majority of cases, the antonym for the secondary concrete meaning. However, it is frequently different from the dominant antonym for the secondary abstract meaning. The average number of different antonyms varies, depending on the activated meaning. The findings obtained are discussed in the light of the theoretical approaches to antonymy.

Key words: adjectival antonymy, primary and secondary meaning, concrete/abstract, polysemy

1. Увод. У науци о језику о наизглед једноставном појму супротности не постоји потпуно слагање аутора по бројним питањима. То ни не чуди, уколико се има у виду да на однос антонимије утичу многи фактори, који би се могли груписати као *семантички* (нпр. полисемија), *морфолошки* (дери-вациона повезаност чланова антонимског пара), *контекстуални* (неопходност семантичке позиције или контекста за реализацију антонимије), *исихолинџивистички* (нпр. универзалност перцепције успостављеног односа у оквиру једне говорне заједнице) и други. Како би се скренула пажња на различите типове супротности, често се испред термина антоним додају атрибути који праве разлику међу типовима супротности (лексички, прави, пуни, потпуни, контекстуални, квази-, сино-, прагматички, град(у)абилни,

* Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2020-14/200174 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

степеновани, једнокоренски, разнокоренски, граматички, афиксални, скаларни, унутрашњи, канонички, конверзни, директни итд.), а повремено се чини да се између редова може закључити да неки аутори сматрају да све што излази из домена праве антонимије, заправо није антонимија.

Ако бисмо анализирали значење различитих термина, уочили бисмо да се они понекад користе да означе веома сличне, па чак и исте типове супротности, а некада је тешко схватити да ли је одређени термин општији појам који би обухватио остале, или се термини напореда користе као синоними. Дакле, када се говори о појму супротности, веома је важно унапред нагласити којим сегментом овог појма се дати рад бави.

Предмет овог рада јесте придевска супротност (за коју ћемо овде користити термин антонимија¹) везана за различита значења придева. Основно питање које постављамо јесте које лексеме изворни говорници српског језика виде као антониме одабраних придева у различитим реченичним контекстима. Додатно нас интересује да ли ће се одговори изворних говорника разликовати у ситуацији када се придев прикаже без икаквог контекста (лексички антоним) у односу на приказивање у контексту који активира примарно значење (прави антоним) или неко од секундарних значења. Имајући у виду претходно поменуте факторе који утичу на антонимију, овде ћемо се осврнути на семантичке, контекстуалне и психолингвистичке, док ћемо изоставити морфолошке.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИРИ ПОСМАТРАЊА АНТОНИМИЈЕ. У литератури која се бави антонимијом издвајају се два приступа: 1) лексичко-категорички приступ и 2) приступ когнитивног прототипа (PARADIS et al. 2009). Главна разлика међу њима односи се на то да ли је антонимија однос који се успоставља између концепата, или је то феномен који настаје асоцирањем појединих лексема.

1) У лексичко-категоричком приступу антонимија се види као статична појава, која не зависи од контекста (према PARADIS et al. 2009: 418), а чак и лексеме које имају слична значења, и међусобно су заменљиве у различитим контекстима, немају исте антониме (GROSS – MILLER 1990; MILLER – FELLBAUM 1991: 210). Према јачој хипотези овог схватања, једна лексема може имати само један антоним или га уопште нема (према PARADIS et al. 2009: 418). У слабијој верзији овог приступа случај када постоји један антоним назива се правом антонимијом, а супротстављање више лексема једној назива се неправом антонимијом (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 266).

2) У приступу когнитивног прототипа однос антонимије успоставља се међу концептима и контекстуално је условљен. Једна реч, приказана у контексту, може имати више од једног антонима, услед тога што различити контексти активирају различита значења једне речи, тј. контекст може да

¹ Терминолошко је питање да ли ће се све врсте супротности називати антонимима, или ће термин антоним остати резервисан само за најбоље представнике, а остали представници добити ново име, или какво атрибутско одређење испред термина антоним. У овом раду читав континуум зовемо антонимима, али остајемо отворени и за другачија терминолошка решења, у будућности.

утиче на антоним услед полисемије лексема (Kostić N. 2016; Rasulić 2016: 178). Даље, сматра се да постоји континуум ваљаности антонима, зависно од карактеристика димензије по којој се антоними супротстављају (Hermann et al. 1979: 587), као и од симетричности значења чланова пара у односу на средњу тачку дате димензије (Mordkoff 1963), од дијаметралности опозиције, бинарности, исцрпности покривања домена надређеног појма, симетрије, као и од припадности стилском регистру (Murphy 2003: 127).²

3. РАНИЈА ЕМПИРИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА АНТОНИМИЈЕ. Још шездесетих година двадесетог века Џ. Диз је приметио да уколико се два придева на тесту слободних асоцијација унакрсно добију као најфреквентнији одговори, реч је о контрастним паровима, односно антонимима (Deese 1964: 347, 349), те је критеријум реципрочног асоцирања предложен као објективан критеријум при утврђивању антонимије (Charles – Miller 1989: 358). Р. Драгићевић је ову тврдњу допунила рекавши да уколико придеви имају прави антоним, предност најфреквентније наведеног антонима је убедљива, док су код речи које немају прави антоним, одговори разноврснији (2007: 115). Већина емпиријских истраживања антонимије рађена је на изоловано приказаним речима и то најчешће у задацима слободних (Deese 1964: 347, 349; Charles – Miller 1989: 358; Драгићевић 2007: 115; Марковић 1993: 5–6) и контролисаних асоцијација (Vasić 1976; Paradis et al. 2009; Willners – Paradis 2010; Драгићевић 2007: 116; Јакић 2016), помоћу скала процене (Paradis et al. 2009; Јакић 2016), или на основу неких ређе коришћених задатака, којима су испитивана специфична истраживачка питања (нпр. Charles – Miller 1989). Када је у питању испитивање антонимије у контексту, истраживања су најчешће вршена на корпусима (Charles – Miller 1989; Justeson – Katz 1991; Justeson – Katz 1992; Holtsberg – Willners 2001; Jones et al. 2007; Kostić N. 2008; Kostić N. 2010; Willners 2001).

Један део истраживања пак испитује значај полисемије и контекста за феномен антонимије, што би било на линији истраживања у приступу когнитивног прототипа. Кроз два експеримента у којима су од испитаника тражили да наведу антониме енглеских придева приказаних изоловано, или у контексту различитих именица, Г. Марфи и Џ. Ендрју показали су да су антоними придева веома осетљиви на контекст у којем се придев јавља (Murphy – Andrew 1993), што је налаз који је у складу са теоријом прототипа. На пример, када се од испитаника тражи да дају антоним за придев *fresh* изоловано или са неком од именица (нпр. *fresh shirt*, *fresh idea*, *fresh fish*), антоним који испитаници дају када је придев упарен са именицом у великом броју случајева разликовао се од антонима наведеног када је придев дат изоловано. Као разлоге за овакву појаву, аутори наводе утицај контекста, полисемију датих придева, али и могућност давања одговарајућег антонима,

² За питање којим се у раду бавимо, теоријски приступ антонимији од значаја може бити уколико настојимо да одређену појаву сврстамо у домен антонимије или не. Међутим, то није преваходни циљ овог рада, будући да настојимо да прикажемо које су сличности или разлике међу више или мање типичним представницима овог феномена, при чему све називамо антонимијом.

тј. „расположивост речи са одговарајућим супротним или сличним значењем” (MURPHY – ANDREW 1993: 316). Другим речима, веома је важно да ли у лексичком систему постоји реч која би као антоним упућивала на дато значење.

Питањем заменљивости придева његовим антонимом у различитим контекстима бавила се и А. Дејнан, на материјалу конкорданција из језичког корпуса (DEIGNAN 1999). Она је испитивала да ли се однос антонимије који постоји између лексема у њиховом *дословном* значењу на неки начин чува у *метафорички мотивисаним* значењима. Резултати анализе на три пара придева показали су да је често могуће наћи потврду да се и у метафорички мотивисаним значењима однос антонимије из дословних значења чува (*deep questions – shallow questions*), али постоје и примери у којима антонимичност тих придева више не постоји (нпр. према *deep prejudice* – не каже се **shallow prejudice*, већ *slight/mild prejudice*) (DEIGNAN 1999: 323). Такође, А. Дејнан утврдила је да постоје одређене лексичко-семантичке групе придева код којих се однос антонимије релативно ретко задржава у метафорички мотивисаним значењима (нпр. код придева *hot – cold* и *warm – cool*, који означавају температуру) (DEIGNAN 1999: 332).

К. Расулић је у енглеском и српском језику испитивала парове лексема које означавају вертикалност и ступају у однос антонимије (нпр. *high – low*, *top – bottom*, *висок – низак*, *врх – дно*) (RASULIĆ 2004: 332). Она наводи да се антонимски однос не чува доследно ни у свим конкретним значењима (нпр. значењима везаним за домен простора), као ни у апстрактним значењима. Најдоследније се чува када се ради о конкретним значењима везаним за вертикално простирање или положај, док се у апстрактним значењима оно што се метафорички профилише једним придевом не мора нужно профилисати и његовим антонимом (RASULIĆ 2004: 332).

4. Циљеви истраживања. Као што смо раније већ рекли, у претходним истраживањима експериментално испитивање антонимије углавном је везано за изоловано приказивање речи, а антонимија у контексту испитивана је најчешће на основу анализе корпуса. У ретким истраживањима експериментално је испитивана антонимија у контексту једне речи, али, колико нам је познато, до сада не постоје експериментална истраживања антонима у реченичном контексту на материјалу српског језика.

Имајући у виду да полисемија утиче на антонимију, као и да се одређено значење речи може активирати тек у контексту, у овом истраживању придеве испитујемо у реченичном контексту који би требало да активира једно од три одабрана значења: примарно и два секундарна (детаљан опис методологије и избора стимулуса в. у одељку 5).

У истраживању смо поставили три основна питања, од којих смо нека и разложили:

I. Прво питање односи се на квантитативну анализу структуре асоцијативних поља антонима у сваком од испитиваних значења.

I.a. Колико антонима су испитаници навели за сваки од придева у различитим реченичним контекстима, односно за свако од испитиваних значења?

I.b. Да ли се број различитих антонима разликује за сваку од категорија значења?

II. Друго питање тиче се задржавања лексичког и правог антонима у испитиваним категоријама значења (о дефинисању ових појмова в. одељак 1, а прецизније у одељку 6.2).³ Стога нас заправо интересује следеће:

II.a. Да ли се најчешће навођени антоним за свако од значења из овог истраживања разликује од најчешће наведеног антонима у ситуацији изолованог приказивања придева?

II.b. Да ли ће секундарна значења очувати исти најчешће навођени антоним из примарног значења?

III. Треће питање везано је за семантичку анализу добијених одговора у асоцијативном пољу.

III.a. Да ли је наведени антоним у свим случајевима одговарајући?

III.b. Какав је међусобни семантички однос антонима унутар асоцијативног поља?

5. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

5.1. Придеви. Истраживање је извршено на двадесет два придева општег лексичког фонда српског језика, средње до високе фреквенције употребе (33 до 4008 појављивања на два милиона речи),⁴ који су одабрани тако да буду антонимски парови: *јун – љазан, широк – узак, дубок – љиљак, чист – љрљав, лак – љежак, велики – мали, љус – редак, љољо – љадан, висок – низак, краљак – дуљ и брз – сљор*. У свом примарном значењу одабрани придеви односе се на конкретне аспекте свакодневног искуства. Најбројнији су они који се односе на димензије (нпр. *велики – мали*), али постоје и придеви који означавају тежину, температуру, густину, садржавање, брзину и чистоћу.

5.2. Одабир значења. Као референтни речник коришћен је *Речник српског језика* (РСЈ), будући да су нас интересовала значења која су позната највећем броју говорника у савременом синхронном пресеку. Најпре су за сваки одабрани придев преузета сва значења наведена у РСЈ. Будући да одабрани придеви припадају општем лексичком фонду, они се одликују разгранатом полисемијом, те укупни број значења за 22 испитивана придева износи 227 значења. Интерсубјективном сагласношћу два језичка стручњака (лексикограф и лексиколог) направљена је селекција значења која су општепозната за говорнике савременог језика. Они су на скали од 1 (сасвим неуобичајено) до 5 (сасвим уобичајено) процењивали уобичајеност дате дефиниције значења имајући у виду и колокације наведене као илустрације значења. Тако су, на пример, из разматрања избачена значења придева *љежак* 5б. *који одаје силину нечеља*; 8.а. *у друћом сљању, бремениља, љрудна (о жени)*; придева *краљак* 4.а. *незнаљан, слаб*; 4.б. *фиг. несљособан, немољан (за нељљо)* итд. Нису разматрана ни она значења која се не могу реализовати у облику позитива

³ За потребе овог рада додатно смо прецизирали термине које користи Р. Драгићевић (2008: 266). Њихово прецизније одређење операционализовано је кроз психолингвистичку парадигму са испитаницима, па је неопходно прво објаснити о каквом се задатку ради, те ћемо их детаљније појаснити у одељку 6.2.

⁴ Фреквенција придева добијена је на основу Костић Ђ. 1999; 2001.

(нпр. придев *широк* у значењу 4.а. (само у комп. и суп.) [...]), значења која су укључивала специфичну синтаксичку позицију (нпр. *Дрво љуно љлода*), терминолошка значења (нпр. *крайџак* у значењу 1.ђ. лингв. [...]) и она означена са „у именичкој служби” (нпр. придев *мали* у значењу 8. (у именичкој служби) [...]). Такође, нисмо у обзир узели ни значења где је придев који је немаркирани члан антонимског пара употребљен у значењу именовања димензије (нпр. *дубок* у значењу 1.б. *који има одређену дубину (изражену јединицама мере)*).

С обзиром на то да се показало да су одабрани придеви најчешће изразито полисемични, за истраживање смо одабрали три значења: примарно (прво које је дато у РСЈ), секундарно конкретно значење и секундарно апстрактно значење (конкретност и апстрактност значења утврђене су интерсубјективном сагласношћу два језичка стручњака). Већина одабраних секундарних значења која су конкретна имају редни број 1, а већина апстрактних секундарних значења имају редни број значења већи од 1. Три придева нису имала секундарно конкретно значење (*узак*, *хладан*, *љрљав*) Код једног придева није постојало секундарно апстрактно значење (*сљор*). Стога је у истраживању анализирано укупно 62 значења.

5.3. КОНСТРУИСАЊЕ РЕЧЕНИЦА-СТИМУЛУСА. С обзиром на то да се у РСЈ у највећем броју случајева као потврда значења наводе колокације, у следећем кораку консултовани су речници РМС и РСАНУ, тј. реченичне илустрације одговарајућих значења. За случајеве у којима ни у РМС ни у РСАНУ није постојао пример за одређено значење, према колокацијама датим у РСЈ узети су примери из *Корџуса савременој српској језика 2013 Мајематичкој факултету Универзитета у Београду*. Ипак, будући да су добијени примери често били међусобно веома неуједначени према броју речи у реченици, јасноћи употребљене лексике, као и према неким другим критеријумима, реченице смо у неким случајевима конструисали сами, имајући у виду колокације и реченице које су потврде одабраних значења. Водили смо рачуна и о томе да реченица нуди неутралан контекст у погледу замене придева његовим антонимом (нпр. у реченици „*Брз је Шарац, уићећи му шћаше*.” јасно је да не може утећи *сљор* већ само *брз* шарац, те је реченица у истраживању гласила: „*Сћела је брз коњ*.”), а сви придеви у реченицама дати су у позитиву и уобичајеним придевским позицијама (атрибут, именски део предиката). Такође, водило се рачуна о томе да пример не садржи два пута придев од интереса, као и да не садржи придев и његов антоним, нити нејасне или стилски обележене речи. Списак 62 реченична стимулуса налази се у Прилогу 1.

5.4. АНКЕТА. Испитаници су задатак радили у облику електронске анкете. У писаном упутству од испитаника се тражило да пажљиво прочитају дате реченице, а потом да обрате пажњу на графички истакнуту реч, као у примеру: „*Дошла је у веома лејој сукњи*.” Објашњено им је да треба да напишу антоним, односно, реч супротног значења, у односу на реч која је подвучена, а у контексту приказане реченице.

Прикупљени су основни демографски подаци (пол, узраст, матерњи језик, место рођења), а затим су на екрану приказане реченице испод којих су испитаници уписивали антоним придева у датом контексту.

5.5. Испитаници. У истраживању је учествовао 81 испитаник, студент прве године студијског програма психологије Филозофског факултета, Универзитета у Београду, у мају 2020. године. Свим испитаницима матерњи језик је српски. Испитаници су добровољно попунили упитник уз информисану сагласност,⁵ у склопу школских обавеза. У узорку је било 82,7% испитаника женског и 17,3% испитаника мушког пола. Просечна старост испитаника је 20 година ($M=20,43$, $SD=4,94$). У просеку, студентима је било потребно око 9 минута да ураде задатак.

5.6. Формирање асоцијативног антонимског речника.⁶ Процес припреме података за анализу текао је у неколико фаза. Најпре је формиран асоцијативни антонимски речник на основу одговора испитаника. Одговори испитаника су најпре лематизовани, будући да су их испитаници наводили у различитим падежима, степенима поређења и родовима. На пример, за реченицу-стимулус: „Из ходника се улази у широку ћорсторију.”, испитаници су између осталог навели антониме: *уска, уско, уску, Уску, узак, ужу*. Затим је, на основу прикупљених података, за сваки од реченичних стимулуса направљено по једно асоцијативно поље, које се састоји од свих (лематизованих) одговора које су испитаници наводили, поређаних по опадајућој асоцијативној фреквенцији.

Као илустрацију изгледа добијених асоцијативних поља приказаћемо два придева (*гуљ* и *широк*) са по три своја значења, а која се прилично разликују по броју различитих антонима које су испитаници навели (в. Табелу 1).

Табела 1. Изглед асоцијативних поља придева *гуљ* и *широк* за по три значења, активирана помоћу реченица-стимулуса

Тип значења	Придев	Реченица-стимулус	Асоцијат-антоним	Асоцијативна фреквенција
примарно	guī	Више волим <u>дугу</u> косу.	кратак	81
секундарно конкретно		Хаљина ми је <u>дуга</u> .	кратак	81
секундарно апстрактно		Изморила га је <u>дуга</u> болест.	кратак	74
			краткотрајан	5
			брз	1
			слаб	1

⁵ Информисана сагласност подразумева кратак опис садржаја истраживања, који потенцијални испитаници треба да прочитају пре него што пристану да учествују у истраживању.

⁶ Називамо га асоцијативним антонимским речником јер постоји разлика у односу на асоцијативне речнике, који су добијени прикупљањем слободних асоцијација испитаника на задате стимулусе, као и у односу на антонимски речник који би захтевао лексикографску експертизу. У зависности од теоријског оквира израде антонимског речника, аутори би могли одабрати један или више антонима које би требало навести у речнику антонима.

Тип значења	Придев	Реченица-стимулус	Асоцијат-антоним	Асоцијативна фреквенција
примарно	<i>широк</i>	Имао је <u>широка</u> рамена.	узак	76
			узан	3
			мали	1
			ситан	1
секундарно конкретно		Из ходника се улази у <u>широку</u> просторију.	узак	66
			мали	6
			узан	6
			скучен	3
секундарно апстрактно		Уследила је <u>широка</u> дебата.	кратак	35
			узак	26
			мали	7
			површан	2
			специфичан	2
			ексклузиван	1
			конкретан	1
			ништаван	1
	ограничен		1	
	сиромашан		1	
	скучен		1	
	танак		1	
тематски	1			
фокусиран	1			

Уочавамо да су испитаници навели већи број различитих антонима за придев *широк* него за придев *гуљ*, а број различитих антонима већи је за секундарна апстрактна значења него за примарна и секундарна конкретна значења. У даљем тексту, ситуацију у којој је наведен већи број антонима за придев у једном од значења називаћемо дисперзија асоцијативног антонимског поља.⁷

За потребе поређења добијених налаза са антонимима навођеним за придеве приказане изоловано, користили смо податке из *Асоцијативној речника њридевских антонима српској језика* (АРПАСЈ) добијеног на основу одговора 158 испитаника за изоловано приказане придеве (Јакић Шимшић – Шева, у припреми). Асоцијативна поља одговарајућих придева приказаних изоловано дата су у Табели 2.

⁷ Имајући у виду да је антонимија бинарни однос, већи број антонима у асоцијативном антонимском пољу указује заправо на то да једна реч може ступити у више од једног бинарног односа.

Табела 2. Изглед асоцијативних поља изоловано приказаних придева *гуї* и *широк*

Придев	Асоцијат-антоним	Асоцијативна фреквенција
<i>гуї(ачак)</i>	кратак	157
	танак	1
<i>широк</i>	узан	133
	узак	25

6. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА. Имајући у виду циљеве истраживања, дефинисане у одељку 4, најпре ћемо приказати квантитативну анализу одговора.

6. 1. Прво питање које смо поставили (I.a.) односи се на број различитих антонима наведен за свако од значења испитиваних придева, активираних у реченицама-стимулусима (в. Табелу 3).

Табела 3. Број различитих антонима по придеву у различитим значењима

Придев	Број различитих антонима: прим. значење	Број различитих антонима: сек. конкр. значење	Број различитих антонима: сек. апс. значење	Придев	Број различитих антонима: прим. значење	Број различитих антонима: сек. конкр. значење	Број различитих антонима: сек. апс. значење
<i>гуї</i>	1	1	4	<i>велики</i>	2	2	9
<i>низак</i>	1	2	7	<i>крайњак</i>	2	4	5
<i>илићак</i>	1	2	7	<i>иљојоо</i>	2	12	7
<i>јун</i>	1	3	19	<i>брз</i>	3	2	4
<i>јразан</i>	1	3	22	<i>узак</i>	3	/	3
<i>дубок</i>	1	6	8	<i>сјор</i>	4	1	/
<i>јрљав</i>	1	/	9	<i>ијежак</i>	4	4	4
<i>лак</i>	1	8	10	<i>широк</i>	4	4	14
<i>чисї</i>	1	9	12	<i>висок</i>	4	5	4
<i>мали</i>	2	1	6	<i>хлаган</i>	4	/	17
<i>редак</i>	2	1	11	<i>јусї</i>	10	8	22

Примећујемо да број различитих наведених антонима по придеву у највећем броју случајева расте од прве до треће ситуације. Просечан број антонима које су испитаници навели када је активирано примарно значење износи 2,5, када је активирано секундарно конкретно значење, просек је 4,1, док, када је активирано секундарно апстрактно значење, број различитих антонима дат по придеву у просеку износи 9,7.

Ипак, поставља се питање да ли би се овакав тренд повећања броја антонима са променом категорије значења задржао и у истраживању које би укључило неке друге испитанике или друге стимулусе. На то питање одговор нам даје статистичка значајност анализе варијансе, а уједно ова техника

одговара и на питање I. б.: Да ли се број различитих антонима разликује за сваку од категорија значења. Анализа варијансе која узима у обзир разлике у броју регистрованих антонима за три категорије значења, статистички је значајна ($F(1,20) = 69,45, p < 0,001, \eta^2 = 0,78$). Појединачна поређења три ситуације показују да је просечан број наведених антонима у првој ситуацији нижи од просечног броја антонима датих у другој (на нивоу 0,05)⁸ и трећој ситуацији ($p < 0,01$), а такође се разликује број различитих антонима у другој ситуацији у односу на трећу ($p < 0,01$).

6.2. Друго питање тичало се упоређивања најфреквентнијих одговора за три категорије значења међусобно, као и у односу на ситуацију изоловано приказаног придева (подаци за ову ситуацију преузети су из претходног истраживања (Јакић Шимшић – Шева, у припреми) (в. Табелу 4).

Најпре нас интересује (II.а) да ли се најчешће наведен антоним за свако од значења из овог истраживања разликује од најчешће наведеног антонима у ситуацији изолованог приказивања придева. У интерпретацији користимо термине лексички и прави антоним. Под лексичким антонимом подразумевамо онај антоним који је највећи број испитаника навео за дати, изоловано приказани придев, под условом да он захвата најмање 70% укупног асоцијативног антонимског поља у већ поменутом истраживању М. Јакић Шимшић и Н. Шева (у припреми). Када су у питању придеви из овог истраживања, сви придеви осим *редак* и *крайлак*⁹ имају лексички антоним дефинисан на овај начин (в. Табелу 4, колона НА из АРПАСЈ). Под правим антонимом подразумевамо најчешће наведен антоним за стимулус који је активирао примарно значење.

Анализа података показала је да се лексички антоним поклапа са правим, што значи да се истраживачко питање II.а. поклапа са питањем II.б. (в. Табелу 4, колоне НА из АРПАСЈ и НА прим. значење). За све придеве који имају лексички антоним, исти антоним наведен је и у ситуацији када је придев приказан изоловано и када је активиран у реченици у примарном значењу. У случају придева *редак*, за који смо према усвојеном емпиријском критеријуму утврдили да не постоји лексички антоним (јер је антоним *чесић* навело 62,7% испитаника), дошло је до промене најчешће наведеног антонима у контексту који активира примарно значење: антоним *јусић* навело је 98,8% испитаника. Придев *крайлак*, за који такође према утврђеном критеријуму не постоји лексички антоним, прокоментарисан је у одељку 6.3.

Што се тиче процента заступљености правога антонима, у 19 асоцијативних поља он захвата од 90 до 100% случајева, док је код придева *хладан*, *крайлак* и *јусић*, тај проценат нешто нижи.

Када је у питању секундарно конкретно значење, код највећег броја придева доминантни наведени антоним је такође лексички антоним, с тим што проценат доминантности знатно више варира него у случају правога антонима (од 46,9% до 100%).

⁸ Ова анализа указује на то да постоји мање од 5% шанси да су добијене разлике последица случаја.

⁹ Ситуација са придевом *крайлак* и његовим антонимом (*гућ/гућачак*) додатно је обрађена у оквиру одељка 6.3, у делу који се бави варијантама придева.

Табела 4. Поређење одговора испитаника за изоловано приказани придев и три категорије значења

Придев	НА из АРПАСЈ	Асоцијативна фреквенција (%)	НА прим. значење	Асоцијативна фреквенција (%)	НА сек. конкретно	Асоцијативна фреквенција (%)	НА сек. апстрактно	Асоцијативна фреквенција (%)
брз	<i>сјор</i>	99,37	<i>сјор</i>	96,3	<i>сјор</i>	98,8	<i>сјор</i>	95
велики	<i>мали</i>	97,47	<i>мали</i>	98,8	<i>мали</i>	96,3	<i>мали</i>	82,7
висок	<i>низак</i>	100	<i>низак</i>	96,3	<i>низак</i>	91,3	<i>дубок</i>	59,2
густ	<i>редак</i>	96,20	<i>редак</i>	83,9	<i>редак</i>	83,9	<i>опуштен</i>	21
дубок	<i>близак</i>	99,37	<i>близак</i>	100	<i>близак</i>	82,7	<i>близак</i>	38,3
дуг	<i>краћак</i>	99,37	<i>краћак</i>	100	<i>краћак</i>	100	<i>краћак</i>	91,3
кратак	<i>дугачак</i>	58,86	<i>дугачак</i>	71,6	<i>дуг</i>	55,5	<i>дуг</i>	77,8
лак	<i>тежак</i>	99,37	<i>тежак</i>	100	<i>тежак</i>	81,5	<i>тежак</i>	76,5
мали	<i>велики</i>	100	<i>велики</i>	93,8	<i>велики</i>	100	<i>велики</i>	90,1
низак	<i>висок</i>	99,37	<i>висок</i>	100	<i>висок</i>	98,8	<i>висок</i>	87,6
плитак	<i>дубок</i>	100	<i>дубок</i>	100	<i>дубок</i>	98,8	<i>дубок</i>	49,4
празан	<i>ћун</i>	96,84	<i>ћун</i>	100	<i>ћун</i>	97,5	<i>значајан</i>	33,3
прљав	<i>чист</i>	100	<i>чист</i>	98,8	/		<i>чист</i>	53
пун	<i>ћразан</i>	99,37	<i>ћразан</i>	100	<i>ћразан</i>	95	<i>тих</i>	18,5
редак	<i>чест</i>	62,66	<i>густ</i>	98,8	<i>густ</i>	100	<i>чест</i>	70,4
спор	<i>брз</i>	98,73	<i>брз</i>	93,8	<i>брз</i>	100	/	
тежак	<i>лак</i>	87,97	<i>лак</i>	91,3	<i>лак</i>	79	<i>лак</i>	88,9
топао	<i>хладан</i>	96,84	<i>хладан</i>	98,8	<i>хладан</i>	50,6	<i>хладан</i>	88,9
узак	<i>широк</i>	96,20	<i>широк</i>	96,3	/		<i>широк</i>	95
хладан	<i>топ</i>	82,28	<i>топ</i>	88,9	/		<i>топ</i>	46,9
чист	<i>прљав</i>	99,37	<i>прљав</i>	100	<i>облачан</i>	48,1	<i>прљав</i>	64,2
широк	<i>узак</i>	84,18	<i>узак</i>	93,8	<i>узак</i>	81,5	<i>кратак</i>	43,2

Легенда. НА = најфреквентнији антоним, АРПАСЈ = Асоцијативни речник придевских антонима српског језика (Јакић Шимшић и Шева, у припреми), прим. = примарно, сек. = секундарно; % = проценат испитаника који је навео назначени антоним као одговор.

Једини придев код којег као доминантни антоним у секундарном конкретном значењу није наведен лексички антоним јесте придев *чист*, за који је наведен антоним *облачан*.

У случају када је у реченици активирано секундарно апстрактно значење, за 7 придева испитаници нису навели лексички антоним као најчешћи, и то код придева *висок* (антоним: *дубок*), *широк* (антоним: *краћак*), *дубок* (антоним: *близак*), *ћразан* (антоним: *значајан*), *хладан* (антоним: *врљ*), *ћус* (антоним: *оћућен*) и *ћун* (антоним: *ћих*). Код придева *редак*, антоним се поклопио са најчешће наведеним антонимом добијеним у ситуацији изолованог

приказивања (*чесић*). У овој групи, испитаници су антониме наводили и у облику компаратива (нпр. код придева *дубок*, *низак*, *широк* и *узак* и то укупно 15 пута). Чињеница да је код придева *илићак*, *широк*, *дубок*, *ипразан*, *хладан*, *јусић* и *јун* проценат доминантности најчешће навођеног антонима нижи од 50%, указује на то да су у обзир могли да дођу и други придеви као могући антоними за дати контекст, што ћемо прокоментарисати у оквиру трећег постављеног питања.

6.3. Треће постављено питање тичало се семантичке структуре добијених асоцијативних антонимских поља. Најпре нас је интересовало (III.а.) да ли су наведени одговори у свим ситуацијама били одговарајући за дата значења, а након тога, интересовало нас је (III.б.) какав је међусобни однос антонима унутар асоцијативног поља. Осврнућемо се на неколико асоцијативних поља од интереса, а највише пажње посветићемо онима у којима је најфреквентнији антоним захватио мање од 50% поља, узимајући у обзир одговоре које је навело више од три испитаника.

1) Најпре, дешава се да чак и у случајевима када лексички, односно прави антоним није одговарајући антоним придева у датом значењу, испитаници наводе баш тај антоним (в. Табелу 5) (размишљање на ову тему в. у одељку 7).

Табела 5. Примери навођења лексичког или правог антонима у значењу у коме то није најбољи/одговарајући антоним

Придев	Реченица-стимулус	Антоним	Асоцијативна фреквенција (%)
<i>јусић</i>	Ситуација је била прилично <i>густа</i> .	<i>редак</i>	18,52
<i>дубок</i>	Знали су мало о <i>дубокој</i> прошлости.	<i>илићак</i>	20,99
<i>ипразан</i>	То су <i>празне</i> речи.	<i>јун</i>	14,81
<i>јун</i>	Отпевала је то <i>јуним</i> гласом.	<i>ипразан</i>	12,35

Такође, за стимулус „Узми ову *јојлу* хаљину.“, који активира секундарно конкретно значење придева *јојлао*, у значењу: „1.б. *који добро шћипићи од хладноће*: ~ обућа“ (РСЈ), највећи број испитаника (50,62%) као антоним је навео придев *хладан*, иако РСЈ не бележи значење придева *хладан* које би се могло супротставити придеву *јојлао* у значењу 1.б. Слично је и са стимулусом „*Њејов деда био је редак јунак у рајћу*.“ који активира секундарно апстрактно значење „2. *изузетан, необичан, особий*: ретке памети, ~ стручњак.“ придева *редак* (РСЈ). Највећи број испитаника (70,37%) као антоним навео је придев *чесић*, који у РСЈ бележи значење „2.б. *обичан, уобичајен*: ~ појава, ~ особина.“, али сматрамо да колокација **чесић јунак* није уобичајена за српски језик.

2) У неким случајевима, испитаници су навели већи број различитих придева који могу функционисати као антоними датог придева у датом значењу, а међусобно су у односу синонимије или блискозначности (барем за конкретну колокацију или реченицу). Иако је одговоре испитаника могуће разумети као исправне, неки од антонима боље одговарају датом значењу од других (в. Табелу 6).

Табела 6. Примери навођења већег броја синонимних антонима

Придев	Реченица-стимулус	Ранг антонима	Антоним	Асоцијативна фреквенција (%)
туст	Ситуација је била прилично <u>густа</u> .	Најфреквентнији антоним	оушћен	20,99
			смирен	4,94
дубок	Знали су мало о <u>дубокој</u> прошлости.	Најфреквентнији антоним	близак	38,27
			скори	25,93
			скорацњи	7,41
илићак	То је због његове <u>плитке</u> памети.	Најфреквентнији антоним	дубок	49,38
			велики	40,74
			широк	4,94
хладан	Тако је <u>хладан</u> према мени.	Најфреквентнији антоним	топ	46,91
			нежан	11,11
			осећајан	4,94
			пријатан	4,94
			срдан	4,94

Такође, у неким случајевима наведене су варијанте антонима које, у зависности од начина обраде података, можемо сматрати различитим придевима или их спојити у један одговор (нпр. *дућ* и *дућачак*, па у неким значењима и *дућоштрајан*; *лак* и *лаћан*; *сјор* и *усјорен*; *краћак* и *краћкоштрајан*; *иредућ* и *иредућачак*; *ћун*, *исћуњен* и *наћуњен*; *узак* и *узан*). Тако, на пример, ако бисмо у све четири ситуације (изоловано приказан придев и придев у реченичним контекстима за три категорије значења) сабрали одговоре *дућ* и *дућачак* за придев *краћак*, проценти би били далеко виши. У ситуацији изолованог приказивања, најфреквентнији антоним је *дућачак* (58,86%), а други према фреквентности је *дућ* (41,14%: укупно 100%), а слично је и за преостале три ситуације (примарно значење: *дућачак* + *дућ* укупно 100%; секундарно конкретно значење *дућ* + *дућачак* укупно 97,5%; секундарно апстрактно значење *дућ* + *дућачак* укупно 93,8%). Дакле, важно је на који начин ће се обрадити одговори, поготово у ситуацијама где постоје варијанте истог придева.

3) Трећи случај који се издваја у добијеним подацима јесте када се на исто значење може гледати на неколико начина. На пример, када се тражи да испитаник наведе придев супротног значења у реченици „Уследила је *широка* *дебата*“, придев *широк* се може схватити на различите начине: да означава дебату која дуго траје, или дебату која има велики број тема. Сходно томе, испитаници су као најфреквентнији антоним навели придев *краћак* (43,21%), али и придеве *узак* (32,1%) и *мали* (8,64%). Слично томе, за реченицу-стимулус „Ситуација је била *прилично* *туста*.“ на основу одговора испитаника закључујемо да су неки од њих придев *туст* (у значењу из РСЈ: 5. *ојасан*, *тежак*, *сложен*) протумачили као означавање напетости (антоними: *оушћен* (20,99%),

смирен (4,94%)), а други као означавање потешкоће у решавању дате ситуације (антоними: *лак* (16,05%), *једноставиан* (9,88%), *лаћан* (6,17%)).

У завршном одељку навешћемо даља размишљања везана за добијене резултате.

7. ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. Циљ спроведеног истраживања био је да испитамо статус антонимије једног скупа полисемичних придева српског језика приказаних у реченичном контексту који активира одређено значење. Интересовало нас је неколико ствари: да ли ће број различитих навођених антонима по значењу варирати, да ли ће се одговори испитаника разликовати у зависности од активiranог значења, да ли испитаници увек наводе одговарајуће антониме, као и какав је међусобни значењски однос антонима унутар асоцијативног поља. Имајући у виду сва ограничења спроведеног истраживања (ограничен број придева и значења на којима је истраживање спроведено, потешкоће у контролисању стимулуса¹⁰ и др.), резултати указују на следеће закључке. Испитаници се око избора антонима највише слажу у случају активирања примарног значења, док најслабије слагање постоји за секундарно апстрактно значење. Даље, прави антоним се по правилу поклапа са лексичким (о дефинисању ових појмова в. у одељку 6.2.), а најчешће се антоним за секундарно конкретно значење такође поклапа са њима, иако је степен слагања испитаника нижи. Са друге стране, око доминантног антонима за секундарно апстрактно значење не само да постоји најслабије слагање, већ се у неким случајевима најфреквентнији антоним и разликује од лексичког/правог. Другим речима, лексички антоним није најбољи антоним за свако од значења придева, а уз то, у неким ситуацијама постоји и велики број могућих антонима.

Ови налази у складу су са претходним истраживањима која тврде да су антоними придева веома осетљиви на контекст (MURPHY – ANDREW 1993), те да се антоними из дословног (у нашој терминологији: примарног) значења не морају чувати у метафорички мотивисаним (у нашој терминологији: секундарним) значењима (DEIGNAN 1999: 323). Ипак, за сада не можемо одговорити постоји ли нека законитост у погледу лексичко-семантичке групе придева код којих долази до чувања правог антонима (будући да овај фактор у истраживању нисмо контролисали). Са друге стране, супротно сугестији А. Дејнан, за енглески језик, да се однос антонимије релативно ретко задржава у метафорички мотивисаним значењима код придева који означавају температуру (DEIGNAN 1999: 332), у српском такав налаз није потврђен (и за значење *топло млеко* и за значење *топла љубав*, најчешће наведен антоним је *хладан*; такође и за значење *хладна лимунада* и *хладан љубав* неке, најчешће наведени антоним је *топла*).

Поставља се питање шта би могло утицати на неслагање изворних говорника, тј. на дисперзију асоцијативног антонимског поља у ситуацији где

¹⁰ На пример, било би добро када би у свакој реченици могао да се контролише број речи, синтаксичка и реченична позиција придева-стимулуса, јасноћа речи, познатост значења и сл. Ипак, овај задатак изискивао би серију истраживања која би само делимично омогућила контролисање свих реченичних стимулуса.

се активира одређено значење. Анализа делимично одговара на ово питање: показало се да је у неким случајевима дисперзија само привидна, јер у лексичком систему постоји више придева који могу означити дато антонимно значење, било да су у питању варијанте (нпр. *гyл* – *гyлaчaк*) или синоними (*oйyшлeн* – *cмирeн*). Надовезујући се на тврдњу Г. Марфија и Џ. Ендру да расположивост речи са одговарајућим значењем у лексичком фонду јесте битан фактор (MURPHY – ANDREW 1993: 316), могли бисмо додати да ово важи било да се ради о томе да ли таква реч уопште постоји или о томе да их постоји неколико. Међутим, индикативан је налаз да до дисперзије поља најчешће долази у секундарном апстрактном значењу. Свакако, потребна су даља истраживања како би се поуздано одговорило на ово питање, али чини се да би учесталост појављивања, односно познатост датог значења могла играти значајну улогу. Другим речима, учестала изложеност неком значењу, као и контекстима у којима се оно активира, па и речима са којима се јавља, те тако и антонимима, утиче на боље асоцирање антонимских парова. Исто тако, што је неко значење ређе, не само да је мање прилика да се говорник сусретне са њим (кроз писани или изговорени контекст), већ је мање прилике и да се сусретне са експлицитним појављивањем његовог антонима. Самим тим, говорник ретко има прилику да уопште размисли шта би била супротност у датом контексту.

Из перспективе теоријских оквира посматрања антонимије, одговори испитаника добијени у овом истраживању иду у прилог приступу когнитивног прототипа. Чини се као најприкладније говорити о антониму који најбоље одговара одређеном контексту, тј. одређеном значењу придева. Са друге стране, није занемарљив ни податак на који се антоним најпре помисли када је придев приказан изоловано. Свакако се најбољим представницима антонимије могу сматрати лексички и прави антоними (што потврђује и степен слагања испитаника), али сматрамо да ни антониме секундарних значења не треба искључити из домена истраживања. Они би, између осталог, могли указати на то код којих придева у полисемантичкој структури долази до већег удаљавања значења од примарног, али такође и помогли би да се идентификују парови антонима код којих се не само метафоричка (као што наводи RASULIĆ 2004: 332), већ и друга секундарна значења у полисемантичкој структури не развијају на исти начин.

Имајући у виду добијене налазе, постоје бројни могући правци за будућа истраживања. Најпре, укључивање већег броја стимулуса, из различитих лексичко-семантичких група, омогућило би да се провери да ли постоје неке законитости које би важиле за само неке од њих (нпр. чување антонима из примарног у секундарним значењима). Могао би се одабрати и већи број значења која би била активирана, а могло би се испитати и да ли ће се исти налази добити када се значења овог истог скупа придева активирају само у контексту једне речи. Најзад, испитивање фамилијарности/познавања значења код испитаника у многоме би одговорило на питање због чега долази до дисперзије наведених антонима у секундарним апстрактним значењима.

ИЗВОРИ

- Корпус савременој српској језика Математичкој факултетској Универзитетској у Београду 2013.* Доступан на: <http://korpus.matf.bg.ac.rs>.
- КОСТИЋ, Ђорђе. *Фреквенцијски речник савременој српској језика*. Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора и Лабораторија за експерименталну психологију, 1999.
- КОСТИЋ, Ђорђе. *Корпус српској језика*. Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора и Лабораторија за експерименталну психологију, 2001.
- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–III. Нови Сад Загреб: Матица Српска – Матица хрватска, 1967–1969, IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, I–XX, Београд: САНУ, 1959–2018.
- РСЈ: *Речник српској језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ДРАГИЊЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српској језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- ЈАКИЋ, Милена. *Придевска антонимија у речнику, контексту и когнитивном систему*. Необјављена докторска дисертација. Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2016.
- ЈАКИЋ ШИМШИЋ, Милена, Нада ШЕВА. *Асоцијативни речник придевских антонима српској језика*, у припреми.
- МАРКОВИЋ, Рајна. *Лексичка антонимија у „Српским народним пословицама“ Вука Стефановића Караџића*. Необјављени магистарски рад. Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 1993.

*

- CHARLES, Walter, George MILLER. Context of Antonymous Adjectives. *Applied Psycholinguistics* 10 (1989): 357–375.
- DEESE, James. The Associative Structure of Some Common English Adjectives. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 3/5 (1964): 347–357.
- DEIGNAN, Alice. Metaphorical Polysemy and Paradigmatic Relations: A Corpus Study. *Word* 50/3 (1999): 319–338.
- GROSS, Derek, Katherine J. MILLER. Adjectives in WordNet. *International Journal of Lexicography* 3/1 (1990): 265–277.
- HERMANN, Douglas, Roger J. S. CHAFFIN, Gina CONTI. Comprehension of Antonymy and the Generality of Categorization Models. *Journal of Experimental Psychology* 5/6 (1979): 585–597.
- HOLTSBERG, Anders, Caroline WILLNERS. Statistics for Sentential Cooccurrence. *Working Papers* 48 (2001): 135–147.
- JONES, Steven, Carita PARADIS, M. Lynne MURPHY, Caroline WILLNERS. Googling for ‘Opposites’: A Web-based Study of Antonym Canonicity. *Corpora* 2/2 (2007): 129–154.
- JUSTESON, John S., Slava M. KATZ. Co-occurrences of Antonymous Adjectives and Their Contexts. *Computational Linguistics* 17/1 (1991): 1–19.
- JUSTESON, John S., Slava M. KATZ. Redefining Antonymy: The Textual Structure of a Semantic Relation. *Literary and Linguistic Computing* 7/3 (1992): 176–184.
- KOŠTIĆ, Nataša. Antonimija kao sintagmatska relacija: istraživanje na korpusu savremenog srpskog jezika. *Зборник Материје српске за филологију и лингвистику* LI/1–2 (2008): 99–117.
- KOŠTIĆ, Nataša. Neke pravilnosti u upotrebi antonima u elektronskom korpusu engleskog jezika. *Riječ, nova serija* 3 (2010): 47–60.
- KOŠTIĆ, Nataša. On Conceptual Nature of Antonymy: Evidence from Corpus-based Investigations. *Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics* 3/1 (2016): 175–188.
- MILLER, George, Christiane FELLBAUM. Semantic Networks of English. *Cognition* 41 (1991): 197–229.
- MORDKOFF, Arnold. An Empirical Test of the Functional Antonymy of Semantic Differential Scales. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 2 (1963): 504–508.
- MURPHY, Gregory, Jane ANDREW. The Conceptual Basis of Antonymy and Synonymy in Adjectives. *Journal of Memory and Language* 32/3 (1993): 301–319.

- MURPHY, M. Lynn. *Semantic Relation and the Lexicon. Antonymy, Synonymy, and Other Paradigms*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- PARADIS, Carita, Caroline WILLNERS, Steven JONES. Good and Bad Opposites. Using Textual and Experimental Techniques to Measure Antonym Canonicity. *The Mental Lexicon* 4/3 (2009): 380–429.
- RASULIĆ, Katarina. *Jezik i prostorno iskustvo: Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, 2004.
- RASULIĆ, Katarina. *Exploring Semantic Relations*. Belgrade: Faculty of Philology, 2016.
- VASIĆ, Smiljka. *Razvojne govorne norme u naše dece*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, 1976.
- WILLNERS, Caroline, Carita PARADIS. Swedish Opposites: a Multi-method Approach to Antonym Canonicity. Petra Storjohann (ed.). *Lexical-semantic Relations: Theoretical and Practical Perspectives*. Amsterdam: Benjamins, 2010, 15–47.
- WILLNERS, Caroline. *Antonyms in Context. A Corpus-based Semantic Analysis of Swedish Descriptive Adjective*. Working Papers, Department of Linguistics, Lund University, 2001.

Milena Jakić Šimšić
Tijana Vesić Pavlović

OPPOSITENESS OF MEANING OF SERBIAN ADJECTIVES IN THE CONTEXT OF A SENTENCE

S u m m a r y

Although the concept of antonymy is well-elaborated in the literature, there are still numerous discussions when it comes to the categorisation of antonyms, the factors that affect this phenomenon, and even the terminology used in different cases of antonymy. There are two dominant approaches to antonymy outlined in the pertinent literature. The lexical categorical model posits that antonyms are context insensitive and that it is possible for a word to have one antonym only. On the other hand, the cognitive prototype model argues that antonyms are highly context sensitive and that there is a continuum of opposites, from good to less good representatives.

This paper deals with the oppositeness of adjectives in the context of a sentence. More precisely, we explore the status of antonymy of one set of polysemous adjectives of the Serbian language, shown in the context of a sentence that activates certain adjective meanings (the primary and two secondary meanings). The respondents were native speakers of Serbian, students of the Faculty of Philosophy, University of Belgrade (N=81), who completed the task of replacing the underlined adjective in a sentence with its antonym (62 sentences in total). We sought to answer the following research questions: whether the number of different antonyms will vary depending on the activated meaning, whether there will be differences among respondents' answers depending on the activated meaning, whether the respondents always state the appropriate antonyms and, finally, what the mutual relationship among different antonyms provided within one associative field is.

The results indicate that the average number of given antonyms varies depending on the activated meaning. The lowest number of different antonyms is given when the adjective is activated in its primary meaning, and the highest number is provided when the sentence contains the adjective used in its secondary abstract meaning. The agreement in the respondents' choice of antonyms is the highest when it comes to the primary meaning, and the lowest in the case of the secondary abstract meaning. The antonym given when the primary meaning of the adjective is activated is the same as the antonym provided in a previous study when the same adjective was shown without any context. When the adjective is activated in its secondary abstract meaning, there are several cases in which the most frequently stated antonym is not the same as the one provided when the adjective is activated in its primary meaning or shown without context. Upon a closer inspection of the obtained associative fields of antonyms, it can be seen that respondents sometimes provided the lexical antonym which is not the appropriate antonym of an adjective in a given meaning, possibly due to their lack of familiarity with the specific adjective meaning. Further, in certain cases, they also stated a number of different mutually synonymous or non-synonymous adjectives that can all function as antonyms in a given meaning, depending on the way the specific meaning is understood.

The results point to the importance of context when selecting the best possible antonym for the given adjective. Hence, the findings obtained are in line with previous studies arguing that adjective antonyms are very context sensitive and with the cognitive prototype approach to antonymy. Future studies could focus on expanding the set of stimuli, activating the meanings of this same set of adjectives in the context of collocations only, and, finally, examining respondents' familiarity with the given meanings which could shed some light on the reasons why there is a dispersion of antonyms in secondary abstract meanings.

Милена Јакић Шимшић
Институт за српски језик САНУ
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
mmjakic@gmail.com

(Примљено: 1. септембра 2020;
прихваћено: 28. октобра 2020)

Тијана Весић Павловић
Универзитет у Београду
Машински факултет
Краљице Марије 16, 11120 Београд, Србија
tvesic@mas.bg.ac.rs

ПРИЛОГ

РЕЧЕНИЦЕ-СТИМУЛУСИ:

1. Стела је *брз* коњ.
2. На послу су били баш *брзи*.
3. Помоћ дављеницима била је веома *брза*.
4. Дошао је у *велику* шуму.
5. Ове ципеле су ми *велике*.
6. Његово знање је *велико*.
7. Ено га онај *високи* момак.
8. Кроз облаке се видело *високо* сунце.
9. Чуо је њен *високи* глас.
10. Пили су *јусио* јужно вино.
11. На хоризонту се појавио *јуси* дим.
12. Ситуација је била прилично *јусиа*.
13. Камен је упao у *дубок* бунар.
14. Трчали су по *дубоком* снегу.
15. Знали су мало о *дубокој* прошлости.
16. Више волим *дућу* косу.
17. Хаљина ми је *дућа*.
18. Изморилa га је *дућа* болест.
19. Имао је *крайак* реп.
20. Ови рукави су ми *крайки*.
21. Настаде *крайка* тишина.
22. Подигла је свој *лаки* кофер.
23. Ходао је у капуту од *лакој* штофа.
24. Ишао је *лаким* кораком.
25. Седео је у својој *малој* соби.
26. Све речи писао је *малим* словима.
27. То је човек *мале* памети.
28. Не воли *ниске* девојке.
29. У соби је био веома *низак* плафон.
30. Довео ми је снају *ниској* рода.
31. Обуо је *илийке* ципеле.
32. Овде је река прилично *илийка*.
33. То је због његове *илийке* памети.
34. На столу је била *йразна* кеса.
35. Послали су *йразан* камион.
36. То су *йразне* речи.
37. У кеси су *йрљаве* кошуље.
38. Бавио се само *йрљавим* пословима.
39. Узео је *йуну* чашу.
40. Све собе су *йуне*.
41. Отпевала је то *йуним* гласом.
42. Прошао је прстима кроз своју *рейку* браду.
43. Кроз *рейку* маглу назирале су се куће.

44. Његов деда био је *редак* јунак у рату.
45. Тако је *сјор* у покретима.
46. У граду је често *сјора* вожња.
47. Угледао је *шецко* камење.
48. Била је у хаљини од *шецке* свиле.
49. Играо је увек *шецке* улоге.
50. Попила је *шојло* млеко.
51. Узми ову *шојлу* хаљину.
52. Посматрао ју је *шојлим* погледом.
53. Провела нас је кроз *узак* ходник.
54. Велика књижевност није за *узак* круг читалаца.
55. Пила је *хладну* лимунаду.
56. Тако је *хладан* према мени.
57. Поред стола су *чисће* чарапе.
58. Погледала је у *чисће* небо.
59. Имали су *чисји* образ.
60. Имао је *широка* рамена.
61. Из ходника се улази у *широку* просторију.
62. Уследила је *широка* дебата.

¹ Одређење синтагме као синтаксичке јединице као и односа који се унутар ње успостављају у нашој науци о језику поставио је Александар Белић, а посебно је важно истаћи његово тумачење улоге синтагме у служби постанка падежа. Видети детаљније о томе у: Белић 1998.

одредбе или додатка до допуне, од онога што се сматра необавезним до онога што се сматра обавезним чланом синтагме указују на неопходност успоста-вљања одговарајућих критеријума за категоризацију допуна и издвајање основних карактеристика процеса комплементације придева у савременом српском језику. „Како су придеви несамосталне речи, показало се да се у односу допуњавања њиховог семантичког садржаја као релевантни параметри морају укључити како њихово лексичко значење и значење зависног члана, односно допуне, тако и укупни синтаксичко-семантички контекст у којем се овај однос анализира, као и различити нејезички, односно прагматички параметри” (Киш 2016: 187). Стога су као релевантни критеријуми за одређивање врста допуна придева узети у обзир: а) *(не)ћпредвидливост* облика допуне условљена семантичким садржајем и синтаксичко-семантичким карактеристикама придева; б) *(не)обавезност* појављивања допуне, односно могућност употребе придева са допуном или без ње; в) *ћромена информативност* исказа условљена референцијалном или нереференцијалном употребом придева у ситуацији када појава допуне условљава промену семантичке класе којој придев припада као и значења читавог исказа у саставу чијег предиката је придев. Према овим параметрима могу се разликовати две врсте допуна придева: *обавезне дојуне* и *ћакулћативне дојуне*.

Овом приликом пажњу усмеравамо на саме допуне, на њихове семантичке и синтаксичке карактеристике. Циљ ове анализе јесте да се издвоје остварене семантичке функције допуна,² те да се покажу релевантне семантичке компоненте присутне у самој придевској синтагми, и најпосле да се виде прототипичне и мање фреквентне падежне форме у којима се реализују допуне придева.³ Сентенцијалне форме допуна, тачније допунске клаузе, при том неће бити посебно издвајане будући да је њихова појава очекивана када се допуном упућује на одређени реченични садржај, а семантичке карактеристике допунских клауза једнаке су карактеристикама номиналних облика допуна.⁴

² У овом раду неће бити посматран тип допуне према степену обавезности експликације будући да то није релевантно за семантичке функције допуна. Тако се у оквиру једног истог семантичког типа могу разликовати допуне према степену обавезности.

³ Теоријски и методолошки оквири овог рада нису засновани на теорији валентности иако се синтаксичко-семантичке карактеристике допуна придева доводе у везу са семантичким улогама у којима се појмови у позицији допуна реализују. О семантичким улогама видети у: Вселоводова 2000.

⁴ Истраживање које претходи овом показало је да иако се допунама веома често експлицира одређена радња или акција, само мали број придева добија искључиво сентенцијалну допуну (то су придеви типа: *сумњичав, недосћатан, ћредубећен, добродоћао, ћубазан, намеран, несћирћив*). Поједине семантичке поткласе придева преферирају допуне у виду предлошко-падежних конструкција са девербативним или деадјективним именицама, где се само по изузетку појављује допуна у виду клаузе (то се односи на придеве са значењем особине испољене у одређеној ситуацији или при вршењу какве радње, особине типа способности, особине типа значаја или важности, особине која неког чини погодним или непогодним за остваривање одређеног циља, особине приписане неживом појму која га чини погодним или непогодним за одређену намену). У неколико семантичких поткласа уочено је да су ове две синтаксичке јединице у функцији допуне равноправно заступљене (у случају придева са значењем осећања или расположења усмереног ка неком референту, а изазваног каквом радњом објекта и са значењем става или мишљења). Придеви са модалним значењем пак примарно везују уз себе сентенцијалну допуну или инфинитив (Киш 2016: 196).

Истраживање је спроведено на корпусу који сачињава 358 придева употребљених у преко 9000 примера преузетих из електронског *Корпуса савременог српског језика* (SrpKor2013), а део примера ексцерпиран је из других електронских извора, податак о њима наводи се уз сваки пример.

1. ДОПУНЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ ОБЈЕКТА. Терминолошко решење за које смо се определили, одредивши ову групу допуна као допуне са *значењем објекта*, треба схватити условно будући да смо као релевантне критеријуме истовремено узимали у обзир и њихове синтаксичке и семантичке карактеристике. Иако се лексичко-семантичко обележје транзитивности у традиционалним граматикама приписује првенствено глаголима,⁵ а њихове се допуне према синтаксичкој функцији у реченици одређују као објекатске, она се може довести у везу и са другим врстама речи, пре свега са именицама и придеви-ма који се налазе у деривационој и семантичкој вези са глаголима. Ове именице и придеви преузимају рекцијски потенцијал глагола,⁶ те и оне уз себе везују допуне. С друге стране, обележје транзитивности може бити садржано у инхерентној лексичкој семантици одређених именица и придева типа *браћо*, *ошаци*, *аутор*,⁷ *одан*, *веран*, и сл. који нису ни у деривационој ни у семантичкој вези са глаголима. У прилог томе управо говори и истраживање представљено у монографији *Дојуне придева у савременом српском језику* (Киш 2016).

Полазећи од синтаксичких и семантичких односа успостављених у реченици, узимајући у обзир лексичку семантику придева, издвојили смо неколико семантичких типова допуна које се у ширем смислу одређују као *дојуне са значењем објекта*.

1.1. ОБЈЕКАТ УПУЋИВАЊА. Придеви којима се у конкретном контексту означавају различити психофизиолошки процеси, осећања и расположења, или пак особине, могу добити допуну којом је експлициран појам ка којем се они усмеравају. На семантичком плану тај појам представља *објекатски упућивања*, односно, према одређењу Иване Антонић, објекат-циља статичке или динамичке усмерености (Пипер и др. 2005: 185). На основу морфосинтаксичких обележја и семантичких односа успостављених у процесу комплементације придева,⁸ издвојили смо неколико подтипова ове врсте допуна.

1.1.1. Допуне типа *објекатски упућивања* осећања или расположења са обележјем живо(+/-) добијају придеви који денотирају ситуацију у којој носилац психофизиолошког процеса у позицији граматичког субјекта има ознаку живо(+). У процесу комплементације овог типа придева обавезно је присуство семантичког обележја *усмерености* или *директивности*.

⁵ О транзитивности, односно о глаголском роду као једном од категоријалних својстава глагола видети у: Стевановић 1989; Становић и др. 1989; Пипер и др. 2005; Пипер – Клајн 2013.

⁶ Владислава Ружић наводи да се рекција именица и придева који су у деривационој или семантичкој вези са глаголима може сматрати изведеном у односу на примарну глаголску (Пипер и др. 2005: 547).

⁷ Од седамдесетих година двадесетог века прелазност, односно транзитивност почиње да се посматра као особина одређених семантичких група именица. Детаљније о томе видети у раду О Ђив. *‘транзитивним именицама’ које означавају људска бића* (Ивић 2005).

⁸ Комплементација придева могућа је само када се придеви налазе у позицији лексичког језгра предиката.

- Као протопипична форма допуне појављује се слободни датив⁹ или датив са предлогом ПРЕМА¹⁰ (уз придеве типа *болећив, милосрдан, неосећљив, веран, лојалан, људан* и сл.).

Одувек сам био болећив *према свему* што је старо.

Такав је заиста био и честити саветник де Ла Жакијер: милосрдан *према сиromaцима*...

... та је жена ... увек па и сада сва потпуно предана *садашњем људу* и *људу* који је пред њом...

А опет, осећала сам да бих морала да будем лојална *свом оцу*...

Објекат у *ујучивања* експлицира се и уз придеве са значењем особине (придеви типа *безобзиран, великодушан, дарезљив, неискрен, неувидан, обзиран*). Придеви ове семантичке поткласе тек употребљени са објекатском допуном имплицирају да се носилац особине „понаша на одређени начин” према некоме. Допуном у облику датива са предлогом ПРЕМА¹¹ исказује се појам, по правилу са семантичким обележјем живо(+), према којем се усмерава одређени *вид људства*.¹²

Оштар је и безобзиран *према људима*. [→ *понаша се безобзирно према људима*]

- Допуна у форми генитива са предлогом СПРАМ (уз придев *настојан*¹³) и предлошким изразом у погледу (уз придев *расположен*).¹⁴

Јер, његови су филмови често исувише лични, бурлескни и критички настројени *спрама често усвајаног шведског људства*...

⁹ Одређујући синтаксичко-семантичке карактеристике објекатског датива Ивана Антонић истиче да се ради о допунама глагола различитих семантичких класа, именица и придева који у инхерентној лексичкој семантици имају семантичко обележје директивности. Уколико се ради о транзитивним глаголима, онда датив има функцију индиректног објекта, док је у осталим ситуацијама у питању експликативна семантичка допуна „у својству, у најширем смислу схваћеног, објекта-циља статичке или динамичке усмерености” (2004: 77).

¹⁰ О конструкцијама са предлогом ПРЕМА у савременом српском језику видети у: Антонић 2011.

¹¹ Овај датив Ивана Антонић одређује према семантичко-синтаксичким карактеристикама као експликативни. Он се појављује уз одређене придеве (*блаи, добар, дарезљив, љубазан, љажљив, људан* и сл.) и деадјективне именице (*дарезљивост, љев, милосрдје, љезир, зависи* и сл.) којима се исказује појам према којем су усмерена осећања, особине или расположења: добар је *према мени*, праведан је *према људима*, строг је *према деци* (2004: 84; 2005: 187). Истовремено, и датив уз глаголе типа *односити се, људати се* и одговарајуће девербативне именице, уз обавезно присуство квалификативног детерминатора, ауторка одређује на исти начин: *понаша се према родитељима* с љубављу и поштовањем (2004: 38).

¹² Придеви са значењем *осећања* или *расположења* као допуна везују уз себе појам са ознаком живо(+/-) према којем се дато осећање или расположење упућује. Они су немаркирани у погледу начина њиховог испољавања. С друге стране, придевима са значењем *особине* појма са обележјем живо(+) исказује се особина испољена у односу на неку особу или особе. Ови придеви маркирани су у погледу начина испољавања особине, односно имплицирају одређени начин понашања који се усмерава према некој особи.

¹³ Придеви *настојан* и *расположен* захтевају присуство детерминатора квалификативног типа.

¹⁴ Иако генитив карактерише обележје *обухватности*, видимо да су у овом контексту посматране генитивне конструкције синонимне предлошком дативу: филмови су критички настројени *према често усвајаном шведском људству*; оптимистички је настројен *према изборним резултатима*.

... изјавио је јуче, ... , да је „оптимистички расположен у појледу изборних резултата”...

- Допуна у форми акузатива са предлошким изразом у односу на (уз придеве типа *коректан, независан, немилосрдан*).

Арбитар мора бити непристрасан и независан у односу на *свиранке* и *предмет* *свога*.

... врхунски су професионалци, увек су били коректни у односу на *Србе*...

- Допуна у форми инструментала са предлогом *са*¹⁵ уз придеве са значењем особине типа *љуб, добар, искрен, љубазан, нељубазан, учинив, уздржан, фамилијаран*. Иако ова конструкција у површинској структури не садржи обележје *усмерености* (*директивности*), због могућности реконструисања глагола „понашати се на одређени начин“ у семантичкој бази придева употребљених у овом синтаксичко-семантичком контексту, допуне овог типа могу се одредити као објекат упућивања.

Знате да ја никад нисам сувише учтива *са њаквим људима*. [→ је се никада не понашам сувише учтиво *са њаквим људима*]

1.1.2. Као засебан подтип издвајају се допуне групе придева са значењем осећања или расположења које истовремено представљају и *објекат* упућивања и *каузатив*, *изазивач* датог осећања или психофизиолошког процеса.¹⁶ У овом случају остварује се двосмерни однос између носиоца осећања или расположења са обележјем живо(+) и појма у функцији допуне који може имати обележје живо(+/-).

- Допуна се по правилу реализује у облику акузатива са предлогом на (уз придеве типа *гадљив, љубоморан, љуби, сажалјив, слаб, њеван, завидан, неосејљив, ошторан, њолерантан, имун*).

Нисам гадљив на велике *шираже* и *популизам*.

Мислим да би већина била љута на *сниматеља* када би знали да је баш њих ухватио у објектив.

Госпођи Анђи Придић шаље писмо у Италију „завидан на *бојатим* *галеријама*, *музејима*, *црквама*”.

Деца нетолерантна на *храну* често су немирна.

... даваће вам знаке рукама и ногама, јер Жил је осетљив на *Енглеze*, забога, па то сви знају, Жил мрзи *Енглеze*.

Чак ни најелитнија служба безбедности на свету није имуна на *сажаљење* према богаљима.

Ограничени број придева типа *засићен, нешторан, осејљив, ошторан, резистентан, њолерантан*, може означити особину предметног појма која се упућује према референту у функцији објекатске допуне.

¹⁵ Инструментал са предлогом *са* појављује се као допуна придевима којима се означава прагматичка ситуација у којој агенс испољава позитивно или негативно вредновано понашање према пасивном учеснику исказаном у инструменталу, а ова конструкција може се заменити дативом блокираним предлогом према (Пипер и др. 2005: 246–247).

¹⁶ Михаило Стевановић наводи да је већина медијалних повратних глагола који означавају унутрашња стања или расположења непрелазна, али да има и неправих прелазних. Ови глаголи добијају као допуну неправи објекат који је заправо изазивач датог стања (1961–1962: 34–37).

На амбалажи мора бити наведено да је заштитни производ фотостабилан и отпоран *на воду*.

- Придеви типа *нехајан* и *йасиониран* добијају допуну у акузативу са предлогом *за*, док придеви *луд* и *йохлејан* могу имати допуну у инструменталу са истим предлогом.

Они који о овоме уопште не размишљају, то су они хладни, незаинтересовани, нехајни *за духовне исјине*...

Нема друге тако брзе и тако снажне промене – рече он – која би честољубива младића начинила похлепним *за новцем*.

1.2. ОБЈЕКАТ ПРИХВАТАЊА, УТИЦАЈА И НАПАДА. Група придева типа *наср-йљив*, *делојворан*, *нейрилаодљив*, *сјимулајиван*, са значењем особине неког појма може се сматрати еквивалентним транзитивним и интранзитивним рекцијским глаголима (Станојчић и др. 1989: 218) употребљеним у квалификативном значењу.¹⁷ Веза придевских и глаголских лексема огледа се у лексичкој семантици, али и у рекцијском потенцијалу који ови придеви преузимају од мотивних глагола.

Придеви овог типа имају облик трпног глаголског придева или су од глагола изведени суфиксом *-ив/-љив*, којим се изводе придеви „активног” и „пасивног” значења (Клалн 2003: 281–288). Њима је означена особина неког појма¹⁸ преко имплициране глаголске радње која је усмерена на неки објекат, односно која се врши над неким објектом са обележјем живо(+/-). Уочена су три семантичка подтипа ове врсте допуна.¹⁹

1.2.1. *Објекај утицаја* исказан конструкцијама акузатива са предлозима *на* уз придев *делојворан* и *за* уз придев *сјимулајиван* као и генитивном конструкцијом са предлогом *против* уз придев *делојворан*.

У овој књизи сазнаћете на који начин и како припремљен сок од целера може бити делотворан *на вас*. <https://bgonline.rs/>

Садашња ниска цена пшенице, којом ратари једва да покривају неке трошкове, није стимулативна *за извоз*, тврди Дебељачки.

Често се користе и антибиотици широког спектра који су делотворни *йројив* *мнојих йийова бакйерија*.

1.2.2. *Објекај йрихвајања* исказан у облику слободног датива или акузатива са предлогом *на* уз придеве *йрилаодљив*, *нейрилаодљив*.²⁰

По њеним речима, трговци људским бићима су врло прилагодљиви *новим условима*...

Он је био сасвим безнадежан лик, доброћудан, али толико неприлагодљив *на савремене услове живота* да је убијао време углавном у очајању.

¹⁷ Оваква могућност постоји када је радња (прошла, будућа или садашња) нереференцијална (Пипер и др. 2005: 348–349), односно када се понавља, врши у низу временских интервала, те се може схватити као особина неког појма.

¹⁸ Појам носилац особине може имати ознаку живо(-) ако стоји у метонимијској вези са неком особом или групом особа, односно ако има обележје самоактивност(+).

¹⁹ Детаљније о синтаксичким и семантичким карактеристикама акузатива предлошког (нетипичног) објекта видети у: Пипер и др. 2005: 202–205.

²⁰ Ако носилац особине има обележје живо(-), придев може имати више изражено „пасивно” значење, а допуна тада има значење *намене*: *Намештај йрилаодљив* свакој просторији; *Телефон йрилаодљив* потребама корисника.

1.2.3. *Објекат најдага уз придев насртљив у форми акузатива са предлогом НА.*

Неке расе су рођене да буду насртљивије од осталих (нпр. доберман), неки пси су обучени да буду нарочито насртљиви *на сџранице* али не и *на своје власнике*.

1.3. ОБЈЕКАТ КОГНИТИВНОГ ПРОЦЕСА. Придеви којима се некој особи или особама приписује позитиван или негативан став односно мишљење добијају допуну са значењем *објекта когнитивног процеса*.²¹ У зависности од лексичке семантике придева и синтаксичко-семантичког односа који се успоставља у придевској синтагми, допуне, које могу бити жива бића, предметни и апстрактни појмови или пак акције, односно реченични садржаји, реализују се у различитим падежним формама и са различитим семантичким обележјима.

Присуство или одсуство обележја *директивности*, *усмерености* одређује основну разлику међу допунама овог типа. Тако једну групу чине оне којима се исказује познавање или разумевање неког садржаја, при чему је тај садржај обухваћен когнитивним процесом. Ове допуне као релевантно обележје имаће *обухватности*, док обележје усмерености није присутно. У другој су групи допуне којима се став или мишљење упућују према неком објекту, а релевантно је обележје *усмерености* / *директивности*.

1.3.1. Издвојићемо најпре облике допуна са обележјем *обухватности*.

- Допуна у облику слободног генитива уз придеве типа *свесћан*, *несвесћан*, којом је експлициран објекат у целости обухваћен когнитивним процесом.

Нисам знала тачно зашто то чиним, а истовремено била сам свесна *сваког дејаша*.

- Допуна у акузативу са предлогом ЗА (уз придеве типа *одређен*, *заинтересован*, *пријемчив*) са ознаком живо(+/-).

Био ми је драг, али не толико да бих остао заинтересован за њега...

- Конструкција инструментала са предлогом СА²² (уз придеве типа *омирљив*, *сајласан*, *сјоразуман*) и предлошким изразом У ВЕЗИ СА (уз придеве типа *сумњичав*, *суздржан*) са ознаком живо(-).

У потпуности сам сагласан са слободним избором који предлажу активисткиње покрета.

Директор продаје BMW-а сумњичав у вези са *Теслиним Моделом 3* (<https://naslovi.net>)

- Када је допуна у локативу са предлогом О УЗ придеве типа *уздржан*, *обавешћен*, *необавешћен*, *сјоразуман*, *сајласан*, денотирана ситуација

²¹ Може се уочити аналогија између глагола интелектуалних и емоционалних процеса и стања и њихових објекатских допуна, с једне стране, и придева истог значења и њихових допуна, с друге стране. О типовима објекта видети и: Арсенијевић 2012.

²² Конструкција инструментала са предлогом СА у оваквом контексту реализује се у значењу објекта као једном од псеудосоцијативних типова значења. О категорији социјативности видети у: Ивић 1954; Пипер и др. 2005: 701–710.

подразумева да носилац когнитивног процеса има позитиван или негативан став о садржају појма, најчешће апстрактног, или пак о радњи исказаној допуном.²³ Исте семантичко-синтаксичке особине имају и допуне у локативу са предлогом у уз придев *саїласан* и у генитиву са предлошким изразом у погледу уз придеве типа *уздржан*, *скейїшчан* и сл.

... јер је једино ова земља до сада била уздржана о *їїїїању* прослеђивања кан-
дидатуре Србије за чланство у Европској унији...

Иако су аналитичари сагласни у *оцени* да је трка између Буша и Гора за сада „тесна”...

Аналитичари су, међутим, скептични у *їїїїледу* скорої *коначної доїовора* са Париским клубом.

1.3.2. Објекат когнитивног процеса са обележјем *усмереносїи* или *ди-
рекїивносїи*:

- Допуна у дативу, слободном или блокираном предлогом ПРЕМА уз при-
деве типа *криїїчан*, *нейїїусїїїив*, *доследан*, *наклоњен*, којом се упућује
позитиван или негативан став према објекту са обележјем живо(+/-).

Била је беспоштедно критична *їрема самој себи*.

Словенија остаје доследна *сїїаву* да ће Хрватска морати да попусти пред сло-
веначким територијалним захтевима...

- Допуна у форми акузатива са предлогом у²⁴ уз придеве којима је означено
познавање или разумевање неког садржаја (на пример: *уїїућен*, *неуїїућен*,
убећен, *уверен*, *сїїуран* и сл.)

Иако, дакле, нисам ни најмање убећен у *оїїравданосїи* таквих одликовања,...

- Допуна у акузативу са предлогом НА (уз придеве типа *конценїїрисан*,
усредсрећен, *їїїїемчив*) са ознаком живо(+/-).

Чак и док је возила, мисли су јој и даље биле усредсређене на *кључ* који се
сада налазио у цепу.

1.4. ОБЈЕКАТ СА ЗНАЧЕЊЕМ ПАРТИТИВНОСТИ. Специфично објекатско значе-
ње имају допуне којима се експлицира садржај придева који у инхерентној
лексичкој семантици имају семантичку компоненту партитивности и кванти-
фикације. Између појма у субјекатској функцији и појма у позицији допуне
преко предикације се успоставља однос део-целина. У семантичкој бази ових
реченичних структура може се реконструисати глаголски предикат који је
модификован с обзиром на моменат количине: планина је *боїаїїа* водом →
планина *има мноїо* воде, или је компонента квантификације већ садржана
у глаголској лексеми: рудник је *сїїромашан* угљем / у угљу → рудник не *оби-
лује* угљем / у угљу. Објекатске допуне овог типа могу се у зависности од

²³ Татјана Батистић је употребу ове локативне конструкције уз глаголе поделила у две
групе, прву коју чине конструкције репрезенти реченица, и другу коју чине локативне конструк-
ције у функцији предлошког објекта на коме је лоцирана глаголска радња (BATISTIĆ 1972: 36).

²⁴ О разлици између објекта исказаног акузативним конструкцијама са предлозима у и
НА писала је Владислава Ружић (2006: 236).

реклајског потенцијала самих придева експлицирати у различитим облицима, а при том и субјекатски референт и референт у позицији допуне могу имати ознаку живо(+) и живо(-).

- Допуна у облику слободног генитива из придев *йун*.
Тај млад човек је пун *рефлексија*, и каквих, за његове године!
То је био неки туђ град пун *свѣта*.
То је данас један испроваљиван подрум пун *корова и крша* од цигли...
- Допуна у облику слободног инструментала уз придеве типа *боѣаѣ*, *сиромашан*, *засићен*, *изобилан*, *крцаѣ*.
... после свих ових речи још хоће да цени правичност кад свако ко је богат било *духом* или *имејком*...
Путеви који су ишли од трга били су крцати *људима*.
Модеран начин исхране је сиромашан *мајнезијумом*.
- Допуна у облику локатива са предлогом у уз придеве *сиромашан*, *оскудан*.
Њен ниски глас био је потмуо и сиромашан у *йреливима*.

2. ДОПУНЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ ДРУГОГ УЧЕСНИКА У РЕЛАЦИЈИ. Природа односа унутар придевске синтагме условила је издвајање овог семантичког типа допуне иако се као самостално, засебно значење не појављује у нашим рецентним граматицима и студијама везаним за синтаксу и семантику падежа. Други учесник у релацији или други партициптант може имати различите семантичке улоге у зависности од семантике и валентности придева. Релевантно обележје у том смислу јесте *реципирноси* будући да његово присуство у успостављеној релацији имплицира једнаке семантичке улоге првог учесника у релацији у позицији субјекта реченице и другог учесника у позицији допуне придева.

2.1. НОСИЛАЦ ЈЕДНАКОСТИ. Први носилац једнакости налази се у позицији граматичког субјекта у номинативу, док је појам са којим се успоставља једнакост у функцији допуне. Оба појма имају исто псеудоагентивно значење: *носилац једнакости*, и при том морају имати или ознаку живо(+) или оба појма имају обележје живо(-).

Допуне са овим значењем по правилу су у облику слободног датива или у инструменталу са предлогом са. Важно је напоменути да готово сви придеви из ове семантичке класе (придеви типа *еквивалентан*, *идентичан*, *једнак*, *кореспондентан*, *раван* и сл.) добијају допуне у обе падежне форме иако се датив и инструментал према семантичким обележјима и положајем у падежном систему српског језика битно разликују. У случају комплементације придева са значењем једнакости у том погледу релевантно је обележје *директивности* / *усмерености* које поседује само датив. Могуће је пак да прагматички параметри утичу на појаву једне или друге форме. Ако се приликом успостављања једнакости појам у позицији субјекта схвата у хијерархијском смислу „нижим”, при успостављању једнакости као релевантна прагматичка компонента испољава се „жеља за равноправношћу” у неком смислу која се усмерава према другом учеснику у релацији у облику датива,

док, с друге стране, инструментал са предлогом *са* у овом контексту имплицира равноправан „партнерски” однос учесника у релацији.²⁵

Нема места сумњи да би био поштовања достојна личност, судећи по бујности маште, раван *Анџелу Силезију*.

Сматрао сам да је капитен раван *са осџалима* и да на терену не треба да делује наредбодавно...

Придев *конкурентџан* употребљен као придев којим се исказује једнакост може бити допуњен и конструкцијом у акузативу са предлошким изразом у односу на.

... сматра да су, пре свега, овдашње каматне стопе конкурентне у односу на земље из окружења.

Као посебан тип једнакости издваја се однос *сличносџи* будући да не подразумева успостављање реципрочности између два учесника у релацији. Између појма у позицији допуне и појма у позицији субјекта релација се успоставља само на основу неких особина које су карактеристичне за појам у позицији допуне и тај се појам доживљава као „виши“, својеврстан модел којем се тежи. Због присуства обележја *усмереносџи* уз придеве са значењем сличности везује се првенствено допуна у дативу (придеви типа *близак*, *наличан*, *џодобан*, *сличан*, *сродан*). Придеви *сличан* и *сродан* могу бити допуњени конструкцијом у инструменталу са предлогом *са*, али знатно ређе и то у истом прагматичком контексту као што је био случај код придева са значењем једнакости.

Са дрвета које је изнад моје главе ширило крошњу убрах један крупан плод сличан *јабуци*...

Зато Акредитациона комисија и захтева да сваки наш студијски програм буде сличан *са најмање џри сџудијска џројрама* у свету...

2.2. Носилац неједнакости или супротности. Реципрочни однос неједнакости или супротности успоставља се између појмова који морају имати исту ознаку живо(+) или живо(-), при чему се појам у позицији допуне уз придеве типа *џроџиван*, *обрнуџи*, *суџроџан*, *оџречан*, одређује као *друџи носилац неједнакосџи* или *суџроџносџи*. Допуне имају исте синтаксичко-семантичке карактеристике као оне које се везују уз придеве са значењем једнакости. Ради се, дакле, о допунама у облику слободног датива или инструментала са предлогом *са*.

... свака држава чланица чије је национално законодавство неподударно *са џредложеном изменом* може, у року од деведесет дана од дана када то саопшти, ...

Ток те књижевне фантазије потпуно је супротан *борхесовском фанџасџичном свейџу*.

Ипак, специфичност саме релације која имплицира неку врсту удаљавања бива маркирана допуном у облику генитива са предлогом од (уз придеве

²⁵ У *Синџакси савременоџа срџскоџ језика* допуна овог типа у дативу посматра се у оквиру субјекатског значења (Пипер и др. 2005: 181), а допуна у инструменталу блокирана предлогом *са* има статус допуне као социјативни инструментал непосредног типа, тзв. „инструментал партнерства” (Пипер и др. 2005: 267).

типа *различий*, *груџачији*) која има обележје *аблативности*. Могуће је, при том, да допуна буде у форми акузатива са предлошким изразом у односу на уколико је семантичка компонента аблативности део лексичке семантике самог придева, као што је то случај код придева типа *контраран*, *различий*.

Али резултат који се постиже сасвим је супротан *од оној* код Американаца Али, ако се изузму ове сличности, нови филм је потпуно различит у *односу на оригинал*.

2.3. ЛОКАЛИЗАТОР. Одређеним придевским лексемама може се између објекта локализације и локализатора успоставити релација са обележјем *сйаийичке реципрочности*, која имплицира да оба партиципанта на исти начин учествују у конституисању датог односа (ПИПЕР 1986: 11). Објекат локализације при том заузима позицију субјекта реченице, а локализатор је у функцији допуне придева.

- Основни облик допуне јесте слободни датив са обележјем *сйаийичке усмерености*, *директивности*. Лексичка семантика придева типа *најоредан*, *паралелан*, *симетричан*, укључује присуство додатног семантичког обележја *сйаийичке реципрочности* и истовремено маркира оба учесника у релацији као појмове са обележјем живо(-).

... требало је да поступак буде обрнуто симетричан *ономе* којим би се послужила наука...

- Слободни датив уз придеве овог типа могуће је заменити акузативом са предлошком конструкцијом у односу на будући да и она као релевантно обележје има *усмереност*, *директивност*.

Ипак се у нашим разговорима понекад јављала мисао да свет у целини, дакле, космос, не мора бити симетричан у *односу на операције* под којима природни закони остају непромењени.

- Ако је допуна конструкција инструментала са предлогом *СА*, обележје усмерености изостаје, чиме се у први план ставља равноправан однос учесника у релацији.

Основа палате је симетрична *са средишњим корџусом и два бочна крила*.

- Када учесници у овој врсти просторног односа, означеној придевима типа *пријијен* и *приљубљен*, имају обележје живо(+), локализатор је исказан допуном у облику акузатива са предлогом *УЗ*.

То је ово исто осећање што је сада прожима до сржи док дете сиса на њеним грудима припијено *уз њу*...

2.3.1. Просторни однос *без обележја реципрочности* подразумева смештање у простор објекта локализације са обележјем живо(+/-), који у реченици има субјекатску функцију, док је податак о локализатору са ознаком живо(-), односно о оријентир у односу на који се одређује положај објекта локализације, експлициран као допуна придеву. Врста просторног односа и експликација различитих синтаксичких облика и семантичких карактеристика допуна условљена је лексичком семантиком придева.

- Придеви типа *верѝикалан*, *хоризонѝалан*, добијају допуну у акузативу са предлошким изразом у односу на са значењем посредне просторне локализације.

Горња даска се прави од смрче која има милиметарске годове и они строго морају да буду вертикални у *односу на доњу даску*.

- Конструкцијом акузатива са предлогом уз експлицира се локализатор успостављеног просторног односа исказаног придевима *ѝриѝијен* и *ѝриљубљен*.²⁶ Локализатор тада има значење посредне просторне локализације са обележјем посредне просторне удаљености типа проксималност (непосредна близина) (Пипер и др. 2005: 216).

Фабрис оста непомичан и не дишући; стајао је припијен *уз ојромне решеѝке* свога прозора.

- Придеви типа *фундиран*, *заснован*²⁷ добијају допуну у локативу са предлозима на и у са значењем непосредне просторне локализације.

Коначно мишљење истражне комисије ће бити засновано *на ѝрихваћеним научним ѝринцијима*.

... састављена је од три блока чији су темељи самостални, али спојени гредама, и, како се то каже, фундирани у *слоју леса* ...

- Допуна у облику генитива са предлогом од и примарним обележјем *аблаѝивносѝи* уз придеве типа *далек*, *нераздвојан*, *нераскидив*, *удаљен* и сл. има значење удаљавања, одвајања или издвајања у физичком или у психичком, емотивном смислу. По правилу оба учесника у релацији имају обележје живо(-), међутим, ако се нека особа придевима *оѝуђен* и *слободан* доводи у ову врсту односа са другим појмом, онда он може имати и обележје живо(+) и обележје живо(-).

Уколико је булбус 2 цм удаљен *од руба* поља добије 10-20 Р. (<https://books.google.rs/>)

... подвлачи разарајуће ефекте османске окупације Угарске, сматрајући их *нераздвојивим од ѝурскоѝ освајања* уопште.

... модерни човек отуђен *од друшѝива* и *своје ѝправе ѝприроде*... (<https://books.google.rs/>)

Раније је он био отуђен *од Боѝа*,... (<https://books.google.rs/>)

2.4. Носилац друштвеног или неког другог типа односа. Придевским лексемама типа *близак*, *инѝиман*, *комѝлеменѝаран*, *нераздвојан*, *несѝојив*, може бити исказан непосредни социјативни однос²⁸ типа партнерства који је у зависности од лексичке семантике придева одређен према квалитету или пак интензитету.

²⁶ Овај однос успоставља се између појмова са обележјем живо(-). Уколико учесници у релацији имају ознаку живо(+), остварује се узајамни, реципрочни однос, те допуна припада локализатору субјекатског типа.

²⁷ Ови придеви заједно са својим допунама могу образовати просторне метафоре са значењем „налазити се на добро постављеном темељу или основи”.

²⁸ О значењу социјативности видети у: Ивић 1954: 164–194; Пипер и др. 2005: 264–271; Пипер и др. 2005: 701–706.

- Како денотирана ситуација подразумева равноправан однос партиципационата са обележјем живо(+/-) и присуство обележја *реципрочности*, као прототипични облик допуне појављује се инструментал са предлогом са.

Један сведок, који је некада био близак са осуђенима, изјавио је током суђења... И док је расправа о томе да ли су ове превентивне мере инкомпатибилне са међународним дипломатским правом још увек у току,...

- Допуна може бити и у облику слободног датива (уз придеве типа *близак, компатибилан, корелативан, саодносан*), али у том случају примарно постаје обележје *субјектне директивности* које не укључује обележје *реципрочности*. Овај облик допуне подразумева да се други учесник у релацији вреднује као „хијерархијски виши“, надређен у неком смислу. Ипак, реципрочност може бити присутна, али то зависи првенствено од прагматичког контекста,²⁹ док је код придева типа *саодносан* то условљено лексичком семантиком придева.

... у то време још био близак са генералом Џунковским, који је пак био још увек близак *најбољој полицији*...

... под условом да се изгради савремена инфраструктура и пословни амбијент компатибилан *европским стандардима*...

Лик, као такав, саодносан је *управо* и њиме се свети. (<https://poslanica.weebly.com/ikone.html>)

- Акузатив са предлошким изразом у односу на може се појавити као алтернативна форма дативу будући да обе структуре имају обележје *директивности*.

Што се тиче признања које је и сам понео, каже да је то нешто велико и неупоредиво у односу на сва досадашња *појединачна и клупска признања*, посебно за некога коме спорт значи живот.

2.4.1. Придевима исказан друштвени положај или неки социјално-психолошки однос који подразумева постојање хијерархизације учесника типа надређеност/подређеност, одређује перспективизацију реченице у којој партиципанти заузимају позицију субјекта и допуне предикату. Допуна има примарно значење *локализатора*, односно у овом контексту, значење *групе носиоца социјалног односа*, али сâм међусобни однос учесника (надређени/подређени) зависи првенствено од лексичке семантике придева. Примарно семантичко обележје јесте *усмереност/директивност*, те је отуда други партиципант исказан падежним формама које то обележје имају, при чему оба учесника морају имати или обележје живо(+) или живо(-).

- Допуна у облику слободног датива уз придеве типа *надређен, подложен, поддређен*.

Два чиновника нужно исходе из трећег који *им* је надређен, и стоје с његове леве и десне стране.

²⁹ У примерима који следе прагматички контекст указује на узајамност односа блискости: *Док ће леда осећати да ти је блиска а и да си ти њој близак; Био сам у Бухенвалду, и слушао Чехе које сам упознао у илегалној организацији покрета отпора. Један од њих, Јиржи Зак, био ми је веома близак.*

... пловеће дизалице и остала пловила код којих је пловидба подређена њиховој главној функцији...

- Допуна у облику акузатива са предлошким изразом у односу на уз придеве типа *надмоћан, сујериоран, инфериоран*.

Ерић је само у почетном сету била инфериорна у односу на америчку вршњакињу, да би у наставку меча преокренула резултат.

- Допуна у инструменталу са предлогом НАД уз придеве типа *надмоћан, сујериоран*.

Његова војничка генијалност заснивала се и на широкој култури по чему је био супериоран *над* друћим владарима тог времена.

2.5. НОСИЛАЦ ОСОБИНЕ. Партиципанти који се доводе у релацију помоћу придева типа *карактеристичан, специфичан, особен, својствен, несвојствен*, представљају *носиоца особине*, који може бити живо биће, конкретни предмет, процес или радња, и *особину* схваћену као карактеристичну појединост чијим се издвајањем карактерише носилац особине. Распоред партиципана-та, односно перспективизација реченице маркирана је лексичком семантиком придева, тако да се у позицији субјекта налази податак о карактеристичној појединости, док се допуном придева са обележјем *обухваћености* експлицира податак о носиоцу особине.

- Прототипични облик допуне са значењем носиоца особине јесте акузатив са предлогом ЗА. Међутим, придеви типа *својствен, особен, несвојствен*, као алтернативни облик допуне могу добити и слободни датив уколико је примарно обележје *усмерености*, односно *директивности*.

У језику је отелотворена представа света специфична *за народ* који се служи одређеним језиком.

... лично сматрам да почетке енглеске индустријске револуције подржава раст *особен за Сјери поредак*.

... гегајући се и љуљајући се, изводио је оне нарочите покрете који су својствене *његовом роду*.

3. Допуне експликативног типа

3.1. РАДЊА МОДИФИКОВАНА УПРАВНИМ ПРИДЕВОМ. У великом броју случајева придевске лексеме имају функцију квалификатора реченичног садржаја исказаног допуном у виду клаузе или пак номинализоване структуре. Иако је наша пажња усмерена првенствено ка синтаксичким и семантичким карактеристикама допуна, класификацију допуна извршићемо према семантичким карактеристикама придева, односно према начину на који квалификују дати садржај.

3.1.1. ДОПУНЕ ПРИДЕВИМА СА ЗНАЧЕЊЕМ ДЕОНТИЧКЕ МОДАЛНОСТИ.³⁰ Допуном се експлицира радња коју је нека особа или неке особе обавезна да изврши. Сама радња је схваћена као мање или више обавезујућа, што је условљено степеном спољашње принуде.

³⁰ О категорији модалности видети у: Пипер и др. 2005: 637–649; Zvekić-Dušanović 2011; 2019; Киш 2017; 2018; 2019.

У савременом српском језику неколико је придева којима се на овај начин квалификује ситуација, односно радња, исказана допунском клаузом, инфинитивом (*дужан*,³¹ *обавезан*, *позван*, *упућен*) или пак девербативном именицом у акузативу са предлозима *на* (*уз придеве обавезан и упућен*).

По пријему предлога за извршење одлуке којом је извршни дужник обавезан *на испуњење* неновчане обавезе.

3.1.2. Допуне придевима са значењем оптативне модалности. Овај тип модалне квалификације упућује на постојање или непостојање жеље, воље да се изврши нека радња.

- Најчешћи облик допуне јесте конструкција акузатива са предлогом за уз придеве типа *оран*, *заинтересован*, *невољан*, *одређен*, односно са предлогом *на* уз придеве типа *несиреман*, *приправан*, *тошов*, *сиреман*.³²

Денис Шефик такође није био *оран* за *йричу*.

Петар је знао да је то поуздан знак да се у Григорију кува и да је готов *на сваку лудоси*.

- Група придева са значењем оптативне модалности (*жељан*, *жудан*, *лагдан*, *жедан*, *незасић*, *сић*) бива допуњена девербативном именицом у генитиву или пак правом именицом у генитиву у значењу *објекта жеље* са обележјем *йартићивносић*.

Увек су жељни *разговора* о тој теми.

А такви ће људи – наставих ја – као и они у олигархији бити жељни *новца*.

Ђаци су били жељни *своја учитеља* свакога дана.

- Када је у односу придева и комплемента присутно обележје *аблативносић*, допуна је реализује у облику генитива са предлогом *од*.

Мој тим и ја смо уздржани *од било каквих изјава* овакве врсте.

- Насупрот томе, придеви *склон* и *несклон* у свом семантичком садржају имају обележје *директивносић*, те стога везују допуне у форми слободног датива.³³

³¹ Придев *дужан* према основном значењу припада класи придева са значењем деонтичке модалности (1. а. који има дужност, обавезу, б. који је приморан, принуђен, обавезан [наведено према *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (1967–1976)]) и тада регира допунску клаузу или инфинитив. У свом другом значењу (2. који има дуга, који је обавезан платити, вратити дуг) овај придев је у семантичкој и деривационој вези са глаголом *дуговати*, притом и глагол и придев имају исти рекцијски потенцијал – уз себе везују две објекатске допуне, индиректни објекат у дативу и директни објекат у акузативу (*би о с а м д у ж а н / д у г у ј е м не коме не шћо*). Допуна у акузативу само је имплицирана ако се ради о новцу, или се, уколико је у питању нека врста обавезе, експлицира сентенцијалном формом, односно номинализованом структуром: Остао сам *му* дужан за нека галебова јаја; Ко је коме дужан *извињење* / *да се извини*? (<https://www.nedeljnik.rs>).

³² Уз придеве *несиреман*, *приправан*, *сиреман* везују се обе предлошке конструкције.

³³ У корпусу су уочени примери допуне у форми датива са предлогом *ка* које се могу одредити као супстандардне: ... у Србији *до сада није рађено исцраживање о томе колико су људи који злосињавају животиње склони* ка злостављању људи. Могуће је да се предлог појављује по аналогiji са формом допуне деадјективних именица *склоносић* и *несклоносић*: *Пићао се да ли је Тибинџа његова склоносић* ка расипању *боћатсџива* некако увалила у *невољу*.

На другој страни, несклон *вођењу* политике он није могао политички осмислити програм свог покрета.

... у Србији до сада није рађено истраживање о томе колико су људи који злостављају животиње склони *ка злосињавању* људи.

3.2. Допуне са значењем носиоца користи и штете. Придеви типа *користићан, добар, здрав, кобан, лош, љубан, штећан, неугодан*, којима се неком предметном или апстрактном садржају приписује особина типа „утицати (не)повољно на некога или нешто” као допуну могу добити конструкције акузатива са предлозима *за* и *по* којима се исказује носилац користи, бенефицијент, и носилац штете, инкомодент, који могу имати обележје живо(+/-). Иако су ове конструкције синонимне, предлог *за* чешће се среће ако се ради о бенефицијентној ситуацији, предлог *по* је, с друге стране, фреквентнији у инкомодентној ситуацији (Пипер и др. 2005: 211).

Боравак на овој планини је зато вишеструко користан *за све болеснике*, чак и за оне који се припремају за операцију.³⁴

... глобализација неумитан светски процес који је стога не само незаустављив него у крајњем исходишту и користан *по живљење* ове једине планете која нам стоји на располагању.

Познато је да су газирана пића штетна *по здравље*.

- Само по изузетку, као допуна придеву *користићан*, појам са значењем носиоца користи исказан је слободним дативом.

Одустао је од свог романескног првенца и решио да једном у животу буде практичан, односно користан *себи и својој породици*.

3.3. Допуне са значењем намене. Као посебан семантички подтип издвајамо допуне са значењем намене.³⁵ Носилац особине исказане придевом јесте неки предметни или апстрактни појам³⁶ чије се особине вреднују позитивно или негативно што га чини погодним за одређену намену, односно употребу у некој ситуацији, домену живота, акцији експлицираној допуном придева. Допунска конструкција имплицира реченични садржај, те се по правилу гради од номинализованих структура или правих именица са обележјем живо(+/-) употребљених као кондензатори реченичног садржаја.

- Прототипична форма допуне овог типа јесте конструкција акузатива са предлогом *за* која се везује уз придеве као што су: *адекватан, згодан, љубан, љошребан, прикладан, захвалан, лош, незгодан* и сл.

Књига се завршава још једним клишеом згодним *за љосмех*.

³⁴ Уколико допуна придевима типа *добар, користићан* и сл. имплицира реченични садржај, онда је допуном исказана намена појма носиоца особине са ознаком живо(-): *Рузмарин је веома користићан за љобољшање вида* [→ Рузмарин је веома користан *да се људима љобољша вид*].

³⁵ О значењу намене видети у: Стевановић 1961; Ковачевић 1989; 1992; Арсенијевић 2003; Пипер и др. 2005.

³⁶ Уколико носилац особине има обележје живо(+), значење исказа и саме допуне се мења, те тада говоримо о интенционалном значењу – нека особа се оцењује као погодна или непогодна према својим особинама за остварење одређеног циља или намере: *Пера је љошребан за рад у сменама*; Швајцарац је сматрао да овај човек никако није погодан *за мене* [→ овај човек није погодан *да ја сарађујем са њим*].

Представили смо „лаган” приступ локализацији који је погодан за *мале језике* [$\approx$ приступ је погодан *да га применимо на мале језике*].

Мисли су му или несувисле или неприкладне за *децу и омладину*. [$\approx$ мисли су му неприкладне *да их чују деца и омладина*]³⁷

- Придеви типа *нејриличан*, *погодан*, *прикладан*, *примерен* као алтернативни облик допуне са значењем намене могу добити и слободни датив поред акузатива са предлогом *за*.

... навикли смо да породично зимујемо у неком од тамошњих ски центара који су веома организовани и прикладни *нашем буџету*.

- Као допуна придеву *делотворан* може се појавити конструкција генитива именице са обележјем живо(+) и предлогом код која је семантички еквивалентна акузативној конструкцији са значењем намене.

Диуретици су посебно делотворни *код срчаних болесника* [*за срчане болеснике* / *да их узимају срчани болесници*] јер код њих ублажавају појаву отеклих зглобова и задиханости.

3.4. ДОПУНЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ НАЧИНА ВРШЕЊА РАДЊЕ ИЛИ КВАНТИФИКАЦИЈЕ РАДЊЕ. Одређени придеви којима се неком предметном или апстрактном појму приписује особина еквивалентна глаголској радњи могу регирати допуне којима се конкретизују семантички садржаји у вези са околностима под којима се имплицирана радња врши. Тако се експлицира начин вршења радње исказане придевима типа *дељив*, *нерасијављив*, средство типа омогућивач уз придев *дељив*, или се имплицирана радња исказана придевима *несводљив* и *сводљив* квантификује у смислу лимитативности,³⁸ ограничавања на неку меру.

- Основни облик допуне јесте акузатив са предлогом *на*.

Ево и једног лепшег примера који говори о томе колико је језик *несводљив на једно значење и једну йоруку*.

- Придев *применљив* као допуну добија и акузатив са предлогом *за*.

Да ли данас постоји само један, универзални модел демократије *применљив за сва друштва*...

- Уколико је придев *дељив* део појмовно-терминолошког апарата математичког дискурса, као допуну добија инструментал са предлогом *са* или слободни инструментал ако је допуна именица *број* са одговарајућим квантификатором.

Број је дељив *са девети* ако је збир његових цифара дељив са девет.

Један цео број дељив је *дружим целим бројем* ако је остатак тог дељења једнак нули.

3.5. ЗНАЧЕЊЕ КВАНТИФИКАЦИЈЕ. Придеви *дарежљив*, *шкрић*, *шћур* тек употребљени заједно са допунама добијају семантичку улогу квантификатора

³⁷ Уколико је допуном исказан појам са обележјем живо(+), може доћи до интерференције са значењем *носилац користи* или *шћетје*. Међутим, због могућности реконструкције предикације *користиш*, *уопштељуваши на одређени начин* у семантичкој бази, појам у функцији допуне схвата се као *ајенс* имплициране радње, а као примарно значење допуне реализује се значење намене.

³⁸ Видети: ПИПЕР и др. 2005: 229.

мно̄го и *мало* радње исказане допуном у облику локатива са предлозима у и на.

... био је нарочито дарежљив у *ѿмаѿању* и *ѿодизању* нових цркава у Србији и у Светој Гори. [*мно̄го* је помагао и подизао нове цркве]

Свакако ће се тај центлмен, тако шкрт у *корачању*, зауставити онде. [који *мало* корача]

Пошто су модни znalци прилично шкрти на *савейшима* који се односе на боје и дезене, ту можете пустити машти на вољу. [модни znalци *мало* саветују / дају савете]

... остао је прилично штур на *речима*. [наставио је *мало* да говори]

4. Допуне са значењем ситуационог оквира. Допунама овог типа конкретизује се временско-ситуациони оквир, домен живота у којем се остварује, испољава придевом исказана особина појма у позицији граматичког субјекта. У позицији допуне по правилу је девербативна именица или права именица која у датом контексту имплицира предикацију. У зависности од лексичке семантике придева носилац особине може имати обележје живо(+) или живо(-).

- Допуне у локативу:

Допуна у облику локатива са предлогом У уз придеве типа *делотворан*, *ефикасан*, *искусан*, *исѿпрајан*, *комотан*, *ѿосѿојан*, *умерен*, *усѿеѿан*, *недоследан*, *ѿодесан*, може се одредити као примарна форма у функцији експликације временско-ситуационог оквира у који се смешта, односно у којем се испољава особина носиоца особине са обележјем живо(+) или живо(-).³⁹

Ја још нисам видео да је неко тако умерен у *личним ѿрохѿевима*...

Да и не говоримо о томе да су Ахтисари и Роан недоследни у *својој лоѿици* колективне кривице.

Засад је потврђено да је коктел три аминокиселине делотворан у *ѿродужењу* живота мишева.

- Допуне у генитиву:

Конструкције са предлозима и предлошким изразима у погледу / на пољу; носилац особине има обележје живо(+).

Очито сам ових дана, иако неодлучан у *ѿоѿледу огласка* на одмор, у себи написао списак оног што је неопходно.

Феминисткиње активне на *ѿољу анѿроѿолоѿије* такође су се бавиле питањем матријархата.

Конструкције са предлозима против⁴⁰ уз придев *ефикасан* и код уз придев *усѿеѿан*, заменљиве су конструкцијом локатива са предлогом у као

³⁹ Конструкције генитива блокираног различитим предлозима са овим значењем према својим синтаксичко-семантичким карактеристикама еквивалентне су овој локативној конструкцији. Остали облици допуна маркирани су додатним семантичким обележјима: допуне у дативу и акузативу имају обележје *усмереноѿи*, док је код инструментала са предлогом са присутно обележје *соѿиѿиѿивноѿи*.

⁴⁰ Примарно значење генитивне конструкције са предлогом против јесте значење *оѿо-зиѿиѿивноѿи* (Пипер и др. 2005: 175). Када се ова конструкција појави као допуна придеву *ефикасан*, она кондензује клаузу са имплицираним глаголским предикатом са значењем супротстављања, а при том је придев истовремено оријентисан и ка субјекту и ка имплицираном

прототипичним обликом допуна овог семантичког типа; носилац особине има обележје живо(-).

ХРТ терапија може да буде веома ефикасна *йройив неких симийома* менопаузе. ...аутогени тренинг је успешан *код кардиоваскуларних и йасйроинийесийиналних йроблема*. [успешан у лечењу кардиоваскуларних и гастроинтестиналних проблема].

Слободни генитив са обележјем *йарийийивносийи* има функцију допуне придевима *вредан, досийојан, недосийојан*. Допуном се експлицира ситуација, у којој се улога носиоца особине са обележјем живо(+/-) оцењује као (не)значајна или (не)важна.

Ма колико Урас био вредан *йрезира*, он је ипак представљао други свет...
Дивљења вредан проналазак, ако би се употребио за скретање речних токова...

- Допуне у дативу:

Слободни датив уз придеве *вичан, дорасийао* када носилац особине има обележје аниматности, а допуном се експлицира ситуација, активност за коју нека особа има адекватне особине, односно способности.

Деца су врло вична *следећој вежби*:...

... добила једну поштenu, храбру, умну жену великог срца, која не припада ни једној странци и која је дорасла *свим најодговорнијим и најйежим задацима*.

- Допуне у акузативу:

Конструкција са предлогом за може се појавити као допуна придевима типа *комийеиеншан, меродаван, недорасийао, сйособан, кадар, йталенйован, важан, заслужан, значајан, бийан, одйоворан*, када се њима вреднује способност носиоца особине са обележјем живо(+), или се пак процењује улога, степен важности и утицај носиоца особине, који овога пута може имати обележје живо(+/-). Самом допуном експлицира се ситуација, активност у којој се (не)испољавају наведене карактеристике.

Он је био више него снажан и способан *за изванредне йодвије* снаге.

И онда си схватила да си талентована *за йлес*?

...једини је наш научник међу великанима заслужним *за развој* рачунарства у свету...

Стабљике трске су заслужне *за ушйеде* топлоте и очувану хладовину.

Конструкција са предлогом на уз придеве типа *йрименљив, нейрименљив* има функцију експликације временско-ситуационог оквира у којем се испољава особина појма са обележјем живо(-), а који се оцењује као (не)корисно средство у именованој ситуацији.

Сетимо се данас ове пророчке анализе Грамшија из тридесетих година, сасвим применљиве *на срйску, али и рейоналну акйуелну кризу*.

Случај подељене Немачке неприменљив је *на Србију и Космеј*.

- Допуне у инструменталу:

предикату: [→ ХРТ терапија је врло ефикасна *кад се бори йройив неких симийома мено-йаузе* / ХРТ терапија се врло ефикасно бори *йройив неких симийома мено-йаузе*].

Допуна овог семантичког типа уз придеве типа *добар, већий*, уколико носилац особине има обележје живо(+) може бити исказана именицом у инструменталу са предлогом *са*.

Богата клијентела од Денвера до Јерусалима, наоружана озбиљним новцем и вешта *са карайиима*, одједном више није сигурна да ли да се шепури својим дијамантима!

5. ДОПУНЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ УЗРОКА. Каузални однос укључује постојање најмање три елемента: две ситуације, једне узрочне (она је заправо полазна, исходишна) и друге последичне (она је крајња), и једносмерног агентивног, узрочно-последичног односа између њих (ПИПЕР и др. 2005: 788). Узрочна ситуација својим деловањем другу ситуацију ствара, мења или укида. Када се посматрају допуне придева са значењем узрока распоред ових елемената по правилу подразумева да се у позицији граматичког субјекта реченице налази податак о, условно речено, последици, сам однос успоставља се придевима одговарајуће семантике у позицији лексичког дела предиката, док се податак о каузатору смешта у позицију допуне предиката, односно придева у његовом саставу. Ситуација која настаје као последична по правилу јесте неки физиолошки или психолошки процес који настаје деловањем каузатора на неку особу или особе. Носилац или доживљавач насталог психофизиолошког процеса са обележјем живо(+) јесте заправо „последица” деловања каузатора, те се смешта у позицију субјекта реченице. С друге стране, семантичке карактеристике допуна са каузалним значењем зависе умногоме од природе појмова који ту улогу имају и од начина на који делују на неки појам, те се с обзиром на те околности уочавају конструкције са значењем узрока типа *ефектор* или са значењем *индиректног узрока*.⁴¹

Узрок типа ефектор може бити референт са ознаком живо(+) или пак чешће са ознаком живо(-) који својом природом или појавом изазива спонтану реакцију, без воље и свесне контроле од стране носиоца психофизиолошког процеса.

- Допуна у форми генитива са предлогом од уз придеве типа *изможден, изнурен, зависан, независан* најчешћи је облик допуне са значењем ефектора.

⁴¹ Директни или активни узрок имамо у ситуацији када узрочне конструкције садрже појам који је *активни* проузроковач, односно својом појавом или природом изазива вршење радње, или даје подстрека за вршење те радње, а индиректни или пасивни када се дати појам схвати као нешто што само *индиректно* има везе са изазивањем неке радње, у том смислу да се појављује као прва, почетна појава у низу збивања која су довела до вршења дате радње. У зависности од природе и начина на који делује активни проузроковач, разликују се два под-типа: појам *изазивач* или *ефектор* неког стања који својом природом и својом појавом изазива спонтану реакцију и појам *подстрекач* или *стимулатор* који својим особинама утиче на вољни моменат, који *подстиче* на вршење радње (обично се ради о *унутрашњим побудама* које доводе до реализације неке акције). Наведену типологију Милке Ивић (1954) термилолошким прецизирањем употпунио је Милорад Радовановић, уводећи термине директни узрок типа ефектор и стимулатор и индиректни узрок (RADOVANOVIĆ 1977). О карактеристикама узрочног значења и језичким средствима његовог исказивања видети у: ГОРТАН-ПРЕМК 1964; КОВАЧЕВИЋ 1988; BUGARSKI 1999; АЛАНОВИЋ 2011.

Већ су неке животиње, изнурене *од љаги и жеђи*, остале на путу. Тада овај доминантни „тиранин” показује колико је он у ствари зависан *од њаршнерке*, колико је слаб, колико се лоше осећа када га је напустила.

- Допунама у облику слободног инструментала и конструкција са предлозима ПРЕД, НАД уз придеве типа *равнодушан, задовољан, занесен, засићен, измучен, зајанђен, изнурен, ошћерећен, њасиониран*, такође се експлицира изазивач неког психофизиолошког стања или расположења.

Онако блед, као изнурен *неком болешћу*, Петар је пред њим стајао и тужно га посматрао.

Када је био млад (и сада је) био је пасиониран *екстремним сјоршјовима*.

Нема тог уметника који остаје равнодушан *пред живим њољима*.

Катарина је понекад остајала запањена *над смелешћу* својих претпоставки, надала се – или бојала – да је отишла предалеко...

- Придев *овисан* као допуна овог типа везује уз себе конструкцију локатива са предлогом *о*.

Да, био сам овисан *о кокаину*. (<https://time.rs/>)

Каузатор, с друге стране, може само индиректно имати везе са изазивањем неког психофизиолошког процеса, стања, распложења или пак ситуације, те представљати њихов повод, односно мотивацију за њихов настанак.

- Такав је случај са дворекцијским придевима *благодаран* и *захвалан*⁴² чија је прва допуна објекат упућивања, док друга допуна у акузативу са предлогом *за* или у локативу са предлогом *на* има значење индиректног узрока.

Извукао ми је живу главу и ја ћу му вечито бити захвална *за њо*.

У таквим приликама мој его се смањује до величине пужа, што не значи да им нисам захвална *на њозивима*.

Перспективизација реченице у којој се исказује узрочно-последични однос може подразумевати и другачији распоред учесника у ситуацији. Уколико се каузални однос исказује придевским лексемама типа *крив, одговоран, саодговоран, заслужан, значајан*, каузатор са обележјем живо(+) биће смештен у позицији субјекта реченице, док ће у функцији допуне именског предиката бити конструкција акузатива са предлогом *за* и значењем последице акције или деловања појма у функцији субјекта реченице.

Лугар се сигурно досетио да је Каро био крив *за смрт* лосове женке.

Невладине организације су заслужне *за њобеду* опозиције на септембарским изборима.

6. ЗАКЉУЧАК. Придеви у савременом српском језику који захтевају неку врсту конкретизације и употпуњавања значења везују уз себе допуне у пет основних значења, односно семантичких функција. То могу бити допуне са значењем *објектѡа, грушѡи учесника у релацији*, различите допуне *експликативнѡи ѡишѡа*, допуне са значењем *ситуационѡи оквира* и значењем *узрока*.

⁴² О конструкцији локатива са предлогом *на* у функцији допуне глаголу *захвалишѡи се* видети у: ВАТИСТИЋ 1972: 40.

У оквиру издвојених семантичких функција могуће је разликовати подтипове одређене присуством релевантних семантичких обележја као што су *анимај-носћ*, *усмереносћ/директивносћ*, *реципроносћ*, *аблајивносћ*, *обухвај-носћ*, *йарјивносћ*. Лексичка семантика придева, наведена семантичка обележја, али и прагматички контекст у појединим случајевима, условљавају експликацију допуна одређеног семантичког типа и морфосинтаксичких карактеристика. Анализа је показала да допуне могу имати облик слободног генитива, датива и инструментала, односно могу бити у облику предлошко-падежних конструкција генитива (са предлозима ПРОТИВ, ПОРЕД, ОД, КОД, СПРАМ, У ПОГЛЕДУ, НА ПОЉУ), датива (са предлогом ПРЕМА), акузатива (са предлозима ЗА, НА, У, УЗ, У ОДНОСУ НА, ПО), инструментала (са предлозима СА, У ВЕЗИ СА, ПРЕД, НАД) и локатива (са предлозима У, О, НА), а оно што је свакако веома важно јесте да је могуће издвојити прототипичне облике допуна за уочене семантичке типове и подтипове допуна.

ИЗВОРИ

Речник српскохрватскога књижевног језика, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

*

SrpKor2013: Duško Vitas, Miloš Utvić. Korpus savremenog srpskog jezika (verzija SrpKor2013) Copyright Grupa za jezičke tehnologije Univerziteta u Beogradu.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миливој. *Каузативносћ – манипулативносћ: од концепција ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.
- Антонић, Ивана. Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филолоџ* LX (2004): 95–97.
- Антонић, Ивана. Синтакса и семантика предлога *према*. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LIV/2 (2011): 161–178.
- Арсенијевић, Нада. Акузатив с предлогом у савременом српском језику (I). *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1 (2003): 107–263.
- Арсенијевић, Нада. *Падежи правој објекта у стандардном српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет Нови Сад – Одсек за српски језик и лингвистику, 2012.
- Белић, Александар. *Општа лингвистика. О језичкој природи и језичком развоју*. Књига I и II. Изабрана дела Александра Белића. Први том. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Будућност, 1998.
- Всеволодова, Майя Владимировна. *Теорија функционално-комуникативног синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка*. Москва: Издательство Московского университета, 2000.
- Гортан-Премк, Даринка. Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука. *Јужнословенски филолоџ* XXVI/1–2 (1964): 437–457.
- Ивић, Милка. *Значења српскохрватског инсјрументала и њихов развој. Синтаксичко-семантичка студија*. Београд: Научна књига, 1954.
- Ивић, Милка. Узрочне конструкције с предлозима *због, од, из* у савременом књижевном језику. *Наш језик* 5, н.с. 5–6 (1954а): 186–94.
- Ивић, Милка. О тзв. 'транзитивним именицама' које означавају људска бића. *Наш језик* XXXVI, св. 1–4 (2005): 1–5.

- КОВАЧЕВИЋ, Милош. Интенционалне конструкције у Доситејеву језику. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XXXII/2 (1989): 177–193.
- КИШ, Наташа. *Дојуне придева у савременом српском језику*. Едиција Е-дисертација, књ. 11, <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-397-2>. Нови Сад: Филозофски факултет, 2016.
- КИШ, Наташа. О степену дезидеративности исказане придевима. *Језици и културе у времену и простору* VII/2. Снежана Гудирић, Биљана Радић-Бојанић (ур.). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, 2018, 89–97.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Друђи гео. Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
- ПИПЕР, Предраг. Реципрочност и рефлексивност у словенским језицима. *Јужнословенски филолог* XLII (1986): 9–20.
- ПИПЕР, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић (у редакцији академика Милке Ивић). *Синџакса савременога српског језика. Просја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- ПИПЕР, Пипер, Иван Клајн. *Нормативна грамађика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- РУЖИЋ, Владислава. Допунске реченице у савременом српском језику (II). *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLIX/2 (2006): 103–266.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Проблем глаголског рода и повратни глаголи у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XXV (1961–1962): 1–47.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (грамађички сисџеми и књижевнo-језичка норма)*. II Синџакса. Београд: Научна књига, 1989.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић, Стеван Миџић. *Грамађика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, 1989.

*

- BATISTIĆ, Tatjana. *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1972.
- BUGARSKI, Nataša. Uzročna klauza u jeziku Danila Kiša. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLII (1999): 189–217.
- KIŠ, Nataša. Pridevi sa značenjem optativne modalnosti. *Гођишњак филозофског факултета у Новом Саду* XLII–I (2017): 305–320.
- KIŠ, Nataša. Modalnost iskazana deadjektivnim imenicama u romanu NA SUNČANOJ STRANI, *Andrićeva sunčana strana. Andrićs sonnenseite*. Andrić-Initiative 12. Branko Tošović (ur.). Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske u Banjaluci – Svet knjige – nmlibris, 2019, 745–760.
- KOVAČEVIĆ, Miloš. *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost, 1988.
- KOVAČEVIĆ, Miloš. *Kroz sintagme i rečenice*. Nastavna biblioteka 118. Sarajevo: Svjetlost, 1992.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. Imenica u funkciji kondenzatora (II). *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XX/2 (1977): 81–160.
- ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ, Dušanka. *Modalnost: motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.
- ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ, Dušanka. *Epistemička modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2019.

Nataša Kiš

SYNTACTIC AND SEMANTIC CHARACTERISTICS
OF ADJECTIVE COMPLEMENTS

S u m m a r y

The paper presents the results of an analysis of semantic and syntactic characteristics of adjective complements in contemporary Serbian. The main goal is to indicate the semantic functions of these complements, which involves investigating semantic, syntactic and pragmatic parameters that affect the choice of complements of a certain semantic type and form. The analysis shows that it is possible to single out six basic semantic functions of adjective complements: complements with the meaning of an *object* or *another participant in a relation*, complements for *concretizing the meaning* of the governing adjective, complements denoting *situational framework*, complements denoting *purpose* and *cause*. Within these semantic functions, subtypes are distinguished on the basis of the presence of relevant semantic features such as *animation*, *directionality*, *reciprocity*, *ablativity*, *comprehensiveness*, and *partitivity*. In addition to these semantic features, it is shown that the lexical semantics of adjectives and, in some cases, the pragmatic context also influence complementation and the form of adjective complements.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
natasakis14@gmail.com

(Примљено: 22. августа 2020;
прихваћено: 28. октобра 2020)

Јован Чудомировић

САМОСТАЛНЕ УСЛОВНЕ КЛАУЗЕ: МЕЋУЗАВИСНОСТ ГРАМАТИКЕ И ПРАГМАТИКЕ*

У раду се испитују својства клауза које имају форму условних, а употребљавају као самостални искази, попут *Ако имате ситно*, *Кад би бар почела киша!* и сл. Анализа показује да овакве клаузе могу имати комуникативне функције учтиве молбе, жеље или ламентација, као и да је тип говорног чина који се њима изводи одређен типом услова који се изражава одговарајућом зависном условном клаузом. У другом делу рада разматрају се различите теоријске импликације оваквих налаза, пре свега у вези са схватањем категорија субординације и координације.

Кључне речи: условне клаузе, инсубординација, епистемички став, говорни чинови.

This paper examines the properties of clauses which have the form of conditional clauses, but function as complete utterances on their own, e.g.: *Ako imate sitno* 'If you have spare change (please)', *Kad bi bar počela kiša* 'If it started raining at least' etc. Analysis shows that such clauses function as polite requests, wishes or laments, and that the type of speech act performed by an insubordinate conditional clause is determined by the type of conditional expressed by the corresponding subordinate conditional clause. In the second part of the paper, the different theoretical implications of these findings are considered, mainly those regarding the categories of subordination and coordination.

Key words: conditional clauses, insubordination, epistemic stance, speech acts.

1. УВОД

1.1. ПРЕДМЕТ РАДА И ЊЕГОВА СТРУКТУРА. Циљ овог рада јесте да опише и из синтаксичке и семантичко-прагматичке перспективе расветли један тип конструкције у српском језику: реч је о конструкцијама које имају облик условне клаузе, али се од типичних условних клауза на функционалном плану битно разликују, јер чине заокружен и самосталан исказ. Такви су нпр. искази *Ако можете да се померите* (= 'Молим Вас да се померите'), *Ако имате ситно* (= 'Молим Вас да ми платите ситнијим новцем / тачан износ'), *Кад би бар пала киша!* (= 'Заиста желим да падне киша') и сл.

Функционална разгранатост условних клауза добро је позната и постоји значајан корпус радова посвећених различитим типовима условних клауза (Musić 1898; 1899; 1900; Ivić 1983; Katičić 1984–1985; Vasić 2000; 2011; Dancygier – Trnavac 2007; Ковачевић 2011; 2015a; 2015b; Вољодић 2018; Московљевић Поповић 2018; Чудомировић 2019 и др.). Међутим, сва ова литература бави

* Рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 178006). Делови резултата овог истраживања претходно су саопштени на 48. *Научном сасијанку слависти у Вукове дане*, који је одржан од 13. до 15. септембра 2018. на Филолошком факултету Универзитета у Београду, и на 16. *Конференцији Славистичке асоцијације за когнитивну лингвистику* (16th Slavic Cognitive Linguistics Association Conference), која је одржана од 12. до 14. октобра 2019. на Универзитету Харвард.

се условним клаузама које модификују неку другу синтаксичку јединицу и само заједно са њом чине целовит исказ, или служе као ограде, коментари и сл., док примерима какве смо навели – у којима су по форми условне клаузе заправо осамостаљене, тј. функционално независне – досад, колико нам је познато, није посвећивана значајнија пажња. Изузетак представља истраживање М. Продановић (PROĐANOVIĆ 2014), где се констатује да се самосталне условне клаузе појављују са функцијом изражавања захтева и молбе,¹ али се њихова употреба не разматра детаљније (в. PROĐANOVIĆ 2014: 204).

У наставку овог одељка изложићемо налазе из досадашњих истраживања условних клауза који су релевантни за наш рад (1.2), изложити теоријски оквир на који ће се ослањати наша анализа (1.3–1.4) и корпус на ком је истраживање спроведено (1.5). Након тога, у одељку (2) саопштићемо резултате анализе, у одељку (3) размотрићемо различита питања која ови резултати отварају, а у одељку (4) изнети главне закључке.

1.2. УСЛОВНЕ КЛАУЗЕ И ТИП УСЛОВА / ЕПИСТЕМИЧКИ СТАВ. Као кључни параметар у литератури о условним клаузама у српском издваја се, пре свега, тип услова, који може имати различит број вредности: две, три или четири. Тако М. Ивић (1983: 146–151) разликује *евентуално реалан* (реченице с *ако/уколико*) и *иреалан* услов (реченице с *каг(а)* и *да*), а на овакав приступ ослањају се и Пипер и Клајн (2013: 518–519) када условне реченице деле на *реалне* и *иреалне*. Три типа услова разликује Маретић (1963³: 548–550),² као и Ковачевић (2011; 2015а; 2015б). Три основне вредности – *реални*, *појенцијални* и *иреални* услов – разликује и Поповић (2016¹⁶: 328–330), али помиње и *евентуални услов*, који се изражава са *ако* и потенцијалом (Поповић 2016¹⁶: 329). Између наведених двочланих и трочланих подела нема суштинске разлике, јер оне двочлане унутар клауза с *каг(а)* и *да* праве разлику између оних које не искључују остварење ситуације означене условном клаузом и оних које га искључују, што одговара разлици између потенцијалног и иреалног услова у трочланим поделама.

Четири равноправна типа услова – *реални*, *евентуални*, *појенцијални* и *иреални* – издваја Катичић (1984–1985).

Из изложеног се може закључити да је у литератури доминантно схватање које у крајњем исходу разликује три различита случаја – остварење услова се „може реално очекивати” (Поповић 2016¹⁶: 328, тзв. реални услов), само је теоретски могуће, али говорник с њим не рачуна (потенцијални услов) и остварење услова је немогуће (иреални услов) – без обзира на то да ли се

¹ Ауторка, заправо, не говори о молби, него о жалби, али се из инструмента који је коришћен у истраживању (PROĐANOVIĆ 2014: 56) и одговора који су добијени види да су испитаници текст који је коришћен као стимулус често интерпретирали тако да су реализовали говорни чин молбе, а не жалбе (в. нпр. PROĐANOVIĆ 2014: 159–163).

² Прецизности ради, треба рећи да Маретић овде не користи термине *појенцијални* или *врхња услова*, већ говори само о „разредима” погодбених реченица, и то о четири таква разреда. Реч је, ипак, о три типа услова, јер његов први, трећи и четврти разред одговарају ономе што се традиционално, по угледу на граматике латинског, назива *реалним*, *појенцијалним* и *иреалним* условом (тим редом), док у Маретићев други разред спадају случајеви у којима се „и облику погодбене реченице изриче догађај који доиста јест” (MARETIĆ 1963³: 548), као у примеру *Ако њијем, за своје новце њијем* (MARETIĆ 1963³: 548).

три типа услова изводе „директно” (као што чине Маретић или Поповић) или се најпре издвајају два основна типа, а затим се унутар другог разликују потенцијални и иреални подтип (као што чине М. Ивић и Пипер и Клајн). Ми ћемо се у овом раду ослањати на термине *реални*, *појенцијални* и *иреални* услов у оном значењу у ком се ти термини користе у трочланим поделама, при чему, за разлику од неких аутора (КАТИЋИЋ 1984–1985: 341; КОВАЧЕВИЋ 2015а: 186–187) у реални услов убрајамо и конструкције са *ако* и потенцијалом, следећи аргумент који је раније изложени у прилог таквом решењу (ЧУДОМИРОВИЋ 2019): да је у конструкцијама у којима је у аподози императив или императивна конструкција могуће у протази употребити *ако* и потенцијал, али не и *кад* и потенцијал (уп. *Ако би ме појтражила, нека сачека* : *??Кад би ме појтражила, нека сачека*, в. ЧУДОМИРОВИЋ 2019: 264–265).

Разликовање реалног услова, с једне стране, од потенцијалног и иреалног узетих заједно, како чини М. Ивић разликовањем „евентуално реалног” и „иреалног” услова, одговара двама вредностима категорије *еписџемичкој сџава* (енг. *epistemic stance*), коју је увео Филмор (1990). Еписџемички став може бити позитиван – ако говорник узима да је остварење неке тренутно нереализоване ситуације извесно, неутралан – ако није сигуран да ли ће се ситуација остварити (као код реалног услова), или негативан – ако сматра да је њено остварење мало вероватно или немогуће (као код потенцијалног и иреалног услова) (в. DANCYGIER 1999: 45–46). У овом раду ћемо надаље, кад треба супротставити реални услов, с једне стране, потенцијалном и иреалном, с друге, користити термине *неујтралан* и *нејативан еписџемички сџав*, не само зато што су једноставнији од оних које користи М. Ивић него и зато што се јасно разликују од традиционалних назива за типове услова, па су у том смислу погоднији да се избегну потенцијалне термилошке двозначности.

1.3. КОНСТРУКЦИЈЕ СА УСЛОВНИМ КЛАУЗАМА И ПОЈАМ ИНСУБОРДИНАЦИЈЕ. Што се тиче структуре конструкција са зависним условним клаузама, у овом раду ослањамо се на комуникативно-граматички приступ анализи реченице (Поповић 1996; 2016¹⁶). То значи да, у начелу, зависну клаузу посматрамо као синтаксичку јединицу која има конституентску функцију *унујар* неке више јединице, чији је *сџрукџурни део* (тако се, према овом приступу, у примеру *Јавићу џи се ако будем сџијао* условна клауза третира као део независне клаузе „јавити се” и унутар ње има функцију одредбе услова, уп. Поповић 2016¹⁶: 309, 328–330). (У одељку 3.3. коментаришемо мање типичне случајеве, у којима је, сматрамо, прикладнији другачији третман.)

Појава да конструкције са обележјима субординираних јединица стичу синтаксичку и комуникативну самосталност последњих година привлачи значајну пажњу у типолошким истраживањима, нарочито након студије Н. Еванса (EVANS 2007), који је ову појаву први означио термином *инсубординација* (енг. *insubordination*), дефинишући тај термин као „независну употребу онога што на први поглед изгледа као формално зависна клауза” (EVANS 2007: 367).³ Следећи овакво одређење инсубординације, Калтенбек (KALTENBÖCK

³ У оригиналу: „... the main clause use of what, on prima facie grounds, appear to be formally subordinate clauses” (EVANS 2007: 367).

2016) показује да у енглеском постоје две основне функције инсубординираних условних клауза: перформативна (која, конкретније, може бити директивна, оптативна и ексклакативна) и елаборативна (која се реализује као функција коментара, разјашњења, процене и сл.).

1.4. Говорни чинови и учтивост. Приликом анализе комуникативне функције самосталних („инсубординираних“) условних клауза ослањамо се на теорију говорних чинова (AUSTIN 1962; SEARLE 1969), а посебно на Серлову класификацију говорних чинова (SEARLE 1976) и појам услова прикладности за извођење говорног чина (AUSTIN 1962; SEARLE 1969: 57–68). Међу различитим врстама услова прикладности, Серл издваја и тзв. припремне услове – елементе односа између говорника и саговорника који морају бити испуњени да би говорни чин био прикладан. Тако су, на пример, припремни услови за говорни чин обећања ови: (1) саговорник би више волео да говорник учини него да не учини оно што је предмет обећања, и говорник верује да је тако; (2) ни за говорника ни за саговорника није очигледно да би говорник извео оно што је предмет обећања сам од себе, тј. без обећања (в. SEARLE 1969: 58–59).

Осим теорије говорних чинова, за нашу анализу важна је и теорија учтивости П. Браун и С. Левинсона (BROWN – LEVINSON 1987). Према овој теорији, сваки говорни чин потенцијално угрожава и говорников и саговорников *образ*, тј. нашу јавну слику о себи (BROWN – LEVINSON 1987: 61), и то како његов позитивни аспект – жељу да будемо прихваћени и да други препознају и уваже наше потребе, тако и његов негативни аспект – потребу да будемо слободни и да други не ограничавају наше поступке (в. BROWN – LEVINSON 1987: 61–62). У складу с тим се, између осталих, разликују и стратегије позитивне (BROWN – LEVINSON 1987: 101–129) и негативне учтивости (BROWN – LEVINSON 1987: 129–210), при чему је кључна стратегија негативне учтивости тзв. конвенционална индиректност: што је исказ индиректнији, доживљава се као учтивији (в. BROWN – LEVINSON 1987: 132–143).

1.5. Корпус. Корпус за ово истраживање чини 112 примера самосталних условних клауза (СУК) прикупљених из различитих извора. Највећи број примера – 96 – потиче са интернета: са форума и дискусионих група, друштвених мрежа и са сајтова различитих електронских медија, а мањи део и из књижевних дела доступних на интернету. Знатно је мањи број примера које смо сами забележили (9), било у спонтаној усменој комуникацији (5) или у приватној електронској комуникацији (4). Најзад, до мањег броја примера (7) дошли смо и претрагом Електронског корпуса српског језика (ЕКСЈ).⁴ Јединица ексцерпције била је самостална условна клауза у *контексту*, јер је комуникативну функцију, а и друге аспекте употребе СУК, као и независних клауза уопште, могуће разматрати само ако се узме у обзир контекст у ком су употребљене.

⁴ Будући да је већина примера у ЕКСЈ (<https://korpus.matf.bg.ac.rs>) из новина и других штампаних извора, а корпус *srWac* (<http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/srwac/>) ограничен је само на домен *.rs* (што искључује друштвене мреже, као и значајан број сајтова изван домена *.rs*), определили смо се да примере претражујемо директно на интернету, тим пре што су клаузе које су предмет овог рада довољно специфичне да аутоматска претрага корпуса не чини налажење грађе битно лакшим од претраге на интернету.

Прегледности ради, примере наводимо ћирилицом (примере који су изворно на латиници транслитеровали смо). Уз сваки пример дата је скраћеница којом се упућује на врсту извора (списак скраћеница налази се на крају рада).

2. Анализа

2.1. ФОРМА САМОСТАЛНИХ УСЛОВНИХ КЛАУЗА. Анализу формалних особина СУК започећемо са неколико типичних примера:

- (1) Двеста, двеста педесет грама. *Ако можеће ѿанко.* (УК)
- (2) Сада молба: *ако бисће на ѿроскомидији моћи да ѿменетће име С.* (И-Ф)
- (3) *Кад би макар наслућио колико је он ѿѿребнији мени неѿ ја њему у овој ноћи.* Али већ смо на другој страни улице [...] (И-НП)
- (4) *Да ми је једном у живоѿу добићи седмицу на лоѿу.* (И-ДМ)
- (5) *Кад бих само знао зашћо је ѿо урадила...* То питање ће ме прогонити цео живот. (И-НП)
- (6) *Ех, да нам је данас ениѿузијазам оснивача и добройѿвора Новосадске ѿрѿовачке омладине.* (И-ДМ)
- (7) *Ех, да је среће да нисмо ни били заједно.* (И-НП)
- (8) Немачка артиљерија тукла је паклено Рам, Горицу и Орљак [...]. *Да смо бар имали један миѿраљез!* (И-КТ)
- (9) [Наставак претходног примера.] *Да је ѿукао бар један ѿѿ!* (И-КТ)
- (10) О, тако сам гладан! *Да бар имам нешћо за јело!* (И-КТ)

Као што се из наведених примера види, СУК на формалном плану имају два битна својства карактеристична за зависне клаузе:

- почињу везником (*ако*, *кад* или *да*), који се не може изоставити нити променити место, а карактеристичан је за различите типове зависних условних клауза;
- облик предиката показује исту врсту ограничења као и код зависних условних клауза: са везником *ако* он се појављује у презенту (1) и потенцијалу (2), са везником *кад* само у потенцијалу ((3), (5)), а са везником *да* у презенту ((4), (6), (7), (10)) или перфекту ((8), (9)).

Наравно, код типичних зависних условних клауза (ЗУК) могуће су и неке комбинације везника и облика предиката којих у нашој грађи нема – нпр. клаузе са везником *ако* и футуром I или перфектом. Овде је, међутим, битно то да све комбинације везника и облика предиката које налазимо у нашој грађи одговарају некој од комбинација типичних за ЗУК. Тако примери (1) и (2) формално одговарају ЗУК за реални услов, примери (3) и (4) онима за потенцијални услов, а примери (5)–(10) онима за иреални услов.

Треба приметити и то да условне клаузе у примерима (4), (6) и (7) представљају конструкције посебног типа. Конструкције типа *Да ми је једном у живоѿу добићи седмицу* (4) одликују се посесивним дативом којим се по правилу упућује на говорника или групу којој он припада, глаголом *јесам/бићи* као предикатом и субјектом реализованим инфинитивном глаголском јединицом, заменљивом конструкцијом са *да* и презентом (уп. *Да ми је једном у живоѿу да добијем седмицу*). Иако је формално предикат оваквих конструкција у презенту, за њихову функцију важнији је вид глагола од којег се образује субјекатска јединица него вид и облик предиката (зато је у оваквим

конструкцијама епистемички став и даље неутралан, тј. услов је потенцијалан: у примерима типа *Да ми је да једном добијем седмицу, ништа више не бих тражио* говорник начелно сматра могућим да некада добије на лоту, колико год то мало вероватно било).

Конструкције типа *Да нам је данас њихов ентузијазам* (уп. (6)) и *Да је среће да нисмо ни били заједно* (7) одликују се егзистенцијалном конструкцијом са глаголом *јесам/бићи* и субјектом у номинативу (6) одн. егзистенцијалном конструкцијом са глаголом *јесам/бићи* и субјектом у генитиву, с клаузалном допуном (7). Уз то, конструкција у примеру (6) садржи и посесивни датив истог карактера као у примеру (4).

У вези с конструкцијама какве налазимо у примерима (4), (6) и (7) треба рећи и то да оне, по свему судећи, воде порекло од оптативних *да*-конструкција, као, уосталом и условне клаузе са *да* уопште (в. Павловић 2013: 326–340). Пипер (2007: 88–89) овакве конструкције убраја у оптативне екскламативне реченице и примећује да је код њих могуће реконструисати садржај типа ‘све би било друкчије’, али их не доводи експлицитно у везу с условним конструкцијама. Имајући све то у виду, може се поставити питање колико је уопште оправдано овакве клаузе проглашавати условнима. Наше је мишљење да јесте, зато што оне у савременом језику имају своје зависне корелате, тј. могу се у неизмењеном облику појавити као ЗУК унутар више, независне клаузе (уп. *Да нам је данас њихов ентузијазам, било би нам многа лакше, Да ми је једном у живој добили на лоту, све бих проблеме решио* и сл.), па, из савремене перспективе, чине део система условних клауза.

Поред описаних сличности са ЗУК, СУК одликују и две битне формалне разлике. Једна је да, за разлику од ЗУК, СУК немају синтаксички надређену, вишу јединицу чијој структури припадају: као што се из наведених примера види, оне се употребљавају самостално, а не као део неке шире синтаксичке јединице. Једино је у примеру (2) СУК део ширег исказа, али се ни ту не би могло тврдити да је било чему структурно подређена, већ да је равноправна са првим делом исказа (уп. *Сада имам једну молбу, а то је...*).

Начелно, могло би се тврдити да је самосталност клауза које су предмет овог рада само привидна и да су оне подређене неком елидираном садржају. Али такво објашњење не би било убедљиво, јер у непосредном контексту по правилу нема садржаја на основу ког би се претпостављени елидирани део структуре лако и недвосмислено реконструисао. Узмимо за илустрацију пример (1): ако претпоставимо да је употребљена условна клауза зависна, с тим што је остатак више клаузе елидиран, није јасно како би тај елидирани део тачно гласио: *Ако можеш ђанко, бићу Вам захваљан*, или *...молим Вас да исечеш ђанко*, или *...значило би ми да то учиниш*, или на неки други начин. Елипса обично подразумева да је садржај који се елидира макар делимично доступан у непосредно претходном или потоњем контексту, што са СУК није случај.

Осим тога, СУК се од ЗУК разликују и по томе што могу са независним клаузама формирати специфичан тип координативних конструкција:

- (11) Хитно ми треба да се превезе једна фотеља па *ако имаш слободно возило да пошашеш...* (И-НП)

- (12) Нажалост, има мултиплу склерозу, па *ако бисте моли да се помолите за њено здравље*. (И-Ф)

Начелно, могло би се тврдити да се координација овде не остварује са условном клаузом, већ са оним што она имплицира, те да се зато не може тврдити да се СУК координирају с независним клаузама. Иако је оваква анализа конструкција у примерима (11) и (12) свакако могућа, сматрамо да постоје добри аргументи и за гледиште које овде заступамо (поред оних које смо претходно навели у прилог тврдњи да СУК нису синтаксички подређене некој елидираној структури).⁵

Наравно, овако интерпретирани примери (11) и (12) и даље не би представљали типичне случајеве координације. Кључно својство које их разликује од типичне координације независних клауза, осим чињенице да један део конструкције има форму зависне клаузе, јесте разнородност комуникативних функција које њихови делови обављају, јер се првим изводи обавештење, а другим молба. То значи да би овде могла бити реч само о примерима специфичне, хетерофункционалне координације (Роровић 2003; за примере хетерофункционалне координације клауза в. Роровић 2003: 5–6; Чудомировић 2015: 113–117, 157–162), тј. координације при којој чланови напоредне конструкције имају различите функције, а тако координиране клаузе могу показивати одређени степен функционалне асиметрије (уп. Чудомировић 2015: 391), па су ове конструкције и по томе другачије од типичног напоредног односа.

Но без обзира на то да ли се примери (11) и (12) третирају као координација независне клаузе и СУК или не, они, сматрамо, и даље сведоче о специфичности СУК у поређењу с типичним ЗУК, јер се типичне ЗУК не би могле појавити у оваквој конструкцији с напоредним везником а да се притом таква конструкција не осећа као недовршена (уп. нпр. – *Да ли ћец ситићи на време? – Позваћу њакси, ња ако буду одмах имали слободно возило...*,

⁵ Најпре, иако се може претпоставити да је за интерпретацију примера какви су (11) и (12) неопходно реконструисати формално нереализовану аподозу, чији би се садржај могао формулисати као ‘молим Вас да пошаљете слободно возило’ (11) одн. ‘молим Вас да се помолите за њено здравље’ (12) – структуре у примерима (11) и (12) немају карактер недовршености: у примеру (11) јесте употребљена тротачка, али би се она могла заменити тачком а да читав пример остане једнако прихватљив, као што је, уосталом, случај с примером (12). Да ове структуре нису недовршене, може се показати и тако што ћемо покушати да тај имплицирани садржај експлицирамо. Ако изведемо такав тест, добијамо следеће исказе: *Хијно ми треба да се превезе једна фошеља, ња ако имате слободно возило да пошљете, молим вас да ја пошљете* одн. *Има мултиплу склерозу, ња ако бисте моли да се помолите за њено здравље, молим Вас да се помолите*. Овакви искази, међутим, нису сасвим еквивалентни онима из примера (11) и (12), јер су директнији од њих, а могу деловати и редундантно. Другим речима, садржај претпостављене аподозе у овим случајевима не мора се интерпретирати као елидирана структура која се мора реконструисати на основу сигнала недовршености и контекста (уосталом, у овим примерима и нема ширег контекста, али је комуникативна функција СУК упркос томе очигледна), већ се може претпоставити да су се СУК у извесној мери већ конвенционализовале за изражавање овог типа директива, тј. да су реанализиране као носиоци овакве, комуникативне, а не конституентске функције (в. Evans 2007 за овакво објашњење истог типа конструкције у енглеском). То им, онда, и омогућава да се појаве у конструкцији са напоредним везником и независном клаузом. Дакле, имплицирани садржај свакако постоји као део интерпретације значења исказа, али се не мора сматрати (елидираним) делом синтаксичке структуре реченице.

где се тротачка као сигнал недовршености не би могла изоставити, а реконструкцију аподозе са значењем ‘хоћу / стићи ћу’ чини нужном и контекст општег питања, које у структури одговора захтева елемент са значењем потврђивања или одрицања).

2.2. Функције самосталних условних клауза

2.2.1. КЛАУЗЕ СА АКО. Формалне специфичности СУК које смо описали у претходном одељку јасно сугеришу да се те клаузе на функционалном плану понашају самостално, као независне, иако имају форму зависних. У овом одељку то ћемо детаљно проверити, почев од примера с везником *ако*.

- (13) Колон је осетио да је на њему, као једином присутном званичнику града, да преузме ситуацију у своје руке. [...] „Ако бисте били љубазни да се померите, даме и њосјого. Померите се, молим. Померите се. Идемо одавде, молим.” (ЕКСЈ)
- (14) Ускоро у мој дом стиже штене пекинезера, па *ако бисте моли мало више да ме упознаје са нарави и карактеристикама ове расе*, [...] Хвала и поздрав, Тодор. (И-Ф)
- (15) Отац Станислав је прочистио своје грло. *Ако смем да вас прекинем*. Дру је погледао у њега збуњено. (И-КТ)
- (16) Да ли је могуће студирање на некој руској Војној академији? *Ако можете да ми кажете све што знате о њој...* (И-Ф)
- (17) – Ја сам код куће, зовите кад год Вам одговара – *Ако можете Ви мене да позовете, из њојознајој разлоја телефон ми не дозвољава позиве*. (ПЕК-ТП)
- (18) Извините, све је попуњено. *Ако можете неки други дан*. Данас је гужва. (И-КТ)
- (19) Сто седамдесет... *Ако имате ситно*. (УК)
- (20) С тим се, поштовани господине министре, обраћам Вама са великом молбом, *ако бисте ме удостојили подршке код њосј. управника Обласне управе у Варшави*. (И-КТ)

Ни у једном од наведених примера истакнуте условне клаузе немају функцију типичну за зависне клаузе. Рецимо, у примеру (13), клаузом *Ако бисте били љубазни да се померите, даме и њосјого!*, не спецификују се околности под којима се може остварити нека радња, нити се износе премисе које условљавају неки закључак, већ се изводи самосталан и заокружен говорни чин – присутнима се упућује молба.⁶ Слично томе, у примеру (17) говорница истакнутом клаузом не прецизира околности које омогућавају да телефон не дозвољава позиве, већ захтева од саговорника да нешто учини, док наставак исказа доноси образложење за такав (посебно учтив) захтев. Или, у примеру (19), клаузом *Ако имате ситно* не износи се услов под којим цена износи 170 (та цена, наравно, не зависи од тога има ли саговорник ситно или не), већ молба муштерији да плати тачан износ. Исто важи и у осталим при-

⁶ Реченица која следи у наставку – *Померите се* – формално би се могла третирати као парцелисана аподоза, али је убедљивије третирати је као засебан директив, будући да би СУК у датом примеру била могућа и интерпретирала би се на потпуно исти начин и са реченицом *Померите се* и без ње. Другим речима, реченице *Ако бисте били љубазни да се померите, даме и њосјого*. *Померите се, молим*, требало би, сматрамо, третирати као два директива, од којих је први уздржанији и учтивији, а други директнији, а не као један директив (чија се реализација условљава постојањем могућности да се саговорници помере).

мерима – у свима истакнута клауза има комуникативну (а не конституентску) функцију и конституише говорни чин, и то, у свим случајевима, директив.

По томе што не спецификују услове под којима се реализује нека друга ситуација, овакве клаузе сродне су условним клаузама с неконсекутивном аподозом (VASIĆ 2000; в. и VASIĆ 2011) – посебном типу условних клауза за које је карактеристично да између протазе и аподозе нема директне каузалне зависности (*Ако хоћеш да телефонираш, телефон је у његовој руци, Ако је он њамешан, онда сам ја Бизмарк* и сл., уп. VASIĆ 2000: 180, 182). Ипак, од оваквих клауза СУК се битно разликују по томе што се уобичајено реализују без икакве надређене структуре и самостално конституишу исказ типа директива. Осим тога, кад би у примерима (13)–(20) аподоза постојала, између ње и садржаја условне клауза постојала би јасна и директна каузална веза (уп. *Ако имаше сићу, дајте ми*, где први део више није СУК, него ЗУК која спецификује услов под којим се може реализовати ситуација давања), што код клауза с неконсекутивном аподозом није случај.

Да СУК конституишу говорни чин, види се и по томе што би у свим примерима најближа парафраза истакнутих клауза била – независна клауза са глаголима типа *молиш*, *желиш* или *хиташ*: *Ако бисте били љубазни да се померите... → Молим вас да се померите...* (13); *... ња ако бисте молила мало више да ме упознате са нарави и карактеристикама ове расе → ... ња вас молим да ме упознате...* (14); *Ако смем да вас прекинем → Хиташ бих да вас прекинем* (15); *Ако можете да ми кажете све о њој → Молим вас / Желео бих да ми кажете све о њој* (16) итд.

Према Серлу (SEARLE 1976: 11), илокуциона поента директива јесте да треба да изазову / подстакну саговорникову акцију. Притом, у нашим примерима није реч о било каквом типу директива, већ увек о директивима који су формулисани посебно учтиво, па бисмо их могли одредити као *молбе* или, још прецизније, *учтиве молбе*.

Говорећи из перспективе теорије учтивости (BROWN – LEVINSON 1987), овде говорник, истичући хипотетичност ситуације употребом условне конструкције, чини своју молбу индиректнијом него што би била да условна конструкција није употребљена. А исти ефекат има и употреба потенцијала, као и модалне конструкције. Сва наведена средства могу се, притом, комбиновати, па се тако у наведеним примерима индиректност постиже:

- само употребом условне конструкције, у примеру (19);
- условном конструкцијом и потенцијалом ((13), (20));
- условном конструкцијом и модализованим предикатом, при чему је модални глагол у презенту ((15)–(18));
- условном конструкцијом и модализованим предикатом, при чему је модални глагол у потенцијалу (14).

Од 112 примера СУК у нашем материјалу, њих 48 је са везником *ако* и функцијом изражавања учтиве молбе. Међу њима, 39 су примери модализованих клауза, са модалним глаголом у презенту (32) или потенцијалу (7), у шест примера реч је о клаузама с пунозначним несвршеним глаголом као предикатом, у презенту (5) или потенцијалу (1), а у три случаја налазимо клаузе с копулативним предикатом (у сва три случаја копулативни глагол је у потенцијалу).

Од свих наведених средстава, чини се да индиректности исказа највише доприноси форма условне конструкције, јер тако формирани искази делују индиректније (и, самим тим, учтивије) од одговарајућих варијанти без условне конструкције. Другим речима: *Ако имаше...* учтивије је од *Имаће ли?*, *Ако бисте моли...* учтивије је од *Да ли бисте моли...*? итд. Наравно, кад се условна конструкција остави по страни, модализовани предикат чини исказ индиректнијим од копулативног или простог глаголског предиката, а облик потенцијала доприноси индиректности више него презент. На тај начин се унутар класе СУК формира скала индиректности, тако да су најиндиректније оне СУК са модализованим предикатом и модалним глаголом у потенцијалу, а најмање индиректне оне с копулативним или простим глаголским предикатом у презенту.

Стога, закључујући овај одељак, можемо рећи да је функција СУК са везником *ако* да изразе посебно учтиву молбу, а наведени примери сугеришу и које су типичне околности у којима се оне користе: реч је или о томе да између саговорника постоји велика дистанца, јер говорник не зна саговорников идентитет ((14), (16)), или о томе да постоји асиметрија моћи ((19), (20)), а слично је и с примером (17), где је реч о разговору између професора и његове некадашње студенткиње). А осим дистанце, битан фактор је, наравно, и формалност ситуације (в. примере (13) и (20)). Реч је, дакле, о факторима који су у литератури већ идентификовани као битни за избор између различитих начина обраћања (в. RADOVANović 1986).

2.2.2. КЛАУЗЕ СА КАД И ДА. За разлику од СУК са везником *ако*, СУК са везницима *кад* и *да* имају илокуциону снагу експресива. Размотримо најпре примере са свршеним глаголом у предикату одн. субјекатској јединици, тј. оне који по форми одговарају ЗУК за потенцијални услов.

- (21) „Наравно. Имаш петнаест година. Попела си се четрнаест спратова...“ [...] „*Кад би ме макар једном ђустила да обавим своје дневне дужности не размишљајући о томе шта ћеш следеће да најравиш.*“ (И-ДМ)
- (22) Веруј ми да ја не могу да дам толике паре, *кад бисмо некако процили јефтиније.* (И-Ф)
- (23) Шта нам то вреди кад немамо чиме да обрађујемо земљу. *Кад би нам неко помоћао да за прву руку куйимо барем фрезу за обраду земље.* Кошта око 8.000 куна или 1.100 евра. (И-НП)
- (24) *Да ми је да једном ошворе неки сајт на коме ће исаити само проверене информације,* па макар сваку нову чекао по пуних 7 дана. (И-НП)
- (25) *Да ми је да видим своје хаљине у париским изложима* (И-НП)
- (26) У Србији нема “наравно” и “не приличи”. :D Не можеш ти контролисати децу. *Да ми је да једном у живоју одем на венчање без сморене деце која вришће, буше балоне, ђрче исјод сјола и завлаче се свуда [...]* (И-Ф)

Илокуциона поента експресива јесте да изразе одређено емотивно стање, а у свим наведеним примерима то емотивно стање могло би се одредити као *жеља* – у свим случајевима СУК означава хипотетичку ситуацију која има следеће битне карактеристике: (1) говорнику је веома стало да се та ситуација оствари; (2) њено остварење није под говорниковом контролом; (3) говорник њено остварење сматра мало вероватним, али не и немогућим.

Притом, жеља за остварењем хипотетичке ситуације није нужно усмерена на ту ситуацију као такву, већ на неко стање које би њеним остварењем било омогућено или директно проузроковано, што значи да СУК у овим случајевима задржавају нешто од своје изворно условне семантике.⁷ Тако, рецимо, у примеру (24), говорникова жеља није усмерена просто на то да поменути сајт настане, него да, претпостављамо, уштеди време и енергију које сада троши у потрази за провереним информацијама.

У вези с првом карактеристиком треба приметити да су овакве СУК посебно експресивне, што се лако уочава кад се упореде са еквивалентним обавештајним реченицама с глаголом *жељети*: *Кад би ме макар ђусџила да...* експресивније је од *Желим да ме макар ђусџи да...*, а *Да ми је да видим своје хаљине у...* упадљиво је експресивније од *Желим да видим своје хаљине у...* У овом погледу међу анализираним СУК уочавамо два подтипа. Код оних са *кад* експресивност је обично појачана неким изразом за умањивање; у нашим примерима то су *макар* (21) и *барем* (23). Оваквим средствима говорник привидно умањује „наметање”, тј. представља своју жељу као релативно скромну (‘Не тражим много, него *само* оволико...’). Али, иако експресивне, овакве СУК са *кад* и даље су мање експресивне од оних са везником *да*, какве имамо у примерима (24)–(26), где специфична конструкција са посесивним дативом чини исказ посебно експресивним.

На треће битно својство оваквих СУК – да говорник остварење жеље сматра мало вероватним – упућује, поред, наравно, тога што по форми одговарају ЗУК за потенцијални услов, и честа употреба неодређених заменица и заменичких прилога. Наиме, жељена ситуација је често толико далеко од остварења да говорник уопште нема јасну идеју о томе *ко* би је и *како* могао реализовати, па ти елементи хипотетичке ситуације остају неодређени: уп. ...*кад бисмо некако ђроџли јефџиније* (22); *Кад би нам неко ђомоџао...* (23); *да једном оџворе неки сајџи* (24).

Илокуциону снагу експресива имају и СУК које по форми одговарају ЗУК за иреални услов:

- (27) *Кад бих само знао заџџо је ђо урадила...* То питање ће ме прогонити цео живот. (И-НП)
- (28) Ја сам овде сасвим сама, ах *кад би само моџа биџи крај џебе*. (И-ЛБ)
- (29) *Кад бих само моџа да љедам своју ђроџлосџи као филм, да се смејем, џлачем и враџим у нека друџа времена...* (И-ЛБ)
- (30) Фантастична писма, нема боље! (а) *Кад би бар сви муџки били џако романиџични и (б) кад се не би срамили својих осјеџаја...* ја још чекам да ми је неки отпјева..... (И-Ф)
- (31) Ех, *да нам је данас ениџуџиџам оснивача и доброџвора Новосадске џрџовачке омладине*. (И-ДМ)
- (32) Не замерам никоме ништа, *да је сређе да се радујемо свадби и унучеџу, а не овако...* (И-НП)
- (33) КРСТИЋ И ТЕОДОСИЋ: *Да нам је виџе џаквих као Боџановић!* (И-НП)

⁷ Дугујемо захвалност једном од анонимних рецензената овог рада који нам је скренуо пажњу на ово својство СУК са *кад* и *да*.

Иако је и овде, као и у примерима (21)–(26), реч о експресивима, у примерима из ове групе у питању је другачији тип експресива. За жеље је, видели смо, кључно да говорник (1) жели да се хипотетичка ситуација оствари; (2) њено остварење није под његовом контролом; и (3) сматра њено остварење начелно могућим, иако не и вероватним. За експресиве из примера (27)–(33) важе прва два својства, али не и треће. Тако би, у примеру (27), говорник желео да његова вереница није извршила самоубиство, али остварење те хипотетичке ситуације, по природи ствари, није могуће. Слично томе, и у осталим примерима, оно што говорник износи као предмет своје жеље није оствариво. Стога се примери из групе (27)–(33) не могу означити само као *жеље*, јер је за жељу нужно да говорник њено остварење сматра макар теоретски могућим, већ је њихову илокуциону снагу прикладније одредити као *ламениј* – говорник хипотетичку ситуацију у СУК не износи зато што се нада да би се она некада могла остварити, већ да би показао колико га немогућност њеног остварења емотивно погађа.

Овај одељак закључујемо групом примера са сложеним предикатом у коме је пунозначни глагол свршеног вида.

- (34) Послијеподне смо кренули према Херцеговини, нисмо пуно причали, ипак је умор учинио своје, само се чуо коментар. Ех, *кад бисмо моћи још мало остијали*. (И)
- (35) Миса иде даље. Ал та жеља ми не да мира.. *Кад бих моћла, макар мало ући у њај свети храм*. (И-Ф)
- (36) Овај се много намучио око свог кукуруза – рече једна – а кукуруз му се суши. *Кад бисмо моће некако да му њомојнемо!* – [...] Шта можеш ти да учиниш? – Наравно, не могу много [...] али учинићу колико могу. (И-ЛБ)

Чини се да су у оваквим случајевима начелно могуће обе интерпретације – и да је у питању жеља и да је у питању ламент. Ова потенцијална двозначност долази отуд што је код условних клауза са *кад* и *да* за разликовање потенцијалног од иреалног услова кључан вид глагола у предикату – кад је предикат свршени глагол, услов је потенцијалан, а кад је несвршен, услов је иреалан. Но вид сложеног предиката са глаголом *моћи* и свршеним пунозначним делом није лако једнозначно одредити – с једне стране, модални глагол *моћи*, који је синтаксички центар модалне конструкције, начелно је несвршен; с друге стране, иако функционише као допуна модалном глаголу, пунозначни глагол је семантичко средиште модалне конструкције, а он је свршен. Ово двојство, чини се, омогућава да се овакве конструкције интерпретирају и на један и на други начин. Тако у примерима (34) и (35) контекст (а у примеру (34) посебно узвик *ех*), сугерише да је у питању ламент, док се у примеру (36) из наставка види да говорница сматра да је макар некаква помоћ ипак могућа, па је у том случају пре реч о жељи него о ламенту.

Однос форме и функције СУК резимирамо у следећој табели.

Табела 1. Форма и функција самосталних условних клауза.

ФОРМА	ФУНКЦИЈА	ПРИМЕРИ И НАПОМЕНЕ
ВЕЗНИК	ТИП ПРЕДИКАТА, ОБЛИК И ВИД ГЛАГОЛА	
ако	копулативни пред. с копулом у потенцијалу ⁸	(13)
	прост. гл. предикат, презент, несврш. гл.	(11), (19)
	прост гл. предикат, потенцијал, сврш. гл.	(20)
	мод. гл. у презенту + свршени пунозн. гл.	(15)–(17)
	мод. гл. у потенцијалу + свршени пунозн. гл.	(2), (14)
	мод. гл. у презенту без пунозначног глагола	(1), (18)
кад	прост. гл. предикат, потенцијал, сврш. гл.	жеља
да	егзист. констр. с посес. дативом; сврш. гл. у субј. јед.	
кад	мод. гл. у потенцијалу + свршени пунозн. гл.	жеља / ламент
кад	копулативни пред. с копулом у потенцијалу	(30а)
	прост гл. предикат, потенцијал, несврш. гл.	(5), (27), (30б)
	мод. гл. у потенцијалу + несврш. пунозн. гл.	(29)
	мод. гл. + коп. конструкција	(28)
	егзист. констр. с посес. дативом	(4), (6), (31), (33)
да	егзист. констр. с ген.; несврш. гл. у субј. јед.	(7), (32)
	прост. гл. предикат у перфекту	(8), (9)

3. О добијеним резултатима

3.1. ГРАМАТИКА И ПРАГМАТИКА САМОСТАЛНИХ УСЛОВНИХ КЛАУЗА. Како се види из анализе спроведене у одељку 2, клаузе које су предмет овог истраживања битно се разликују од типичних ЗУК на функционалном плану: иако имају форму ЗУК, оне су комуникативно самосталне и конституишу засебне говорне чинове – учтиве молбе, жеље одн. ламентата. Поставља се питање шта лежи у основи оваквог функционалног проширења, тј. инсубординације. Да бисмо на то питање одговорили, треба размотрити својства типичних представника конструкција о којима овде говоримо: зависних условних клауза, с једне стране, и независних клауза које имају функцију директива одн. експресива, с друге стране, и видети шта је то што је овим конструкцијама заједничко.

Кључно заједничко својство, сматрамо, налази се на семантичком плану. Наиме, и зависне условне клаузе и независне клаузе којима се реализују типични директиви и експресиви (а то су заповедне и жељне независне клаузе) означавају ситуације које су нужно *хипотетичке*: ситуација ЗУК у тренутку говора није реализована, него се само може (или се могла) реализовати, а исто важи и за ситуације означене заповедним и жељним независним

⁸ Начелно, могуће је замислити и примере с копулом у презенту (уп. нпр. *Добар дан. Ако сће вољни да ме саслуцајше*), али у нашем корпусу нема потврда за ову варијанту.

клаузама. Притом, хипотетичност ЗУК увек подразумева и неутралан или негативан епистемички став: говорник или не зна да ли ће се хипотетичка ситуација остварити, или је уверен да је она мало вероватна или чак немогућа. Оваква хипотетичност омогућује конструкцијама са конституентском функцијом, као што су ЗУК, да се функционално осамостале и добију комуникативну функцију, и то пре свега у оним контекстима у којима говорник жели да изведе директив или експресив над чијом реализацијом, као што је у литератури већ показано на материјалу из енглеског (KALTENBÖCK 2016: 349, 350), или нема контролу (као код експресива) или је има само делимично (као код директива). У одговарајућим околностима, дакле, прагматички фактори омогућавају конструкцијама са формом ЗУК да превазиђу уобичајена ограничења своје граматичке форме и преузму функцију типичну за конструкције другачијег типа.

Но описани значај прагматичких фактора има и своја ограничења. Као што се види из табеле 1, иако су СУК функционално самосталне, инсубординиране, постоји јасна веза између њихове форме и функције. Или, другим речима, инсубординација ЗУК не даје увек исте резултате: једнима од њих изражавају се директиви, и то посебно учтиве молбе, а другима два блиска али ипак различита типа експресива – жеље и ламенти. Ова разлика у очигледној је вези са њиховом формом: СУК са функцијом учтиве молбе имају форму ЗУК за реални услов, а СУК са функцијама жеље и ламентације – форму условних клауза за потенцијални одн. иреални услов (тим редом). А разлог за ово је у типу епистемичког става који имплицирају различите подврсте ЗУК: оне са везником *ако* и одговарајућим глаголским обликом имплицирају неутралан епистемички став, а оне са везницима *кад* и *га* – негативан епистемички став. Ово пак кореспондира са начелном разликом између директива и експресива, која је јасно формулисана у теорији говорних чинова. Према овој теорији, један од припремних услова (в. одељак 1.4) који важи за захтеве, па самим тим и за молбе, као њихову учтиву верзију, јесте тај да говорник верује да саговорник може реализовати његов захтев (SEARLE 1969: 66). Код жеља је пак та увереност слабија, а код ламената је уопште нема, при чему ни код једних ни код других илокуциона поента није у настојању да се постигне остварење хипотетичке ситуације, него у изражавању емотивног стања које је резултат њене неостварености.

Имајући све ово на уму, показује се као сасвим очекивано да се ЗУК које имплицирају неутралан епистемички став конвенционализују баш за извођење молби, а ЗУК које имплицирају негативан епистемички став за извођење жеља и ламената, и то: оне које остављају могућност да се хипотетичка ситуација оствари (тј. оне са формом ЗУК за потенцијални услов) – за извођење жеља, а оне које не остављају ни такву теоретску могућност (тј. оне са формом ЗУК за иреални услов) – за извођење ламената.

Према томе, иако процес инсубординације ЗУК подразумева да прагматички фактори надвлађавају граматичке, ова зависност је узајамна, јер је комуникативна функција СУК и даље одређена граматичким факторима, тј. епистемичким ставом који граматичка обележја попут субординатора и глаголског облика обележавају.

Пре него што закључимо овај одељак, треба приметити да, иако начелно сви типови ЗУК имају одговарајуће СУК, међу њима у овом погледу постоји извесна асиметрија. Наиме, само се код ЗУК за реални услов, тј. оних са *ако*, инсубординација одвија потпуно регуларно, тако да међу СУК налазимо значајан број оних који имају форму типичних ЗУК за реални услов. За разлику од тога, СУК са *кад* којима се изражава жеља имају форму одговарајућих ЗУК, али по правилу садрже и неки израз за умањивање (*бар(ем)*, *макар*, *само*) и(ли) неки маркер неодређености (*неко*, *неки*, *некако* и сл.), а СУК са *да* најчешће имају специфичну конструкцију са посесивним дативом или егзистенцијалним глаголом и историјски се могу довести у везу са оптативном *да*-конструкцијом, док су, бар у нашој грађи, врло ретки примери са формом најтипичнијом за ЗУК са *да*; штавише, налазимо само три таква примера (у два случаја са *да* и перфектом, а у једном са *да* и презентом, уп. примере (8)–(10)).

3.2. СУБОРДИНАЦИЈА И КООРДИНАЦИЈА У РАЗВОЈНОЈ ПЕРСПЕКТИВИ. У лингвистичкој литератури углавном постоји сагласност да у дијахроном развоју координација по правилу претходи субординацији (в. Павловић 2013: 295–298). Из те перспективе инсубординација условних клауза, како је већ примећено (KALTENBÖCK 2016: 342–343), представља обрнут процес, јер ту субординиране конструкције представљају извор из ког се развијају функционално независне клаузе. Ово, наравно, не важи за *да*-клаузе с посесивним дативом и(ли) егзистенцијалном конструкцијом, јер оне изворно и нису зависне (в. одељак 2.1).

3.3. САМОСТАЛНЕ УСЛОВНЕ КЛАУЗЕ, ПРОТОТИПСКА ОРГАНИЗАЦИЈА ГРАМАТИЧКИХ КАТЕГОРИЈА И СУБОРДИНАЦИЈСКО-КООРДИНАЦИЈСКИ КОНТИНУУМ. Чињеница да се клаузе са формом ЗУК могу употребити самостално, тј. са комуникативном функцијом, отвара питање статуса категорије условних клауза: ако су условне клаузе искључиво зависне, онда СУК уопште не би требало сматрати условнима, већ подврстама одговарајућих независних реченица, а то су заповедне (за СУК са *ако*) одн. жељне (за СУК са *кад* и *да*). А ако оне јесу условне, онда категорију условних клауза треба редифинисати, тј. требало би отворити могућност да у њу спадају и клаузе које нису зависне.

Прво решење – да испитиване клаузе просто издвојимо из класе условних клауза и третирамо као подврсте заповедних одн. жељних реченица – има своје предности: тиме се чува хомогеност већ установљене категорије условних клауза као нужно зависних. Међутим, тиме граматички опис губи на веродостојности: потпуним издвајањем – термилошким и таксономским – испитиваних клауза из класе условних клауза занемарује се њихова очигледна сличност са (типичним) условним клаузама: оне имају исту унутрашњу структуру и означавају хипотетичку ситуацију чија реализација за говорника или није извесно могућа или је извесно немогућа. То значи да би оптималан опис подразумевао друго решење – оно које не занемарује ни битне функционалне разлике између ЗУК и СУК, али ни њихове формалне и семантичке сличности.

Такав опис, дакле, подразумевао би да категорију условних клауза – као, уосталом, и друге граматичке категорије – не третирамо као хомогени скуп

чланова који деле сва критеријална својства, већ као прототипски организовану категорију (в. TAYLOR 2003). Језгро те категорије чиниле би, наравно, типичне ЗУК – зависне клаузе којима се спецификују околности под којима се нешто може догодити одн. премисе под којима се нешто може закључити, али би се на њеној периферији нашле и клаузе које су предмет овог рада. Тиме се, дакле, схватање категорије условних клауза не мења радикално, јер су оне без сумње *типично* зависне, већ се омогућава да се у њој нађу и они ређи и мање типични представници који то нису. Уосталом, у том погледу се класа условних клауза не разликује суштински од неких других типова зависних клауза: Поповић (1977) описује један тип клауза са формом намерних које се користе „у функцији напоредних” и назива их псеудозависним, а исту појаву региструје и код последичних клауза (Поповић 2016¹⁶: 335–336), као и код оних чије је обележје *док* (Поповић 2016¹⁶: 359); Петровић (1986) уочава један тип начинских одн. поредбених клауза који показује синтаксичку аутономност и формира координиране структуре, а Кликовац (2018) анализира, између осталог, клаузе са *кад* које су функционално независне и закључује да оне налажу „флексибилнији приступ, који ће дозволити да категорије – у овом случају категорије зависних и независних клауза – имају унутрашњу структуру”, те да између зависних и независних клауза „постоји континуум” (КЛИКОВАЦ 2018: 216).

На целисходност оваквог приступа, сматрамо, упућују и резултати досадашњих истраживања условних клауза (VASIĆ 2000; 2011; МОСКОВЉЕВИЋ Поповић 2018), који показују да и унутар ЗУК постоје битне функционалне разлике, а чини се да те разлике прате и разлике у степену подређености зависне клаузе вишој. Илуструјмо то с неколико примера:

(37) *Ако добијем њремију*, купићу ауто. (Поповић 2016¹⁶: 328)

(38) *Ако је чиишао*, одмарао се. (Волводић 2018: 464)

(39) *Ако хоћеш да телефонираш*, телефон је у предсобљу. (VASIĆ 2000: 180)

(40) *Лепше би мирисале новине, ако разумеш чииша хоћу да кажем*. (МОСКОВЉЕВИЋ Поповић 2018: 72)

(41) *Има мултиплу склерозу, па ако бисте моћи да се њомолиш за њено здравље*. (Поновљен пример (12) из овог рада.)

У вези с примерима као што је (40), Ј. Московљевић Поповић (2018: 72–73) примећује да у њима није могуће употребити корелатив, а то, рекло би се, важи и за пример (39), али не и за примере (37) и (38), у којима би корелатив био сасвим обичан (иако би био интерпретиран у различитим доменима – као „реална” условљеност одн. као условљеност у закључивању, в. ЧУДОМИРОВИЋ 2019). Чињеница да је у примерима (37) и (38) унутар више клаузе могуће употребити конституент који би био семантички подударан с условном клаузом, док то у примерима (39) и (40) није могуће, указује на то да се у овим случајевима може говорити о различитом степену интегритетности условне клаузе у ширу структуру, у духу у ком то чини Леман (LEHMANN 1988: 183–192).⁹ Конкретније речено, у прва два примера условна

⁹ Прецизније говорећи, овде се комбинују два Леманова параметра: *сћеиен инџеирисаносиш* – у прва два примера условна клауза има корелативни елемент у вишој, а у друга два нема

клауза се може сматрати структурним делом више клаузе, јер спецификује околности одн. премисе које условљавају њен садржај, а у друга два би вероватно било оправданије третирати је као одвојену од ње, јер функционише као коментар усмерен на илокуциону снагу одн. прагматичку адекватност претходне клаузе као целине. Но таква условна клауза и даље не стиче пуну самосталност, јер и даље функционише само уз претходну клаузу, али не и без ње.

То пак значи да условне клаузе у примерима као што је (41) – а оне су предмет овог рада – не представљају тако радикално одступање од свих осталих условних клауза, већ су пре само крајња тачка на континууму (не)зависности који оне формирају; на супротном полу тог континуума налазиле би се условне клаузе које су структурни део више реченице, као у примерима (37) и (38), а негде на његовој средини парентетичке условне клаузе које имају карактер оградe и(ли) коментара, попут оних у примерима (39) и (40).

3.4. СТАТУС КЛАУЗА СА *АКО* И ПОТЕНЦИЈАЛОМ. У уводном одељку видели смо да у литератури нема потпуне сагласности у погледу карактера услова који се изражава *ЗУК* са субординатором *ако* и потенцијалом – већина аутора сматра такав услов потенцијалним, али има разлога и да се он сматра реалним, или бар ближим реалном него потенцијалном услову, јер се, како смо видели, може показати да имплицира неутралан, а не негативан епистемички став (в. одељак 1.2).

Резултати наше анализе, чини се, дају за право овом другом ставу. Наиме, како се може видети у одељку 2.2.1, *СУК* са *ако* и потенцијалом суштински се не разликују од осталих *СУК* са *ако*: и оне, као и све остале, имају функцију учтиве молбе. Према томе, приликом инсубординације, условне клаузе са *ако* и потенцијалом понашају се као и друге условне клаузе којима се изражава *неујтралан*, а не негативан епистемички став, а то, сматрамо, посредно потврђује да и *ЗУК* са *ако* и потенцијалом имплицирају неутралан епистемички став, који је карактеристика *ЗУК* за реални услов.

4. ЗАКЉУЧАК. Из досадашњег излагања може се извести неколико општих закључака. Најпре, условне клаузе се, осим као зависне, могу употребити и као самосталне, функционално независне клаузе с функцијом учтиве молбе, жеље или ламентa, иако притом задржавају форму зависних условних клауза.

Између функције самосталних условних клауза и форме одговарајућих зависних условних клауза постоји јасна веза: оне с формом клауза за реални услов имају комуникативну функцију учтиве молбе, оне с формом клауза за потенцијални услов комуникативну функцију жеље, а оне с формом клауза за иреални услов комуникативну функцију ламентa (уп. одељак 2). Инсубординација условних клауза има јасну прагматичку мотивацију, а то је потреба да се, тамо где је то важно, молба изрази на посебно индиректан, па самим тим учтивији начин, одн. да се жеља и ламент изразе с појачаном експресивношћу. Ова комуникативна потреба надјачава граматичку форму,

(уп. LEHMANN 1988: 183–189) – и параметар *синтаксичког нивоа* (уп. LEHMANN 1988: 189–192) – да ли је условна клауза заиста део структуре више клаузе или је одвојена од ње.

тј. ограничење које она намеће, обележавајући условне клаузе као типично субординиране; истовремено, међутим, смер у коме се различити типови условних клауза функционално осамостаљују трасиран је управо граматичким факторима (в. одељак 3.1).

Најзад, могућност самосталне употребе клауза које су типично зависне доноси још једну потврду већ чврсто аргументованом когнитивнолингвистичком становишту о прототипској организацији граматичких категорија, као и схватању да иза опозиције *субординација* : *координација*, тј. *зависносћ* : *независносћ* заправо стоји континуум са низом прелазних случајева, а не хомогени скупови без икаквог пресека (в. одељак 3.3).

ИЗВОРИ

И – интернет; ДМ – друштвене мреже; ЕКСЈ – Електронски корпус српског језика (korpus.matf.bg.ac.rs); ЕП – електронска пошта; КТ – књижевни текстови доступни претрагом на интернету, на сајтовима или у облику електронских књига; ЛБ – лични блогови; НП – веб издања новина и информативни портали; ПЕК – приватна електронска комуникација; ТП – сервиси за тренутну размену порука (*instant messaging*); УК – спонтана усмена комуникација; Ф – форуми и дискусионе групе.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Војводић, Дојчил. Погодбена условљеност. Предраг Пипер (ур.). *Синџакса сложене реченице у савременом српском језику*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2018, 458–467.
- Кликовац, Душка. *Српски језик у свейлду коїниїивне линївистїике*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2018.
- Ковачевић, Милош. Условне реченице с везником ДА у српском језику. *Грамаїичка љиїиїања српскоїа језика*. Београд: Јасен, 2011, 159–173.
- Ковачевић, Милош. Реченице с реалноусловним везницима у савременом српском језику. *О реченици и њеним члановима*. Београд: Јасен, 2015а, 176–204.
- Ковачевић, Милош. Синтаксичко-семантички услови употребе везника „кад” у погодбеном значењу. *О реченици и њеним члановима*. Београд: Јасен, 2015б, 205–217.
- Московљевић Поповић, Јасмина. О зависнослуженим реченицама са коментативном зависном клаузом. *Јужнословенски филолої* LXXIV/1 (2018): 63–80.
- Павловић, Слободан. *Ўзроци и механизми синїјаксичких љромена у српском језику*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановиїа, 2013.
- Петровић, Владислава. Нетипичне начинске и поредбене реченице с везником „као што”. *Научни сасїјанак славистїа у Вукове дане* 15/1 (1986): 115–122.
- Пипер, Предраг. О оптативности у српском језику. *Глас САНУ*. Одељење језика и књијевности. CDVIII/23 (2007): 73–107.
- Пипер, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна граматика српскої језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- Поповић, Љубомир. Интегрални приступ комуникативним реченицама. *Књијевностї и језик* XLIV/1–2 (1996): 1–41.
- Поповић, Љубомир. Синтакса. Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаїика српскої језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2016¹⁶, 204–384.
- Чудомировић, Јован. Семантика и прагматика саставних одн. супротних напоредних везника *и, ља, ље, а, али, неїо* (необјављена докторска дисертација). Београд, Филолошки факултет, 2015.

ЧУДОМИРОВИЋ, Јован. Условне клаузе и теорија домена. *Научни сасијанак славистија у Вукове гране* 48/3 (2019): 259–278.

*

- AUSTIN, John. *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press, 1962.
- BROWN, Penelope, Stephen C. LEVINSON. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- DANCYGIER, Barbara. *Conditionals and Prediction. Time, Knowledge, and Causation in Conditional Constructions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- DANCYGIER, Barbara, Radoslava TRNAVAC. Conjunctions, Verb Forms and Epistemic Stance in Polish and Serbian Predictive Conditionals. Dagmar Divjak, Agata Kochanska (eds.). *Cognitive Paths into the Slavic Domain*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2007, 181–218.
- EVANS, Nicholas. Insubordination and Its Uses. Irina Nicolaeva (ed.). *Finiteness: Theoretical and Empirical Foundations*. Oxford: OUP, 2007, 366–431.
- FILLMORE, Charles. Epistemic Stance and Grammatical Form in English Conditional Sentences. M. Ziolkowski et al. (eds.). *Papers from the 26th Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society*. Chicago: Chicago Linguistics Society, 1990, 137–162.
- IVIĆ, Milka. O srpskohrvatskim pogodbenim rečenicama. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta, Biblioteka XX vek, 1983, 145–155.
- KALTENBÖCK, Gunther. On the Grammatical Status of Insubordinate *if*-clauses. Gunther Kaltenböck et al. (eds.). *Outside the Clause*. Amsterdam: John Benjamins, 2016, 341–377.
- КАТИЋИЋ, Radoslav. Vrste pogodbenih rečenica u standardnom jeziku srpskom ili hrvatskom. *Зборник Мајинце српске за филологију и лингвистику XXVII–XXVIII* (1984–1985): 339–343.
- LEHMANN, Christian. Towards a Typology of Clause Linkage. John Haiman, Sandra A. Thompson (eds.). *Clause Combining in Grammar and Discourse*. Amsterdam: John Benjamins, 1988, 181–226.
- МАРЕТИЋ, Tomislav. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 1963³.
- MUSIĆ, August. Rečenice s konjunkcijom ‘ako, neka, li’ u hrvatskom jeziku. *Rad JAZU* 134 (1898): 1–79.
- MUSIĆ, August. Relativne rečenice u hrvatskom jeziku. *Rad JAZU* 138 (1899): 70–117.
- MUSIĆ, August. Rečenice s konjunkcijom ‘da’ u hrvatskom jeziku. *Rad JAZU* 142 (1900): 1–125.
- ПОПОВИЋ, Ljubomir. Namerne rečenice u funkciji naporednih. *Књижевности и језик XXIV/1–4* (1977): 154–163.
- ПОПОВИЋ, Ljubomir. Heterofunkcionalna koordinacija. *Књижевности и језик L/1–3* (2003): 1–54.
- PRODANOVIĆ, Marijana. Kontrastivna analiza sredstava za ublažavanje govornih činova koji ugrožavaju obraz sagovornika u engleskom i srpskom (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd, 2014.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada – Dnevnik, 1986.
- SEARLE, John R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. London: CUP, 1969.
- SEARLE, John R. A Classification of Illocutionary Acts. *Language in Society* 5/1 (1976): 1–23.
- TAYLOR, John R. *Linguistic Categorization*. Oxford: OUP, 2003.
- VASIĆ, Vera. Kondicionalne klauze sa nekonsekutivnom apodozom. *Јужнословенски филолоџ* LXVI/1–2 (2000): 177–185.
- VASIĆ, Vera. Diskursna i metatekstualna kondicionalna klauza u srpskom jeziku. Срето Танасић (ур.). *Граматика и лексика у словенским језицима*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2011, 313–321.

Jovan Čudomirović

INSUBORDINATE CONDITIONAL CLAUSES:
INTERDEPENDENCE OF GRAMMAR AND PRAGMATICS

S u m m a r y

Apart from their typical use as subordinate adverbial clauses, conditional clauses in Serbian can also be used as independent clauses constituting a directive or an expressive speech-act, e.g. (1) *Ako možete da se pomerite* 'If you can move (please)'; (2) *Kad bi bar počela kiša* 'If it started raining at least'; (3) *Kad bih samo imao njeno pamćenje* 'If only I had her memory'; (4) *Da su mi sad tvoje godine...* 'If (only) I were your age now', etc.

Based on a set of 112 examples of insubordinate conditional clauses gathered from the electronic corpora, web forums and discussion groups, media sources, as well as from spontaneous interaction, this research shows that there are two basic patterns of form-function mapping in the insubordination of conditional clauses in Serbian – (I) clauses with *ako* 'if' and present tense or conditional (1–2) are used as politeness devices, i.e. to perform indirect requests aimed at saving the addressee's 'negative face'; (II) clauses with *kad* 'when/if' and conditional, as well as those with *da* 'to' and present or past tense (3–4) are used as expressives, namely wishes or laments. In other words, there is a correlation between the function of the typical, subordinate conditional clauses and their insubordinate counterparts (clauses performing directives have the form of 'open conditional' protasis, while those performing expressives have the form of the 'remote conditionals').

The data examined also allows for more general considerations about the interplay of grammatical and pragmatic factors in the conventionalization of the different types of constructions: the insubordination of the described clauses is clearly pragmatically motivated, but its exact outcomes are, on the other hand, grammatically determined.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
jovan.cudomirovic@fil.bg.ac.rs

(Примљено: 1. априла 2020;
прихваћено: 28. октобра 2020)

Марија Стефановић

ЗНАЧЕЊЕ И КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ВАЖНОГ (НА МАТЕРИЈАЛУ РУСКОГ ЈЕЗИКА)

Анализа садржине концепта *важный* 'важан' спроведена на материјалу руских лексикографских извора и истоименог асоцијативног поља применом метода семантичке и когнитивне интерпретације показује да се ради о комплексном концепту. Језички изрази којима се изражава важност пре свега преко унутрашње форме речи указују на различите начине њене концептуализације (ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО, ВАЖНО ЈЕ ВИСОКО, ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО, ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО). У раду се даје и опис стереотипа важне особе који постоји у руском друштву.

Кључне речи: важный, концептуализација, оцена, стереотип важног.

An analysis of the concept *важный* 'important' is carried out on material from the Russian lexicographic sources and the same associative field by applying the methods of semantic and cognitive interpretation. It is concluded that this is quite a complex concept. The linguistic expressions used to express importance, especially through the internal form of words, indicate the varying means of its conceptualization (IMPORTANCE IS HEAVY, IMPORTANCE IS HIGH, IMPORTANCE IS BIG, IMPORTANCE IS VISIBLE). The paper also offers a description of the stereotype of an important person who exists in Russian society.

Key words: важный, conceptualization, evaluation, the stereotype of the important.

1. Уводне напомене. Посебан интерес у оквиру лингвистичких праваца који се баве односом између језика и културе изазивају проучавања система вредности, али, мада постоје појединачни радови који указују на могућност систематичног приступа овом питању, као што је, на пример, рад Журављова (Журавлев 2016), у литератури се налазе углавном обраде концепата – претпостављених вредности у појединим културама, а нема оних који истражују сâм појам важног као елемента дефиниције вредности¹. Јасно је да је за квалификовање нечега као важног или неважног потребна његова евалуација, што повезује истраживања *важној* са резултатима до којих се дошло у ранијим проучавањима оцењивања и оцено. Лингвисти различитих усмерења дуго су се бавили њима користећи приступе (и корпусе) у складу са принципима парадигме у оквиру које су радили. Најчешће се анализирала семантика лексема типа *добар* и *лош*, в. нпр. за енглеску лексему *good* 'добар' КАЗ 1962 и Вендлер 1981, као и појам норме у вези са оценом (Арутюнова 1987). У фундаменталној студији о оцини и оцењивању Е. М. Вољф (Вољф 2002) налази се библиографија радова о овој теми насталих до средине осамдесетих година, када је објављено прво издање. М. С. Андрјухина (Андрюхина 2010) пише о оцини у лингвокултурологији,

¹ У дефиницијама лексеме *ценность* 'вредност' у свим анализираним речницима руског језика као део дефиниције налази се лексема *важность* 'важност'.

а постоје и зборници радова посвећени лингвоаксиологији (нпр. СЕРЕБРЕННИКОВА 2011)².

Оцена спада у категорије модусног типа³ које омогућују да говорници садржину концепта интерпретирају на различите начине и на основу тога изграде нови смисао⁴. У оквиру модусних категорија обједињене су језичке јединице за које је заједничка когнитивна функција интерпретације или оцено. Семантика ових јединица не одражава објекте из ванјезичког света, већ указује на индивидуално искуство категоризације и концептуализације у вези са њима. *Добро, лоше, важно, вредно* и сл. не постоје у вакууму, изван објеката и ситуација у којима се појављују⁵, и не утичу на садржину концепта као менталне слике конкретног објекта, па је могуће је да оно што се назива, на пример, важним, буде различито у зависности од особе који врши процену, од ситуације или од самог објекта⁶, што значи да резултат оцењивања, иако често заснован на ставовима и нормама присутним у култури, може бити и субјективан.

Пошто се саме лексеме које се користе за исказивање оцено не односе на предмет из реалног света, претпоставка је да анализа и интерпретација података који су присутни у њиховим лексикографским дефиницијама, у унутрашњој форми речи⁷ и у етимологији могу указати на суштину когнитивног процеса оцењивања, а можда и на неке најопштије одлике објеката који се класификују употребом посматране лексеме. *Важносћ* није била предмет детаљног лингвистичког проучавања ни као елемент система оцено нити као концепт. Стога овај рад има два циља: први је да анализом материјала из лексикографских извора и материјала добијеног асоцијативним експериментом утврди садржај концепта важности у руском језику и култури⁸, а други је да на основу добијених података испита начине концептуализације важног у руском језику. Корпус за истраживање представљају једнојезички речници руског језика Дал, МАС, НОСС, О-Ш, речници синонима РСАл,

² Овде се даје само веома селективан преглед првенствено русистичких радова из наведених области.

³ У модусне категорије, између осталих, Болдирев (Болдырев 2014: 159) укључује негацију, аксиолошке категорије (оцене), апроксимацију, евиденцијалност итд. Термин *модусне категорије* (рус. *модусные категории*) предлаже како би истакао разлику између граматичке категорије модалности посматране кроз глаголске начине, граматичке (или лексичке) категорије модалних глагола и аксиолошких категорија оцено у најужем смислу речи.

⁴ Стога модусне категорије и имају статус секундарних категорија, јер су објекти већ били категоризовани и концептуализовани када су названи и када се око њих почео стварати концепт, односно када су се почела сакупљати различита знања у вези са њима.

⁵ О значају културног модела за садржај појмова којима се оцењује в. и Ивић 2005 и Грковић-Мелџор 2008.

⁶ О елементима процеса оцењивања в. Баранов (1989: 74).

⁷ Унутрашња форма речи даје податке о особи која је била релевантна приликом именовања објекта. Актом номинације успоставља се веза између ванјезичког и језичког света, што омогућује увид у когнитивне процесе (перцепцију, класификацију, категоризацију, концептуализацију). Према Голомидовој (Голомидова 1998: 10), лексичка номинација заснована је на знањима у колективном искуству која се односе на начине кодирања, преношења и дешифровање информације.

⁸ На значај проучавања асоцијација у оквиру когнитивистички оријентисаних истраживања језика и културе указује и Шарифијан (SHARIFIAN 2017: 43).

РСАБ, асоцијативни речник РАС и двојезички речници руског језика Станковић, Пољанец, Менац. Метод који се користи је семантичка и когнитивна интерпретација.

2. Анализа дефиниција лексеме *важный* у речницима. Лексикографски извори који су коришћени су Далъ и МАС за руски језик, а преводни еквиваленти преузимани су из двојезичних руско-српско(хрватских) речника Станковић, Пољанец и Менац.⁹

2.1. Далъ. У Далъевом речнику руског језика који је настао у деветнаестом веку лексема *важный*¹⁰ налази се у оквиру одреднице *вага* ‘вага’, што је повезано са њеном етимологијом (ФАСМЕР 1: 263, 266). У оквиру првог значења наводе се лексеме *увесистый* ‘врло тежак; *фиџ.* јак, моћан’¹¹, *тяжелый* ‘тежак’ и *веский* ‘врло тежак, *фиџ.* озбиљан, уверљив, значајан, важан; утицајан, моћан’¹². Први синонимски низ указује на физичку димензију (тежину).

Далъ даје још један синонимски низ у функцији објашњења значења придева *важный*: *уважительный* ‘оно што или онај којега треба уважавати’, *значительный* ‘значајан’, *требующий особого внимания, уважения* ‘који захтева посебну пажњу и поштовање’. С обзиром на то се придев може односити и на лице и на предмет, једини заједнички елемент значења је да се њиме квалификују објекти у најширем смислу речи који су због неке своје особине издвојени од других и захтевају посебан третман (пажњу, поштовање).

Наредна група синонима којима Далъ објашњава значење придева *важный* очигледно се односи на људе. Она се може раздвојити на две подгрупе. У првој су придеви који указују на изглед и понашање оног ко се квалификује придевом *важный*: *осанистый* ‘кршан, стасит, импозантан, наочит; господствен, отмен’, *величественный* ‘величанствен, импозантан, узвишен’ и *гордый* ‘горд, поносан, самосвестан; охол, надмен, уображен’. Може се

⁹ Због уштеде простора дати су само подаци из одредница који су релевантни за ово истраживање.

¹⁰ **Важный**, стар. **важкий, важкой** *юж.* увѣсистый, тяжолоый, вѣскій. || Уважительный, значительный, требующий особого внимания, уважения. || Осанистый, знаменитый, величественный, степенный; гордый. || *Кур. тмб.* отличный, прекрасный, превосходный. Искаж. **важнѣющий, сиб. важнецкий, важнѣйший**; [*важнецкий*, превосходный. **Важнецки** нар., отлично, превосходно *пск.* Опд.]. [**Важно**, нар. *Важно, что этот плут Максимка удраля, а то бы мой товарищ выдалъ.*] **Важность** ж. свойство, состояніе важнаго. *Эка важность, ну пусть гнѣвается. Не сахарный, не важность, что промокнешь.* **Важничать**, придавать себѣ нектати важность, вѣсь, значеніе, видъ знатности или величія. *Носъ подняль, важничаетъ съ камергерскимъ ключомъ. Онъ взважничаль, заважничаль, -чался, доважничаль или -ся, до посмѣянія. Изважничался, неисправимъ. Отважничали мы съ тобою, поважничали доволъ, проважничали съ годъ. Разважничался, расходился.* **Важничанье** ср. принятіе на себя важнаго вида. **Важенка** об. кто собою важничаетъ. **Важій** *арх. вят.* степенный, разумный, разсудительный; говорливый, бесѣдливый (смѣшивается съ *вожеватый*, см. *водитъся*).

¹¹ Преводни еквиваленти преузимани су из речника Пољанец и Станковић. Пошто се дефиниције понекад разликују, најчешће се даје комбинација преводних еквивалената из оба речника како би се што адекватније представило значење лексеме.

¹² Мада се у Далъевом речнику дају значења која су била актуелна у 19. веку, због непостојања двојезичних руско-српских речника у овом периоду српски преводни еквиваленти преузети су из двојезичних речника савременог руског језика, јер се не очекује знатно померање у значењу.

претпоставити да за такво понашање постоје одређени разлози (в. ниже преводне еквиваленте за *знаменитый* и *степенный*), али је несумњиво да је држање оваквих особа оно што је видљиво на први поглед и што их разликује од других. У неким случајевима (в. преводне еквиваленте за *гордый*) оно може да се вреднује негативно и квалификује као надменост, умишљеност и уображеност. У другој подгрупи синонима налазе се придеви *знаменитый* ‘знаменит, чувен, славан’ и *степенный* ‘сталожен, озбиљан, достојанствен; у годинама’, што говори о постојању објективних разлога због којих се неко сматра важним и због чега се својим држањем и изгледом разликује од других.

Пошто се лексема *важный* у курским и тамбовским говорима користи са значењима ‘одличан, диван, изванредан’, а у архангелским и вјатским лексема *важий* има значења ‘сталожен, озбиљан, достојанствен, разуман’, јасно је да је неопходно да објекат има позитивне особине да би се за његову особину користио придев са кореном *важ-*. Судећи по подацима из Даљевог речника, придев *важный* може се користити за квалификацију особа, предмета или појава. Прво наведено значење које важност повезује искључиво са физичком димензијом (тежином) не користи се у савременом књижевном руском језику. Анализа података који се дају за друга значења указује на то да су разлози за називање особе важном њен висок положај у друштву или општепризнато поседовање позитивних особина. Када се објекат или појава сматрају важним – истичу се на основу неког елемента или особине који су у датом моменту релевантни.

2.2. МАС. Значења за лексеми *важный* у савременом руском језику дата у МАС¹³ у великој мери понављају слику која се добија из Даљевог речника. Прво наведено значење (‘који има посебно велики значај’) илустровано је примерима објеката који не морају имати позитивну конотацију, али у одређеној ситуацији постају не само значајни, него ‘посебно значајни’. Употреба прилога *йособно* у дефиницији указује на издвајање „важних” од свих осталих сличних објеката, што је карактеристично за процес оцењивања.

Друга два значења односе се на људе: у руском говорном језику придев *важный* односи се на особе које ‘имају високу дужност, висок положај’, а треће значење садржи опис карактеристичног начина држања и понашања овакве особе, и дефинише се као ‘достојанствен; узвишен, величанствен,

¹³ **Важный 1.** Имеющий особенно большое значение. *Важный вопрос. Важное открытие. Важная роль.* – Сведения, которые он получил сейчас, были важны: оказалось, что во всех почти ближайших населенных пунктах стояли теперь крупные части неприятеля. Березко, Мирный город. **2.** Разг. Высокий по должности, по положению. *Важная персона.* – [Семен Матвейч] состоял на службе в Петербурге, занимал важное место. Тургенев, Несчастная. Заказчики были хорошие и плохие. Хороший заказчик – это такой, который из себя важную особу не корчит, не придирается зря. Кузьмин, Круг царя Соломона. **3.** Исполненный достоинства; величавый, гордый. – Отстранив его рассчитанно важным жестом, Самгин встал в дверях. М. Горький, Жизнь Клима Самгина. Если бы Виктор Семенович был постарше, он мог бы сойти и за губернатора, – так был он важен. Федин, Первые радости. **4.** Прост. Хороший по качеству; отличный. – Новые сапоги дяди Федора пришлись как раз по ногам, и Серега, поглядывая на них, вышел к карете. – Эк сапоги важные! Л. Толстой, Три смерти. – Важную я вчера у Голопесова индейку ел! – вздохнул помощник исправника. Чехов, Невидимые миру слезы.

горд'. Реченица којом се илуструје употреба лексеме *важный* у трећем значењу ('могао би да прође и као губернатор') потврђује да у друштву постоје улоге или положаји који се сматрају важним, а њихови носиоци имају препознатљив начин понашања. Четврто наведено значење карактеристично је за супстандардни језик и подударно је са дијалектизмима које Даљ наводи: 'доброг квалитета; одличан', што сведочи о чувању семе поседовања позитивних особина и у савременом језику, иако је на периферији.

У односу на податке из Даљевог речника приметно је одсуство повезивања придева *важный* са семантиком физичке тежине и потпун прелазак лексеме *важный* у сферу оцене. Задржава се значење поседовања одређене, не неопходно позитивне особине која издваја објекат од других сличних, а у случају када се односи на људе важност је асоцирана са вишим положајем на социјалној лествици и посебним начином држања и понашања.

3. УНУТРАШЊА ФОРМА РЕЧИ И КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ВАЖНОГ У РЕЧНИЦИМА. Подаци о унутрашњој форми речи омогућују увид у концептуализацију важног у руском језику у различитим периодима: синоними *увесистый* и *веский* којима Даљ објашњава значење речи *важный* имају исти корен: *вес* 'тежина', што значи да се све три лексеме које се односе на прво значење речи *важный*¹⁴ буквално везују за физичку величину – тежину. Дакле, важност, снага и моћ у друштву концептуализују се преко метафоре ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО.

Важност се не концептуализује само преко повезивања са тежином: ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО, што потврђују лексеме са кореном *велик-/велич-*. Наиме, код Даља међу синонимима налазимо придев *величественный* 'величанствен', а у МАС лексемом *величавый* 'величанствен' објашњава се треће наведено значење придева *важный*.

Висина као елемент концептуализације важности (ВАЖНО ЈЕ ВИСОКО) налази се у МАС, у значењу 2: 'на високој дужности, на високом положају'. Према томе, висина као физичка димензија улази у концептуализацију важности јер се може односити на високо позиционирање важне особе на хијерархијској лествици, али и на изглед људи који себе сматрају важним.

Придев *гордый* 'горд, поносан', као један од синонима за *важный*, Даљ дефинише овако: *надменный, высокомерный, кичливый; надутый, высоконосый*¹⁵, *спесивый, зазнающийся; кто ставит себя самого выше прочих* 'надмен, охол, надуван, уображен, надувен, онај ко себе ставља изнад других'. Готово сви наведени примери садрже слику особе која се труди да физички повећа своје димензије (надувала се, постаје виша јер хода уздижући нос или главу), а и „себе ставља изнад других”, што значи да се метафорички позиционира на вишој тачки од осталих. Све ово указује на концептуализацију важног као нечега што се издваја не само својом суштином, већ и изгледом или димензијама (тежином, висином). У случајевима употребе синонима придева *важный* у односу на људе, очигледна је тежња да се кореном лексеме

¹⁴ Трећа лексема је *тяжелый* – букв. 'тежак'.

¹⁵ Лексема *высоносый* не налази се у речницима савременог руског језика, али је њена унутрашња структура прозирна, и значи 'онај који је подигао нос'.

укаже на њихов другачији изглед који је одраз посебног статуса (било да је општепризнат и заснован на позитивним квалитетима или не), што доводи до могућности да се претпостави концептуализација ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО.

У вези са са когнитивним процесом оцењивања и концептуализацијом важног је и указивање на вагање као реалан физички процес упоређивања објеката са утврђеним еталоном: лексема *уважительный*, присутна у оквиру другог наведеног синонимског низа у Даљевом речнику, има корен *ваг-/важ-*.

4. ДЕРИВАТИ ОД КОРЕНА ВАЖН- И ЊИХОВА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА

4.1. ДАЉ. У оквиру одреднице – творбеног гнезда *вага*¹⁶ Даљ наводи глагол *важничать* ‘правити се важан’, именицу која указује на исту радњу – *важничанье* и именицу *важенка* ‘онај који се прави важан’¹⁷. Све оне одnose се на особе које, буквално преведено, ‘придају себи превише важности, тежине, значаја’, односно тако изгледају.

4.2. МАС. Са кореном *важн-* у МАС налазимо само лексему *важничать*¹⁸ која се сачувала у истом значењу као и код Даља.

4.3. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ВАЖНОСТИ У ДЕРИВАТИМА. Елементи који се издвајају у анализи деривата понављају начине концептуализације уочене код придева *важный*, чиме се потврђује њихова когнитивна релевантност. У дериватима су представљени културолошки релевантни подаци о особама које се сматрају важним, односно указује се на постојање њиховог уобичајеног изгледа и начина понашања.

Садржина дефиниције лексеме *важничать* у МАС говори о везивању концепта важности за висину. У Даљевом речнику у илустративном примеру уз глагол *важничать* за особу која се тако понаша каже се да је ‘подигла нос’, дакле такође се указује на повећавање вертикалне димензије и потврђује се и на другим местима показана концептуална веза ВАЖНО ЈЕ ВИСОКО. Корен *важн-* у дериватима везује се за визуелно истицање у односу на друге објекте, пре свега преко повећања димензија, што потврђује концептуализацију ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО.

Буквалан превод лексикографске дефиниције глагола *важничать* у МАС је ‘пуштати (на себе) важност’, што сугерише да је важност у оваквим случајевима нешто што није интегрални део личности, већ вршилац радње покушава да је привуче себи, да се њоме окружи. Иста концептуализација је и у другом делу речничке дефиниције: *принимать внушительный вид* букв. ‘узимати упечатљив или импозантан изглед’. Дакле, такав изглед није нешто што особи због нечега природно припада, већ се „узима” и додаје јој се. Ово запажање повезује концептуализацију важног са суштином важности као

¹⁶ Речнички материјал даје се у фусноти бр. 10.

¹⁷ Ово значење забележено је само код Даља и у савременом руском језику се не користи.

¹⁸ *Разг.* Напускать на себя важность, принимать внушительный вид, держаться высокомерно. – *Володя заметно важничал: должно быть, он гордился тем, что приехал на охотничьей лошади, и притворялся, что очень устал.* Л. Толстой, *Детство*. [Захар] важничал в дворне, не давал себе труда ни поставить самовар, ни подмести полов. И. Гончаров, *Обломов*.

елемента модусне категорије оцене: *важност* је изван садржине самог концепта објекта на који се односи, и приликом оцењивања она му се додељује, што се у наведеним примерима показује и буквално, преко избора лексема којима се значење објашњава.

5. Синоними лексеме *важный*.¹⁹ Анализом синонимских низова стиче се увид не само у елементе значења проучаване лексеме, већ се добија материјал и за интерпретацију сегмената културе који су садржани у унутрашњој форми синонима или у оквиру њихових лексикографских дефиниција.

5.1. РСАл. Лексема *важный* у овом речнику третира се као вишезначна²⁰. Синонимски низ наведен уз прво значење ('који има важан (или велики, првостепени, принципијелни) значај, значајан, важан, вредан, суштински, принципијелан, убедљив, осетан, знатан, првостепен, од првостепене (или велике) важности, озбиљан / *о догађају, њренуџку, изјави*: историјски, значајан, важан, битан, епохалан; судбоносан') односи се на објекте са веома упечатљивим својством (тежином, значајем или озбиљношћу) која их у великој мери разликује од других објеката и ставља на прво место (синоними су и *первостепенный, первостепенной важности*). Чини се да је то пре свега способност или могућност да својом суштином или неким другим аспектом пресудно, чак судбоносно утичу на догађаје и људе.

За друго значење лексеме *важный* упућује се на синонимски низ лексеме *влиятельный* 'утицајан', који се састоји од следећих лексема и конструкција: *имеющий влияние* 'који има утицај', *высокопоставленный* 'који је на високом положају', *облеченный властью* 'онај којем је дата власт'; *важный* 'важан', *в силе* 'утицајан' (разг.). Анализа овог синонимског низа сведочи о посредном²¹ повезивању придева *важный* са особама које могу да утичу на друге (пре свега тиме што имају моћ да промене њихов положај: *в силе* – букв. 'у снази'). Важност је у овом случају искључиво последица позиционирања на високом месту на хијерархијској лествици.

Треће значење у вези је са лексемом *высокомерный* 'охол, надувен, надмен, уображен', и јасно је да се повезује са понашањем и физичким држањем особе која се сматра важном.

Четврто значење упућује на синонимски низ *хороший* 'добар', што је идентично значењу сачуваном у руским дијалектима (в. материјал код Даља и у МАС). Због великог броја синонима за наведени придев само ћемо рећи да се он може односити на различите објекте (укључујући људе) који се због добрих особина позитивно оцењују.

¹⁹ У случајевима када се у речнику упућује на друге синонимске низове наводе се и анализирају подаци из њих.

²⁰ 1. Имеющий важное (или большое, первостепенное, принципиальное) значение, значительный, значимый, существенный, принципиальный, весомый, немаловажный, первостепенный, первостепенной (или большой) важности, серьезный / *о событии, моменте, высказывании*: исторический, знаменательный, многозначительный, ответственный, эпохальный; эпохиальный (*книжн.*); судьбоносный (*высок.*); многозначительный (устар.). 2. см. влиятельный, 3. см. высокомерный. 4. см. хороший.

²¹ Преко синонимског низа *влиятельный* 'утицајан'.

5.2. РСАб. У речнику Н. А. Абрамова синонимски низ²² за придев *важный*²³ није формално цифрама подељен према различитим значењима дате лексеме, као што је то случај у РСАл, али су поједине групе синонима одвојене тачком и запетом. У првом низу су придеви чија семантика упућује на то да је реч о објекту који се јасно издваја: преводни еквиваленти овог низа су ‘значајан, од великог значаја, знатан, најважнији, најзнатнији, који има посебно значење, величанствен, истакнут, основни, главни, знаменит, врло важан, вредан посебне пажње, спомена вредан’²⁴. У овом низу су лексеме које, са једне стране, упућују на то да је објекат због нечега кључан или од суштинског значаја, а са друге стране да је он упадљив, вредан пажње и памћења.

У другој издвојеној групи налазе се синоними који се односе на хијерархијски високо постављену особу: ‘угледан, истакнут, утицајан, висок, с високим чином, достојанствен’.

Након трећег низа синонима ‘озбиљан, суштински, убедљив’ дају се антоними ‘лак, шалвив, водвиљски’, чиме се упућује на врсту садржаја коју објекат треба да има да би се сматрао важним. У оквиру низа синонима дају се и конструкције ‘Тежак преступ. Кардинална грешка. Догађај који има бројне последице, судбински’ уз антониме ‘мизеран, ништаван, неважан’. Сви наведени придеви указују на то да се уз важност везује метафорична тежина садржаја или догађаја који може на пресудан начин да промени стање.

Даље се упућује на придеве, односно синонимске низове ‘главни, величанствен, утицајан’. Заједнички значењски елемент овог синонимског низа је поимање важности као нечега што се истиче²⁵ и може да има пресудну улогу у одређеним околностима. Конструкције ‘изигравати важну личност, правити се важан’, које су се и раније понављале у корпусу, указују на могућност неусаглашености међу суштином и спољашњошћу када се ради о важности, односно на то да постоје уобичајени модели понашања (и изгледа) оног ко се сматра важним у друштву, као и на то да се они могу имитирати.

5.3. УНУТРАШЊА ФОРМА РЕЧИ И КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ВАЖНОСТИ У СИНОНИМСКИМ НИЗОВИМА. Сви раније утврђени начини концептуализације важности представљени су и у синонимима. Концептуално повезивање важности и тежине

²² Аутор уз синониме понекад наводи и антониме.

²³ Значительный, многозначительный, многозначаший, первенствующий, знаменательный, великий, капитальный, крупный, достопамятный, достопримечательный; видный, высокий, сановитый, сановный; серьезный, существенный, веский (прот. *Легкий, Шуточный, Водовильный*). Тяжкое преступление. Капитальная ошибка. Событие, богатое (чреватое) последствиями, роковое. Прот. *Мизерный, Неважный*. Ср. *Главный, Величавый, Влиятельный*. См. *Величавый* || корчить из себя важную особу, принимать важный вид.

²⁴ Велики број овде датих синонима у коришћеним двојезичним речницима преводи се уз помоћ различитих комбинација истих преводних еквивалената.

²⁵ Због ограниченог простора и великог броја предложених синонима, овде указујемо на то да су елементи синонимског низа *главный* ‘главни’ углавном изведене лексеме са указивањем на прво место објекта (типа *првосийейени, прворазредни*), на његово истицање (*доминантан, превладајући*) и на суштину (*основни, суштински*); у синонимском низу *величавый* првенствено се говори о изгледу особе која се сматра важном (*величанствен, истакнути, богар*) и о позитивним особинама које треба да поседује (*достојан, озбиљан*), као и о негативним особинама које могу да прате овакве особе (*убражен, надмен*). Синонимски низ *влиятельный* пре свега се односи на особине личности – ауторитативност, утицајност.

(ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО) изражено је семантиком корена у лексемама *весомый* 'измерљив (по тежини); значајан, осетан, убедљив' и *тяжкий* 'тежак, напоран, мучан', као и у антониму *легкий* 'лак'. Посредно, преко модификатора који се користе уз синониме са кореном *знак-/знач-* истиче се да оно што је важно није „само” значајно, него се дају модификатори који имају везу са увећаним физичким димензијама: указује се на велики степен значаја (*большое значение* 'велики значај'), као синоними користе се лексеме са првим делом *много-*, нпр. *многозначительный* 'од великог значаја', а синоним *великий* 'велики, значајан' понавља постојање концептуализације ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО. Концептуализација важног као нечега што има везе са висином (ВАЖНО ЈЕ ВИСОКО) изражена је преко упућивања на лексему *высокомерный*, а синоними *сановитый*, *сановный* 'са високим чином, достојанственик' истичу значај високе хијерархијске позиције у друштву за перцепцију особе као важне. Слична концептуализација присутна је и у придевима са првим делом *перв-* 'прв-' (*первостепенный* 'првостепени, прворазредни', *первенствующий* 'првенствен, главни, најважнији'), јер стављање на прво место објекат чини визуелно најистакнутијим. Синоним *видный* 'видљив, приметан; *фиг.* угледан, познат, истакнут; стасит, наочит, кршан' потврђује да се важност очигледно манифестује: ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО, истиче се физичком или метафоричном висином, или другим физичким параметрима који се перципирају као повећани или су стварно такви.

6. АНАЛИЗА АСОЦИЈАТИВНОГ ПОЉА *ВАЖНЫЙ*. Подаци за анализу асоцијативног поља (АП) *важный*²⁶ преузети су из РАС. Оно је валидно јер се састоји од више од 500 реакција²⁷. У складу са ставом да су валидна АП реална репрезентација садржине језичке свести, односно да су у њима представљени сви релевантни аспекти концепата чији номинатори су стимулуси, очекивања

²⁶ Човек 37, вопрос 31, разговор 19, начальник 18, гость 15, господин 14, документ, момент 13, гусь 12, индюк, чиновник 11, шаг 11, дело 9, вид, персона 8, большой, день, объект, очень, чин, эксперимент 7, пост, случай, тип, толстый 6, главный, дядя, нужный, серьезный, этап 5, гражданин, директор, надутый, отважный, петух, предмет, товарищ, факт 4, барин, бюрократ, визит, влажный, закон, значимый, мужчина 3, голос, гордый, дутый, министр, напыщенный, не очень, ответственный, павлин, пузырь, сложный, совет, солидный, строгий, субъект, трудный, урок, фактор, чопорный, шеф, экзамен 2, аргумент, аспект, багаж, босс, бук, важная персона, важный вопрос, вата, верблюд, верный, выбор, вывод, высокомерный, гад, галстук, глобальный, глупый, Горбачев, город, груз, бабушка, декан, деловой, для нее, доктор, дочь, дрозд, друг, живот, завод, зазнался, заносчивый, запас, звонок, знак, знаменитый, импозантный, итог, камень, козел, коммунист, конференция, король, кот, круг, крупный, кто, курс, лев, лист, листок, ложный, лыжи, маленький, медленный, мен, менеджер, многоплановый, мужик, нахал, не всегда, необходимый, неотложный, несерьезный, но все-таки, о лекторе, орган, основной, особа, особенный, ответ, открытие, очень нужный, партнер, паспорт, пес, пижон, план, поп, портфель, посол, представитель, профессор, процесс, пузан, пустой, путь, работник, таздел, реалент, результат, репертуар, решение, с братом, самый, сан, сановник, се-стра, сообщение, стол, студент, съезд, толстяк, тон, труд, ужасный, указ, уметь сделать выбор, участок, ученый, учитель, фраер, хан, ценный, член, член ЦК, шиска, экземпляр, язык 1.

Цифра након реакције указује на број испитаника који су тако реаговали. Уколико се цифра налази на крају низа реакција, односи се на сваку појединачну реакцију у датом низу. Исти принцип обележавања укупног броја реакција користи се и у анализи АП.

²⁷ Од укупно 540 испитаника 7 није дало реакцију, тако да се у посматраном АП налазе 533 реакције.

су да ће садржина анализираног АП у великој мери поновити до сада утврђене елементе значења лексеме *важный* и начине концептуализације важно-сти у руском језику, као и да ће указати на културне специфичности присутне у руској средини.

6.1. ГРУПИСАЊЕ РЕАКЦИЈА НА ОСНОВУ КОГНИТИВНЕ БЛИСКОСТИ. Класификација свих реакција извршена је на основу утврђивања највероватнијег узрока за њихово повезивање са стимулусом. Јединица која је анализирана је пар стимулус–реакција, и тачност утврђене мотивације за повезивање, уколико није потврђена у лексикографским изворима, проверавана је на материјалу са интернета где је посматрана у ширем контексту.

Семантичка сличност условила је поделу реакција на оне које се односе на позиционирање лексеме – номинатора у језичком систему, а у другој групи су реакције – објекти који се обично модификују стимулусом.²⁸ У оквиру друге групе издвајају се две подгрупе: у једној су реакције које указују на перципирање живих објеката као важних, а у другој подгрупи су неживи објекти. С обзиром на то да је стимулус вишезначан, да и реакције могу да буду вишезначне, као и на то да испитаници могу да вербализују исту суштину на различите начине, у свим групама и подгрупама образлажу се разлози за представљено обједињавање стимулуса.

6.1.1. РЕАКЦИЈЕ УКАЗУЈУ НА МЕСТО СТИМУЛУСА У ЈЕЗИЧКОМ СИСТЕМУ И ЕЛЕМЕНТЕ ЗНАЧЕЊА ЛЕКСЕМЕ *ВАЖНЫЙ*. Стимулус је лексема са својим обликом, звучањем и значењем, те није реткост да се у реакцијама пронађу оне које првенствено указују на ове његове аспекте. Звучање лексеме *важный* изазвало је две реакције код 7 испитаника: *отважный* ‘одважан’²⁹ 4 и *влажный* ‘влажан’ 3.

Као део лексичко-семантичког система лексема *важный* има синониме. У АП овог стимулуса налазимо (квази)синониме *главный* ‘главни’ 5, *значимый* ‘значајан’ 3, *знаменитый* ‘знаменит’ 1, *основной* ‘основни’ 1, *ценный* ‘драгоцен’ 1. Готово све реакције понављају се и у другим изворима.

У АП присутне су и реакције које говоре о степену важности, односно индиректно о компарацији објеката: *очень* ‘веома’ 7, *не очень* ‘не много’ 2, *самый* ‘нај’³⁰ 1.

Реакције *большой* ‘велики’ 7 и *маленький* ‘мали’ 1 могу се интерпретирати као да се односе на физичку или метафоричку величину објекта који се сматра важним, и то се поклапа са већ уоченим елементом у концептуализацији (ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО), забележеним и међу другим асоцијатима (в. ниже). Релативно висока фреквенција ове реакције указује на вероватноћу оваквог

²⁸ Иако би неке од реакција могле да буду сврстане у више група (на пример, све реакције – придеви и именице у мушком роду припадају групи у којој су реакције изазване морфолошким карактеристикама стимулуса), доминантан критеријум за класификацију је семантичке природе.

²⁹ С обзиром на вишезначност стимулуса и реакција, као преводни еквивалент дају се значења присутна у лексикографским изворима Станковић и Пољанец. У случајевима када у предложеном синонимском низу постоји лексема са истим кореном као у српском, она се даје као преводни еквивалент. Када у двојезичким речницима није забележена нека лексема, дајемо свој преводни еквивалент заснован на објашњењима у традиционалним једнојезичким речницима или у електронским изворима.

³⁰ Комбинација реакције *самый* са стимулусом *важный* даје облик суперлатива придева.

тумачења, па се реакција *маленький* ‘мали’, која се појавила само једном, може схватити као антоним за овај сегмент значења, или као указивање на то да се и мали објекти могу сматрати важним. У ову групу може се уврстити и реакција *глобальный* ‘глобални’, јер испитаник важност везује за појам свеобухватности, а тиме посредно и величине.

Реакције *для нее* ‘за њу’, *не всегда* ‘не увек’, *но все-таки* ‘али ипак’, *уметь сделать выбор* ‘умети да изабереш’ указују на субјективност избора оног што се назива важним, односно на то да се нешто може сматрати важним у зависности од ситуације. Овде наведени елементи присутни су у лексикографском опису значења лексеме *важный* у МАС и у синонимским низовима у РСАл и РСАб.

Раније у лексикографском материјалу уочен елемент значења који говори о потреби да се важан објекат издвоји поновљен је у реакцији *особенный* ‘посебан’.

Нови елементи значења за опис концепта *важный*, који раније нису експлицитно истицани у вези са лексемом *важный* у другим изворима, указују на везу важности са неопходношћу: *нужный* ‘потребан’ 5, *необходимый* ‘неопходан’, *неотложный* ‘неодложан’³¹, *очень нужный* ‘веома потребан’.

Комплексност оног што се сматра важним изражена је у реакцијама *сложный* ‘сложен’ 2, *многоплановый* ‘сложен по структури’, *трудный* ‘тежак’.

6.1.2. РЕАКЦИЈЕ КВАЛИФИКУЈУ ОБЈЕКТЕ

6.1.2.1. ОБЈЕКТИ КОЈИ СЕ ПОВЕЗУЈУ СА ПРИДЕВОМ *важный* СУ ЖИВИ. Без обзира на то што у лексикографским изворима значења лексеме *важный* која се односе на живо биће нису наведена на првом месту, у језичкој свести савремених говорника важност се чешће повезује са особом него са предметом. У овој групи налазе се и реакције које су називи за животиње и за неживе објекте, јер се користе као метафора за особу или је њихово значење метонимијски повезано са особом, на шта се указује у коментарима. Додатна објашњења уз поједине реакције дају се у фуснотама.

6.1.2.1.1. РЕАКЦИЈЕ – УОПШТЕНИ НАЗИВИ ЗА ЉУДСКО БИЋЕ: *Человек* ‘човек’ 37, *персона* ‘личност’ 8, *тип* ‘тип’ 6, *дядя* ‘чика’ 5, *гражданин* ‘грађанин’, *товарищ* ‘друг’ 4, *мужчина* ‘мушкарац’ 3, *важная персона* ‘угледна личност’, *дедушка* ‘деда’, *дочь* ‘кћерка’, *друг* ‘пријатељ’, *кто* ‘ко’, *мен*³² ‘мен’, *мужик* ‘мушкарац’³³, *особа* ‘личност’, *с братом* ‘с братом’, *сестра* ‘сестра’.

У овој групи реакција запажа се присуство лексема које се не користе у свакодневном животу када се односе на „обичну” особу (*персона*, *особа*),

³¹ Реакција је сврстана у ову групу због тога што се у свакодневном животу сматра да се оно што је важно и неопходно не треба одлагати.

³² Сматрамо да је реч о руској транскрипцији енглеске речи *man*. На руским порталима појављује се питање како се правилно пише та реч, као *мен* или *мэн* када се односи на мушкараца (в., на пример, <<https://otvet.mail.ru/question/61843171>> 23.04.2020). У НКРЈ налази се у конструкцијама када се даје транскрипција наведене енглеске речи, а у руским лексикографским изворима ова лексема се не бележи.

³³ Одабрали смо овај преводни еквивалент пошто је прво наведено лексикографско значење (‘сељак’) застарело, а у АП су честе реакције које су одлика живог говорног језика.

а уз наведене лексеме у комбинацији са придевом *важный* у двојезичним речницима дају се посебни преводни еквиваленти: *в. персоне* ‘угледна личност’ (Пољанец), ‘утицајна личност’ (Станковић); *в. особа* (ирон.) – ‘велика звјерка’ (Пољанец). Напомена да се израз *важная особа* користи иронично сигнализује имплицитно негативан став према онима који се тако назову, што потврђује и материјал представљен у другим подгрупама.

6.1.2.1.2. РЕАКЦИЈЕ – ИМЕНИЦЕ КОЈЕ ОЗНАЧАВАЈУ ВИСОКУ ХИЈЕРАРХИЈСКУ ПОЗИЦИЈУ ОСОБЕ. Ове реакције деле се на подгрупе у зависности од разлога за називање особе важном – у једној су особе које су рођењем, постављењем или избором постале важне у заједници, а у другој су представници конкретних професија или носиоци улога у друштву које се сматрају важним.

Прву групу чине реакције у којима семантика лексеме указује на високу позицију особе добијењем рођењем или каснијим избором или именовањем на висок положај: *начальник* ‘руководилац’ 18, *господин* ‘господин’ 14, *директор* ‘директор’ 4, *барин* ‘властелин’ 3, *министр* ‘министар’, *шеф* ‘шеф’ 2, *босс* ‘бос’, *декан* ‘декан’, *король* ‘краљ’, *посол* ‘амбасадор’, *представитель* ‘представник’, *сановник* ‘достојанственик’, *хан* ‘кан’, *член ЦК*³⁴ ‘члан ЦК’, *шишка* ‘велика звјерка’. Овој групи припада и реакција *Горбачев* ‘Горбачов’, јер је то презиме личности која је била на врху хијерархијске лествице у једном периоду историје СССР. Реакције које указују на високу позиционираност у друштву преко метонимије су *чин* 7 ‘чин’, *пост* ‘положај’ 6, *сан* ‘звање’ 1.

У другој групи су називи професија или група које се у друштву сматра важном: *чиновник* ‘чиновник’ 11, *бюрократ* ‘бирократа’ 3, *доктор* ‘доктор’, *менеджер* ‘менаџер’, *профессор* ‘универзитетски професор’, *работник* ‘радник’, *о лекторе* ‘о лектору’, *поп* ‘поп’, *работник* ‘радник’, *студент* ‘студент’, *ученый* ‘научник’, *учитель* ‘учитељ’ 1. Припадност партији или некој другој групи представљена је реакцијама *коммунист* ‘комуниста’ и *член* ‘члан’ 1. Реакције *гость* ‘гост’ 15, и *партнер* ‘партнер’ указују на то да се важним сматрају особе које имају специфичну улогу у конкретној ситуацији, односно на то да се вреднује улога, а не неопходно и особа која се у њој тренутно налази (иако то није искључено).

6.1.2.1.3. РЕАКЦИЈЕ – ОПИСИ ОСОБА КОЈЕ СЕ СМАТРАЈУ ВАЖНИМ ОМОГУЋУЈУ КОНСТРУИСАЊЕ ДЕТАЉНО СТЕРЕОТИПА КОЈИ СЕ ОДНОСИ НА ВАЖНЕ ОСОБЕ. На постојање стереотипа, посебно кад је у питању физички изглед, указује високофреквентна реакција *вид* ‘изглед’ 8, што потврђује постојање концептуалне метафоре важно је видљиво. Остале реакције указују првенствено на повећане димензије, дебљину и крупноћу (ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО): *толстый* ‘дебео’ 6, *пузырь* ‘мехур’³⁵ 2, *живот* ‘стомак’, *импозантный* ‘импозантан’, *крупный* ‘крупан’, *пузан* ‘трбоња’, *толстяк* ‘дебелько’ Реакција *медленный* ‘спор’ указује на начин кретања овакве особе. На посебан квалитет гласа важне особе указује реакција

³⁴ У АП постоје реакције *коммунист* и *член*. Позиција у чланству Централног комитета хијерархијски је много виша од осталих, те је укључена у ову групу.

³⁵ У говорном језику ова лексема користи се и за буцмасту особу, дебелка. Очигледна је метафоричка веза између надуваног мехура и обрине трбуха особе која се онда метонимијски тако назива.

голос 'глас' 2, тон 'тон', а важне особе асоцирају се и са предметима које носе: *галстук* 'кравата' и *портфель* 'актовка'³⁶.

У АП има шеснаест реакција које се повезују истовремено са изгледом и понашањем, и оне у суштини представљају негативну оцену особе која себе сматра важном: *надутый* 'надмен' (букв. 'надуван') 4, *гордый* 'охол, надмен, умишљен, уображен', *дутый* (букв. 'надуван') 'надуван, преувеличан, претеран', *чопорный* 'надуван, усиљен, охол', *напыщенный* 'надуван, надмен' 2, *высокомерный* 'поносан, горд, охол, надувен, умишљен, уображен', *деловой*³⁷, *зазнался* 'дигао нос, уобразио се', *заносчивый* 'надувен, охол, уображен'. Највећи број овде наведених реакција понавља концептуализације ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО И ВАЖНО ЈЕ ВИСОКО.

О позитивним особинама онога ко је важан говори дванаест реакција: *серьезный* 'озбиљан' 5, *ответственный* 'одговоран', *солидный* 'чврст, солидан', *строгий* 'строг' 2 и *верный* 'веран' 1. Мада је реч о вишезначним лексемама, сврстали смо их у групу реакција које квалификују особе јер, према подацима МАС, највећи број њихових значења односи се на људе, што потврђују и тамо наведени илустративни примери.³⁸

На негативне особине људи који се праве важни указују реакције *глупый* 'глуп', *ложный* 'лажан', *несерьезный* 'неозбиљан', *пустой* 'празан', *ужасный* 'ужасан', а негативан однос према њима изражен је реакцијама *гад* 'подлац, нитков', *нахал* 'безобразник, дрзник, бестидник', *пижон* 'кицош, гиздавац', *фраер* 'фаца'³⁹.

6.1.2.1.4. РЕАКЦИЈЕ – НАЗИВИ ЖИВОТИЊА. Оваквих реакција укупно је тридесет пет. Многе од њих можда су изазване прецедентним текстовима, али за концептуализацију важности то није релевантно јер су текстови засновани на оним особинама које, по мишљењу аутора, одређене животиње повезују са изгледом особа које себе сматрају важнима, односно праве се важне. То

³⁶ Пошто су ово предмети који се често везују за особе из администрације, потврђује се ранији закључак да постоје професије или групе чији припадници се сматрају важним.

³⁷ Ова лексема је вишезначна, и могла би бити класификована на различите начине. Једно од значења је и 'стваран, озбиљан, послован, службен', и може се односити и на објекте (у одредницама се наводе *џон*, *џисмо*, *разговор*, *време*, *мајтеријал који је џоџодан за обраду*), и на особу (*сјособан*, *искусан*, *заузет џослом*). На основу података из електронског извора <<https://ru.wiktionary.org/wiki/деловой>> – приступљено 1. априла 2020. – већина значења односи се на особу која је заузета послом или га веома добро обавља. У говорном језику, када се о некоме говори ирониично или прекорно, лексема *деловой* има значење 'охола особа, нападно заузета пословима'.

³⁸ У одредници *уважать* 'поштовати, уважавати, ценити' (НОСС: 1181) И. В. Галактионова истиче да употребу наведеног глагола мотивишу позитивне људске особине (*џринцијџелносџ*, *храбросџ* итд.), способности, умења и знања.

³⁹ У СС указује се на то да лексема *фраер* припада жаргону и да се користи као увредљива. Даје се следећа дефиниција: *Человек, своим поведением, видом вызывающий насмешку или осуждение* 'човек који својим понашањем или изгледом изазива подсмех или осуду'. Електронски извор <<https://ru.wiktionary.org/wiki/фраер>> 25.04.2020 даје више значења, од којих се већина односи на жаргон криминалаца. С обзиром на елементе значења који се понављају у другим реакцијама, сматрамо да се реакција може тумачити као да се односи на значење *Самоуверенный, заносчивый человек, наглец, пижон* 'самоуверен, уображен човек, дрзник, кичош', или на значење *Хорошо или модно одетый человек, франт* 'добро или модерно обучен човек, кичош'. Стога је ова реакција преведена лексемом 'фаца', јер у српском жаргону она покрива и значење особе дрског, самоувереног понашања, и везује се са синонимским низом у којем се указује на нечију важност – в. <<https://sr.wiktionary.org/sr-el/фаца>> 25.04.2020.

су реакције *гусь* ‘гусан’ 12, *индюк* ‘ћуран’ 11, *петух* ‘петао’ 4, *павлин* ‘паун’ 2⁴⁰, *верблюд* ‘камила’, *дрозд* ‘дрозд’, *козел* ‘јарац’, *кот* ‘мачор’, *лев* ‘лав’ и *пес* ‘пас’. Запажа се да све реакције – називи за птице имају фреквенцију већу од 1, док су реакције које се тичу назива за друге животиње индивидуалне, па и мотивација за њих не може недвосмислено да се образложи. Најбројније су реакције – називи за птице посебног изгледа и држања или начина кретања: оне се шепуре, односно повећавају своје димензије и тако се визуелно истичу, или ходају другачије од осталих. Овим реакцијама потврђује се концептуализација важности когнитивним метафорама ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО И ВАЖНО ЈЕ ВИДЛИВО.

6.1.2.2. ОБЈЕКТИ КОЈИ СЕ ПОВЕЗУЈУ СА ПРИДЕВОМ *ВАЖНЫЙ* СУ НЕЖИВИ. На списку реакција које приписују важност објектима налази се велики број оних које су међу најфреквентнијим у АП.

У овој групи су реакције *вопрос* ‘питање’ 31, *разговор* ‘разговор’ 19, *документ* ‘документ’, *момент* ‘тренутак’ 13, *шаг* ‘корак’ 11, *дело* ‘посао, ствар’ 9, *день* ‘дан’, *объект* ‘објекат’, *эксперимент* ‘експеримент’ 7, *случай* ‘случај, догађај’ 6, *этап* ‘етапа’ 5, *предмет* ‘предмет’, *факт* ‘чињеница’ 4, *визит* ‘посета’, *закон* ‘закон’ 3, *совет* ‘савет’, *субъект* ‘субјекат’, *урок* ‘час, лекција’, *фактор* ‘фактор’, *экзамен* ‘испит’ 2, *аргумент* ‘аргумент’, *аспект* ‘аспект’, *багаж* ‘пртљаг’, *бук* ‘буква’, *важный вопрос* ‘важно питање’, *вата* ‘вата’, *выбор* ‘избор’, *вывод* ‘закључак’, *город* ‘град’, *груз* ‘терет’, завод ‘фабрика’, *запас* ‘залиха’, *звонок* ‘телефонски позив’⁴¹, *знак* ‘знак’, *итог* ‘резултат’, *камень* ‘камен’, *конференция* ‘конференција’, *круг* ‘круг’, *курс* ‘предмет’⁴², *лист* ‘документ’, *листок* ‘формулар’, *лыжи* ‘скије’, *орган* ‘орган’, *ответ* ‘одговор’, *открытие* ‘откриће’, *паспорт* ‘лична карта’, *план* ‘план’, *процесс* ‘процес’, *путь* ‘пут’, *раздел* ‘одељак’, *реагент* ‘реагенс’, *результат* ‘резултат’, *репертуар* ‘репертоар’, *решение* ‘одлука’, *сообщение* ‘изјава’, *стол* ‘сто’, *съезд* ‘конгрес’, *труд* ‘рад’, *указ* ‘указ’, *участок* ‘део, подручје’, *экземпляр* ‘примерак’, *язык* ‘језик’ 1. Набројане реакције у целину обједињује само чињеница да се ради о конкретним објектима који у некој ситуацији могу да буду изабрани као важни, односно важнији од других истих или сличних са којима се могу поредити.

6.2. АНАЛИЗА АСОЦИЈАТИВНОГ ПОЉА ПРЕМА ИЗДВОЈЕНИМ ГРУПАМА. Квантитативна анализа садржине АП даје податке о учесталости ситуација у којима се у свакодневном животу⁴³ појављује објекат представљен лексемом–сти-

⁴⁰ И А. Кјелбавска (KIELBAWSKA 2014: 55) говори о пауну као симболу поноса у пољској култури. Метафора је у суштини иста, јер ауторка описује имитирање понашања особе „заузимањем поносне позе тела, изражавањем ароганције и имитирањем пауна који поносно корача. Став је изражен преко високо подигнуте главе и уздигнуте браде, гледања са висине на друге, истакнутих прса и усправног држања.” Особа која се(бе) сматра важном свакако је поносна, па је разумљива идентичност изгледа (а тиме и метафоре) у руској, пољској и другим културама.

⁴¹ Дато значење једно је од многих, али у комбинацији са стимулусом највероватније је, посебно јер је карактеристично за говорни језик.

⁴² Од више могућих преводних еквивалената изабран је овај због структуре испитаника (у највећем броју студената) који наставне предмете сматрају важним или мање важним.

⁴³ Због природе асоцијативног теста у којем се захтева веома брзо реаговање, вербализују се (извлаче из језичке свести) оне реакције које су именују предмете, појаве или особине

мулусом. Реакције које се односе на звучање, облик или друге елементе који стимулус повезују са његовим местом у језичком систему такође су извор података о садржини концепта. Ниже се даје преглед редоследа група и подгрупа реакција по опадајућој вредности. Прва цифра у загради односи се на укупан број реакција у групама и подгрупама, а друга на њихов процентуални удео у односу на број вербализованих реакција добијених у асоцијативном експерименту (533):

I. Реакције означавају жива бића (285; 53,47%)

1) Реакције се односе на људе (250; 46,90%)

а) Општи називи за особе (77; 14,44%)

б) Висока хијерархијска позиција особе (67; 12,57%)

в) Професија или припадност групи (42; 7,87%)

г) Опис особе (27; 5,06%)

д) Негативна оцена понашања особе (16; 3%)

ђ) Позитивне особине особе (12; 2,25%)

е) Негативне особине особе (5; 0,93%)

ж) Негативан став према особи (4; 0,75%)

2) Реакције означавају животиње (35; 6,56%)

II. Реакције су неживи објекти (184; 34,52%)

III. Реакције указују на место стимулуса у језичком систему (54; 10,13%).

Подаци указују на то да савремени говорници руског језика и представници руске културе чешће асоцирају појам важног са људима него са објектима. С обзиром на присуство великог броја реакција које су општи називи за људе, јасно је да се многи чланови заједнице у некој ситуацији могу назвати важним⁴⁴. На основу материјала присутног у АП могуће је реконструисати слику коју Руси имају о важним особама, односно добити психолингвистичку дефиницију⁴⁵ важне особе. У руском друштву важнима се називају особе које су високо на хијерархијску лествицу доспеле рођењем⁴⁶ или добијањем положаја⁴⁷, као и особе које се баве престижним занимањима⁴⁸ или политиком. Оне се од других издвајају својим изгледом и понашањем: углавном су крупне, тешке⁴⁹ и ходају споро⁵⁰, а могу се и одевати на неуобичајен начин⁵¹. Овакво виђење типичне „важне” особе понавља концептуалну везу која се изражава метафорама ВАЖНО ЈЕ ВИСОКО, ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО И ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО.

најприсутније у физичком или језичком искуству испитаника у вези са објектом названим стимулусом.

⁴⁴ Ово је у складу са запажањем И. В. Галактионове (НОСС: 1178; 1179) да објекат глагола *уважать* може бити „обична” особа, као и са раније показаним ставом да се важним објекат може назвати у зависности од конкретне ситуације, а не због инхерентних особина.

⁴⁵ Психолингвистичка дефиниција сачињена је на основу реакција из АП и одражава слику објекта названог стимулусом која постоји у свести савремених говорника. Тврдње из психолингвистичке дефиниције илуструју се у фусотама мањим бројем раније наведених реакција.

⁴⁶ *Господин* ‘господин’, *барин* ‘властелин’, *король* ‘краљ’.

⁴⁷ *Министр* ‘министар’, *посол* ‘амбасадор’.

⁴⁸ *Чиновник* ‘чиновник’, *доктор* ‘доктор’, *менеджер* ‘менаџер’.

⁴⁹ *Толстый* ‘дебео’, *крупный* ‘крупан’, *пузан* ‘трбоња’, *толстяк* ‘дебелко’.

⁵⁰ *Медленный* ‘спор’.

⁵¹ *Пижон* ‘кицош, гиздавац’ и *фраер* ‘фаца’.

Већина уопштених негативних оцена у АП односи се на истицање своје важности у односу на друге, што значи да се негативно не оцењује појам важног, него понашање особе која себе сматра важном⁵².

Позитивне особине које се везују за важне људе односе се пре свега на њихово поседовање суштински позитивних особина – озбиљности и чврстине карактера⁵³, а неке од негативних оцена могу се посматрати као антоними пожељних својстава важних особа⁵⁴.

Као што је раније речено, реакције које се односе на неживе објекте не могу се сврстати по значењској или ситуативној сличности, што потврђује да се објекти, без обзира на унутрашња или спољашња својства, у некој специфичној ситуацији могу окарактерисати као важни, односно да је важност особина која, када се односи на предмете, није повезана са њиховом суштином већ се „додаје” као спољашњи елемент.

Подаци коју су добијени анализом АП у великој мери, очекивано, понављају елементе значења лексеме *важный* добијене из лексикографског материјала. Посебно су значајне реакције које говоре о постојању стереотипа изгледа важне особе у руској култури и о односу према онима који се претварају да су важни. Сви подаци су у складу са уоченом концептуализацијом важног у лексичко-семантичком систему, јер се бележе реакције које указују на когнитивне метафоре ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО, ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО И ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО.

7. ЗАКЉУЧАК. Током истраживања језичког материјала констатовано је да се важност концептуално налази изван објеката – буквални преводи израза говоре о ‘пуштању на себе’ важности⁵⁵, што указује на то да она није интегрални део објекта, већ да се због нечега њему додељује, односно приписује. И велики број семантички неповезаних реакција у АП (уопштених назива за људе и назива за објекте) говори о томе да се важним може под одређеним условима назвати било који објекат. Ово је у складу са констатацијом да важност припада оцени као секундарној категорији модусног типа.

Анализа лексикографског материјала који се односи на придев *важный* и истоименог АП показала је да је важност комплексан концепт. Лексема која је његов номинатор у руском језику етимолошки је повезана са вагањем као процесом поређења објеката са еталоном за тежину (масу). Стварни процес мерења утицао је на развој значења различитих елемената концепта: са једне стране, мерење се концептуално повезује са поређењем и оцењивањем, а са друге стране оно што се назива важним морало је имати стварну (а касније метафоричну) тежину. Дакле, *важный* ‘важан’ је лексема којом се интерпретира (оцењује) неки садржај у одређеном тренутку⁵⁶. У језичким јединицама (а нарочито у унутрашњој форми речи) постоји траг о томе какав

⁵² *Нахал* ‘безобразник, дрзник, бестидник’.

⁵³ *Серьезный* ‘озбиљан’, *ответственный* ‘одговоран’, *солидный* ‘чврст, солидан’.

⁵⁴ *Глупый* ‘глуп’, *несерьезный* ‘неозбиљан’, *пустой* ‘празан’.

⁵⁵ У раду Ју и др. (2017) користи се енглески израз *to attach importance to something* ‘придати нечему важност’, букв. ‘закачити на нешто важност’, који потврђује да је могуће да се и у другим језицима, као и у српском и руском, важност накнадно додељује објектима.

⁵⁶ Ово објашњава и могућу субјективност оцено, као и различитост оцено истог објекта у различитим тренуцима.

би тај садржај требало да буде да би објекат био „заиста” важан: чињеница да су придеви са кореном *ваг-/важ-* у руским дијалектима, а и данас у стандардном језику, имали значење високе позитивне оцјене (‘одличан, диван, изванредан’), као и да су се могли користити за оцјену позитивних људских особина (‘сталожен, озбиљан, достојанствен, разуман’) вероватно је утицала на очекивање да је садржина оног што се назива важним у складу са позитивном оцјеном, посебно када се односи на особе. Постојање оваквог очекивања потврђено је присуством врло сличних реакција у АП.

Међутим, није неопходно да нешто буде искључиво позитивно вредновано да би се сматрало важним. Језички материјал и ставови истраживача упућују на то да објекат треба нечим да се истиче (в. синонимске низове и дефиниције у којима се користе лексеме типа *истајакнућ*, *значајан*, као и реакције из АП). У истицање свакако улази његова способност да на неки начин утиче на ток догађаја. Ово се односи и на предмете, и на особе: важни предмети могу бити *судбоносни*, *кључни* и сл. (в. синонимске низове), а важне особе *ућицајне*.

Истицање као издвајање из групе сличних објеката у процесу оцењивања може се реализовати на различите начине, а у случају концептуализације важног кроз цео језички материјал понављају се исте когнитивне метафоре⁵⁷:

- 1) ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО (*увесистый* ‘врло тежак; *фий*. јак, моћан’; антоними у конструкцијама типа *лак садржај* за оно што се не сматра важним);
- 2) ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО (преко корена *велик-* у синонимима *величавый* ‘величанствен, узвишен’, *величественный* ‘величанствен’; *большое значение* ‘велики значај’);
- 3) ВАЖНО ЈЕ ВИСОКО (*высокий по должности, по положению* ‘на високој дужности, положају’);
- 4) ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО (*видный* ‘видљив, приметан; *фий*. угледан, познат, истакнут; *стасит*, *наочит*, *кршан*’).

Издвојене метафоре у когнитивној лингвистици сматрају се примарним метафорама. Оне су засноване на постојању везе између двају појмова која настаје када се знања о физичким, телесним, сензорно-моторним искуствима стечена о једном појму (у овом случају о тежини, величини, висини и видљивости) пресликавају на други, апстрактнији појам који је по нечему сличан првом – овде на важност⁵⁸. Утврђени начини концептуализације језичког садржаја јединица у руском језику којима се описује појам важног у складу су са резултатима до којих су дошли психолози Јостман и др. (JOSTMANN et al. 2009), И. Шнајдер и др. (SCHNEIDER et al. 2011), који су истраживали постојање менталне везе између важности и тежине. Они су експериментално утврдили да физичка тежина објеката утиче на њихову перцепцију као више или као мање важних. Проверавајући психолошку заснованост језичких израза базираних на метафори ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО⁵⁹ не само да су потврдили

⁵⁷ Сваку тврдњу илуструјемо малим бројем примера из овде анализираних материјала.

⁵⁸ Повезивање језичких израза са когнитивним процесима започето је у фундаменталном раду Лејкофа и Донсона, први пут објављеном 1980. године (LAKOFF – JOHNSON 2003), што је довело до појаве бројних истраживања когнитивне метафоре у лингвистици и психологији.

⁵⁹ Јостман и др. (JOSTMANN et al. 2009: 1169) истичу да ова метафора постоји у енглеском, холандском, шпанском и кинеском језику.

постојање ове везе на концептуалном нивоу, већ су и доказали њену двостраност⁶⁰.

Лингвисти Ју и др. (Yu et al. 2017) показали су да когнитивне метафоре ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО и ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО постоје у енглеском и кинеском језику, али да се могу манифестовати на другачије начине – преко бележења истих значења за лексеме које се користе за изражавање важности и величине и важности и тежине, или на нивоу фразеологизама, идиома или дискурса. Наше истраживање садржине концепта важног у руском језику такође је показало да се постојање когнитивних метафора често мора проверавати на разноврсном језичком материјалу, улазећи и у анализу етимологије и унутрашње форме речи. Наиме, у МАС за одреднице *тяжелый* ‘тежак’, *легкий* ‘лак’, *низкий* ‘низак’ као основне лексеме којима се изражава тежина и висина не бележе се значења која указују на важност; у одредници *большой* ‘велик’ важност се појављује као елемент у другом⁶¹, а у одредници *высокий* ‘висок’ тек у четвртном значењу⁶². Без обзира на мали број примера у основном лексикографском материјалу где су односи између важности и других издвојених изворних домена потврђени, њихово постојање показано је у унутрашњој форми многих речи, у синонимима и дериватима, а посебно је уочљиво у слици особе која се прави важна: у психолингвистичкој дефиницији важне особе користе се сви издвојени начини концептуализације важног, без обзира на то што се често ради о имитацији важности. Слична ситуација, према запажањима изнетим у раду Ју и др. (2017: 239) је и у кинеском, када неко ко се прави важан „чини себе вишим и већим него што јесте”.

Није необично што се за концептуализацију важности користе различите метафоре: ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО, ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО, ВАЖНО ЈЕ ВИСОКО и ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО међусобно су комплементарне јер су као примарне метафоре директно, преко сензорно-моторних искустава повезане са физичким објектима у реалном свету. Објекти који су тешки често су велики, а пошто су велики и видљивији су од других. На повећану видљивост утиче и њихово постављање на висину. У когнитивној лингвистици познато је да се изворни домен може пресликати на више циљних домена, исто као што се и један циљни домен може мапирати преко више изворних домена, о чему се у случају концепта важности и ради. У анализираном материјалу уочено повезивање важних људи и објеката са моћи коју могу да имају говори о концептуалној

⁶⁰ У раду И. Шнајдер и др. (2011: 477) показано је и да и само давање информације о важности неког објекта доводи до перцепције његове физичке тежине као веће у односу на објекат о којем се та информација не даје.

⁶¹ 2. Значительный по силе, интенсивности, глубине. *Большой успех. Большая польза. Большое удовольствие. С большим трудом.* – Лиса у проруби пила в большой мороз. И. Крылов, Лиса. *Обида на его [Мечика] вчерашнее поведение шевелилась в ней [Варе], заслоняя то большое и теплое чувство, которое она постоянно испытывала к нему.* Фадеев, Разгром. || **Важный по значению.** *Большой вопрос. Большая задача. Большой секрет.* – Петр Алексеевич был сегодня доволен – тем, что за столом сидят все свои люди и спорят и горячатся о большом деле. А. Н. Толстой, Петр Первый.

⁶² 4. Выдающийся по значению, почетный, **важный.** *Высокая награда. Высокая честь. Высокое звание Героя Социалистического Труда* – [Сочинитель] говорил о литературе о ее ветхом и благотворном влиянии о ее высоком назначении. Н. Некрасов и Н. Станицкий, Три страны света.

вези између појмова важност и моћ преко когнитивне метафоре моћ је висина⁶³, што потврђује могућност употребе истих изворних домена за различите, али по нечему ипак сличне циљне домене.

Проучавање садржаја концепта важности у руском језику анализирањем података из различитих извора показало је да постоји неколико начина његове концептуализације. Они су међусобно повезани, а истраживања спроведена на материјалу других језика указују на могућност да се ради о универзалији, с обзиром на то да је важност у њима представљена преко више истих или сличних примарних метафора.

ИЗВОРИ

- ДАЉ: *Толковый словарь живого великорусского языка В. И. Даля под ред. И. А. Бодуэна де Куртенэ*.
<http://slovari.ru/default.aspx?s=0&p=246> 31.08.2020.
- МАС: *Словарь русского языка в четырех томах*. Гл. ред. А. П. Евгеньева. Москва: Русский язык, 1985–1988.
- МЕНАЦ: *Русско-хорватский или сербский фразеологический словарь*. Под редакцией Антицы Менац. Загреб: Издательство Школска книга, 1979–1980.
- НОСС: *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Под общим руководством Ю. Д. Апресяна. Москва: Школа Языки славянской культуры, 2003.
- О–Ш: С. И. Ожегов. *Словарь русского языка*. Под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва: Русский язык, 1983.
- ПОЛЯНЕЦ: Р. Ф. Полянец, С. М. Мадатова-Полянец. *Русско-хорватский словарь*. Загреб: Школска книга, 1973.
- РАС: Ю. Н. Караулов и др. *Русский ассоциативный словарь*. Москва: АСТ: Астрель, 2002.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*. Београд: САНУ, 1959–.
- РСАб: Н. А. Абрамов. *Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений*. Москва: Русские словари, 1999.
- РСАл: З. Е. Александрова. *Словарь синонимов русского языка*. Москва: Русский язык, 2001.
- СТАНКОВИЋ: *Руско-српски речник*. У редакцији Богољуба Станковића. Нови Сад, Москва: Матица српска / Будућност / Русский язык, 1998.
- ФАСМЕР: Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка в четырех томах*. Пер. с нем. и дополн. О. Н. Трубачева. Москва: Прогресс, 1986–1987.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АНДРЮХИНА, М. С. «Аксиологическая оценка» как один из базовых концептов лингвокульту-
 рологии и теории культуры. *Мир науки, культуры, образования* 3/22 (2010): 54–58.
- АРУТЮНОВА, Н. Д. Аномалии и язык. К проблеме языковой картины мира. *Вопросы языко-
 знания* 3 (1987): 3–19.
- БАРАНОВ А. Н. Аксиологические стратегии в структуре языка (паремиология и лексика). *Во-
 просы языкознания* 3 (1989): 74–90.
- БОЛДЫРЕВ, Н. Н. *Когнитивная семантика. Введение в когнитивную лингвистику: курс лекций*.
 Изд. 4-е, испр. и доп. Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2014.
- ВЕНДЛЕР, З. О слове good. Пер. с англ. Я. Я. Перцовой. *Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск
 X. Лингвистическая семантика*. Под общ. редакцией В. А. Звегинцева. Москва: Про-
 гресс, 1981, 531–554.
- ВОЛЬФ Е. М. *Функциональная семантика оценки*. Изд. 2-е, доп. Москва: Едиториал УРСС, 2002.

⁶³ Њено постојање експериментално је доказао психолог Шуберт (SCHUBERT 2005).

- Галактионова И. В. Уважать 1. *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. Под общим руководством Ю. Д. Апресяна*. Москва, Вена: Языки славянской культуры, Венский славистический альманах, 1178–1182.
- Голомидова, М. В. *Искусственная номинация в русской ономастике*. Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 1998.
- Грковић-Мелдор, Јасмина. *О семантици стариословенских тридева* добрь и благъ. *Јужнословенски филолоџ* LXIV (2008): 51–60.
- Ивић, Милка. *Коїниџивни и ірамаїџички асїекїџи евалуације изразом* добар (-а, -о). *Јужнословенски филолоџ* LXI (2005): 1–10.
- Журавлев А. Ф. Древнеславянская фундаментальная аксиология в зеркале праславянской лексики. *Эволюции смыслов*. Москва: Издательский Дом ЯСК, 2016, 65–83.
- Попова, З. Д., И. А. Стернин. *Когнитивная лингвистика*. Москва: Восток – Запад, 2007.
- Серебренникова Е. Ф. (ред.) *Лингвистика и аксиология: этносемиометрия ценностных смыслов: коллективная монография*. Москва: Тезаурус, 2011.
- JOSTMANN, Nils B., Daniël LAKENS, Thomas W. SCHUBERT. Weight as an Embodiment of Importance. *Psychological Science* 20/9 (2009): 1169–1174.
- KATZ, Jerrold J. Semantic Theory and the Meaning of ‘Good’. *The Journal of Philosophy* 61/23 (1964): 739–766.
- KIELBAWSKA, Amelia. Metaphor, Language and Gesture. *From Conceptual Metaphor Theory to Cognitive Ethnolinguistics. Patterns of Imagery in Language*. Ed. by Marek Kuźniak, Agnieszka Libura, Michał Szawerna. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2014, 51–63.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 2003.
- SCHNEIDER Iris K., Bastiaan T. RUTJENS, Nils B. JOSTMANN, Daniël LAKENS. Weighty Matters: Importance Literally Feels Heavy. *Social Psychological and Personality Science* 2/5 (2011): 474–478.
- SCHUBERT, Thomas W. Your Highness: Vertical Positions as Perceptual Symbols of Power. *Journal of Personality and Social Psychology* 89/1 (2005): 1–21.
- SHARIFIAN, Farzad. *Cultural Linguistics: Cultural Conceptualisations and Language*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2017.
- YU, Ning, Lu YU, Yue Christine LEE. Primary Metaphors: Importance as Size and Weight in a Comparative Perspective. *Metaphor and Symbol* 32/4 (2017): 231–249.

Марија Стефановић

ЗНАЧЕНИЕ И КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ВАЖНОГО (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО ЯЗЫКА)

Резюме

Исследование материала русских лексикографических источников и ассоциативного поля *важный* указало на комплексное содержание одноименного концепта. Внутренняя форма слов, особенно в синонимических рядах и дериватах, указывает на существование нескольких когнитивных метафор, при помощи которых концептуализируется важность в русском языке и культуре: важно соответствует тяжелому, высокому, большому, видному. Данные лексикографических источников и ассоциативного поля позволили построить стереотип – психолингвистическое описание важного человека, которое существует в русской культуре. Сербские переводные эквиваленты указывают на очень высокую степень совпадения между русскими и сербскими языковыми выражениями и повторяют способы концептуализации важности. Исследования других лингвистов указывают на возможность считать некоторые из названных способов концептуализации важности универсалиями.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
mstefanovic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 1. септембра 2020;
прихваћено: 28. октобра 2020)

Радослава Трнавац

ИЗРАЖАВАЊЕ АУТОРСКОГ СТАВА У УВОДНИЦИМА И ОНЛАЈН КОМЕНТАРИМА НА РУСКОМ ЈЕЗИКУ

Базирајући се на методологији Бајбера (BIBER 2006), рад се бави упоредном анализом учесталости употребе групе граматичких структура које изражавају ауторски став на руском језику у уводницима и онлајн коментарима вести. Анализа показује да је фокус унутар уводника пре свега на позицији аутора којом се карактерише нека радња, а у нешто мањој мери на говорним чиновима и на антиципаторном аспекту текста, док је фокус у онлајн коментарима најпре на епистемичкој и директивној димензији ауторског става.

Кључне речи: ауторски став, регистар, корпусна анализа, граматичке структуре.

Based on the methodology of Biber (BIBER 2006), this paper deals with a comparative analysis of the use of the grammatical structures that express stance in editorials and online news comments in Russian. The analysis shows that the focus of editorials is on the author's perspective that characterizes certain actions or events, and to a lesser extent on speech act verbs and on anticipatory aspects of texts, while the focus of online comments is on the epistemic and directive dimensions of stance.

Key words: stance, register, corpus analysis, grammatical structures.

1. Увод. У овом раду ћемо се бавити компарацијом фреквентности употребе граматичких облика који изражавају ауторски став на руском језику у уводницима дневног листа *Независимаја Газета* из 2020. године и у онлајн коментарима вести из 2019. године постављеним на сајту информативног медија на руском језику *РТ*. Циљ рада представља контрастирање групе граматичких средстава која изражавају ауторски став у два поменути регистра (подврсте текста), као и издвајање потенцијално дистинктивних језичких образаца за карактеризацију евалуације у њима. Рад се неће бавити детаљном семантичком и синтаксичком анализом самих средстава, већ је фокус на квантитативној анализи тих средстава у наведеним корпусима, као и на семантичкој вредности коју они својим присуством креирају у текстовима.

Према дефиницији Бајбера и Конрадове (BIBER – CONRAD 2019: 6), регистар представља подврсту текста која се асоцира са одређеном ситуацијом употребе (укључујући одређене комуникативне циљеве). Опис једног регистра укључује три главне компоненте: ситуациони контекст, лингвистичке карактеристике и функционалне односе између прве две компоненте. Регистри могу бити више или мање специјализовани. На пример, како се илуструје у делу Бајбера и Конрадове (BIBER – CONRAD 2019: 32), један од најопштијих говорних регистара је конверзација која укључује неколико карактеристика: два или више учесника који имају међусобну интеракцију усменим путем. С друге стране, разговор преко телефона представља специјализованији тип конверзације јер учесници морају да комуницирају електронским путем и не деле исти физички простор. У овом делу рада ћемо укратко поменути и

дефиницију жанровске анализе текста на начин како њу дефинише Бајбер јер би се читаоцу могло учинити да анализа регистра потпада под жанровску анализу. Према дефиницији Бајбера и Конрадове (BIBER – CONRAD 2019: 16), жанровска анализа текста се обично фокусира на језичке карактеристике које се појављују само једном у тексту. Ове карактеристике имају главну улогу у томе како се конструише одређени текст. Оне су конвенционалним путем повезане са жанром о коме се говори и подвргавају се културолошким захтевима за конструисање текстова истог типа које читалац тих текстова има. Жанровска перспектива дискурса се, према дефиницији Бајбера и Конрадове, обично фокусира и на реторичку организацију у тексту. Наш рад се неће бавити том анализом, па сам термин неће бити коришћен у њему.

Дакле, проучавање регистра комбинује анализу језичких карактеристика које су учестале у одређеној подврсти текста са анализом комуникативне ситуације коришћења дате подврсте текста. Главна хипотеза сваке анализе одређеног регистра је да основне групе језичких црта, као на пример појава глагола и придева, служе неким комуникативним циљевима. Као резултат тога, поједине језичке карактеристике су честе у регистру јер су функционално адаптиране комуникативним вредностима и ситуационим контекстима текстова из датог регистра. Циљ овог рада би било и издвајање комуникативних функција које одређена евалуативна средства имају у два регистра. Поређење поменутих регистара до сада, колико је нама познато, по датом принципу није било спроведено у научној литератури.

У последњих тридесетак година лингвисти су се интензивно бавили питањима језичких механизма које говорници или аутори писане речи користе да би изразили своју позицију, суд, оцену или емоције. Ми ћемо овде укратко издвојити неколико најпопуларнијих праваца, насталих у оквиру лингвистичке традиције на енглеском језику која интензивно проучава феномен изражавања ауторског става у дискурсу, између осталог, и због потреба рачунарске лингвистике, односно развоја аутоматске обраде текста¹. Истраживања у области анализе евалуације у тексту укључују различите домene, од којих су најпознатија радови на пољу евалуације (HUNSTON – THOMPSON 2000; MARTIN – WHITE 2005), евидентности (CHAFE – NICHOLS, 1986), афекта (OCHS – SCIEFFELIN 1989) и ауторског става (BIBER – FINEGAN 1989; CONRAD – BIBER 2000)².

Једно од првих системских истраживања у области изражавања ауторске позиције је представљено у радовима Бајбера и Финегана (BIBER – FINEGAN 1988; 1989), који су проучавали улогу адвербијала, прилога и придева на примерима различитих корпуса³. Поменути аутори су дате маркере сврстали у одвојене категорије, базирајући се на дистинктивним семантичким и граматичким критеријумима маркера, као и на њиховој карактеристици да учествују у диференцијацији дискурсивних стилова. Конрадова и Бајбер

¹ Ради се о тзв. анализи става/становишта (на енглеском је термин *sentiment analysis*) која се, између осталог, бави аутоматском анализом ауторске позиције о неким производима, филмовима, књигама, техничким предметима, итд. Видети, на пример, истраживање TABOADA et al. 2011.

² Овај рад нема за циљ исцрпно представљање литературе о евалуацији.

³ На руском језику питањима евалуације се бавио Виктор Иванович Шаховски (2008). У српској литератури треба обратити пажњу на монографије Драгићевих 2001 и Трнавац 2018.

(CONRAD – VIBER 2000) су се бавили изучавањем адвербијалних маркера приликом изражавања ауторске позиције у различитим усменим и писаним регистрима. Језички обрасци су затим били интерпретирани функционално у односу на комуникативне карактеристике сваког регистра. Према закључку из датог рада епистемичка позиција аутора је ретко била сигнализирана у новинским репортажама, али неколико различитих типова епистемичке позиције адвербијала могло се идентификовати у академској прози на енглеском језику⁴.

Онлајн коментари постају предмет лингвистичке анализе крајем 90-их година у Сједињеним Америчким Државама да би се касније ова тематика проширила и на европско тло (WEIZMAN – DORI-HACOBEN 2017). Фокус радова из ове области је на негативним језичким феноменима. Поменућемо овом приликом једну честу тему, а то је језик антагонизма, конфликта и дискриминације у оквиру онлајн коментара (ЂОРЂЕВИЋ 2020; LANGLITZ – LOCHER 2012; СИДОРОВА 2014 и др.)⁵. Према подацима наведеним у раду Ехрете и Табоаде (ЕНРЕТ – ТАБОАДА 2020), онлајн коментари вести представљају мање истражену област него онлајн коментари у оквиру различитих друштвених мрежа и форума. Излажући преглед литературе везане за лингвистичке анализе онлајн коментара вести на енглеском језику, аутори истичу да је најранија публикација био рад Бруса (BRUCE 2010), где су коментари карактеризовани као субјективни и као они који се обично односе на садржај презентован у чланку или на други коментар који је претходно постављен. Језик ауторског става у онлајн коментарима вести на енглеском и на руском језику анализиран је у раду Трнавац и Табоаде (TRNAVAC – TABOADA, у припреми) уз примену методолошког оквира функционално-системске лингвистике унутар теорије оценое Мартина и Вајта (MARTIN – WHITE 2005). Што се тиче језика уводника, он је био релативно честа тема радова који се баве анализом евалуације у дискурсу. У овом делу ћемо само навести монографију ТРНАВАЦ 2018, у којој је спроведена контрастивна корпусна анализа ради проучавања односа између реторичке структуре текста и евалуативног језика на материјалу уводника на српском и на руском језику.

Досадашњи аспект проучавања евалуативног језика проширићемо у овом раду контрастивним приступом, упоређујући изражавање ауторског става у два различита регистра: у уводницима и онлајн коментарима вести да бисмо закључили постоји ли разлика између њих која је условљена степеном појаве граматичких облика у евалуативној функцији. На дату тематику применићемо методологију проучавања ауторског става коју је утемељио Бајбер (VIBER 2006) у анализи говорних и писаних универзитетских регистра⁶, следећи методе истраживања Бајбера и др. (VIBER et al. 1999), које су

⁴ Детаљније о литератури о евалуацији на енглеском језику в. у: TRNAVAC – TABOADA (у припреми).

⁵ Детаљнију информацију о различитим лингвистичким анализама онлајн коментара погледати у радовима ЕНРЕТ – ТАБОАДА 2020 и TRNAVAC – TABOADA (у припреми).

⁶ Под усменим универзитетским регистрима се подразумева, на пример, настава спроведена у учионицама, као и усмене консултације са студентима, док писани универзитетски регистри укључују различите видове студентских радова који су саставни део универзитетске наставе.

настале приликом рада на великим корпусима ради креирања Лонгманове граматике усменог и писаног енглеског језика. Бајбер (Biber 2006) је, наиме, у раду о усменим и писаним универзитетским регистрима издвојио четири групе језичких средстава које су интересантне из перспективе проучавања начина на који граматичке структуре креирају евалуацију у тексту⁷. На основу поменутог рада у нашем корпусу ћемо истраживати фреквентност појаве следећих граматичких облика прилагођених структури руског језика:

- модалних форми за изражавање могућности/способности, неопходности/обавезе, предикције/воље (*могу* ‘могу’, *я должен*, ‘ја треба да’, *я буду* ‘ја ћу’);
- прилога за изражавање епистемичке извесности, вероватноће, става, начина или перспективе (*конечно* ‘наравно’, *на самом деле* ‘у ствари’, *очевидно* ‘очигледно’, *может быть* ‘можда’, *удивительно* ‘неочекивано’, *важно* ‘важно’, *в общем-то* ‘уопште’);
- глагола за изражавање епистемичке извесности, вероватноће, става, модалитета говорног чина, когнитивних радњи, жеље/интенције/одлуке (*думать* ‘мислити’, *надеяться* ‘надати се’, *сомневаться* ‘сумњати’, *сказать* ‘рећи’, *считать* ‘сматрати’);
- придева за изражавање евалуације (*существенный* ‘важан’, *важный* ‘важан’)⁸.

У другом одељку овог рада представимо подробније примере за сваку од наведених категорија, чиме ћемо детаљније илустровати приступ евалуацији у дискурсу Бајбера и његових колега. Треће поглавље пружа кратку дескрипцију корпуса и софтвера које смо користили приликом анализе текста. Четврто поглавље излаже резултате наше анализе, као и дискусију у вези са њом, док пето поглавље презентује закључак рада.

2. МОДЕЛ ЗА ИНТЕРПРЕТАЦИЈУ ПРИМЕРА. Језичка средства могу бити коришћена да би изразила емоције, ставове, системе вредности, што потпада под шири појам евалуације. Фокус овог рада представља изабрани скуп експлицитних граматичких структура које се користе да изразе став аутора у односу на неку другу исказану пропозицију. Од сваке од наведених категорија које су анализиране у смислу учесталости употребе у нашем корпусу, а које су наведене у претходном поглављу, издвојићемо по један пример⁹. Као посебну напомену ћемо издвојити да већина представљених граматичких структура захтева комбинацију са везником *что* ‘да’ или са инфинитивом. Илустрацију тих структура ћемо започети примерима из домена модалности.

- Модални облици за изражавање могућности/способности (+ инфинитив):

⁷ Издвојене граматичке структуре су значајне за проучавање евалуације у већем броју европских језика, не само у енглеском језику.

⁸ Евалуативну улогу у руском језику би, свакако, играле и поједине групе дугих и кратких облика партиципа, али имајући у виду граматичке категорије описане у раду Бајбера (Biber 2006), у оквиру којих није било партиципа, ове облике нисмо укључивали у наше истраживање.

⁹ Уколико није назначен други извор, наведени примери су преузети из нашег корпуса.

- (1) У них редко *можно* обнаружить идеологическую привязанность к какой-либо партии.
'Код њих се ретко може наћи идеолошка пристрасност према некој од партија.'
- Модални облици за изражавање неопходности/обавезе:
- (2) К примеру, в Общенациональном плане восстановления экономики, так же как и раньше, ставка делается на инфраструктурные проекты, и они обязательно *должны* быть новыми.
'На пример, у националном програму за обнову економије се, исто као и раније, ставља акценат на пројекте везане за инфраструктуру, који не морају бити нови.'
- Модални облици за изражавање предикције/воље:
- (3) Примечательно, что восстанавливать экономику теперь *будут* с использованием тех же механизмов, которыми совсем недавно намеревались ее ускорять.
'Запажа се да ће обнову економије спроводити уз употребу истих механизма које су имали намеру недавно да користе ради утицања на економско убрзање.'
- Прилози за изражавање епистемичке извесности (+ везник *что*)
- (4) *Понятно*, что скорее всего в ходе общероссийского голосования никаких манипуляций с ДЭГ не будет, исходя из той же политической целесообразности.
'Јасно је да највероватније током сверуског гласања неће бити никаквих манипулација са електронским гласањем уколико се поступа на основу истоветне политичке сврсисходности.'
- Прилози за изражавање епистемичке вероватноће (+ везник *что*)
- (5) *Вероятно*, (что) унификации своих позиций по поводу роли Китая в пандемии Трамп будет решительно добиваться от союзников как в Европе, так и на Ближнем Востоке.
'Вероватно ће хомогенизацију позиција поводом улоге Кине током пандемије Трамп одлучно тражити од савезника, како оних у Европи, тако и оних на Блиском истоку.'
- Прилози за изражавање става (+ везник *что*)
- (6) Вполне *очевидно*, что за ним будущее, и пандемия лишь ускоряет его приближение.
'Сасвим је очигледно да он има будућност и да пандемија само још убрзава његово приближавање.'
- Прилози за изражавање начина или перспективе
- (7) *В частности*, из-за пандемии была приостановлена полноценная реализация «пакета Яровой».
'Управо је због пандемије заустављена комплетна реализација пројекта „Јаровој“.'
- Глаголи за изражавање епистемичке извесности
- (8) Запланированные деньги выделяются, они должны быть потрачены по соответствующим статьям, то есть так или иначе деятельность учреждения должна осуществляться, а значит – должны платиться зарплаты.

‘Планирани новац се издваја и мора бити употребљен према одговарајућим правилима, односно, било како, делатност институције се мора спроводити, а то значи да се морају исплаћивати зараде.’

- Глаголи за изражавање епистемичке вероватноће (+ везник *что*)
- (9) *Предполагается*, что деньги пойдут на первоочередные нужды – зарплату, оплату коммунальных услуг, содержание имущества.
‘Претпоставља се да ће новац ићи на приоритете – зараду, плаћање комуналних услуга, одржавање имовине.’
- Глаголи за изражавање става
- (10) *Надеюсь*, не совсем.
‘Надам се да не (треба) у потпуности.’
- Глаголи за изражавање говорног чина (+ везник *что*)
- (11) В статье 13 Конституции РФ *говорится*, что никакая идеология не может устанавливаться в стране в качестве государственной и обязательной.
‘У члану 13 Устава Руске Федерације се каже да никаква идеологија не може да се намеће у земљи као државна и обавезна.’
- Глаголи за изражавање когнитивних радњи (+ везник *что*)
- (12) *Вспомним*, что прокремлевское движение «Наши» в свое время получало деньги на свои проекты...
‘Сетимо се да је покрет „Наши” који подржава Кремљ у своје време добио новац за своје пројекте ...’
- Глаголи за изражавање жеље/интенције/одлуке (+ инфинитив)
- (13) *Я хочу* прочитать эту статью¹⁰.
‘Желим да прочитам овај чланак.’
- Придеви за изражавање евалуације (+ инфинитив)
- (14) Нелегко найти людей, особенно среди нового поколения, не жившего в СССР, *готовых* воспринимать политическую жизнь как борьбу «доброе» социалистического начала со «злым» капиталистическим и воплощением последнего считать правящую элиту.
‘Није лако наћи људе, посебно међу новим поколењем које није живело у Совјетском Савезу, који су спремни да прихвате политички живот као борбу „доброг” социјалистичког са „злим” капиталистичким начелом и да сматрају отелотворењем последњег владајућу елиту.’

3. АНОТАЦИЈА КОРПУСА. Материјал који смо анализирали у оквиру онлајн коментара вести за 2019. годину потиче из медијске куће *РТ*, руске интернационалне телевизијске мреже која пружа услуге емитовања телевизијских канала публици ван граница Руске Федерације и која емитује интернет садржај на енглеском, шпанском, француском, немачком, арапском и руском језику. Фокус вести чије коментаре смо обрађивали представљају политика, информационе технологије и социјална проблематика. Што се тиче корпуса уводника, изабрали смо 9 текстова са краја маја и почетка јуна месеца 2020.

¹⁰ Пример није пронађен у нашем корпусу, већ је конструисан.

године из области политике. Оба корпуса имају по 10.000 речи. С обзиром на то да се ради о малим корпусима, њихову анотацију је спровела ауторка рада самостално, што гарантује конзистентност анализе. Сваки текст у корпусу је био анализиран два пута у различитим временским интервалима. Анотације су у случају коментара спроведене над сваким индивидуалним коментаром који је био подељен у засебне реченице, док је у уводницима исто тако извршена анализа сваке реченице. За анотацију смо користили УАМ софтвер (O'DONNELL 2008). Дати софтвер омогућује анотацију многобројних текстова уз коришћење исте анотацијске схеме коју креира сам аутор анотације. Анотација сваког текста обично се обавља хијерархијски, у неколико нивоа, а софтвер обезбеђује и обављање компаративне статистике за потребе аутора између различитих поткорпуса¹¹. Ради прегледнијег увида у хијерархијски систем који је коришћен приликом анализе прилажемо слику наше анотацијске схеме.

Слика 1. Анотацијска схема примењена на корпус уводника и онлајн коментара

4. РЕЗУЛТАТИ АНАЛИЗЕ. У овом поглављу ћемо прво у оквиру табеле представити опште резултате анализе свих наведених граматичких облика и њихових поткатегорија у два регистра, у уводницима и у онлајн коментарима, што представља главни, квантитавни део рада. Паралелно са тим ћемо представити квалитативну анализу у којој ћемо повезати резултате везане за лингвистичке карактеристике са комуникативном и функционалном употребом у датој подврсти текста.

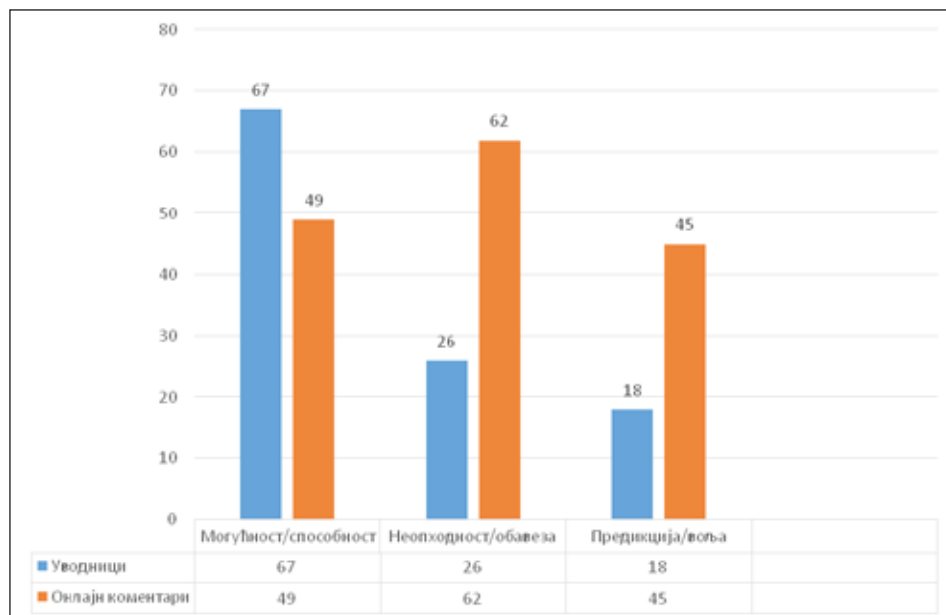
Табела 1. Граматички облици у функцији изражавања ауторског става у уводницима и онлајн коментарима

Граматички облици	Подаци за уводнике	Подаци за онлајн коментаре
Модални облици	112	156
Прилози	99	8
Глаголи	91	12
Придеви	4	2
Укупан број	306	178

¹¹ УАМ софтвер је могуће бесплатно преузети на следећем сајту: <<http://www.corpustool.com>>

Из табеле 1 се може запазити да и један и други регистар имају највише модалних форми. Драстична разлика је присутна када је реч о прилошким и придевским конструкцијама са значењима истакнутим у првом поглављу. Њихов број је значајнији у уводницима него у онлајн коментарима. Уопштено говорећи, укупан број издвојених граматичких форми за изражавање ауторског става је већи у уводницима него у онлајн коментарима, што наводи на закључак да је присуство субјекта, аутора текста, експлицитније изражено у поменутом регистру. Иако су Ехретова и Табоада (Енрет – Табоада 2020) показале на корпусу енглеског језика да су онлајн коментари заправо ближи уводницима по употреби облика који садрже експлицитно изражено мишљење, односно аргументативни, евалуативни дискурс него спонтаној конверзацији са којом се обично у литератури пореде онлајн коментари, наши резултати на малом корпусу руског језика показују да је експлицитно мишљење у обилнијој мери исказано у уводницима.

На основу података приказаних у следећим дијаграмима, рамотрићемо поткатогије облика из табеле 1, те утврдити која је њихова функција у тексту.

Дијаграм 1. Заступљеност категорије модалности у корпусу уводника и онлајн коментара на 10.000 речи

У складу са већ изнетом опсервацијом, категорија модалности је најзаступљенија међу одабраним граматичким облицима у оба регистра. Та категорија је за нијансу фреквентнија у онлајн коментарима него у уводницима (156 према 112). Такође, модални облици за изражавање предикције/воље су најмање заступљена класа модала у обе врсте текста, иако су они далеко присутнији у онлајн коментарима него у уводницима (45 према 18). У оба

регистра се у преко 90% инстанци ради о облицима која изражавају искључиво планове за будуће догађаје. Исто тако, дијаграм 1 показује да постоје разлике у коришћењу других модалних категорија између два регистра. Облици за изражавање могућности су фреквентнији у уводницима него у онлајн коментарима (67 према 49), док су у онлајн коментарима фреквентније форме којима се исказује неопходност и та разлика у заступљености између два регистра је драстична (62 према 26).

Модални облици за исказивање могућности у обе врсте текстова исказују пре свега значење епистемичке вероватноће, а у далеко мањем степену способност субјекта да изврши неку радњу. Најфреквентнији је облик глагола у 3. лицу садашњег времена *может* 'може'. Дати глагол може указивати и на епистемичку вероватноћу, као и на способност за обављање неке радње. Модални облик *возможно* 'могуће' се такође користи у исте сврхе:

- (15) ...это *может* говорить о том, что девочку насильно отобрали по каким то там причинам...
'ово може да говори о томе да су девојчицу на силу узели из неког тамо разлога...'
- (16) Французский премьер Эдуар Филипп на встрече с российским коллегой Дмитрием Медведевым заявил, что Евросоюз *может* отменить антироссийские санкции.
'Француски премијер Едуард Филип је приликом сусрета са руским колегом Димитријем Медведевим изјавио да Европска унија може (има капацитет) да укине антируске санкције.'
- (17) Это *возможно* лишь в случае решения проблемы ПРО, к которому не приступает Путин...'
То је могуће само у случају решавања проблема противваздушне одбране, чему Путин још не приступа...'
- (18) ...*возможно* есть следы и сексуального насилия...
'...могуће је да постоје трагови и сексуалног насиља...'

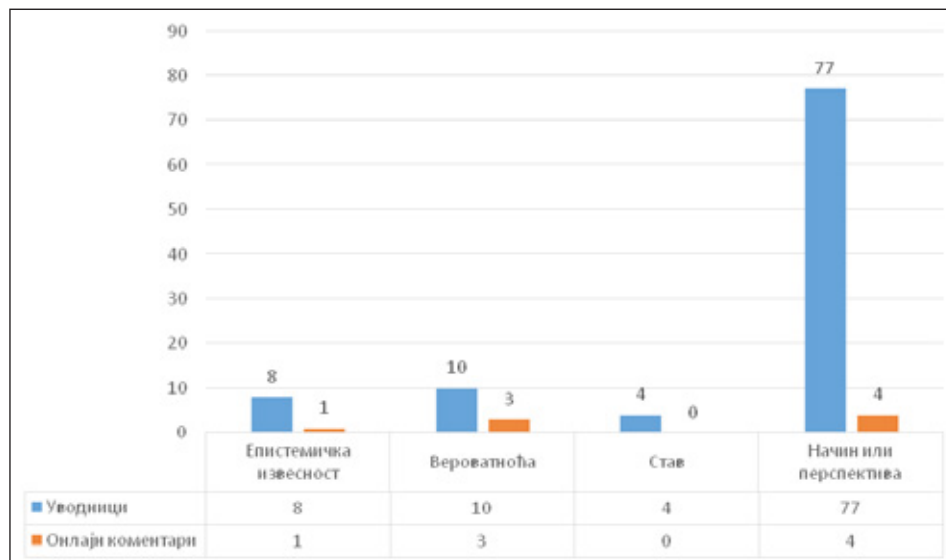
Реченице (15) и (18) указују на епистемичку вероватноћу, док (16) и (17) на капацитете субјекта да реализују одређене активности.

Као што је било раније поменуто, модални облици за изражавање неопходности су чешћи у онлајн коментарима. Присутне су форме како за изражавање прескриптивне функције или деонтичке модалности која се односи на правила и норме како се треба понашати у одређеној ситуацији, тако и облици у функцији исказивања персоналне обавезе:

- (19) ...*нужно* всего лишь придумать провокацию посерьёзней и санкции придётся ввести...
'Потребно је само измислити озбиљнију провокацију и санкције ће бити уведене...'
- (20) ...в Ингушетию *не надо* возвращать (ребенка)...
'У Ингушетију не треба враћати (дете)...'
- (21) С себя и *должен* начать Путин.
'Од себе и треба да почне Путин.'

У примерима (19) и (20) је илустрована прескриптивна улога модалних речи која се односи на неку ситуацију, док се у примеру (21) изражава персонална обавеза субјекта. Облик *должен* којим се чешће исказује персонална обавеза има израженије значење неопходности, него облици за маркирање деонтичке модалности који укључују генерална правила, норме или савете како поступити у одређеној ситуацији. Сходно општем тренду везаном за исказивање модалности у оба регистра, дати модални облик је чешћи у онлајн коментарима. Као закључак о модалима можемо рећи да је њихова функција у онлајн коментарима пре свега да се назначи како би ствари требало да буду, односно функционишу, док уводници садрже модале антиципаторне природе који се фокусирају на потенцијале за реализацију неке активности.

Следећа категорија су прилози за изражавање епистемичке извесности, вероватноће, става, начина или перспективе. Њих налазимо у драстично већем броју у оквиру уводника. Дијаграм 2 представља дистрибуцију прилога у зависности од врсте којој припадају:

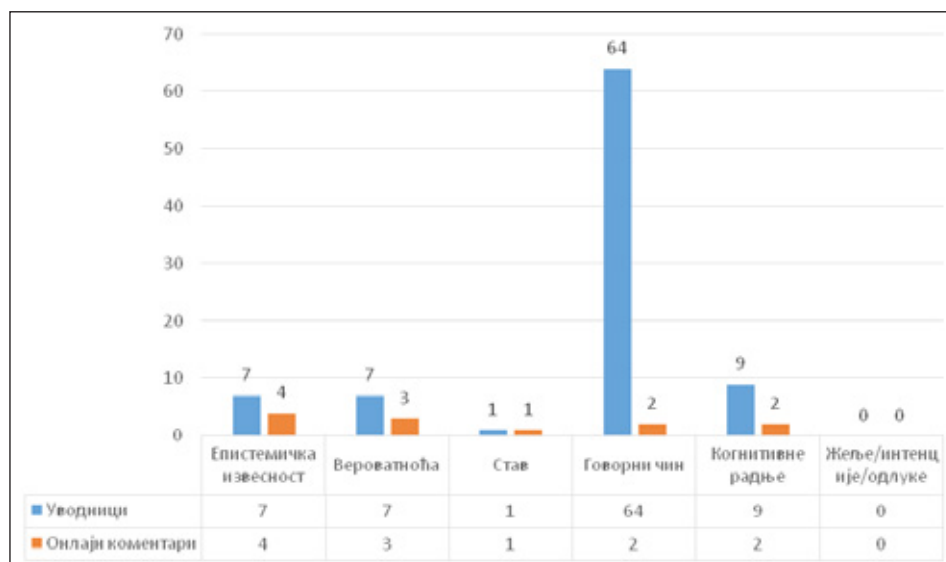
Дијаграм 2. Дистрибуција прилога у уводницима и онлајн коментарима на 10.000 речи

Прилози за изражавање начина или перспективе су најбројнији у оба регистра. С обзиром на то да постоји већи број прилога у текстовима уводника, исту тенденцију прате и прилози за исказивање начина или перспективе. Многи од датих прилога се користе да укажу на то да одређени исказ описује уобичајено стање ствари.

- (22) Всё давным-давно понятно, а в Кремле тем более, потому и не было *вообще* никакой реакции по признанию/непризнанию на избрание Зеленского. 'Све је одавно јасно, а тим пре у Кремљу. Због тога и није било уопште никакве реакције на признавање/непризнавање избора Зеленског.'

Што се тиче значења извесности и вероватноће, оно је, пре свега, изражено, као што смо видели, модалима са антиципаторним значењем, као и са значењем могућности и неопходности, а у много мањој мери прилозима.

Трећу групу представљају глаголи за изражавање епистемичке извесности, вероватноће, става, говорног чина, когнитивних радњи, жеље/интенције/одлуке. Они по заступљености чине трећу групу у оквиру уводника (28,17% анализираних облика) и другу групу (6,74% анализираних облика) у оквиру онлајн коментара. Њихова дистрибуција по врстама је приказана у дијаграму 3:

Дијаграм 3. Дистрибуција глагола у уводницима и онлајн коментарима на 10.000 речи

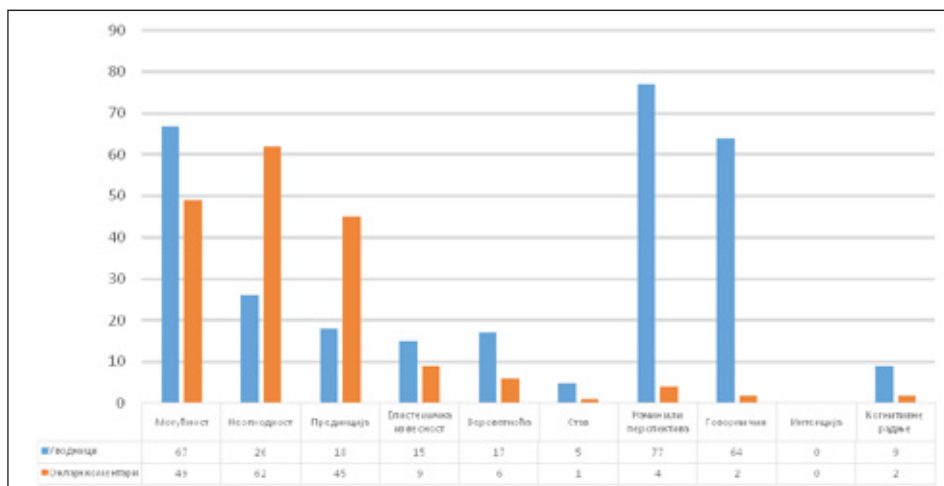
Дијаграм 3 приказује да су у оквиру уводника најприсутнији глаголи са значењем говорног чина, док су у онлајн коментарима најфреквентнији глаголи за изражавање епистемичке извесности и вероватноће. Уводници често преносе нечије исказе, а коментари читалаца се, између осталог, баве предвиђањем догађаја, што је илустровано у примерима (23) и (24):

- (23) Сторонник в данном случае – тот, кто сообщил социологам, что, пройди выборы в Думу в ближайшее время, он проголосовал бы за коммунистов («Единую Россию», ЛДПР, «Справедливую Россию»).
- ‘Присталица је у датом случају онај који је саопштио социолозима да када би били одржани избори за Думу у кратком року, он би гласао за комунисте („Јединствену Русију”, ЛДПР, „Праведну Русију”).’
- (24) Да нет, думаю «дядя» убил отца ребёнка.
- ‘Не, мислим да је „чика” убио оца детета.’
- (25) Мне кажется вы ошибаетесь.
- ‘Чини ми се да грешите.’

Значајна је разлика у фрекветности између анализираних врста глагола у уводницима и онлајн коментарима управо због постојања релативно великог броја глагола са значењем говорног чина у уводницима. Сличност између два регистра представља одсуство глагола са значењем изражавања жеље/интенције/одлуке. Овакви глаголи се најчешће употребљавају у првом лицу, неретко исказујући индиректну директивну функцију, а садржај и уводника и онлајн коменатара вести се најчешће односи на дескрипцију неке спољне ситуације.

Четврту групу анализираних граматичких облика представљају придеви који указују на ауторску позицију. Они су најмање заступљени у оба типа текста. Па ипак, њихова фреквентност је за нијансу већа у уводницима него у онлајн коментарима (4 према 2 на 10.000 речи). Придеви који се појављују су *(не)трудный* 'тежак', *лак*, *важный* 'важан', *возможный* 'могућ', *необходимый* 'неопходан', *готовый* 'спреман', *невероятный* 'невероватан' у комбинацији са инфинитивом. Овакве конструкције оцењују најчешће пожелност/важност/могућност за остваривање неке радње или догађаја.

5. ЗАКЉУЧАК. У закључку овог рада приказаћемо дијаграм који издваја семантичке карактеристике представљене анализираним граматичким облицима (модалима, прилозима, глаголима и придевима) у уводницима и онлајн коментарима.

Дијаграм 4. Дистрибуција семантичких карактеристика у уводницима и онлајн коментарима (10.000 речи)

Илустровани пресек стања у односу на задате параметре показује да је фокус унутар уводника пре свега на позицији аутора којом се карактерише нека радња, а у нешто мањој мери на говорним чиновима којима се преносе туђе речи и на могућностима за реализацију нечега, док је фокус у онлајн коментарима најпре на епистемичкој (могућност и предикција) и директивној

(неопходност) димензији ауторског става. Резултати следе из функционалних и комуникативних аспеката сваког од проучаваних регистара: уводници подразумевају субјективно изражавање позиције аутора на основу тема које се обрађују у њима, али и разговор о потенцијалима за реализацију одређених догађаја, док се кроз онлајн коментаре читаоци често баве предвиђањем будућих догађаја, у исто време дајући мање или више конструктивне предлоге како би ствари требало да изгледају и функционишу. Дата анализа на корпусу малих размера јасно илуструје везу између три елемента у тексту: језичке форме и њеног значења, ситуативног контекста у коме се регистар употребљава и функционалног односа између прва два елемента.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику – њиворбена и семантичка анализа*. Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 18. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.
- СИДОРОВА, Ирина Геннадиевна. *Коммуникативно-прагматические характеристики жанров персонального интернет-дискурса (сайт, блог, социальная сеть, комментарий): дис. на соискание ученой степени к-та филологических наук*. Волгоград: Волгоградский государственный университет, 2014.
- ТРНАВАЦ, Радослава. *Кохерентност и евалуација у њивексју у српском и руском језику*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2018.
- ШАХОВСКИЙ, Виктор Иванович. *Лингвистическая теория эмоций*. Москва: Гнозис, 2008.

*

- BIBER, Douglas. Stance in Spoken and Written University Registers. *Journal of English for Academic Purposes* 5 (2006): 97–116.
- BIBER, Douglas, Edward FINEGAN. Adverbial Stance Types in English. *Discourse Processes* 11/1 (1988): 1–34.
- BIBER, Douglas, Edward FINEGAN. Styles of Stance in English: Lexical and Grammatical Marking of Evidentiality and Effect. *Text* 9 (1989): 93–124 (special issue on *The Pragmatics of Affect*, ed. by Elinor Ochs).
- BIBER, Douglas, Stig JOHANSSON, Geoffrey LEECH, Susan CONRAD, Edward FINEGAN. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow, Essex: Pearson Education Ltd, 1999.
- BIBER, Douglas, Susan CONRAD. *Register, Genre, and Style*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- BRUCE, Ian. Evolving Genres in Online Domains: The Hybrid Genre of the Participatory News Article. Mehler, Alexander Sharoff, Serge, Santini, Marina (eds.). *Genres on the Web: Computational Models and Empirical Studies*. Dordrecht – Heidelberg – London – New York: Springer, 2010, 323–348.
- CHAFE, Wallace, Johanna NICHOLS. *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. New Jersey: Ablex Norwood, 1986.
- CONRAD, Susan, Douglas BIBER. Adverbial Marking of Stance in Speech and Writing. Susan Hunston, Geoff Thompson (eds.). *Evaluation in Text: Authorial Distance and the Construction of Discourse*. Oxford: Oxford University Press, 2000, 56–73.
- DORĐEVIĆ, Jasmina. The Sociocognitive Dimension of Hate Speech in Reader's Comments on Serbian News Websites. *Discourse, Context & Media* 33 (2020): 1–9.
- EHRET, Katarina, Maite TABOADA. Are Online News Comments like Face-to-Face Conversation? A Multi-Dimensional Analysis of an Emerging Register. *Register Studies* 2 (2020): 1–36.
- HUNSTON, Susan, THOMPSON, Geoff. (eds.). *Evaluation in Text Authorial Stance and the Construction of Discourse*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- LANGLOTZ, Andreas, Miriam LOCHER. Ways of Communicating Emotional Stance in Online Disagreements. *Journal of Pragmatics* 44 (2012): 1591–1606.

- MARTIN, J. R., P. R. R. WHITE. *The Language of Evaluation*. New York: Palgrave, 2005.
- O'DONNELL, Michael James. Demonstration of the UAM Corpus Tool for Text and Image Annotation. Conference: ACL 2008, *Proceedings of the 46th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, June 15–20, 2008. Ohio: Columbus, Demo Papers.
- OCHS, Elinor, Bambi SCHIEFFELIN. Language Has a Heart. *Text* 9 (1989): 7–25.
- TABOADA, Maite, Julian BROOKE, Milan TOFILOSKI, Kimberley VOLL, Manfred STEDE. Lexicon-Based Methods for Sentiment Analysis. *Computational Linguistics* 37 (2011): 267–307.
- TRNAVAC, Radoslava, Maite TABOADA (рад у припреми). Epistemic Stance and Constructiveness in Online News Comments in English and Russian. *Text & Talk*.
- WEIZMAN, Elda, Gonen DORI-HACOHEN. Online Commenting on Opinion Editorials: A Cross-Cultural Examination of Face Work in the Washington Post (USA) and NRG (Israel). *Discourse, Context & Media* 19 (2017): 39–48.

Radoslava Trnavac

AUTHORIAL STANCE EXPRESSED WITH GRAMMATICAL STRUCTURES IN EDITORIALS AND ONLINE COMMENTS IN RUSSIAN

S u m m a r y

This paper describes major patterns of register variation between editorials and online news comments based on the use of a wide range of lexico-grammatical structures that express stance in Russian. While applying the methodology of Biber (BIBER 2006), the objective of the paper is to make a distinction between the two registers that is related to the occurrence of the structures, such as modals, adverbs, verbs and adjectives with certain types of semantic meaning within a corpus of 10,000 words from each register. The results show that there are important register differences in the particular kinds of stance meanings which are expressed in editorials and online comments. The focus of editorials is on the author's perspective that characterizes certain actions or events, and to a lesser extent on speech acts and on anticipatory aspects of texts, while the focus of online comments is on the epistemic and directive dimensions of stance.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
trnavacr@gmail.com

(Примљено: 28. јула 2020;
прихваћено: 28. октобра 2020)

Душанка Звекић-Душановић

О НЕКИМ СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИМ ТИПОВИМА УЗРОЧНИХ КОНСТРУКЦИЈА У СРПСКОМ И МАЂАРСКОМ ЈЕЗИКУ*

И српски и мађарски језик поседују различита језичка средства за исказивање узрока. У овом раду издвајају се српске генитивне конструкције с предлозима *od*, *iz* и *zбоо* са значењем узрока и посматрају се њихови мађарски еквиваленти. Анализирају се и формална и семантичка обележја забележених конструкција.

Кључне речи: српски језик, мађарски језик, превод, узрочне конструкције, предлози, падежи, постпозиције.

Both Serbian and Hungarian languages possess various linguistic means for expressing causality. In this paper, focus is on Serbian genitive constructions with the prepositions *od* 'from', *iz* 'out of' and *zбоо* 'because of' carrying the meaning of causality, and their equivalents in Hungarian are considered. Both the formal and semantic features of these constructions are analyzed.

Key words: Serbian language, Hungarian language, translation, causal constructions, prepositions, cases, postpositions.

1. Увод. Узрочно семантичко поље се и у српском и у мађарском језику одликује разноврсношћу језичких средстава за његово исказивање. У оба језика елемент са значењем узрока може бити формално експлициран како у оквиру просте реченице, тако и на нивоу сложене реченице. Као типична средства за исказивање узрока на нивоу просте реченице у српском се јављају предлошко-падежне конструкције којима, у мађарском, по правилу одговарају именске речи с падежним наставцима или постпозицијама.

Овај рад има за циљ да осветли синтаксичко-семантичке карактеристике једног ограниченог сегмента овог семантичког поља у српском и мађарском језику. Полази се од српских генитивних конструкција с предлозима *od*, *iz* и *zбоо*, спецификују се типови узрочних значења који се њима исказују, посматрају се њихови мађарски еквиваленти, те се утврђују формалне и семантичке одлике ових еквивалената.

Анализа се спроводи на примерима забележеним у роману *Прељубници* Виде Огњеновић, који је на мађарски језик превела Кристина Оровец под насловом *Hűtlenek*. На одабир овог романа утицала је његова тематика, будући да га одликује осликавање различитих психичких стања и поступака изазваних разноврсним узроцима.

2. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

2.1. Семантичке карактеристике узрочних конструкција с предлозима *od*, *iz* и *zбоо* у савременом српском књижевном језику најпре је подробно

* Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик – Синтаксичка, семантичка и прајмајичка истраживања* (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

описала М. Ивић (1954). Она примећује да постоје две основне узрочне ситуације, једна условљава употребу предлога *од* или *из*, а друга предлога *због*. Конструкције са *од* и *из* употребљавају се ако се ради о појму који се јавља као активни проузроковач, који својом природом изазива вршење радње или даје подстрека за њено вршење. Конструкција са *због* употребљава се када се дати појам схвата као нешто што индиректно има везе са изазивањем радње. Наиме, „док се конструкцијом са *од* обележава изазивач датог стања а конструкцијом са *из* унутрашња побуда која подстиче на акцију, дотле конструкција са *због* служи управо зато да се њом открије појава која даје разлога, повода за вршење акције, за појаву извесног стања” (Ивић 1954: 187). Конструкција са *од* употребиће се кад је у питању спонтана акција, акција која значи физиолошки процес, стање које се развија само од себе, радња која се врши без предумишљаја, без зависности од вољног импулса. Узрочном конструкцијом је тада обележен појам који својом природом, својом појавом изазива спонтану акцију (Ивић 1954: 188). Конструкција са *из* употребиће се када је у питању свесна, смишљена акција, а узрочном конструкцијом исказан је појам који подстиче на вршење радње (Ивић 1954: 189).

2.2. Ослањајући се на ову семантичку типологију узрока М. Радовановић (RADOVANOVIC 1977) анализира конструкције с девербативним именицама. Притом, он нуди другачија термилошка решења: ‘ефектор’ (= радња, акција, процес или стање који подстичу или изазивају корелативну, аутоматску односно „несвесну”, „невољну радњу”, акцију, процес или стање, тј. ефекат који из њих проистиче) и ‘стимулатор’ (= унутрашња побуда која спонтано подстиче акцију „свесног”, „вољног” типа, односно њена психичка или физиолошка мотивација). Девербативне именице посматра као кондензаторе, у овом случају, каузалног значења, те у дубинској структури реконструише субординирану каузалну клаузу типа *Зашто цијло* (RADOVANOVIC 1977: 127).

2.3. Најдетаљнији опис узрочног семантичког поља у српском језику дао је М. Ковачевић (KOVACEVIC 1988). Он структуру овог поља оцртава „кроз структуру узрочних субпоља издвојених на основу типа узрочног значења што све јединице држи на окупу. Унутар се субпоља као минимална структура анализира синонимска група као микропоље” (KOVACEVIC 1988: 93). Као основне типове издваја следећа субпоља: ефектор, мотив, критериј, разлог и повод. Основна језичка конструкција за обележавање узрока типа ‘ефектор’ јесте генитивна синтагма с предлогом *од* (KOVACEVIC 1988: 93), за обележавање узрока типа ‘мотив’ јесте генитив с предлогом *из* (KOVACEVIC 1988: 106), а за обележавање узрока типа ‘разлог’ најчешћи је генитив с предлогом *због* (KOVACEVIC 1988: 142).

2.4. Новије граматике српског језика узимају у обзир ова семантичка разграничења конструкција које су предмет овог рада. Тако И. Антонић (2005: 166–167) разликује ‘директни’ (‘активни’) узрок и ‘индиректни’ (‘пасивни’) узрок. Директни узрок може бити типа ‘ефектор’ (‘изазивач’) и типа ‘стимулатор’ (‘подстрекач’), а индиректни је типа ‘разлог’ или ‘повод’. У истој граматичи П. Пипер (2005: 793–800) као основна узрочна значења издваја ‘унутрашњи’ и ‘спољашњи’ узрок. У оквиру ‘унутрашњег’ узрока ‘спон-

тани' ('афективни') узрок најчешће се изражава конструкцијом *od* + генитив, а 'свесни' узрок са значењем 'побуде' (као 'вољног' узрока или 'мотива') конструкцијом *из* + генитив. Међу типичним моделима за изражавање 'спољашњег' узрока налази се конструкција *збој* + генитив. П. Пипер и И. Клајн (2013: 346–347) узрочни генитив с предлогом *od* везују за директни узрок, који може бити унутрашњи (невољно психичко или физиолошко стање, нпр. *Плаче од радосији*) или спољашњи (стања и збивања изван човека, нпр. *Сав је црн од гима*), узрочни генитив с предлогом *из* везују за директан узрок који представља унутрашњу побуду и вољну акцију (нпр. *Свејши се из мржње*), а узрочни генитив с предлогом *збој* јесте средство индиректног исказивања неког стања или ситуације (нпр. *Збој кише смо остјали код куће*). Аутори указују на то да неке појаве (завист, мржња, страх и сл.) могу бити и узрок невољног стања, али и вољне акције, те се оне употребљавају и с предлогом *od* и с предлогом *из* (нпр. *Премрла је од сјраха*, *Све је још једном йроверила из сјраха да не ййреши*).

2.5. П. Пипер примећује везу између узрочног и просторног односа. Тако је узрочни део каузативног односа аблативне природе „јер значи неку полазну тачку, исходиште акције, стања и сл., што се често означава предлозима са аблативним значењем *od*, *из*, *с(а)* и др. (нпр. *od* мраза, *из* радозналости, *с* незнања и сл., аналогно изразима са значењем просторног удаљавања, нпр. *od* сјола, *из* собе, *с* крова и сл.)” (ПИПЕР 2005: 788). У анализи преводних еквивалената показало се да је управо ово запажање од велике важности.

Наиме, најчешћи еквивалент српске генитивне конструкције с предлогом *od* у мађарском је именица с падежним наставком *-tól/-től*, наставком за аблатив. Аблативом се, као и српским генитивом с предлогом *od*, примарно означава просторни однос. Њиме се одређује „одакле, са ког места, из чије близине радња потиче, одакле креће” (ANDRIĆ 2002: 171). Осим просторног, овај падеж се употребљава и са другим значењима, међу којима је и узрок.

Најчешћи еквивалент српске генитивне конструкције с предлогом *из* у мађарском је именица с падежним наставком *-ból/-ből*, наставком за елатив. Елативом се, као и српским генитивом с предлогом *из*, примарно означава просторни однос. Наиме, елатив „изражава да се нешто из унутрашњости простора креће ка спољашњости, напушта га, излази” (ANDRIĆ 2002: 160). И овај се падеж употребљава и са секундарним значењима, међу којима је и узрок.

Аблатив и елатив се појављују као карактеристични наставци за онај тип узрока који покреће, изазива радњу (ANDRIĆ 2008: 120–121). Као посебан тип узрока Е. Андрић издваја онај који намеће, присиљава да се радња изврши. Овај тип се изражава постпозицијом *miatt*, којој у српском одговара предлог *збој* (ANDRIĆ 2008: 121).

2.6. Аблативним, елативним, а поред њих и инесивним конструкцијама¹ с узрочним значењем у мађарском језику баве се А. Вискет и М. Дола (VISZKET

¹ Инесив је такође примарно месни падеж, карактерише га наставак *-ban/-ben*, служи изражавању „да се нешто налази у нечему, у унутрашњости нечега и то у стању мировања, односно да се креће, или да се нека радња одвија у границама неког затвореног простора” (ANDRIĆ 2002: 156). Еквивалент му је најчешће локатив с предлогом *у*. У оба језика ове конструкције могу имати и узрочно значење.

– DÓLA 2019). Ауторке полазе од тога да су то конструкције којима се исказује ментално стање као узрок и утврђују сличности и разлике међу њима. Анализу врше на примерима именица *öröm* ‘радост’ и *félelem* ‘страх’, насталих номинализацијом, а које припадају једном истом семантичком пољу: означавају осећања, психичка, односно ментална стања. Оне запажају да је узрочно значење заједнички елемент сва три наставка: *a félelemtől / az örömtől, félelemből / örömből, félelmében / örömében*. Међутим, они се у конкретним реченицама не могу слободно замењивати једни другима, поједине супституције дају граматички погрешне исказе или доводе до промене значења. Циљ њиховог рада јесте да семантичком анализом објасне компатибилне односе између именица којима се исказују ментална стања (а које се налазе у једном од наведених падежа) и глагола у функцији предиката.

Након увида у релевантан корпус закључиле су да се наведене именице у аблативу јављају уз глаголе и глаголске конструкције којима се исказују ненамерне радње, а у оквиру њих уз глаголе који изражавају нехотичне, вегетативне реакције. Ове конструкције описују на следећи начин: ‘х осећа нешто, и то нешто изазива да х нехотице чини нешто или да се с њим нешто дешава’ (VISZKET – DÓLA 2019: 197–198). Именице у елативу јављају се уз глаголе који означавају намерну, свесну, волитивну радњу, а субјекат има улогу агенса. Ментално стање се јавља као мотивација, тј. као покретач који дата особа разуме као узрок неке радње. Опис ових конструкција гласи: ‘х осећа нешто, и то нешто је довољна мотивација за х да намерно чини нешто’ (VISZKET – DÓLA 2019: 199). За конструкције с именицом у инесиву констатују да се јављају и са глаголима који исказују намерне и са глаголима који исказују ненамерне радње. Описују их на следећи начин: ‘х осећа нешто, и то нешто подстиче или узрокује да х чини нешто’ (VISZKET – DÓLA 2019: 199). Будући да су се ауторке у овом раду ограничиле на поменуте две именице, остаје да се истражи, како саме кажу, које су још именице продуктивне у означавању менталног стања као узрока.

3. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

3.1. На основу запажања која се могу наћи у српској и мађарској лингвистичкој литератури сасвим је очекиван резултат да се, у корпусу формираном за овај рад, као еквивалент српског узрочног генитива с предлогом *od* најчешће јавља мађарски аблатив. Овај тип узрока веома је заступљен у грађи. Заступљене су именице: *cī́pax, paxosī́, neī́prijajī́nosī́, cī́uig, смех, љубав, знаī́ижеља, уживање, задовољсī́во, мука, бес, ī́yūa* и сл., а у мађарском *félelem* ‘страх’, *boldogság* ‘срећа’, *zavar* ‘сметеност’, *szégyen* ‘стид’, *szégyenérzet* ‘осећање стида’, *nevetés* ‘смех’, *szerelem* ‘љубав’, *kíváncsiság* ‘знатижеља’, *düh* ‘бес’, *szomorúság* ‘туга’ и сл. Од глагола су присутни: *ī́pī́nyūī́и се, заqī́xayī́и се, ī́oī́pī́vneī́и се, заqēnī́и се, qī́pī́ayī́и се, ī́oyī́и се, cī́jayī́и се, ī́mpeī́и се, qēī́yī́eī́и се* и др., а у мађарском: *összerezzen* ‘тргнути се’, *zihál* ‘дахтати’, *fulladoz* ‘гушити се’, *reszket* ‘дрхтати’, *elolvad* ‘топити се’, *ragyog* ‘сијати се’, *meghal* ‘умрети’ и др. Следећи примери илуструју овај модел:

(1) Понекад се мало тргнем *od* ирационалној *cī́paxa* (VO, 55)

(1a) Néha egy kicsit összerezzenek valami irracionális félelemtől (VO/KO, 62);

- (2) И ја сам се просто задихала *og pagociŭi* (VO, 45)
 (2a) *En is szinte ziháltam a boldogságtól* (VO/KO, 51);
- (3) (...) а ја сам, поцрвенела *og neŭrijaŭinosiŭi* и *siŭuga*, бленула у њу (VO, 45)
 (3a) (...) *en meg a zavartól és a szégyenérzettől* lángoló arccal bámultam rá (VO/KO, 51);
- (4) (...) па бих се на ту примедбу увек толико заценила *og смеха* (VO, 37)
 (4a) (...) *ezért ekkor máris annyira fulladoztam a nevetéstől* (VO/KO, 42);
- (5) (...) а мама Милена се топила *og уживања* што најзад могу мало и да се нашале на мој рачун (VO, 148)
 (5a) (...) *Milena mama pedig majd elolvadt a boldogságtól, hogy végre van alkalom, hogy egy kicsit viccelődjenek a számlámra* (VO/KO, 170);
- (6) Хтела сам касније да умрем *og муке*, јер су ме сви дирали да сам намерно просула вино (VO, 33)
 (6a) *Később majd meghaltam a szégyentől, mert mindenki azzal piszkált, hogy szándékosan öntöttem ki a bort* (VO/KO, 37).

Узрочно значење у преводу два примера исказано је инесивом. Како је већ напоменуто, именица у инесиву с узрочним значењем јавља се и са глаголима који исказују намерне и са глаголима који исказују ненамерне радње. Овде треба напоменути да у следећим примерима ни у српском није искључена употреба локатива с предлогом у. Наиме, у њима су присутни глаголи свесне, вољне акције, а именицама су означене човекове физиолошке, психолошке и менталне побуде:²

- (7) (...) *og ciŭpaŭa* и *збуњеносиŭи* признала је све оно што смо је питали (VO, 131)
 (7a) (...) *félelmében és zavarodottságában* bevallot nekünk mindent, amit kérdeztünk tőle (VO/KO, 151);
- (8) Нисам више очекивала да ће се јавити, нити сам знала шта да радим, куд да се денем *og беса*, највише на себе (VO, 132)
 (8a) *Nem vártam már többé a hívását, és nem tudtam, mihez kezdjek, hova legyek dühömben, legfőképp saját magamra voltam mérges* (VO/KO, 151).

У неким случајевима одступање од типичног еквивалента условљено је рекцијским карактеристикама управног глагола. Тако се, на пример, уз глагол *belefárad* ‘уморити се’³ у мађарском остварује именица у илативу (карактерише га наставка *-ba/-be*):

- (9) (...) кад су они, уморни *og њеној њогозрења*, били решили да не инсистирају даље (VO, 128)
 (9a) (...) *amikor Boško és apám már végképp belefáradtak a gyanakvásába, és már eldöntötték, hogy nem erőszakoskodnak tovább* (VO/KO, 147);

² И. Антонић (2005: 293) констатује да се у тим случајевима имплицира директни узрок типа ефектор, што показује на примерима: *У ciŭpaŭу да ће нешто погрешити*, није се ни померила с места. [↔ *Ог ciŭpaŭа да ће нешто погрешити*, није се ни померила с места.]; Разбила је вазу у *бесу*. [↔ Разбила је вазу *ог беса*.]

³ У Мађарско-српском речнику (PALICH 1988) даје се овај рекцијски однос: *belefárad vmibe* ‘уморити/умарати се од чега’. Е. Андрић (ANDRIĆ 2008: 123) наводи наставка *-ba/-be* међу наставцима којима се исказује узрок уз глаголе с префиксом *bele-*, и илуструје то примером: *Belefáradt a munkába* ‘Уморио се од рада’.

- (10) Једно време сам упорно и стрпљиво покушавала да све те комадиће скупим и поново некако залепим један за други (...), али сам се уморила *og iŋoŋa* (VO, 47)
- (10a) Egy ideig kitartóan és türelmesen igyekeztem összeszedgetni, összeragasztani a sok szilánkot (...) de belefáradtam *ebbe* (VO/KO, 53).

У мањем броју примера, уместо падежног наставка забележена је позиција *miatt*. Њој у српском одговара предлог *збој*, којим се исказује спољашњи/индиректни узрок. Ови примери показују да је некада тешко уочити разлику међу различитим субпољима узрочног семантичког поља:

- (11) Плакала сам за дедом, али и *og besa* што не могу да му кажем шта је тетка Криста рекла (VO, 33)
- (11a) Sírtam nagyra miatt, de *a düh miatt* is, hogy nem panaszkodhatom el neki, mit mondott Kriszta néném (VO/KO, 37);
- (12) Нисам смео *og Kpiciŋe* ни да показујем колико си ме била излудела (VO, 146)
- (12a) *Kriszta miatt* nem mertem kimutatni sem, mennyire elcsavartad a fejem (VO/KO, 168);
- (13) Није рекла ја сам мајка ваше жене. Ништа страшно, бар се јавила. То је *og iŋreme*, могу мислити како јој је (VO, 133)
- (13a) Azt nem mondta, hogy én vagyok a feleségének az anyja. Nem nagy baj, hiszen legalább jelentkezett. Ez *a lámpaláz miatt* van, el tudom képzelni, hogy érzi magát (VO/KO, 153).

Неретко се преводиалац опредељује за другачију реченичну структуру. У следећим примерима еквивалент српске предлошко-падежне конструкције заузима позицију субјекта, док субјекат полазне реченице постаје објекат у циљном тексту.⁴ Притом се нужно мењају и синтаксичко-семантичке карактеристике управног предиката. Наиме, глаголи *eláraszt* ‘преплавити’, *elrémít* ‘престравити’, *megrémít* ‘престравити’, *megreszket* ‘затрести’, *ráz* ‘трести’ и *felmelegít* ‘загрејати’ транзитивни су, њихови субјекти су каузатори стања у којем се налази објекат:

- (14) Треперила сам *og навале захвалносџи и сређе* (VO, 45)
- (14a) Elárasztott *a hála és az öröm érzése* (VO/KO, 51);
- (15) Слушала сам је, престрављена *og iŋe љоворне бујице, звонкој љласа и енерџије речи* (VO, 50)
- (15a) Hallgattam, elrémített *ez a szóáradat, a zengő hanghordozás, a szavak ereje* (VO/KO, 57);
- (16) Довољно су већ престрављени *og свеја овоја* што се у међувремену издешавало (VO, 60)
- (16a) Már így is jócskán megrémítette őket *mindaz, ami időközben történt* (VO/KO, 68);
- (17) (...) почела сам да се тресем *og некој чудној унуџрашњеј љлача* (VO, 89)
- (17a) (...) megreszketett *valami furcsa belső zokogás* (VO/KO, 101);
- (18) Бректала је *og смеха* и тетка Криста (VO, 37)
- (18a) Kriszta nénemet is rázta *a nevetés* (VO/KO, 42);

⁴ Објекат се у мађарском често подразумева, у реченици није увек експлицитно изражен.

(19) Прво те само мало разгали, па ти *og њеџа буде ѿоѿло* (VO, 22)

(19a) (...) először egy kicsit felvidít, utána *felmelegít*⁵... (VO/KO, 24).

Спорадично се у преводу појављују и формално другачије конструкције с узрочним значењем. У једном примеру реконструисана је узрочна реченица с везником *mert*:

(20) (...) али не одустајем све док не осетим потмули бол у грудима и у глави *og ѿоѿ узалудноѿ најрезања да викнем* (VO, 48)

(20a) (...) de nem adom fel, míg csak a hiábavaló erőlködéstől bele nem hasít a tompa fájdalom a mellkasomba és a fejembe, *mert hiába akarok, nem bírok kiabálni* (VO/KO, 55).

Именицом *látta* с наставком *-n* може се означити временски и узрочни однос.⁶ У следећем примеру њоме је исказан узрок психичког стања:

(21) Гушио ме неки беспомоћни бес *og ѿоѿ речника* (VO, 113)

(21a) Valami tehetetlen düh fogott el e *szavak* (...) *láltán* (VO/KO, 129).

Постпозиција *közepette* означава временски однос.⁷ Ипак, у једном забележеном примеру, поред временског, може се установити и узрочно значење. Наиме, иако су дата дешавања истовремена са стањем у којем се субјекат нашао, она су уједно и проузроковала такво стање:

(22) И *og серије неких нејпредвидивих гоѿађаја* у једном моменту се просто истопило моје самопоуздање (VO, 47)

(22a) És a sorjázó, *előre nem látható események közepette* egyszerre csak szertefoszlott az önbizalmam (VO/KO, 53).

Уместо узрочне конструкције у преводу је забележена и зависна временска реченица уведена везником *amikor*. Радња временске реченице претходи главној, те се може интерпретирати и као њен узрок:

(23) Надам се да ће јој то на прави начин растерати страхове и ублажити шок којег је претрпела *og сазнања* да сам решила да се с њом видим (VO, 131)

(23a) Remélem, ez elhessegeti a félelmeit és enyhíti a sokkot, amelyet elszenvedett, *amikor értesült* róla, hogy találkozni akarok vele (VO/KO, 150).

3.2. У много мањој мери заступљени су примери генитива с предлогом *из*, чији је типичан мађарски еквивалент именица у елативу. С узрочним значењем забележене су именице *љубав*, *ипредосећање*, *свесѿ*, у мађарском *szeretet* ‘љубав’, *szerelem* ‘љубав’, *előérzet* ‘предосећање’, *tudat* ‘свест’. Као

⁵ Каузативни лагол *felmelegít* настао је од придева *meleg* ‘топао’ и има значење ‘чинити да нешто постане топло’.

⁶ У Мађарско-српском речнику (PALICH 1988) наведен је само временски однос: *ennek láltán elrohantam* ‘кад сам то видео, побегао сам’. Међутим у једнојезичном речнику мађарског језика (JUNÁSZ 1987) даје се и могућност узрочне интерпретације: *akkor, amikor v. azért, mert vki lát vkit, vmit*, што би се на српски могло превести на следећи начин: *онда када или заѿо ѿѿо неко види некога, неѿѿо*.

⁷ У Мађарско-српском речнику (PALICH 1988) *közepette* има значење *наспрег, успрег, ѿоспрег чеѿа*, а пример којим се илустрје показује да је у питању истовременост двеју ситуација: *annyi baj közepette* ‘усред толиких невоља’. И у мађарском речнику (JUNÁSZ 1987) стоји да ова постпозиција означава истовременост радњи, збивања, односно да се нешто дешава у пратњи или услед неких околности.

управни елементи јављају се глаголи *најравићи*, *јоїћећи* и именица *брак* (= *венчаји се*), у мађарском *játszik* ‘играти’, *fakad* ‘извирати’, *házasodik* ‘венчати се’. Ово показују следећи примери:

- (24) Добро је што сад могу несметано да се сећам те његове „приредбе” коју је направио само за мене, *из љубави*, да ме развесели (VO, 43)
 (24a) *Milyen jó, hogy most zavartalanul fel tudom idézni, ezt az „előadást”, amit csak nekem játszott el, szeretetből, hogy felvidítson* (VO/KO, 49);
- (25) Ове сузе су потекле *из некої їмурної їредосећања*, *из свесїи* да више ништа није и неће бити исто у мом животу (VO, 108)
 (25a) *Ezek a könnyek valami komor előérzetből fakadtak, annak tudatából, hogy az életemben már semmi sem olyan, és többé nem is lesz olyan soha, mint volt* (VO/KO, 123);
- (26) И тада би пред њима поновио њене максиме да је брак *из љубави* куповина на распродаји (VO, 22)
 (26a) *És akkor elsorolná nekik Bisa axiómáit, kezdve azzal, hogy szerelemből házasodni olyan, mint végkiárusításkor vásárolni* (VO/KO, 25).

У грађи се неретко појављује и именица *разлої* с предлогом *из*. Забележени примери потврдили су запажање М. Ковачевића да је у таквим конструкцијама „нужна употреба конгруентног атрибута као обавезног детерминатора” (КОВАЧЕВИЋ 1988: 189). У тој функцији најчешће се јавља заменица *неки* као сигнал неодређености. Као еквивалент ове конструкције остварује се устаљени израз *valami oknál fogva* или именица *ok* у елативу, такође с детерминатором:

- (27) (...) а опет *из некої разлоја* нисам у стању ни сама са собом да разговарам без задршке (VO, 44)
 (27a) *Valami oknál fogva* még az önmagammal folytatott párbeszédben sem vagyok képes köntörfalazás nélkül a tárgyra térni (VO/KO, 50);
- (28) *Из некої разлоја* сматрао је да не треба правити фотокопије (VO, 110)
 (28a) *Valami oknál fogva* úgy vélekedett, nem kell fénymásolatokat készíteni (VO/KO, 126);
- (29) А кад *из некої разлоја* не може она тамо (VO, 120)
 (29a) *S ha valami oknál fogva* nem bír elmenni (VO/KO, 137);
- (30) За разлику од жена које своју везу *из некої разлоја* углавном сматрају доживотном (VO, 15)
 (30a) *A nőkkel ellentétben, akik valamilyen oknál fogva* általában egy életen át tartónak tekintik a kapcsolatot (VO/KO, 17);
- (31) Ни сам не зна шта да ради, назад се више не може *из мноїо разлоја*, а ни овако нема мира (VO, 22)
 (31a) *Maga sem tudja, mitévő legyen: visszaút nincs, több okból kifolyólag*, de emígy sincs nyugta (VO/KO, 25);
- (32) Јесте прељуба смешна реч, и мени дође да се насмејем, али *из грүїої разлоја* (VO, 35)
 (32a) *Valóban, nevetséges szó a hűtlenség, engem is már szinte ráz a nevetés, de más okból kifolyólag* (VO/KO, 39);

(33) Баш *из њої разлоїа* нисам ништа рекла ни Бошку (VO, 93)

(33a) Éppen ez okból kifolyólag nem mondtam semmit Boškónak sem (VO/KO, 106).

С два примера може се илустровати преводно решење које се огледа у реконструкцији узрочне зависне реченице коју уводи везник *mert*, а у главној је присутан корелатив *azért* (*azért, mert* ‘зато што’):

(34) Да ли ћутим *из сїраха* да не бих умела како треба да изразим то што ме мучи (VO, 7)

(34a) Talán azért hallgatók, mert félek, hogy nem tudnám szavakba önteni azt, ami kínoz (VO/KO, 7);

(35) Били су уверени да је ово права прилика. Управо *из њої разлоїа* што смо нас троје тако блиски (VO, 86)

(35a) Meg voltak győződve, hogy eljött a megfelelő pillanat. Éppen azért, mert mi annyira közel állunk egymáshoz (VO/KO, 97).

3.3. Генитив с предлогом *збої* веома је заступљен у грађи. По правилу му, као што је и очекивано, одговара именица с постпозицијом *miatt*.

(36) Све време се нервирала *збої зуба* (VO, 129)

(36a) Egész idő alatt a fogai miatt idegeskedett (VO/KO, 149);

(37) На пример, не знаш да смо се Бошко и ја растали *збої моје снахе* (VO, 145)

(37a) Például nem tudod, hogy Boško és én a sógornóm miatt váltunk el (VO/KO, 167);

(38) Мало сам узбуђена *збої њовраїка*, зато ми тешко иде (VO, 64)

(38a) Kicsit izgatott vagyok a visszatérés miatt, azért megy nehezen (VO/KO, 73);

(39) Нисмо ми *збої њеїа* овде, него *збої Бубице* и *збої вас* (VO, 129)

(39a) Nem őmiatta vagyunk mi itt, hanem Bogárka miatt meg maga miatt (VO/KO, 149);

(40) Не знам да ли ћу то моћи да издржим, али ни овде не смем више да останем овако, не само *збої Бланкине инїервенције* него и *збої свеїа осїїалої* (VO, 56)

(40a) Nem tudom, kibírom-e majd, de itt sem maradhatok ilyen körülmények között, nemcsak Blanka beavatkozása miatt, hanem minden más miatt sem (VO/KO, 63);

(41) Иако сам знала како почиње, нисам се усуђивала да је започнем сама, јер сам једном *збої ѡаквої ѡокуцаја* сместа експедована у спаваћу собу (VO, 36)

(41a) Habár jól tudtam, hogyan kell belekezdeni, nem vettem a bátorságot, hogy ezt magam tegyem meg, mert egy ilyen kísérletem miatt azonnali hatállyal beteretltem a hálószobába (VO/KO, 40).

У једном примеру преводилац се, уместо узрочне конструкције, определио за зависну циљну реченицу. Ово је оправдан поступак ако се има у виду да је и у оригиналном тексту заступљена футурска оријентисаност, односно да се, поред узрочног (...*зайїо цїїо ће биїїи їужва*) може реконструирати и циљно значење (...*га бих избеїла їужву*):⁸

(42) Предложио је да то буде раније *збої їужве* (VO, 57)

(42a) Azt javasolta, minél előbb menjek, hogy elkerüljem a tömeget (VO/KO, 64).

⁸ М. Радовановић (RADOVANOVIĆ 1977: 130) примећује да се у савременом српском разговорном језику за предлог *збої* везује и циљно значење: Они долазе овамо због спорта који воле, због жена, због разоноде [← Да би се разонодили].

4. ЗАКЉУЧАК. На основу анализираних грађа може се закључити да у исказивању узрока постоји висок степен формалне кореспонденције између српске предлошко-падежне конструкције *og* + генитив и мађарског аблатива, између предлошко падежне конструкције *из* + генитив и елатива, као и између предлошко-падежне конструкције *због* + генитив и именице с постпозицијом *miatt*. Транспоноване просторног у узрочно значење видљиво је у прва два случаја у оба језика, док је трећи тип конструкције, такође у оба језика, резервисан искључиво за исказивање узрока.

Запажања о семантичким својствима посматраних конструкција, до којих се дошло независно у српској и мађарској литератури, потврдила су се на корпусу формираном за овај рад: српску конструкцију генитива с предлогом *og* и мађарски аблатив карактерише појављивање уз глаголе и глаголске конструкције које означавају ненамерне, невољне, спонтане радње, док се српски генитив с предлогом *из* и мађарски елатив јављају уз намерне, вољне, свесне радње. Семантичка подударног између српске предлошко-падежне конструкције *због* + генитив и мађарске именице с постпозицијом *miatt* огледа се у томе што се њима обележава индиректни узрок.

У мањем броју примера посматране српске конструкције преведене су формално другачијим структурама, уз задржавање основног узрочног значења. Тако се, на пример, као еквивалент српског генитива с предлогом *og* јавља и инесив, којем у српском најчешће одговара локатив с предлогом *у*, што се може сматрати адекватним решењем, будући да се у оба језика овим конструкцијама исказује идентични подтип узрочног значења. Поједина одступања од типичног еквивалента условљена су разликама у рекцијским карактеристикама глагола у српском и мађарском језику. Спорадично појављивање именице с постпозицијом *miatt* уместо српског генитива с предлогом *og* указује на то да је у неким контекстима тешко разграничити директан од индиректног узрока. Могућност реконструкције узрочне реченице постоји у оба језика, те се и ово преводно решење може сматрати одговарајућим. Формално удаљавање од структуре полазног текста најочљивије је у примерима у којима се у циљном тексту, уместо именице у падежу с узрочним значењем, јавља реченична структура с каузатором у функцији субјекта. То се, махом, може приписати личном опредељењу преводиоца.

Након сагледавања једног мањег сегмента узрочног семантичког поља може се констатовати да, иако припадају типолошки различитим језицима, српски и мађарски језик на идентичан начин формализују поједине семантичке подтипове узрока. Еквиваленти који су, осим очекиваних, забележени у овом раду указују на то да су преводиоцима на располагању и друга језичка средства, нека условљена специфичностима посматраних језика, а нека различитим могућностима исказивања узрока у оба језика.

ИЗВОРИ

- ОГЊЕНОВИЋ, Вида. *Прељубници*. Београд: Архипелаг, 2015.
 ОГЊЕНОВИЋ, Вида. *Hűltenek*. Ujvidék: Forum Könyvkiadó, 2013. Sa srpskog prevela Kristina Orovec.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АНТОНИЋ, Ивана. Синтакса и семантика падежа. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика. Просја реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 119–300.
- ИВИЋ, Милка. Узрочне конструкције с предлозима *због, од, из* у савременом књижевном језику. *Наш језик. Нова серија*. Књ. V. Св. 5–6 (1954): 186–194.
- ПИПЕР, Предраг. Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантика. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика. Просја реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 575–982.
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна грамађика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.

*

- ANDRIĆ, Edita. *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Odsek za hungarologiju Filozofskog fakulteta, 2002.
- ANDRIĆ, Edita. *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, 2008.
- JUHÁSZ, József, István SZÖKE, Gábor O. NAGY, Miklós KOVALOVSKY. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987.
- KOVAČEVIĆ, Miloš. *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost, 1988.
- PALICH, Emil. *Magyar-szerbhorvát kéziszótár*. Budapest: Terra, 1988.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. Imenica u funkciji kondenzatora (I). *Зборник за филологију и лингвистику* XX/1 (1977): 63–144.
- VISZKET, Anita, Mónika DÓLA. Az örömtől, örömből, örömében. A mentális állapotot mint okot megjelenítő konstrukciók. *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/2 (2019): 193–213.

Dušanka Zvekić-Dušanović

ON SOME SYNTACTIC-SEMANTIC TYPES OF CAUSAL CONSTRUCTIONS
IN THE SERBIAN AND HUNGARIAN LANGUAGES

Summary

In this paper, focus is placed on Serbian genitive constructions with the prepositions *od* 'from', *iz* 'out of' and *zbog* 'because of' with the meaning of causality, as found in the novel *Adulterers* by Vida Ognjenović, and their Hungarian equivalents are considered. The analyzed materials indicate that there is a high degree of semantic similarity between the Serbian prepositional phrase *od* + genitive and the Hungarian ablative, between the prepositional phrase *iz* + genitive and the elative, and between the prepositional phrase *zbog* + genitive and nouns with the postposition *miatt*. The Serbian genitive construction with the preposition *od* and the Hungarian ablative are characterized by their appearance with verbs and verbal constructions indicating unintentional, unwilling, and spontaneous action, while the Serbian genitive with the preposition *iz* and the Hungarian elative appear with intentional, willing and conscious action. The semantic similarity between the Serbian prepositional phrase *zbog* + genitive and Hungarian nouns with a postposition *miatt* is reflected in the fact that indirect causation is expressed by them. Some exceptions to these rules are caused by the characteristics of the languages observed, and some are the result of the translator's personal choice. The paper states that, although being typologically different languages, Serbian and Hungarian formalize differences in certain semantic subtypes of causal constructions in an identical way.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dusazd@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 20. августа
прихваћено: 28. октобра 2020)

Анђела Васиљевић

ДИСКУРСНИ МАРКЕРИ *EN EFFET*, *EFFECTIVEMENT*, *EN FAIT* И ЊИХОВИ СРПСКИ ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ

Рад се бави контрастивном анализом француских дискурских маркера *en effet*, *effectivement*, *en fait* и њихових српских функционалних еквивалената у оквиру дискурса друштвених наука. Путем квалитативне и квантитативне методе анализирају се упарени примери ексцерпирани из социолошких, антрополошких и етнологских студија. Важан циљ рада представља идентификација различитих преводних могућности на српски језик, те уочавање сличности и потенцијалних разлика у семантичко-прагматичким инструкцијама које дати маркери и њихови еквиваленти садрже. Посебна се пажња посвећује утврђивању њихових положаја и улога на нивоу реченице и текста, те високом степену граматикализације.

Кључне речи: друштвене науке, дискурсни маркери, *en effet*, *effectivement*, *en fait*.

This paper deals with the contrastive analysis of the French discourse markers *en effet*, *effectivement*, *en fait* and their Serbian functional equivalents within sociological, anthropological, and ethnological discourse. The analysis of examples extracted from selected works of several well-known French authors is carried out using qualitative and quantitative methods. An important aim of this paper is the identification of translation possibilities into Serbian, while noticing similarities and potential differences in semantic and pragmatic instructions which the aforementioned markers and their equivalents contain. Special focus is directed at the determination of typical positions and roles within the sentence and the text, as well as at their high degrees of grammaticalisation.

Key words: social sciences, discourse markers, *en effet*, *effectivement*, *en fait*.

1. Увод. Предмет овог рада је контрастивна анализа француских маркера *en effet*, *effectivement*, *en fait* и српских еквивалената на примеру корпуса ексцерпираног из текстова научног функционалног стила. Због сличних обличких и семантичко-прагматичких одлика, ови маркери често су употребљивани у циљу утврђивања међусобне (не)подударности у структурама (FORSGREN 2009; ENGEL et al. 2010; FRANCKEL – PAILLARD 2010; D'HONDT 2014). У таквим истраживањима неретко се анализирају и други формално и/или семантички сродни маркери, попут *au fait*, *de fait*, *en réalité* и сл. Овај низ употрепује велики број радова контрастивног типа у којима се они проучавају у односу на одговарајуће еквиваленте у другим језицима: енглеском (DEFOUR et al. 2010), руском (IORDANSKAYA – MEL'ČUK 1999), шпанском (GARCÍA NEGRONI – SAUERWEIN SPINOLA 2015; PÉREZ CANALES 2003, 2011), португалском, италијанском (FAGARD 2011), холандском (LAMIROY – VANDERBAUWHEDE 2016) итд. Коначно, у складу с актуелним теоријама граматикализације и прагматикализације, аутори посвећују пажњу истраживању њихове еволуције кроз различите етапе развоја француског језика, чиме се баца ново светло на разноврсне семантичко-прагматичке инструкције, условљене специфичностима говорне ситуације, ко(н)текстом и другим екстралингвистичким околностима (BERTIN 2002; LAMIROY – VANDERBAUWHEDE 2016).

Колико нам је познато, маркери који су предмет ове анализе до сада нису проучавани у поређењу са српским еквивалентима. Стога главни циљ нашег рада представља идентификација и инвентаризација преводних могућности у српском, као и пружање описа њихових обличних, значењских, употребних и функционалностилских вредности. Будући да се дати маркери јављају како у писаном, тако и у говорном језику (мада не подједнако често), одабир еквивалената у спрези је са стилским и регистарским одликама текста. Наше истраживање усмерено је ка примерима преузетим из научног стила, и то језика струке друштвених наука – социологије, антропологије и етнологије – и заснива се на квалитативној и квантитативној методи обраде корпуса ексерцираног из осам дела познатих француских аутора и одговарајућих српских превода¹ (в. Извори). Додатно, важан циљ овог рада представља испитивање прототипичне позиције маркера *en effet*, *effectivement*, *en fait* и српских еквивалената у дискурсу друштвених наука, утврђивање њиховог надреченичног досега, као и могућности координације са другим маркерима дискурса, што је један од индикативних показатеља степена достигнуте граматикализације у савременом језику (LAMIROY – VANDERBAUWHUDE 2016: 206).

2. О ДИСКУРСНИМ МАРКЕРИМА КАО ФУНКЦИОНАЛНОЈ КАТЕГОРИИ

2.1. Опште одлике. Дискурсни маркери су у размаку од свега неколико деценија прешли дуг пут од запостављених језичких јединица до незаобилазних елемената различитих прагмалингвистичких истраживања. Како запажа Ј. Бадурина, у другој половини XX века одиграло се неколико важних промена у лингвистичким интересовањима. Укратко, тежња ка анализи и успостављању хијерархизације на нивоу јединица већих од реченице, као и прелазак на истраживање контекстуално условљених одлика комуникативне ситуације, погодовали су успостављању нове гране науке о језику – лингвистике текста. Симболично, овај заокрет често се везује за теоријско сједињење европског структурализма и америчког прагматичког приступа, овековечено објављивањем књиге Р. де Богранда и В. Дреслера *Einführung in die Textlinguistik / Introduction to Text Linguistics* 1981. године, чији је утицај у сфери текстуалнолингвистичких анализа и данас немерљив (BADURINA 2011: 52–53).

Остављајући по страни традиционална структурно-граматичка истраживања, нова струја, надахнута интердисциплинарним социалингвистичким теоријама и убрзаним развојем анализе дискурса на америчком тлу, понудила је иновативан и еклектичан теоријско-методолошки оквир. Прелазак са синтаксичког на супрасинтаксички (надреченични) ниво, одвија се паралелно с померањем средишта интересовања с потенцијалне функције језика у корист његове остварене функције, чиме се стварају неопходни предуслови за промене у дефинисању, опису, поделама, али и начину именовања дискурских маркера као разноврсних прагмалингвистичких јединица (BADURINA 2011: 46–50). Наиме, од самих почетака, дискурсне маркере прати висок

¹ У недостатку српског превода француских дела користе се преводи објављени на ширем подручју српског односно хрватског језика.

степен неусаглашености у погледу одређивања формалних, синтаксичких, семантичко-прагматичких, те стилистичких одлика. Разуђеност се посебно очитује на терминолошком плану, где се уочавају на десетине блиских термина којима се, у зависности од лингвистичке традиције или правца, упућује на скуп речи и израза без конституентске улоге у линеарној реченичној структури (BADURINA 2008: 96–105). Интонациона, семантичка и синтаксичка независност у односу на друге чланове пропозиције којој припадају указује на факултативни карактер ових језичких јединица. Сходно томе, њихово изостављање неће утицати на истиносноусловљено схватање садржаја пропозиције, али ће формална и, нарочито, логичка веза између исказа у оквиру одређене целине бити доведена у питање (NIGOEVIĆ 2011a: 136–137). Будући да представљају сигнале контекстуалне укључености реченица у текст односно дискурс, као његову конкретну реализацију, суштински значај дискурсних маркера уочава се на супрасинтаксичком нивоу. Склоност ка иницијалној, интонационо и интерпункцијски издвојеној позицији објашњава се везивном, конективном улогом коју они остварују на плану формалне и логичке организације низа исказа. У складу с тиме, аутори дискурсне маркере дефинишу као један од кључних фактора у обезбеђивању кохезије појединачних елемената на равни облика, али и у успостављању глобалне кохеренције текста/дискурса на равни значења (GLOVACKI-BERNARDI 2004²: 55; BADURINA 2008: 105–107).

Додатно, значајан проблем тиче се немогућности њиховог сврставања у јединствену категорију речи. Иако изведене из одговарајућих традиционалних морфолошких категорија, ове јединице у улози маркера дискурса делимично или у целини губе своје примарне семантичке реализације и граматичке функције. Као резултат сложеног процеса семантичко-прагматичке еволуције, дискурсни маркери стичу нове прагматичке функције, што их сврстава у хетерогене (поли)функционалне разреде (BADURINA 2018: 64–65).

Примера ради, француски адвербијални израз *en effet* (в. поглавље 3.), настао лексикализацијом предлошке синтагме, може бити у служби реченичног прилога уколико је у медијалној, непарентетичкој реченичној позицији, при чему модификује само одговарајући управни глагол. Међутим, у иницијалној, интонационо и синтаксички аутономној позицији, губи статус реченичног прилога у корист функције дискурсног маркера. У новој улози, он сигнализира логички међуоднос исказа које повезује, утичући тако на целокупан процес њиховог разумевања на макрореченичном нивоу. Сличан развој семантичко-прагматичког континуума може се уочити код одговарајућих српских еквивалената, у зависности од тога да ли они врше граматичку функцију прилошке одредбе или прагматичку функцију дискурсног маркера, као сигнала контекстуалне укључености исказа у надреченично јединство текста/дискурса.

2.2. ТЕРМИНОЛОШКА ПИТАЊА. Као што је већ поменуто, начини њиховог именовања знатно се разликују у зависности од језичког подручја, лингвистичке традиције, школе или аутора. Говорећи о приступима у проучавању дискурсних маркера (ознака) на енглеском говорном подручју, М. Нигоевић наводи чак 26 блиских, али не потпуно синонимних назива којима се дата

функционална класа лексема и израза може именовати, подвлачећи да тај број није коначан (NIGOVIĆ 2011b: 58). Када је реч о уобичајеним начинима именовања у оквиру франкороманистичке литературе, истичу се *marqueurs de discours / marqueurs discursifs, marqueurs pragmatiques, mots du discours, mots de liaison, connecteurs (intraphrastiques / interphrastiques / pragmatiques / logiques), opérateurs discursifs* и сл. Преглед литературе из уже научне области сугерише да задатак успостављања доследне хијерархизације предложених термина и подела према (под)групама, односно формалним и семантичко-прагматичким критеријумима обједињавања, представља осетљиво и, наизглед, тешко решиво питање (DOSTIE – PUSCH 2007: 3).

Увид у франкороманистичку литературу указује да су најчешће коришћени термини *дискурсни маркер* и *конектор*. Иако је током осамдесетих и деведесетих година била знатно заступљенија употреба назива *конектор* (ROULET 1987; BLUMENTHAL 1996), чини се да је почетком XXI века *дискурсни маркер* ипак у благој предности. У складу с тиме, посебно се истичу ставови аутора који термин *дискурсни маркер* посматрају као својеврсни хипероним за друге називе блиског, али нешто ужег значења (ROSSARI 2002; PONS BORDERÍA 2006; VÁZQUEZ MOLINA 2019).

Како истиче Х. Васкез Молина, у савременој франкофоној литератури конектори се у ширем смислу односе на све јединице с конективном улогом, како на нивоу синтагми, тако на нивоу пропозиција и исказа. Дакле, њихова примарна функција огледа се у повезивању суседних елемената на унутар-реченичном и/или надреченичном плану (VÁZQUEZ MOLINA 2019: 685). Тако схваћени, они представљају важан фактор у процесу успостављања текстуалне кохезије. Међутим, бројна истраживања мотивисана различитим прагматичким теоријама почев од седамдесетих година прошлога века, указала су на неопходност сагледавања текста/дискурса као шире логички структурисане целине. Сходно томе, поред анализе површинских јединица којима се врши формално повезивање, намеће се и истраживање начина спајања исказа на дубљем нивоу, с нагласком на семантичкој и логичкој повезаности сегмената који нису нужно суседни. Употребом прагматичког назива какав је *дискурсни маркер*, јасније се истиче двоструки допринос ових јединица на плану површинске, али и логичко-семантичке структуре исказа укључених у надреченично јединство (2019: 687, 689).

Када је реч о општеприхваћеним термилошким решењима у српско-хрватској² лингвистици текста, преглед литературе показује да су убедљиво најзаступљенији термини *конектор* и *јартикула (честица, речца)*, уз констатацију да се у последњој деценији запажа и све чешћа употреба назива *дискурсни маркер (ознака)*. Тако, Ј. Силић (1984) и М. Велчић (1987), пионери на пољу текстуалнолингвистичких истраживања на нашим просторима, говоре искључиво о конекторима, а не о маркерима дискурса. Ј. Силић конекторе дефинише као сигнале контекстуалне укључености реченице, делећи их на граматичке, лексичко-семантичке, лексичке и стилистичке (1984: 109).

² Аутор се овим путем захваљује анонимним рецензентима на указивању на неке од референтних радова о овој тематици у српској односно хрватској текстуалнолингвистичкој литератури.

М. Велчић пружа двоструко обједињавање конектора према формалним и семантичким критеријума. На основу формалних одлика, ауторка конекторе дели у пет категорија – релативне, везничке, приложне, фразеологизирани, те пропозиционалне (1987: 24–30). С друге стране, према критеријуму значења, дата анализа обухватила је скупове адверзатива, експликатива, конклузива и каузатива, уз напомену да низ није затворен, те да би свакако требало обухватити и друге маркере, попут адитивних, консекутивних, темпоралних итд. (1987: 55). Слична термилошка решења примењена су у оквиру монографија и радова З. Гловацки-Бернарди (2004), Ј. Чудомировића (2009), С. Благојевић и М. Вукић (2012). С друге стране, Ј. Бадурин (2008; 2011; 2018) и М. Нигоевић (2011a; 2011b), одлучују се за назив *дискурсна ознака (маркер)*, и то првенствено по угледу на новију англофону и романистичку литературу. Ове ауторке сматрају да се тиме могу успешно премостити велике разлике које ова функционална категорија речи и израза испољава на морфосинтаксичкој, али и семантичкој равни. Коначно, у србистичкој литератури запажа се и значајна заступљеност назива *йарйикула/речца* (Ристић 1994; 2004; 2006). Употреба овог термина у значењу морфолошке врсте речи у нашем раду биће оправдана само приликом анализе српских еквивалената дискурсних маркера *en effet, effectivement* и *en fait*. Наиме, у француској граматичкој традицији партикуле (фр. *particule*) се не сматрају засебном морфосинтаксичком категоријом, већ се, у недостатку адекватног назива, користе за именовање кратких, ненаглашених и семантички празних речи, попут одричног адверба *ne*, појединих предлога, заменица или појединачних елемената сложеница које је тешко сврстати у неку од постојећих врста, што је случај са статусом компоненте *ci* у сложеној демонстративној заменици *celui-ci* (GREVISSE – GOOSSE 2008¹⁴: 149). Назив *йарйикула* ушао је у српскохрватску граматику посредством немачког, означавајући једну од пет непроменљивих врста речи. Међутим, као засебна морфолошка категорија оне нису универзалне, што се осим у француском може запазити и у другим романским језицима (NIGOEVIĆ 2011b: 125). С друге стране, *йраймайичка йарйикула* је ширег опсега. Пошто упућује не само на граматичку, већ и функционално-прагматичку категорију, као термилошко решење чини се ближим појму дискурсних маркера. Сходно томе, партикуле ћемо надаље посматрати најпре као морфосинтаксичку категорију својствену српском језику, то јест као ужи појам од дискурсних маркера, који обухватају и друге непроменљиве врсте речи (везнике, прилоге), везничке и предложке конструкције, те фразеологизирани клаузе. Што се тиче међуодноса конектора и дискурсних маркера, сматраћемо их приближно синонимним, свесни чињенице да одређивање њиховог прецизнијег разграничења носи са собом бројне проблеме и неретко супротстављене ставове (BADURINA 2008: 105–107; VÁZQUEZ MOLINA 2019: 689).

3. *EN EFFET* И СРПСКИ ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ

3.1. ФОРМАЛНЕ, СИНТАКСИЧКЕ И СЕМАНИЧКО-ПРАГМАТИЧКЕ ОДЛИКЕ. Заједнички етимон адверба и адвербијалних израза *en effet, effectivement* и *en fait* је латински глагол *faciō, facere, feci, factum* (DUBOIS et al. 2007: 263; FORSGREN 2009: 52), из чијих је облика у савременом француском изведен велики број

лексема. Неке од њих развиле су се из вулгарног латинског инфинитива **fare* > *faire* или партиципа **factu* > *fait*, док су друге лексеме учене речи, углавном преузете из средњовековног латинског, било директно, било посредством другог романског језика (нпр. *factuel*, *factitif*, *facteur*, *facture*, *facturer*, *effectuer*, *effectif*, *effectivement*, *effet*) (DUBOIS et al. 2007: 263, 308; POPOVIĆ 2014: 44, 376). Услед историјске повезаности и сличности на равни облика и значења, *en effet*, *effectivement* и *en fait* могу функционисати као (парцијални) синоними. Међутим, како у наставку рада показујемо, током еволуције француског језика испојили су специфичне семантичко-прагматичке инструкције, те се њихове употребне вредности могу битно разликовати, што нарочито долази до изражаја на пољу превођења.

У француском електронском речнику *Trésor de la Langue Française* (TLF), адвербијални израз (фр. *locution adverbiale*) *en effet* налази се у склопу дефиниције своје главне компоненте, именице *effet*, и дефинисан је путем синонима *en réalité*, *en fait* и *effectivement*. У наставку овог речничког чланка пружају се додатне информације о понашању на синтаксичком и прагматичком плану: „Confirme ce qui vient d'être dit. Synon. *de fait*.” (‘Потврђује претходно речено. Синоним *de fait*’), а наводи се и могућност употребе у значењу напоредног везника *car* (‘јер’): „Sert de liaison ; ne se place pas nécessairement au début de la proposition qu'il introduit. Synon. *car*” (‘Служи за повезивање, не налази се нужно на почетку реченице коју уводи. Синоним *car*’). Међутим, ова дефиниција је редукционистичког карактера, будући да пружа само поједине информације о семантичким, синтаксичким и прагматичким особеностима.

У досадашњим радовима о овој теми, аутори углавном разликују тзв. апсолутне и релативне употребе (ROSSARI 2008: 362; FORSGREN 2009: 53; GARCÍA NEGRONI – SAUERWEIN SPINOLA 2015: 70). Апсолутно употребљен маркер *en effet* јавља се самостално у дијалошким секвенцама, при чему има искључиво асертивну вредност (ROSSARI 2008: 362; GARCÍA NEGRONI – SAUERWEIN SPINOLA 2015: 70–71). Као функционални синоними апсолутне вредности могу се употребити други модални адверби и изрази типични за дијалошке секвенце, које такође одликује анафорички карактер, попут *bien sûr*, *bien entendu*, *certainement*, *certes*, *d'accord*, *effectivement*, *oui*, *soit* и сл. (GARNIER – SITRI 2009: 125–126). Међутим, уколико је *en effet* у улози надреченичног адверба односно маркера дискурса, број могућих семантичких реализација, а самим тим и преводних решења, знатно је већи (ROSSARI 2008: 361).

Како А. Бертен наводи у својој дијакхронијској анализи, саставни елементи овог израза (предлог *en* и именица *effet*) постали су лексикализована структура још у раним фазама развоја средњофранцуског језика, током XIV века (BERTIN 2002: 47). Процес граматикализације текао је много брже него у случају еволуције облички и значењски блиских маркера *de fait*, *au fait*, *en fait* и *effectivement*. Од средства које је служило једноставном успостављању унутрашње кохезије текста, овај адвербијални израз постао је дискурсни маркер с бројним анафоричким и катафоричким вредностима на прагматичком нивоу (2002: 48).

На плану историјске еволуције није јасно да ли је овај маркер директно изведен из латинске предлошко-падежне конструкције *in effectu* или из сред-

њовековног италијанског облика *in effetto*, насталог према класичном латинском моделу (FAGARD 2011: 82). Уколико је тачна романска хипотеза о италијанском маркеру као посреднику, може се претпоставити да су књижевне и културне везе утицале на његово учвршћивање у средњовековном француском. Међутим, ови облици касније су прошли кроз засебне процесе граматијализације и прагматијализације, о чему сведоче њихове неподударне вредности на синхронизској равни (2011: 89).

Ж.-Ж. Франкел и Д. Пајар (FRANCKEL – PAILLARD 2010: 269) разликују експликативне, илустративне и ректификативне вредности *en effet* у савременом француском, што умногоме одговара опису преформулативних маркера разматрања претходног исказа (фр. *reformulation de reconsideration*), детаљно приказаним у оквиру типологије К. Росари, у коју овај маркер није уврштен, и поред очигледне подударности у значењу и употребама (ROSSARI 1994). Операције преформулације изразито су заступљене у текстовима научног функционалног стила, као и у онима из области научне вулгаризације, намењеним широј читалачкој публици. Употреба различитих видова преформулације од стратешког је значаја, будући да говорнику омогућава да подучи или обавести стручну и ширу јавност о достигнућима из одређене сфере истраживања, те да нова сазнања повеже с већ познатим чињеницама (PİC et al. 2013: 75).

Његов шпански етимолошки парњак *en efecto*, с којим дели бројне примарне и секундарне инструкције, уврштен је у групу модалних епистемичких маркера, с изразитом аргументативном вредношћу и илокутивном снагом (GARCÍA NEGRONI – SAUERWEIN SPINOLA 2015: 69). Међутим, обличка сличност често може заварати, те се дешава да овакви парови нису међусобно подударни у свим семантичким реализацијама, што представља додатну опасност на пољу превођења. Будући да се у српском не уочавају такви формални еквиваленти, у нашој анализи од пресудног значаја биће идентификовање што већег броја семантичко-прагматичких инструкција маркера у полазном језику (француском), како би се избегле неке од честих грешака приликом превођења на циљни језик (српски).

Маркер *en effet* среће се у свим функционалним стиливима стандардног писаног језика, а није искључена ни његова употреба у говорном језику, о чему сведочи заступљеност у новинарском функционалном стилу усменог типа (FORSGREN 2009: 55). У студији посвећеној проучавању учесталости маркера дискурса у корпусу говорног језика, *en effet* заузима 44. место на листи од 85 идентификованих јединица. С друге стране, ова листа уопште не бежи *effectivement*, док се *en fait* нашао на 18. месту (CHANET 2004).

М. Шарол и Б. Фагар разликују три основне прагматичке вредности *en effet* (CHAROLLES – FAGARD 2012: 172–193):

1. Апсолутна, дијалогска употреба. Самостално, као одговор на претходну реплику, овај маркер потврђује садржај претходног исказа (2012: 162). У том случају одговара парадигми адверба *oui/non*, а како не уводи нове информације, искључиво је ретроактивног карактера (2012: 194).

2. Релативна употреба. Други тип јавља се у дијалогским и монолошким секвенцама. Попут првог, потврђује садржај претходног исказа, али може самостално уводити одређену тврдњу, те га поред анафоричке, одликује и

катафоричка вредност. Будући да не зависи нужно од левог контекста, среће се на почетку параграфа или чак поглавља, сигнализирајући прво увођење тврдње (2012: 183, 194).

3. Релативна, монолошка употреба. Други вид релативне, несамосталне, употребе овог маркера везује се за монолошке секвенце хетеропреформулативног и аргументативног типа. Исказ E2 (фр. *énoncé*), уведен помоћу *en effet*, одржава јаку формалну и логичку везу са E1. Наиме, ова вредност историјски је најновија и настала је као резултат граматикализације примарног значења. *Речник Француске академије* (фр. *Dictionnaire de l'Académie française*) треће значење бележи почев од XIX века (CHAROLLES – FAGARD 2012: 188). Употребом *en effet* говорник уводи коментар, аргумент којим потврђује садржај полазног исказа E1. Овај адвербијални израз у савременом језику има статус аргументативног и експликативног маркера, имајући у виду да најављује логички утемељено објашњење, измењен коментар или додатну илустрацију претходне тврдње (2012: 194–196). Трећи тип употребе уједно има највиши степен надреченичног досега и у потпуности је прагматикализован. Његова прототипична реченична позиција је иницијална, те знатно доприноси јачању кохезије и кохеренције исказа које повезује. Како показују анализе К. Росари, ова употреба има суштински ретроактивну оријентацију, али је истовремено одликује и аргументативна проактивна вредност (ROSSARI 2008: 375).

Говорећи о реченичним позицијама другог, односно трећег типа, М. Форсгрен истиче могућност како парентетичке, интонационо и интерпункцијски издвојене употребе, тако и везане, при чему *en effet* функционише као реченични адверб, упућујући само на глагол уз који стоји, али не и на садржај читаве реченице. Уколико је прозодијски и интерпункцијски самосталан, среће се у свим позицијама – иницијалној, медијалној и финалној. У случају везане употребе, типично се јавља у медијалној позицији у којој нема конективну улогу (FORSGREN 2009: 56).

Будући да представља неопходан предуслов за њихову граматикализацију, иницијална позиција адверба и адвербијалних израза у досадашњој литератури нашироко је проучавана (NIGOEVIĆ – NEVEŠČANIN 2011: 62). Услед процеса граматикализације, адверби и изрази попут *en effet*, *effectivement* и *en fait* попримају функцију организатора дискурса, доприносећи успостављању његовог формалног и логичког јединства. Једно контрастивно истраживање ове групе француских маркера и холандских еквивалената указало је на потпуно различите степене граматикализације на синхронијском плану. Док се у француском облици *en effet* и *en fait* углавном јављају у иницијалној позицији, њихови холандски преводи чешће се срећу у медијалној, у којој имају улогу „класичних” реченичних адверба, без надреченичног досега, као једне од дистинктивних одлика шире класе дискурских маркера (LAMIROY – VANDERBAUWHUDE 2016: 204).

3.2. О функционалним еквивалентима у српском језику. На основу анализе 216 примера употребе израза *en effet* у корпусу одабраних социолошких, антрополошких и етнолошких студија (в. Извори), утврђено је да су његови функционални еквиваленти у српском језику модалне партикуле *наиме*, *доиста*, *заиста*, *заправо*, *сйварно*, *збиља*, *управо*, *одиста*, као и предлошко-

-падежне конструкције у *сївари* и у *сушїїни*. Такође, забележено је и седам примера изостављања маркера у српском преводу.

Табела 1. Српски еквиваленти маркера *en effet*

Српски функционални еквиваленти	Учесталост у анализираном корпусу
<i>Наиме</i>	(90) 41,67%
<i>Доистїа</i>	(38) 17,6%
<i>Заистїа</i>	(29) 13,44%
<i>У сївари</i>	(25) 11,57%
<i>Заїраво</i>	(12) 5,56%
Без превода	(7) 3,24%
<i>Сїварно</i>	(5) 2,3%
<i>Збиља</i>	(4) 1,85%
<i>Уисїїну</i>	(2) 0,93%
<i>Одистїа</i>	(1) 0,46%
<i>У сушїїни</i>	(1) 0,46%
<i>А</i>	(1) 0,46%
<i>Уїраво</i>	(1) 0,46%

3.2.1. ИНИЦИЈАЛНА РЕЧЕНИЧНА ПОЗИЦИЈА. Као најчешћи српски еквивалент јавља се модална партикула *наиме*, и то у 41,67% случајева. Анализом корпуса уочено је да ова партикула заузима иницијалну позицију у 47 од 90 примера, што представља 52,2%. Склоност ка почетној позицији указује на висок степен њене граматикализације и прагматикализације, што се нарочито манифестује на супрасинтаксичком плану. Основна вредност *наиме* у конективној улози је увођење додатног објашњења, коментара или илустрације претходног исказа, како показују примери (1) и (2):

(1) La raison de cette sainteté personnelle, c'est que l'homme croit être, en même temps qu'un homme au sens usuel du mot, un animal ou une plante de l'espèce totémique. *En effet*, il en porte le nom, or l'identité du nom passe alors pour impliquer une identité de nature (DURKHEIM 1968⁵: 137).

Razlog te specifične svetosti je u tome što čovjek vjeruje da je on istodobno i čovjek u uobičajenom smislu riječi i životinja ili biljka totemske vrste. *Naime*, on nosi njezino ime, a drži se da istovjetnost imena implicira istovjetnost prirode (DURKHEIM 2008: 181).

(2) Pour être légitime, la recherche doit se restreindre à une petite région, aux frontières nettement définies ; et les comparaisons ne sauraient être étendues au-delà de l'aire choisie comme objet d'étude. *En effet*, la récurrence de coutumes ou d'institutions analogues ne peut être retenue comme une preuve de contact, en l'absence d'une chaîne continue de faits du même type permettant de relier les faits extrêmes par toute une série d'intermédiaires (LÉVI-STRAUSS 1958: 10).

Da bi bilo legitimno, istraživanje se mora ograničiti na malu regiju jasno definiranih granica; a uspoređivanja se ne smiju protezati izvan područja koje je odabrano za proučavanje. *Naime*, povratnost običaja ili institucija ne može se smatrati nekim dokazom dodira, u odsutnosti neprekinutog lanca činjenica istog tipa, što dopušta da se povežu krajnje činjenice čitavim nizom posrednih (LEVI-STROS 1977: 17).

Маркер *en effet* везује се за писани језик и виши регистар, отуда и његова честа употреба у дискурсу друштвених наука. П. Мразовић (2009²: 473, 475) еквивалент *наиме* сврстава у модалне партикуле II типа које, за разлику од I типа, не могу сигнализирати увођење одговора на претходну реплику. Ауторка истиче да употребом ове партикуле говорник „наговештава [...] објашњење онога о чему је било речи”, наводећи као најчешће функционалне синониме *што јесћ* и *дакле*. Везник *што јесћ* има преформулативну вредност (Чудомировић 2009: 290), док се аргументативна партикула *дакле* у иницијалној позицији такође схвата као дискурсни маркер који „uvodi povratak na prethodnu temu, ali istovremeno najavljuje prijelaz na nešto novo” (NIGOEVIĆ – NEVEŠČANIN 2011: 53). Додатно, важне закључке о прагматичком функционисању партикуле *наиме* на нивоу говорних чинова налазимо у анализама С. Ристић, према којој она има семантичку компоненту модификовања претходне информације (1994: 146), односно сигнализирања аналогije и смисаоног следа између одређених сегмената дискурса (2004: 507).

Прво помињање лексеме *наиме* у улози текстуалног конектора у сербохрватистичкој лингвистици среће се у студији М. Велчић (1987). Према формалном критеријуму обједињавања, ауторка сврстава *наиме* у групу приложних конектора, док се на основу значењских одлика дата лексема групише међу конекторе појашњења – експликативе, заједно с простим и сложеним јединицама, попут *односно*, *грућим ријечима*, *што јесћ* и сл. (1987: 26, 72). Као посебно важан за нашу анализу, истиче се и ауторкин коментар о високом степену достигнуте граматикализације овог конектора, будући да се *наиме* тешко може удружити с истородним експликативима, попут *заправо* или *односно* (1987: 78).

Сличне закључке доноси истраживање С. Благојевић и М. Вукић (2012), засновано на анализи одлика енглеских и српских текстуалних конектора у академском дискурсу. Ауторке сврставају *дакле*, *наиме*, *односно* и *што јесћ* у групу конектора који уводе додатно објашњење претходног исказа, што доказују и резултати тестова њихове међусобне супституције (2012: 483–485). Међутим, приликом испитивања тог типа неопходно је водити рачуна о полисемији, будући да еквивалентни маркери дискурса у различитим језицима нису нужно подударни у свакој од семантичко-прагматичких инструкција чији су носиоци.

Поменути ставови иду у прилог нашој тврдњи да су примери у којима се маркер *en effet* преводи партикулом *наиме* трећег, експликативног типа (према класификацији М. Шарола и Б. Фагара), будући да их одликују преформулативна и аргументативна вредност, те висок степен граматикализације. Истовремено, уколико је *en effet* у дијалошкој, самосталној употреби, искључен је одабир *наиме* као преводног еквивалента.

Када је реч о другим преводним решењима, семантички блиске лексеме *заиста*, *доиста*, *заправо*, *збиља*, *одиста*, *сйварно* и *уисйину* сврстане су, попут *наиме*, у групу модалних партикула II типа (Mrazović 2009²: 473–476), док се изрази *у сйвари* и *у сушйини* путем циркуларних дефиниција такође наводе као синоними партикула *заиста* и *заправо*, како у поменутој класификацији П. Мразовић, тако и у Матичином *Речнику српскога језика* (РСЈ 2007:

1245). Такође, С. Ристић еквиваленте *сїварно, исїина, уисїину, доисїа, заисїа, одисїа, збиља* анализира као партикуле са илокуцијском компонентом коментара, наглашавајући да оне у начелу обично садрже неколико илокуцијских компоненти, те се могу појавити у оквиру више парадигми, што условљавају специфични контекстуални фактори, односно говорни чинови (1994: 147). Будући да ове партикуле примарно функционишу у тексту/дискурсу, ауторка подвлачи да се на основу функционалних критеријума могу сврстати у различите класе метатекстуалних јединица конекторског типа, при чему би била прихватљива и друга термилошка решења, као што су „конекторске партикуле”, „кохезивне партикуле” и „дискурсни маркери” (Ристић 2004: 508).

Могући показатељ достигнутог нивоа граматикализације партикуле *наиме* јесте чињеница да у нашем корпусу постоји 18 случајева у којима се *en effet* јавља у координираном споју чији је први члан саставни везник *et* (‘и’). Међутим, у сваком од одговарајућих српских превода партикула *наиме* онемогућује употребу напоредног везника у непосредној близини, за разлику од француског еквивалента који дозвољава такву кумулацију. Анализа указује на то да се преводиоци углавном одлучују за изостављање везника у корист партикуле (3) и обратно (4), или задржавају и везник и партикулу (5), прибегавајући другим мање граматикализованим решењима, што додатно потврђује поменуто запажања М. Велчић о неприхватљивости овог типа удруживања (1987: 78). Приликом комбиновања датих врста речи у српском језику важи правило да се на месту првог члана јавља независни везник, а потом следи партикула. Такође, у случају координиране употребе супротног везника и партикуле (4), дозвољено је изостављање једног од чланова конструкције (ТАНАСИЋ 2013: 229–230).

(3) On comprend donc que nous trouvions dans l’ethnologie le principe de toute recherche, alors que pour Sartre elle soulève un problème, sous forme de gêne à surmonter ou de résistance à réduire. *Et en effet*, que peut-on faire des peuples « sans histoire », quand on a défini l’homme par la dialectique, et la dialectique par l’histoire ? (LÉVI-STRAUSS 1962: 328)

Otuda je razumljivo što mi u etnologiji nalazimo princip svakog istraživanja, dok ona za Sartra stvara jednu teškoću u vidu nelagodnosti koju treba savladati, ili otpora koji treba suzbiti. *Doista*, šta se može učiniti sa narodima „bez istorije” kada smo čoveka definisali pomoću dijalektike, a dijalektiku pomoću istorije? (LEVI-STROS 1987²: 314315).

(4) *Et en effet*, quelle est la réalité ? Dans le grand jeu biologique et social qui se déroule perpétuellement entre les vivants et les morts, il est clair que les seuls gagnants sont les premiers (LÉVI-STRAUSS 1962 : 46).

A šta se događa u stvarnosti? U velikoj biološkoj i društvenoj igri koja se neprekidno odvija između živih i mrtvih, jasno je da su prvi jedini pobednici (SrpKor2013).

(5) (nouveau chapitre) *Et en effet*, jusqu’à présent, la sociologie a plus ou moins exclusivement traité non de choses, mais de concepts. Comte, il est vrai, a proclamé que les phénomènes sociaux sont des faits naturels, soumis à des lois naturelles. Par là, il a implicitement reconnu leur caractère de choses ; car il n’y a que des choses dans la nature. [...] *En effet*, ce qui fait la matière principale de sa sociologie, c’est le progrès de l’humanité dans le temps (DURKHEIM 1967¹⁶: 50).

(novo poglavlje) *I stvarno*, do sada, sociologija se više ili manje isključivo bavila ne stvarima nego pojmovima. Kont je, istina, proglašavao da su društvene pojave prirodne činjenice podložne prirodnim zakonima. Time je on prećutno priznao njihovo svojstvo stvari, jer samo stvari postoje u prirodi. [...] *Uistinu*, ono što čini glavni predmet njegove sociologije jeste napredak čovečanstva u vremenu (DIRKEM 1963: 34).

Пример (5) илуструје могућност употребе адвербијалног израза *en effet* и српског еквивалента на почетку новог поглавља, при чему у оба језика ове јединице добијају улогу дискурсног организатора с отварачком функцијом. Такве случајеве обично одликује катафоричка вредност, будући да сигнализирају прво увођење тврдње додатно аргументоване у наставку. Међутим, мишљења смо да су у примеру (5) француски маркер (*et*) *en effet* и његов српски еквивалент (*и*) *стварно* такође анафорички, будући да упућују на општепознату научну чињеницу из области социологије: „*Et en effet, jusqu'à présent, la sociologie a plus ou moins exclusivement traité non de choses, mais de concepts.* / *I stvarno*, do sada, sociologija se više ili manje isključivo bavila ne stvarima nego pojmovima”. У наведеном примеру, аутор се заправо позива на систем заједничких ванјезичких знања о свету, јачајући тако везу и сарадњу између саговорника (читалачке публике) и самог текста.

Занимљива могућност напоредне употребе *en effet* и других маркера дискурса у језику струке друштвених наука илустрована је у примеру (6), у коме се он јавља у координираној конструкцији с псеудокорелативним линеарним маркером *d'une part... et de l'autre* (*с једне стране... с друге стране*). Међутим, у српском језику преводилац је такву структуру оценио као стилски мање прихватљиву, те се први члан псеудокорелације (*с једне стране*) и партикула (*заиста*) раздвајају тако што се она помера ка медијалној реченичној позицији, губећи функцију надреченичног маркера, коју *en effet* има у оригиналном француском тексту:

(6) *D'une part, en effet, les lois de l'activité inconsciente sont toujours en dehors de l'appréhension subjective (nous pouvons en prendre conscience, mais comme objet) ; et de l'autre, pourtant, ce sont elles qui déterminent les modalités de cette appréhension* (LÉVI-STRAUSS 1968⁴: 26–27).

С једне стране, закони несвесне активности *заиста* су увек изван субјективног поимања (njih možemo postati svesni, ali kao objekta); а ипак, *с друге стране*, управо они одређују модалитете tog поимања (LEVI-STROS 1982: 35).

У нашем корпусу очекивано нису запажене апсолутне вредности I типа, јер се оне јављају искључиво у дијалošким секвенцама. У примеру (7) *en effet* је наизглед „самосталан”, но ради се о III типу граматикализоване употребе у оквиру хетеропреформулативне секвенце, при чему дати маркер и еквивалент *наиме* уводе додатно објашњење претходне тврдње, и то у форми набрајања експлицитно назначеног редним бројевима:

(7) M. Rodinson cite, à l'appui de cet argument (3), un passage de *Tristes Tropiques* : « Aucune société n'est foncièrement bonne, mais aucune n'est absolument mauvaise ; toutes offrent certains avantages à leurs membres, compte tenu d'un résidu d'iniquité dont l'importance paraît approximativement constante (i)... » Mais, c'est isoler de façon tendancieuse une étape d'un raisonnement, par lequel je m'efforçais de résoudre l'antinomie apparente entre la pensée et l'action.

En effet :

1° Dans le passage critiqué par M. Rodinson, l'argument relativiste est opposé seulement à une entreprise qui voudrait classer les unes par rapport aux autres des sociétés très éloignées de celle de l'observateur, soit, par exemple, de notre point de vue, une population mélanésienne et une tribu nord-américaine [...]

2° Par contre, je distinguais soigneusement ce premier cas d'un autre, consistant, non pas à classer entre elles des sociétés lointaines, mais deux états, historiquement rapprochés, du développement de notre propre société (ou, en généralisant, de la société de l'observateur). [...] (LÉVI-STRAUSS 1958: 366)

G. Rodinson citira, u potvrdu ovog argumenta, jedan odlomak iz *Tužnih tropa* [*Tristes Tropiques*]: „Nijedno društvo nije sasvim dobro, ali nijedno nije apsolutno rđavo; sva pružaju izvjesne koristi svojim članovima, uzevši u obzir ostatak nepravdnosti čija važnost izgleda približno konstantna...” Ali, to znači tendenciozno izolirati jednu etapu rasuđivanja kojim sam nastojao razriješiti prividnu antinomiju između mišljenja i djelovanja.

Naime:

1. U odlomku koji kritizira g. Rodinson, relativistički argument protivi se samo postupku koji bi htio razvrstati jedna u odnosu na druga društva veoma udaljena od promatračeva, uzmimo, na primjer, jedno melanezijsko pučanstvo i jedno sjeverno-američko pleme. [...]

2. Suprotno tome, pomno sam razlikovao ovaj prvi slučaj od jednog drugog, koji se sastoji, ne u međusobnom razvrstavanju udaljenih društava, nego dvaju, historijski bližih, stanja razvoja našega vlastitog društva (ili generalizirajući, promatračeva društva) [...] (LEVI-STROS 1977: 344).

3.2.2. МЕДИЈАЛНА И ФИНАЛНА РЕЧЕНИЧНА ПОЗИЦИЈА. У истраживањима овог типа, аутори се често ограничавају на ексцерпираније примера егзофрастичне, иницијалне употребе адверба и адвербијалних израза, у којима дате јединице одликује процедурална вредност, те висок степен конекторске снаге (CHAROLLES – PIETRANDREA 2012: 113–114), како илуструју примери (1–7).

Када је реч о другим могућностима, нису ретки ни случајеви употребе у медијалној позицији, било везано (8), (9), било парентетички. Међутим, у таквим примерима *en effet* и српски еквиваленти лишени су надреченичног досега, будући да модификују само елементе из непосредног контекста, па не стичу ни прагматичку функцију дискурсног маркера. Према М. Форсгре-ну, у медијалној позицији *en effet* задржава примарну прилошку граматичку функцију (2009: 56).

(8) Mais ce qu'on exorcise ainsi à peu de frais, et au prix de quelques larmes, ne se reproduira *en effet* plus jamais, parce que c'est depuis toujours en train, actuellement, de se reproduire, et précisément dans la forme même où on prétend le dénoncer, dans le médium même de ce prétendu exorcisme : la télévision (BAUDRILLARD 1981: 78). Ali ono što se tako na jeftin način, po cenu nekoliko suza, izgoni iz pamćenja *stvarno* se više nikad neće dogoditi zato što se oduvek, pa i sada, ponovo zbiva, i to upravo u onom obliku u kome se, navodno, razotkriva u samom medijumu tog navodnog egzorcizma: na televiziji (BODRIJAR 1991: 50).

(9) Leurs œuvres restent à mi-chemin de l'artifice. Tout en ayant perdu eux aussi le secret de la représentation, ils n'en tirent pas les conséquences, qui peuvent impliquer *en effet*, dans le snobisme machinal, une espèce de suicide (BAUDRILLARD 1995: 114).

Njihova dela zastaju na pola puta, ne dopiru do veštačkog proizvoda. Iako su i oni izgubili tajnu predstavljanja, nisu iz toga izvukli konsekvence koje, *zapravo*, u mahinalnom snobizmu, mogu značiti neku vrstu samoubistva (SrpKor2013).

Ексцерпирана грађа показује да анализирани маркер и српски преводи имају висок степен мобилности, те да се њихова позиција у оквиру реченице може мењати без већих последица на стилском и синтаксичком плану, што је и једна од главних одлика дискурских маркера као процедуралних, функционалних јединица без конституентске улоге у синтаксичкој структури. Неретко се у изворном тексту маркер налази у медијалној, поствербалној позицији, док се у преводу еквивалент помера на почетак реченице, или обратно (10):

(10) Mais dans les exemples que nous avons examinés, d'autres types de relations interviennent. Les relations peuvent être, *en effet*, sensibles (marques corporelles de l'abeille et du python) ou intelligibles (fonction fabricante, comme trait commun à l'abeille et au Charpentier) [...] (LÉVI-STRAUSS 1962: 85).

Ali u primerima koje smo ispitali javljaju se i drugi tipovi odnosa. *Doista*, odnosi mogu da budu dostupni opažanju (šare na telu kod pčele i pitona) ili poimanju (graditeljska funkcija kao crta zajednička pčeli i drvodelji) [...] (LEVI-STROS 1987²: 107).

Конечно, овом анализом идентификована су само два примера у којима се *en effet* налази у финалној реченичној позицији. Међутим, у преводима је дошло до померања одговарајућих еквивалената ка медијалној парентетичкој позицији, како показује пример (11). Такође, у финалној позицији употреба преформулативне партикуле *наиме*, као најчешћег еквивалента француског маркера *en effet*, била би потпуно искључена, те је неопходно одредити се за друга преводна решења.

(11) Warhol lui-même n'est jamais qu'une sorte d'hologramme. Les gens célèbres viennent à la Factory tourner autour de lui, sans rien pouvoir en tirer, mais en essayant de passer à travers comme à travers un filtre ou un objectif photographique, ce qu'il était devenu *en effet* (BAUDRILLARD 1995: 115).

Ni sam Vorhol nikad nije ništa drugo do neka vrsta holograma. Slavni ljudi dolaze u Factory i vrte se oko njega, ne uspevajući ništa odatle da izvuku, pokušavajući da prođu kroz njega kao kroz kakav filter ili fotografski objektiv, što je on, *zapravo*, i postao (SrpKor2013).

У прилог тврдњама о постојању изразите аргументативне вредности израза *en effet* говори и чињеница да он дели поједине семантичке и дискурзивне одлике са граматикализованим адвербом *certes*, који је од асертивне етимолошке вредности у савременом француском језику развио концесивну, и то уколико се као његови корелати јављају адверби и везници попут *mais*, *cependant*, *or*, *toutefois* и сл. Наша претходна анализа указала је на то да ови маркери имају више заједничких еквивалента у српском, међу којима се истичу партикуле *доиста*, *заиста*, *заправо*, *стварно*, *збиља*, *одиста*, *уистину*. Чињеница да се и *en effet* може јавити у корелацији с концесивним/адверсативним адвербима сугерише његову концесивну интерпретацију, о чему међу првима говори К. Росари у раду посвећеном сличностима и разликама у семантичким структурама дискурских маркера *en effet*, *effectivement* и *certes*

(ROSSARI 2008). Да би се то омогућило, неопходно је да у десном контексту постоји прави концесивни маркер, али и да саме тврдње које ти маркери уводе буду супротстављене, како илуструју примери (12–13). Тако је у (12) опозиција између исказа уведених помоћу *en effet* (‘заиста’) и *mais* (‘али’) појачана негацијом „il ne suffit pas de constater cette fréquence”, док је у (13) то учињено помоћу прилога *aussi* (‘такође’), чиме аутор подвлачи значај истраживања друштвених чињеница, поред бављења феноменима физиолошке природе.

(12) Si les sociologues lui ont accordé une attention particulière, c’est, *en effet*, seulement parce que la relation entre l’oncle maternel et le neveu semblait faire l’objet d’un important développement dans un très grand nombre de sociétés primitives. *Mais* il ne suffit pas de constater cette fréquence ; il faut en découvrir la raison (LÉVI-STRAUSS 1958: 47).

Ako su mu sociolozi poklonili osobitu pažnju, to je, *zaista*, samo zato što se činilo da odnos između ujaka i nećaka sačinjava predmet važnog razvoja u velikom broju primitivnih društava. *Ali*, nije dovoljno konstatirati tu učestalost, treba otkriti njezin razlog (LEVI-STROS 1977: 50).

(13) Cependant, on pourrait se demander si cette définition est complète. *En effet*, les faits qui nous en ont fourni la base sont tous des manières de faire ; ils sont d’ordre physiologique. Or il y a aussi des manières d’être collectives, c’est-à-dire des faits sociaux d’ordre anatomique ou morphologique. La sociologie ne peut se désintéresser de ce qui concerne le substrat de la vie collective (DURKHEIM 1967¹⁶: 43).

Međutim, moglo bi se postaviti pitanje da li je ova definicija kompletna. *U stvari*, sve činjenice koje su nam pružile osnovu za nju jesu načini delanja, one su fiziološke prirode. *Ali*, takođe ima kolektivnih načina postojanja tj. društvenih činjenica anatomske ili morfološke prirode. Sociologija ne može da se ne interesuje za ono što se odnosi na podlogu kolektivnog života (DIRKEM 1963: 28).

На месту другог члана корелативних концесивних структура овог типа, осим поменутих везника, у нашем корпусу срећу се и синонимни адверби (изнијансираног значења) *cependant*, *toutefois*, *pourtant*, те адвербијални израз *en fait*. Но, за разлику од *certes*, који има статус граматикализованог концесивног адверба (данас се углавном јавља у обавезној корелацији са *mais*, *cependant*, *or*, *toutefois*) и чије су друге вредности архаичне, *en effet* је полифункционални адвербијални израз с бројним дијалошким и монолошким вредностима. Контрастивном анализом код српских функционалних еквивалената уочене су асертивна, експликативна и концесивна интерпретација, и то уколико се у десном контексту налази неки од адверсативних везника, односно прилога попут *али*, *но*, *међуиш*. Такође, показано је да су пропозиције које они уводе логички супротстављене, док маркер само додатно наглашава тај однос. Уосталом, једна од кључних функција маркера дискурса јесте да усмери и олакша интерпретацију логичког међуодноса исказа које повезује. Као периферна јединица, не утиче на унутарреченично јединство, већ се његов суштински допринос очитује на равни логичке и формалне организације дискурса (NIGOEVIĆ 2011a: 122; БЛАГОЈЕВИЋ – ВУКИЋ 2012: 479).

4. *EFFECTIVEMENT* И СРПСКИ ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ

4.1. ФОРМАЛНЕ, СИНТАКСИЧКЕ И СЕМАНТИЧКО-ПРАГМАТИЧКЕ ОДЛИКЕ. За разлику од *en effet* и *en fait* који, као двочлани изрази, немају засебне дефиниције у речницима општег типа, адверб *effectivement* углавном је дефинисан у оквиру посебне одреднице или се налази у склопу дефиниције одговарајућег придева *effectif*, -ve. Речници француског језика обично идентификују две примарне вредности: прву, у којој има улогу реченичног адверба, у значењу *réellement/vraiment* (‘стварно’) и другу, асертивну, чиме потврђује или истиче истинитост онога што је речено или ће тек бити (TLF). У том случају, тежи да заузме почетну, парентетичку позицију у реченици, што га чини конкурентним изразу *en effet* (FORSGREN 2009: 53). Попут свог (делимичног) синонима, *effectivement* се јавља самостално у дијалогским секвенцама, али у нашем истраживању због природе анализираних корпуса очекивано нису присутни такви примери. У дијалозима *effectivement* сигнализира одговор на реплику саговорника, те је обавезно анафорички. С друге стране, у монолошким секвенцама, истичу се његова јасна аргументативна функција, као и катафоричка вредност, имајући у виду да поред потврђивања садржаја претходне тврдње, исту додатно поткрепљује новим информацијама (ROSSARI 2008: 371, 375).

Иако се у већини речника и радова *en effet* и *effectivement* тумаче као синоними због заједничке асертивне вредности, било је доста покушаја њиховог разграничења. На пример, у једној од првих анализа Н. Данжу-Фло подвлачи да је *en effet* неутралнији од *effectivement*, којим се укључује и субјективни став говорника, но ова разлика у семантичким структурама очитује се само у дијалогским секвенцама (DANJOU-FLAUX 1980: 126). Поређење маркера *en effet/en efecto* и *effectivement/efectivamente* у француском и шпанском открива нешто већи број специфичних значења првог пара, који поред афирмативне, има и (хетеро)преформулативну вредност (GARCIA NEGORNI – SAUERWEIN SPINOLA 2015: 75–76). Такође, према овим ауторкама, адвербијални пар *effectivement/efectivamente* одликује важна дистинктивна вредност. Наиме, ове лексеме често се користе приликом увођења хипотетичких, непотврђених исказа, који захтевају додатно разматрање, при чему се говорник не мора нужно сложити са садржајем полазног исказа E1, што није случај с паром *en effet – en efecto* (2015: 75, 79).

4.2. ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. Анализом корпуса из друштвених наука идентификован је веома мали број случајева употребе *effectivement* – свега 15. У свим примерима, ова лексема понаша се као класични реченични прилог, без конекторске функције. Сходно томе, ниједан уочени пример не налази се у иницијалној позицији, већ искључиво у медијалној или, евентуално, финалној. Значајно је истаћи да нема ни примера парентетичке употребе, те нису задовољени неопходни предуслови за његову граматикализацију и стицање статуса надреченичног маркера. Додатно, уколико се овај адверб налази на самом крају реченице у оригиналном тексту, у српском се преводу његов еквивалент обично помера улево (14).

Међу преводним варијантама у ексцерпираним корпусу уочене су партикуле *заиста* (6 примера), *стварно* (5 примера), *доиста* (3 примера), те *уистину* (1 пример), претходно идентификоване као еквивалентне маркеру *en effet*.

(14) Les procédés employés pour les secourir, quelle qu'en soit la grossièreté, ne peuvent paraître vains puisque tout se passe comme s'ils agissaient *effectivement* (DURKHEIM 1968⁵: 333).

Bez obzira koliko bili nezgrapni, postupci kojima se pribjegava da bi se bogovima priteklo u pomoć ne mogu se činiti uzaludnima, jer sve se doima kao da *zaista* djeluju (DURKHEIM 2008: 377).

(15) Toutefois, une caste de potiers fabrique *effectivement* des pots, une caste de blanchisseurs lave réellement le linge, une caste de barbiers rase pour de bon, tandis que les pouvoirs magiques des groupes totémiques australiens relèvent de l'ordre imaginaire [...] (LÉVI-STRAUSS 1962: 162).

Ipak, kasta grnčara *doista* izrađuje zemljane sudove, kasta perača stvarno pere rublje, kasta berbera istinski brije, dok magijska moć australijskih totemskih grupa predstavlja nešto imaginarno; [...] (LEVI-STROS 1987²: 162).

У одабраним социолошким и антрополошким делима нису пронађени примери надреченичне употребе у којима би овај адверб стекао статус асертивног дискурсног маркера, какав има *en effet* у примерима (1–7). Чињеница да у екскерпираној грађи нема примера надреченичне употребе *effectivement* наводи на провизоран закључак да се у текстовима из области друштвених наука он углавном користи као реченични адверб, при чему модификује само глагол уз који стоји.

5. *EN FAIT* И СРПСКИ ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ

5.1. ФОРМАЛНЕ, СИНТАКСИЧКЕ И СЕМАНТИЧКО-ПРАГМАТИЧКЕ ОДЛИКЕ. *En fait* је један од три облици и значењски сродна француска маркера, чије су саставне компоненте предлог (*à, de, en*) и именица *fait*, настала правилном фонолошком еволуцијом партиципа перфекта глагола *faciō, facere, fēcī, factum* (РОРОВИЋ 2014: 44). *Au fait, de fait* и *en fait* прошли су кроз сложене развојне процесе на равни значења. Најпре су постали лексикализоване предлошке синтагме, потом граматикализовани реченични прилози (адвербијални изрази), да би напослетку на прагматичком нивоу стекли статус надреченичних конектора/дискурских маркера (D'HONDT 2014: 258–260).

У речницима се они углавном налазе у склопу дефиниције одреднице *fait*, коју одликује богата полисемантичка структура. Тако, речник *Le Robert* (LR) у електронској верзији³ бележи четири дефиниције: 1) „Ce qui est arrivé, se qui a eu lieu” (‘оно што се десило, оно што се одиграло’), упућујући на лексеме *affaire* и *événement* као синониме овог значења; 2) „Ce qui existe réellement (opposé à l'idée, au rêve, etc.)” (‘оно што стварно постоји, супротно идеји, сну итд.’); 3) „Ce qui est constaté par l'observation” (‘оно што се може констатовати посматрањем’); 4) „Cas, sujet particulier dont il est question” (‘случај, посебна тема о којој је реч’). У оквиру дефиниције другог подзначања уврштени су адвербијални изрази *de fait* и *en fait*, циркуларно дефинисани путем синонима – израза *en réalité*, односно прилога *effectivement* и *réellement*. С друге стране, *au fait* се налази у склопу четвртог подзначања, са напоменом да, уколико се јави у почетној реченичној позицији, добија значење блиско изразу

³ <<https://dictionnaire.lerobert.com/definition/fait>>, страници приступљено 15. јуна 2020.

à propos. Смернице овог типа од великог су значаја за кориснике речника ради јаснијег разграничења између ендофрастичних и егзофрастичних употреба, те честих колокација *aller au fait* (*aller à l'essentiel*), *être au fait de* (*être au courant de*) и слично.

Међутим, различите анализе облика *en fait*, *au fait* и *de fait*, како у оквиру француског, тако и контрастивне у односу на еквиваленте у другим језицима, показују да они имају знатно сложенији систем семантичко-прагматичких инструкција, будући да нису увек међусобно заменљиви (DEFOUR et al. 2010; D'HONDT 2014; LAMIROY – VANDERBAUWHEDE 2016).

У погледу фреквентности у савременом француском, *en fait* је изразито заступљен у свим функционалним стиливима. Његова предлошка компонента (*en*) присутна је у саставу других адвербијалних израза попут *en effet*, *en tout cas*, *en réalité*, *en somme*, *en résumé* итд. (D'HONDT 2014: 239). Иако је *en fait* релативно касно прагматикализован (током друге половине XIX века), временом је стекао највише семантичко-прагматичких инструкција. Његова учесталост утицала је на развој нових нијанси значења, за разлику од застарелих израза *de fait* и *au fait* (DEFOUR et al. 2010: 456; D'HONDT 2014: 259). Таква еволуција последица је и семантизма предлога *en*. Наиме, *au fait* и *de fait* имају изразито анафорички карактер, одакле потиче и њихова експликативна вредност. Предлог *de* у свом основном значењу ('од') упућује на порекло нечега, док предлог *à* у комбинацији с одређеним чланом *le* твори облик сажетог члана *au*, те указује на референт присутан у левом контексту или, евентуално, у ванјезичкој стварности, у складу с генеричким вредностима одређеног члана (D'HONDT 2014: 244). Сходно томе, ове маркере одликује тематски карактер, имајући у виду да се обавезно надовезују на елементе из ближег или даљег контекста.

Супротно ретроактивној оријентацији *au fait* и *de fait*, *en fait* има и катафоричку и анафоричку вредност, те може сигнализирати прво увођење одређене тврдње (FORSGREN 2009: 53). Његово примарно значење је адверсативно (синонимно са *en réalité*), а новије анализе указују и на могућност преформулативне интерпретације. У том случају, овај маркер налази се у оквиру пропозиције којом се говорник дистанцира од садржаја полазног исказа, и то увођењем нове дефиниције, додатног појашњења или исправке претходно реченог (ROULET 1987: 123; DEFOUR et al. 2010: 248).

У говорном језику истиче се његова важна интерактивна улога у одржавању комуникације, будући да попуњава празнине проузроковане оклевањем или несигурношћу говорника (BLUMENTHAL 1996: 266). У појединим случајевима значење му је у потпуности неодређено, јер је стекао статус једне од најфреквентнијих поштапалица у разговорном функционалном стилу француског језика (D'HONDT 2014: 249).

Упоредив развојни ток у погледу граматикализације и прагматикализације значења уочава се и код његовог синонима *en réalité*, чији је заједнички српски еквивалент у *ствари*. За разлику од варијанте *dans la réalité* ('у стварности'), овај израз постао је апстрактна спацијална прилошка одредба, а потом и надреченични конектор. Према М. Шаролу и П. Пјетрандреи, одсуство дестерминатора (*la*) у његовој структури омогућило је развој широког спектра апстрактних значења (у првом реду адверсативног и преформулативног).

Додатно, предлог *en* има знатно неутралнији семантички садржај од *dans*, чија је примарна улога локализаторска. Како анализе ових аутора показују, у егзофрастичним употребама *en réalité* је, по узору на синоним *en fait*, стекао праву конекторску функцију, те је број потенцијалних семантичких реализација много већи него код варијанти које садрже други предлог и/или дeрминатор, попут *au fait, de fait, dans les faits, dans la réalité* и др. (CHAROLLES – PIETRANDREA 2012: 125, 139).

5.2. СРПСКИ ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ. На основу анализе 91 упареног примера из одабраних социолошких, антрополошких и етнoлошких студија, утврђено је да је најчешћи српски еквивалент овог маркера у *сївари*, и то у нешто више од половине ексцерпираних примера (50,5%).

Табела 2. Српски еквиваленти маркера *en fait*

Српски еквиваленти (91 пример)	Учесталост у анализираном корпусу
<i>У сївари</i>	(46) 50,5%
<i>Заїраво</i>	(15) 16,5%
<i>Наиме</i>	(9) 9,9%
<i>Заисїа</i>	(8) 8,8%
<i>Сїварно</i>	(4) 4,4%
<i>Доисїа</i>	(2) 2,2%
Без превода	(2) 2,2%
<i>У сушїини</i>	(2) 2,2%
<i>Збиља</i>	(1) 1,1%
<i>Исїину їоворећи</i>	(1) 1,1%
<i>Уисїину</i>	(1) 1,1%

У ексцерпираној грађи *en fait* је присутан како у прилошкој (медијална позиција), тако и прагматичкој конективној функцији (иницијална позиција), сигнализирајући удаљавање од садржаја претходног исказа који је у супротности са стварним, чињеничним стањем (16):

(16) Eh bien, c'est le paradis : on est au-delà du Jugement dernier, dans l'immortalité – le tout est d'y survivre. Car là prend fin l'ironie, le défi, l'anticipation, le maléfice, aussi inexorablement que l'espérance aux portes de l'enfer. *En fait*, c'est là que commence l'enfer, celui de la réalisation inconditionnelle de toutes les idées, l'enfer du réel (BAUDRILLARD 1995: 147).

То је ваљда рај: налазимо се изван домађаја Страшног суда, у бесмртности – сад само ту треба и опстати. Јер ту неминовно престају иронија, изазов, антипација, зла коб као што пред вратима пакла престаје свака нада. *У ствари*, управо ту почиње пакao, пакao безусловног остварења свих идеја, пакao реалног (СрпKор 2013).

Међу другим преводним варијантама, срећу се прилог/речца *сїварно* (типична за медијалне и финалне прилошке употребе *en fait*), партикуле *доисїа*, *заисїа*, *збиља*, *заїраво*, *уисїину*, те израз *исїину їоворећи*. Већину ових облика РСЈ дефинише као синонимне са у *сївари* (2007: 1245). Додатно, анализа корпуса отвара могућност употребе преформулативног *наиме*,

најчешћег преводног еквивалента *en effet*, што указује на то да су ови маркери у одређеним случајевима заменљиви. Међутим, *en effet* првенствено има вредност потврђивања претходног исказа, без промене његове аргументативне оријентације, док *en fait* одликује адверсативна вредност, што га чини конкурентним везницима и адвербима сличних семантичко-прагматичких инструкција, попут *mais, pourtant, cependant, toutefois, tout de même, or* или *néanmoins* ('међутим, ипак, напротив').

Иако се *en fait* среће у свим позицијама, прагматичку функцију дискурсног маркера првенствено добија у иницијалној и парентетичкој реченичној позицији, где има и највећи надреченични досег.

(17) Cette conception nous paraît être rigoureusement fidèle à la pensée de Mauss. *En fait*, ce n'est pas autre chose que la conception de Mauss traduite, de son expression originale en termes de logique des classes, dans ceux d'une logique symbolique qui résume les lois les plus générales du langage (LÉVI-STRAUSS 1968⁴: 43).

Čini nam se da je ova koncepcija potpuno verna Mosovoj misli. *U stvari*, to i nije ništa drugo do Mosova koncepcija, prevedena sa svog originalnog izraza, pomoću logike klase, na simboličku logiku koja sažima najopštije zakone jezika (LEVI-STROS 1982: 57).

Пример (17) илуструје експликативну вредност маркера *en fait*, будући да се исказом који уводи претходна тврдња додатно поткрепљује. Слично се уочава и у примерима (18–19), где еквиваленти у *сīвари* и *наиме* најављују детаљније објашњење слабо истражених феномена везаних за заједницу урођеничких друштава. На паралелизам између облика у *сīвари* и *наиме* упућује и М. Велчић, која ове јединице анализира као граматикализоване експликативне конекторе којима говорник афирмише истинитост претходног садржаја (1987: 78).

(18) Suivant qu'on imaginera que ce sont les ancêtres du mari ou les ancêtres de la femme qui suivent ainsi le jeune ménage en épiant les occasions de se réincarner, le totem de l'enfant sera ou celui de son père ou celui de sa mère. *En fait*, c'est bien ainsi que les Gnanji et les Umbaia, d'une part, les Urabunna, de l'autre, expliquent leurs systèmes de filiation (DURKHEIM 1968⁵: 183).

Ovisno o tome hoće li se zamisliti da preci muža ili pak žene prate mladi par vrebajući priliku da se reinkarniraju, djetetov će totem biti ili očev ili majčin. *Naime*, upravo tako Gnanđi i Umbaje, s jedne strane, i Urabune s druge, objašnjavaju svoje sustave određivanja podrijetla (DURKHEIM 2008: 127).

(19) Ce serait donc une vue superficielle que de les opposer simplement sous le rapport de l'exogamie et de l'endogamie. *En fait*, castes professionnelles et groupements totémiques sont également « exo-pratiques », les premières sur le plan des échanges de biens et de services, les seconds sur celui des échanges matrimoniaux (LÉVI-STRAUSS 1962: 162–163).

Prema tome, površno bismo rasuđivali kad bismo ih prosto suprotstavili polazeći od njihove egzogamije i endogamije. *U stvari*, prema profesiji stvorene kaste i totemske grupe podjednako su „egzo-praktične”, prve na planu razmene dobara i usluga, a druge na planu razmene žena (SrpKor2013).

Надреченични досег овог маркера варира од повезивања суседних реченица и параграфа, до случајева упућивања на знатно удаљенија поглавља. Тако се у примеру (20) посредством напомене у фусноти читалац упућује на

феномен описан у једном од почетних поглавља првог дела дате етнолошке студије:

(20) *En fait* et comme on l'a vu dans un autre chapitre*, tout se passe d'un certain point de vue chez ces Aranda comme si, avant de naître, chaque individu tirait au sort l'ancêtre anonyme dont il sera la réincarnation.

** Cf. plus haut, p. 108 (LÉVI-STRAUSS 1962: 315).

U stvari, као што смо видели у једној другој глави*, у тих Аранда све се, у извесном смислу, догађа тако као да појединца, пре него што се роди, коком извлачи безименог претка који ће се у њему поново оваплотити.

* Испор. с претходним текстом стр. 127 (LEVI-STROS 1987²: 303–304).

Напоследку, новија истраживања указују на развој адитивног значења маркера *en fait* у иницијалној позицији, при чему се њиме уводи додатно објашњење које није у супротности с претходном формулацијом (DEFOUR et al. 2014: 438, 461). Како бројни аутори истичу, процес развоја нових прагматичких функција датог маркера и даље је у току. Међутим, чини се да је у односу на формалне и значењске сроднике *au fait*, *de fait* или *dans les faits* однео коначну победу, како у погледу богатства семантичког садржаја, прагматичких вредности, тако и на плану учесталости у свим типовима текстова писаног и говорног језика.

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. Иако је наше истраживање засновано на веома ограниченом узорку примера употребе дискурских маркера *en effet*, *effectivement*, *en fait* и одговарајућих српских функционалних еквивалената, анализа је указала на широк избор преводних решења, као и на значајан степен подударности њихових семантичко-прагматичких структура. Грађа показује да је у текстовима научног функционалног стила друштвених наука маркер *en effet* веома заступљен, те да има асертивно и преформулативно значење, уводећи исказ којим се претходни садржај потврђује и додатно објашњава, без промене аргументативне оријентације секвенце у чијем је саставу. Док поменути маркер у разговорном језику није присутан у значајнијој мери, *en fait* карактерише висока фреквентност у свим функционалним стилевима и језичким регистрима. И поред сличних семантичких особености, показано је да *effectivement* у социолошким и антрополошким студијама задржава прилошку функцију без надреченичног досега, те не стиче ни прагматичку улогу дискурсног маркера. Може се претпоставити да је један од узрока ове чињенице одсуство предлога *en* у његовој структури. Како показују појединачна истраживања, *en* изразима у чијем је саставу даје кадративну функцију, што их чини дискурским организаторима *par excellence* (ROSSARI et al. 2018). На контрастивном плану такву претпоставку додатно би требало испитати на обимнијем узорку грађе.

Анализом је показано да ови маркери и српски еквиваленти имају велике подударности на синтаксичком нивоу, поред оних семантичко-прагматичке природе. У погледу реченичне позиције, анализиране јединице у оба језика функцију дискурсног маркера прототипично стичу у иницијалној и парентетичкој позицији, у којој је степен граматикализације и прагматикализације значења уједно и највећи. Када је реч о употребама у медијалној и

финалној позицији, у њима задржавају прилошку функцију, с тим да их одликује висока мобилност, односно синтаксичка независност од осталих реченичних чланова. Преглед ексцерпираног корпуса такође потврђује и значајну полифункционалност. При контрастивним истраживањима и, нарочито, приликом превођења, важно је уочавање специфичних семантичких реализација, будући да готово никада не долази до потпуног значењског преклапања еквивалената у различитим језицима, чак ни код формално сродних лексема и израза (уп. фр. *en effet* и шп. *en efecto*). Примера ради, *en effet* и *effectivement* имају заједничке српске еквиваленте у виду лексема *заиста*, *сйварно*, *доиста* или *уистину*, док је употреба партикуле *наиме* уочена само приликом превођења маркера *en effet*. Ову чињеницу условљава његова ретроактивна вредност, одсутна у семантичко-прагматичким инструкцијама адверба *effectivement*. Напослетку, потврђена је јасна подударност у структурама маркера *en fait* и у *сйвари*, код којих се одвијају паралелни процеси развоја семантичког континуума, што захтева даље праћење њихове еволуције, како у писаном, тако и у говорном језику.

Контрастивна истраживања дискурских маркера могу наћи даљу примену на пољу транслатологије, лексикографије, те дидактике страних језика. Имајући у виду да речници, нарочито двојезични, често предлажу само њихове циркуларне дефиниције путем синонима, или их уопште не укључују као засебне одреднице, анализе овог типа могу допринети побољшању начина њиховог превођења. Указивањем на сличности и разлике у значењским компонентама, понашању на синтаксичком нивоу, те употребним вредностима, пружа се и шири избор преводних решења у зависности од језичког регистра и функционалностилских одлика текста које добар преводилац увек мора имати на уму. Додатно, као важно питање намеће се и потреба за уједначавањем њиховог металексикографског описа, а посебан проблем представља укључивање сложених маркера дискурса у општу речничку макроструктуру и микроструктуру. Коначно, без обзира на специфичну научну дисциплину, академски стил одликују сажетост, мноштво сложених логичких односа на реченичном и надреченичном нивоу, те присуство бројних јединица које доприносе јачању кохезије и кохеренције текста/дискурса у целини, што је ово истраживање потврдило. Сходно томе, различити описи функционисања дискурских маркера, као незаобилазних елемената у процесу развоја прагматичке дискурзивне компетенције, могу наћи даљу примену и у оквиру дидактике наставе француског, односно српског као страног језика и језика струке.

ИЗВОРИ

- BAUDRILLARD, Jean. *Le crime parfait*. Paris: Éditions Galilée, 1995.
 BAUDRILLARD, Jean. *Simulacres et simulation*. Paris: Éditions Galilée, 1981.
 BODRIJAR, Žan. *Simulakrumi i simulacija*. Prevod s francuskog Frida Filipović. Novi Sad: Svetovi, 1991.
 BOURDIEU, Pierre. *La domination masculine*. Paris: Éditions du Seuil, 1998.
 BURDJE, Pjer. *Vladavina muškaraca*. Prevod s francuskog Mileva Filipović. Podgorica: CID – Univerzitet Crne Gore, 2011.
 DIRKEM, Emil. *Pravila sociološke metode*. Preveo Milorad V. Simić. Beograd: Savremena škola, 1963.

- DURKHEIM, Émile. *Elementarni oblici religijskog života. Totemistički sustav u Australiji*. Prijevod Aljoša Mimica. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2008.
- DURKHEIM, Émile. *Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie (I-III)*. Cinquième édition. Paris: Presses universitaires de France, 1968⁵.
- DURKHEIM, Émile. *Les règles de la méthode sociologique*. Seizième édition. Paris: Presses universitaires de France, 1967¹⁶.
- LÉVI-STRAUSS, Claude. *Anthropologie structurale*. Paris: Librairie Plon, 1958.
- LÉVI-STRAUSS, Claude. Introduction à l'œuvre de Marcel Mauss. Marcel Mauss. *Sociologie et anthropologie* (quatrième édition). Paris: Les Presses universitaires de France, 1968⁴.
- LÉVI-STRAUSS, Claude. *La pensée sauvage*. Paris: Librairie Plon, 1962.
- LEVI-STROS, Klod. *Divlja misao*. Drugo izdanje. Preveli Jelena i Branko Jelić. Beograd: Prosveta, 1987².
- LEVI-STROS, Klod. *Strukturalna antropologija*. Zagreb: Stvarnost, 1977.
- LEVI-STROS, Klod. Uvod u delo Marsela Mosa. Marsel Mos. *Sociologija i antropologija I* (sa francuskog prevela Ana Moralić). Beograd: Prosveta, 1982.
- VITAS, Duško, Miloš UTVIĆ. *Korpus savremenog srpskog jezika* (verzija SrpKor2013). <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/>>. 10.6.2020.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЛАГОЈЕВИЋ, Савка, Маја ВУКИЋ. Текстуални конектори за изражавање логичких односа у српском и енглеском академском дискурсу. Милош Ковачевић (ур.). *Стируктурне карактеристике српског језика*. Књ. 1. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2012, 477–488.
- РИСТИЋ, Стана. Илокуцијски аспекти употребе партикула. *Јужнословенски филолог* 50 (1994): 145–154.
- РИСТИЋ, Стана. Партикуле као јединице семантичке кохезије. *Српски језик: студије српске и словенске* IX/1–2 (2004): 505–514.
- РИСТИЋ, Стана. Партикуле као речи у функцији метатекстуалних оператора. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 35/1 (2006): 205–216.
- РСЈ: *Речник српског језика* (ур. Мирослав Николић). Нови Сад: Матица српска, 2007.
- ТАНАСИЋ, Срето. Слагање везника и партикула у координираним конструкцијама. *Зборник Мајице српске за славистику* 83 (2013): 229–241.
- ЧУДОМИРОВИЋ, Јован. Речце као текстуални конектори у савременом српском језику. *Књижевност и језик* LV1/3–4 (2009): 277–295.

*

- BADURINA, Lada. *Između redaka: studije o tekstu i diskursu*. Zagreb – Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada – Izdavački centar Rijeka, 2008.
- BADURINA, Lada. Od sintakse prema suprasintaksi i dalje. Krešimir Mićanović (ur.). *Sintaksa hrvatskoga jezika – Književnost i kultura osamdesetih: zbornik radova 39. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2011, 43–65.
- BADURINA, Lada. O semantici i pragmatici diskursnih oznaka. Lada Badurina, Nikolina Palašić (ur.). *Riječki filološki dani II*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci – Filozofski fakultet, 2018, 63–74.
- BERTIN, Annie. L'émergence du connecteur *en effet* en moyen français. *Linx* 46 (2002): 37–50.
- BLUMENTHAL, Peter. Le connecteur *en fait*. Claude Muller (éd.). *Dépendance et intégration syntaxique. Subordination, Coordination, Connexion*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1996, 257–269.
- CHANET, Catherine. Fréquence des marqueurs discursifs en français parlé : quelques problèmes de méthodologie. *Recherches sur le français parlé* 18 (2004): 83–106.
- CHAROLLES, Michel, Benjamin FAGARD. *En effet* en français contemporain : de la confirmation à la justification/explication. *Le français moderne* 80/2 (2012): 171–197.
- CHAROLLES, Michel, Paola PIETRANDREA. *En réalité* : de la modalisation à l'organisation du discours. *Travaux de linguistique* 64 (2012): 111–142.
- D'HONDT, Ulrique. *Au fait, de fait et en fait* : analyse de trois parcours de grammaticalisation. *Revue romane* 49/2 (2014): 235–263.
- DANJOU-FLAUX, Nelly. À propos de *de fait, en fait, en effet et effectivement*. *Le français moderne* 48/2 (1980): 110–139.

- DEFOUR, Tine, Ulrique D'HONDT, Anne-Marie SIMON-VANDENBERGEN, Dominique WILLIEMS. *In fact, en fait, de fait, au fait*: A Contrastive Study of the Synchronic Correspondences and Diachronic Development of English and French Cognates. *Neuphilologische Mitteilungen* 111/4 (2010): 433–463.
- DOSTIE, Gaétane, Claus D. PUSCH. Présentation. Les marqueurs discursifs. Sens et variation. *Langue française* 154 (2007): 3–12.
- DUBOIS, Jean, Henri MITTERAND, Albert DAUZAT. *Dictionnaire étymologique & historique du français*. Paris: Larousse, 2007.
- ENGEL, Hugues, Mats FORSGREN, Françoise SULLET-NYLANDER. De l'emploi des connecteurs *en effet, effectivement, en fait...* dans différentes situations de discours : observations interactionnelles et discursives. Jukka Havu, Carita Klippi, Soili Hakulinen, Philippe Jacob, José Fernández (éds.). *Actes du XVIIe Congrès des romanistes scandinaves*. Tampere: Tampere University Press, 2010, 273–297.
- FAGARD, Benjamin. La construction 'en effet' dans les langues romanes médiévales et la question de l'emprunt. *Oslo Studies in Language* 3/1 (2011): 69–94.
- FORSGRÉN, Mats. Les connecteurs *de fait, en fait, en effet, effectivement* : observations empiriques effectuées dans des contextes discursifs variés. *Syntaxe et sémantique* 10/1 (2009): 51–64.
- FRANCKEL, Jean-Jacques, Denis PAILLARD. Mots du discours : adéquation et point de vue. L'exemple de *réellement, en réalité, en effet, effectivement*. *Estudios lingüísticos/Linguistic Studies* (2010): 255–274.
- GARCÍA NEGRONI, María Marta, Sybille SAUERWEIN SPINOLA. La reformulation et le discours scientifique en espagnol et en français : à propos des instructions sémantico-pragmatiques de *en efecto* et *en effet*. Margarita Borreguero Zuloaga, Sonia Gómez Jordana Ferary (éds.). *Marqueurs du discours dans les langues romanes : une approche contrastive*. Limoges: Lambert-Lucas, 2015, 67–80.
- GARNIER, Sylvie, Frédérique SITRI. Certes, un marqueur dialogique ?. *Langue française* 163/3 (2009): 121–136.
- GLOVACKI-BERNARDI, Zrinjka. *O tekstu* (drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje). Zagreb: Školska knjiga, 2004².
- GREVISSE, Maurice, André GOOSSE. *Le Bon Usage* (14e édition). Paris: De Boeck – Duculot, 2008¹⁴.
- IORDANSKAYA, Lidija, Igor MEL'ČUK. Textual Connectors Across Languages: French EN EFFET vs. Russian V SAMOM DELE. Jacob Mey, Ana Wierzbicka, Andrzej Boguslawski (éds.). *E Pluribus Una the One and the Many*. Odensee: Odensee University Press, 1999, 305–347.
- LAMIROY, Béatrice, Gudrun VANDERBAUWHEDE. Les marqueurs de discours *en effet, en fait, de fait, en réalité* et leurs équivalents en néerlandais : indices de grammaticalisation. Laure Sarda, Denis Vigier, Bernard Combettes (éds.). *Connexion et indexation. Ces liens qui lient le texte*. Lyon: ENS Editions, 2016, 195–209.
- LR: *Le Robert*, dictionnaire en ligne. Paris: Éditions Le Robert, 2020. <<https://dictionnaire.lerobert.com/>> 15.6.2020.
- MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance* (drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, u saradnji sa Zorom Vukadinović). Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009².
- NIGOEVIĆ, Magdalena, Ana NEVEŠČANIN. O inicijalnim diskursnim oznakama u hrvatskom i talijanskom jeziku. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* 4 (2011): 51–65.
- NIGOEVIĆ, Magdalena. Neka načela određivanja diskursnih oznaka. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 37/1 (2011a): 121–145.
- NIGOEVIĆ, Magdalena. Pristupi diskursnim oznakama u jezikoslovnoj tradiciji engleskoga govornoga područja. *Folia linguistica et litteraria: časopis za nauku o jeziku i književnosti* 3/4 (2011b): 57–76.
- PÉREZ CANALES, José. Estudio contrastivo Fr-Esp de algunas partículas desde la pragmática integrada: *en effet, évidemment, en fait*. Ignacio Iñarrea Las Heras, María Jesús Salinero Cascante (éds.). *El texto como encrucijada: estudios franceses y francófonos*. Vol. 2. La Rioja: Publicaciones Universidad de La Rioja, 2003, 451–464.
- PÉREZ CANALES, José. *Marcadores de modalidad epistémica: un estudio lingüístico y traductológico (francés-español) en el texto ensayístico*. Alicante: Universidad de Alicante, 2011.
- PIC, Elsa, Grégory FURMANIAK, Vincent HUGOU. Étude comparative de quelques marqueurs de reformulation paraphrastique dans les articles de recherche et les articles de vulgarisation. *ASp* 63 (2013): 75–92. < <https://journals.openedition.org/asp/3306>>. 30.5.2020.
- PONS BORDERÍA, Salvador. A Functional Approach to the Study of Discourse Markers. Kerstin Fischer (éds.). *Approaches to Discourse Particles*. Amsterdam: Elsevier, 2006, 77–99.

- POPOVIĆ, Mihailo. *Istorija francuskog jezika*. Beograd: Jasen, 2014.
- ROSSARI, Corinne. *Les opérations de reformulation : analyse du processus et des marques dans une perspective contrastive français-italien*. Berne: Peter Lang, 1994.
- ROSSARI, Corinne. Les adverbes connecteurs : vers une identification de la classe et des sous-classes. *Cahiers de linguistique française* 24 (2002): 11–44.
- ROSSARI, Corinne. Le fonctionnement dialogique de quelques connecteurs argumentatifs. Marete Birkelund, Maj-Britt Mosegaard, Coco Norén (éds.). *L'énonciation dans tous ses états. Mélanges offerts à Henning Nølle à l'occasion de ses soixante ans*. Berne: Peter Lang, 2008, 361–375.
- ROSSARI, Corinne, Claudia RICCI, Dennis WANDEL. Introduceurs de cadres et connecteurs de reformulation : étude contrastive sur corpus. *Langages* 212/4 (2018): 51–68.
- ROULET, Eddy. Complétude interactive et connecteurs reformulateurs. *Cahiers de linguistique française* 8 (1987): 111–140.
- SILIĆ, Josip. *Od rečenice do teksta (teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva)*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984.
- TLF: *Trésor de la Langue Française informatisé*. Nancy : ATILF – CNRS & Université de Lorraine. <<http://atilf.atilf.fr/>> 1.6.2020.
- VÁZQUEZ MOLINA, Jesús. *Connecteurs, marqueurs, opérateurs... la notion d'opérateur discursif*. Flavie Fouchard et al. (éds.). *La recherche en Études Françaises : un éventail de possibilités*. Sevilla: Editorial Universidad de Sevilla, 2019, 683–691.
- VELČIĆ, Mirna. *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb: Školska knjiga, 1987.

Andela Vasiljević

DISCOURSE MARKERS *EN EFFET, EFFECTIVEMENT, EN FAIT* AND THEIR SERBIAN FUNCTIONAL EQUIVALENTS

S u m m a r y

Due to their procedural character, discourse markers are used to direct the reader's interpretation of the logical relations from sentence to sentence, thus facilitating the reception of the text and contributing to a better organization of its micro and macrostructure. Regardless of the specific scientific sub-discipline, academic style is characterized by its condensed style, the richness of complex logical relations on sentence and super-sentence level, as well as by various units strengthening coherence and cohesion on different textual levels. Bearing that in mind, this paper provides insight into different properties of the French discourse markers *en effet, effectivement, en fait* and their Serbian equivalents in sociological, anthropological, and ethnological discourse. The analysis of examples extracted from selected works of several well-known French authors (E. Durkheim, C. Lévi-Strauss, P. Bourdieu, J. Baudrillard) is carried out using contrastive, qualitative and quantitative methods, in order to establish some of the semantic, syntactic and pragmatic features of each of these markers. Besides the statistical analysis of their respective frequencies, each occurrence of each of the markers is matched to its Serbian translation equivalent. The aim of such matching is to determine different translation possibilities into Serbian and to identify similarities and potential differences of their pragmatic values. Furthermore, we aim to establish, for each marker, its position(s) in the text and in the respective sentence, the possibility of coordination with other markers, the degree of grammaticalisation as well as its transphrastic scope. Our objective is thus to show that these markers are characterized by their highly contextual semantic dependence in both languages.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за романистику
(студент докторских студија)
Студентски трг 3, 11 000 Београд, Србија
andjela.vasiljevic.ue@gmail.com

(Примљено: 28. јула 2020;
прихваћено: 28. октобра 2020)

IN MEMORIAM

МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ
(4. IX 1947 – 10. VI 2020)

Јуна месеца 2020. заувек нас је напустио Милорад Радовановић, редовни члан Српске академије наука и уметности и професор Филозофског факултета у Новом Саду, оставивши својим делом неизбрисив траг у српској и словенској лингвистици.

Милорад Радовановић рођен је 4. септембра 1947. године у Београду. Основне студије завршио је на Одсеку за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду 1970, магистрирао на Филолошком факултету у Београду 1972. и докторирао на Филозофском факултету у Новом Саду 1976. године, одбранивши тезу под насловом *Именски кондензацијор реченичној значења у српскохрватском језику*. Усавршавао се у Москви и Лењинграду (Летња школа руског језика, литературе и културе 1970) и у Сједињеним Америчким државама (Summer Linguistic Institute, Tampa, University of South Florida, 1975). Био је стипендиста Лингвистичког друштва Америке и Фулбрајтовог програма.

На Катедри за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду (данас – Одсек за српски језик и лингвистику) запослио се 1970, као асистент за Савремени српскохрватски језик. У звање доцента изабран је 1977, у звање ванредног професора 1981, а од 1986. био је редовни професор за предмет Општа лингвистика. Држао је курсеве из Увода у лингвистику (Темељи језика, Темељи науке о језику), Опште лингвистике (Појмовник и систематизације, Теорије, Савремени правци), Синтаксе и семантике, Социolingвистике и Реторике са стилистиком. Био је ментор бројних магистарских и докторских радова (или је учествовао у њиховој оцени и одбрани) – из сербoкpoaтистике, русистике, словакистике, англистике, германистике, скандинавистике, етнологије, синтаксе и семантике, те контрастивне, когнитивне, генеративне и опште лингвистике. Предавао је као гостујући професор на Универзитету Корнел (Department of Modern Languages and Linguistics), САД, школске 1988/89. године. Био је носилац програма за Социolingвистику на лингвистичком смеру интердисциплинарних постдипломских студија у Љубљани (Institutum Studiorum Humanitatis, 1999–2004). Држао је као гост предавања на универзитетима и у другим институцијама у Сарајеву, Загребу, Скопљу, Подгорици, Београду, те у Орхусу, Ослу, Италији, Колумбусу, Мадриду, Нанту, Будимпешти, Бечу. За дописног члана САНУ изабран је 2003, а за редовног члана 2012. године.

Био је члан Лингвистичког друштва Америке (Linguistic Society of America) и Лингвистичког друштва Европе (Societas Linguistica Europaea), члан Комисије за социолингвистику, експерт Комисије за граматичку структуру и сарадник Комисије за стандардне језике Међународног комитета слависта. У Српској академији наука и уметности имао је низ функција: водио је Одбор САНУ за проучавање српског језика у светлу савремених лингвистичких теорија, био члан Одбора САНУ за српски језик у поређењу са другим језицима, члан Извршног одбора Огранка САНУ у Новом Саду и председник више комисија Огранка САНУ (за издавачку делатност, за библиотеку, архиву и документацију). У Матици српској обављао је више дужности, као њен стални члан-сарадник, члан њеног Управног одбора и Одбора Одељења за књижевност и језик. Десет година је био руководилац за Србију научног пројекта „Стандардни српски језик” и српског дела међународног научног пројекта „Савремене промене у словенским језицима (1945–1995)” (1993–2003).

Драгоцено време посветио је уредничком раду. Од 1984. године био је члан Уредништва *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику*, једно време и секретар Уредништва, и својим посвећеним и преданим радом у великој је мери доприносио квалитету часописа. Уз то је био и члан редакција више других часописа и едиција у Србији: *Анали* Огранка САНУ у Новом Саду, *Прилози проучавању језика* (Одсек за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду), *Језик данас* (Матица српска), Уређивачког одбора едиције *Сјудије о Србима* (Матица српска – Вукова задужбина – Завод за уџбенике; од 2009. у својству председника), Стручне редакција за лингвистику и филологију *Српске енциклопедије*, Уредништва серије *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија* (САНУ). Скоро три деценије посветио је редакторском раду на издању *Целокупних дела Павла Ивића* (Издавачка књижевна Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1991–). Уредничке послове обављао је и на међународној лингвистичкој сцени. Од оснивања часописа *Linguistics Abstracts* (Basil Blackwell, Oxford 1985–) био је „consulting editor” за Југославију (и пређашње југословенске земље), део уредничког тима (1984–1994) угледне серије *Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe*, коју је издавао John Benjamins (Amsterdam – Philadelphia) и редактор (1993–2003) серије од 14 књига о 14 словенских језика *Najnowsze dzieje języków słowiańskich* (Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, Opole).

Публиковао је у јужнословенским земљама, САД-у, Холандији, Великој Британији, Немачкој, Француској, Шпанији, Аустрији, Русији, Пољској, Словачкој, на српском, енглеском, француском, руском и пољском језику. Објављивао је по позиву у иностраним часописима – *Lingua*, *Multilingua*, *International Journal of the Sociology of Language*, *Linguistics Abstracts*, *Journal of Slavic Linguistics*, *Studia gramatyczne*, *Jazykovedný časopis*, *Les temps modernes*, *Studia Romanica et Anglica Zagrabienia*, *Suvremena lingvistika*, *Славистички сјудији*, *Међународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, у енциклопедијама, антологијама, зборницима – *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, *Sociolinguistics (An International Handbook of the Science of Language and Society)*, *Lexical Norm and National Language (Lexicography and Language Policy in South-Slavic Languages after 1989)*, *Die Sprachen Südosteuropas*

heute, Germano-Slavistische Beiträge, Language Planning in Yugoslavia, Language and Democratization, Języki słowiańskie, Формирование славянских литературных языков: теоретические проблемы, Język w przestrzeni społecznej, Jazyk v komunikácii, Jezikovna predanost, Jezični varijeteti i nacionalni identiteti, Language in the Former Yugoslav Lands. Његове студије објављиване су у ре-номирним серијама и библиотекама као што су: *Linguistic and Literary Studies in Eastern Europe*, *Current Issues in Linguistic Theory*, *International Journal of the Sociology of Language*, *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, *Die Welt der Slaven: Sammelbände* – Сборники, *Wiener slawistischer Almanach*, *Berliner slawistische Arbeiten*, и у најугледнијим иностраним издавачким кућама: John Benjamins, Mouton de Gruyter, Basil Blackwell, Peter Lang, North-Holland, Pergamon Press, Slavica Publishers, Verlag Otto Sagner. О међународном угледу академика Милорада Радовановића сведочи и низ приказа и цитата његових књига и радова у престижним славистичким и општелингвистичким гласилима, каква су, на пример: *Language*, *International Journal of the Sociology of Language*, *Slavic Review*, *Canadian Slavonic Papers*, *Multilingua*, *The Modern Language Journal*, *Linguistics Abstracts*, *Australian Slavonic and East European Studies*, *Acta Linguistica Hungarica*, *Historiographia Linguistica*, *The UNESCO World Languages Report*, *Language International World Directory*, *International Yearbook of European Sociolinguistics*, Реферативный журнал, Вестник Ленинградского университета, Съоставително езикознание, Македонски јазик, *Jazykovedný časopis*, *Sociolinguistica Slovaca*, *Sociolingvistika*, *Studia Slavica*, *Studia z Filologii Polskiej*, *Jezik*, *Suvremena lingvistika*, Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику, Јужнословенски филолог, Наш језик. Учествовао је по позиву на бројним међународним научним конференцијама, у Токију, Санта Барбари, Мадриду, Бад Хомбургу, Лондону, Лајдену, Амстердаму, Бечу, Кракову, Ополу, Охриду, Неуму, Сарајеву, Загребу, као и на бројним домаћим научним скуповима.

Научни опус Милорада Радовановића обухвата прилоге из области лингвистичке теорије, синтаксе и семантике, те социолингвистике и планирања језика, којима је задужио српску, словенску, али и европску лингвистику, словевћи за једног од најугледнијих научника у тим областима. У научним студијама, домаћим и страним, и посебно славистичким, посвећеним датој проблематици, његови теоријски модели неретко служе као полазиште и инспирација, пре свега у областима типологије раслојавања језикâ, теорије планирања језикâ, устројавања граматике друштвеног статуса, разраде замисли контекстуалне лингвистике, европеизације и балканизације језикâ, појава синтаксичке кондензације и номинализације, појмова предикатске декомпозиције, да наведемо само најважније.

Из богате библиографије Милорада Радовановића издвајамо најпре књигу о номинализацијама у српском језику *Именица у функцији кондензација* (RADOVANOVIĆ 1978), публиковану у време када је овом теоријском питању у светској лингвистици била посвећена велика пажња, а по теоријско-методолошком обрасцу изложеном у овој књизи номинализациона проблематика обрађивана је потом и за неке друге словенске језике. Написао је и (прву српску) *Социолингвистику*, објављену у више издања (RADOVANOVIĆ 1979; допуњено издање RADOVANOVIĆ 1986; 2003), и ова монографија представља једно

од најутицајнијих дела у нашој лингвистици у протеклих пола stoleћа а, написана у време када је дата дисциплина у свету тек стасавала, била је запажена и у иностраним научним круговима. Неизоставно треба поменути и књиге *Сјиси из синџаксе и семанџике* (RADOVANOVIĆ 1990), *Сјиси из контекстуалне линџисџике* (RADOVANOVIĆ 1997), *Планирање језика и друџи сјиси* (RADOVANOVIĆ 2004), *Сџари и нови сјиси: оџлеџи о језику и уму* (РАДОВАНОВИЋ 2007), којима је задужио нашу лингвистику а млађим нараштајима оставио темељ и смернице за потоња истраживања. Разумевајући важност презентације наше науке у свету, био је, у духу својих учитеља, посвећен промоцији домаће лингвистике на међународној сцени. Приредио је, по позиву, књигу *Yugoslav General Linguistics* (RADOVANOVIĆ 1989) – прво (нажалост и последње) инострано представљање југословенске опште лингвистике. Потом, такође по позиву, зборник *Serbian Sociolinguistics* (RADOVANOVIĆ 2001) – и то је био први приказ српске социолингвистике у иностранству. Приредио је и зборник посвећен проблематици српскога језика на крају минулога века: *Срџски језик и Срџски језик на крају века* (РАДОВАНОВИЋ 1996). Уз то, својим преводима, редакцијама превода и бројним приказима монографија допринео је промоцији капиталних дела светске лингвистике у нашој средини. Превео је књиге Д. Хајмза (HAJMZ 1980), Џ. Остина (OSTIN 1994), Ч. Огдена и А. Ричардса (OGDEN – RICHARDS 2001) итд.

Његова интересовања су последњих десетак година била усмерена на фази лингвистику: објавио је *Увод у фази линџисџику* (РАДОВАНОВИЋ 2009) и *Фази линџисџику* (РАДОВАНОВИЋ 2015). Ова књига, која можда на најбољи начин заокружује његове погледе на језик, утемељена је на схватању лингвистике као „контекстуалне науке”, чији је *credo* холистички приступ феномену језика, као систему у којем се укрштају и њиме испољавају, испреплетени, многоструки видови човековог бића. Она, да га цитирам, „језик описује и објашњава као устројство појава што функционишу у њиховом укупном психичком, културном, друштвеном, сазнајном, стваралачком, комуникацијском, интеракцијском, прагматичком, и сваковрсном другачијем окружењу”, наглашавајући да је језик фази појава *per definitionem*, и „споља” и „изнутра”, те да постоји и траје само у континуумима, многостраним унутарсистемским, дијалекатским, историјским. Укупна научна делатност Милорада Радовановића, од њених самих почетака, чини јединствен ток, али ток који се временом богатио притокама ширих увида у питања језика као система, чиме се трансформисао у целовити, свестрани приступ, не само језику већ и човековом уму, који се кроз језик осликава. Био је у правом смислу ђак Милке Ивић, њен наследник и један од најбољих представника Новосадске лингвистичке школе, коју су, на Белићевом трагу, утемељили Павле и Милка Ивић.

Но ова слика Милорада Радовановића не би била потпуна уколико не бисмо поменули и његов професорски рад. Био је оригиналан и надасве надахнут предавач. пленио је више од четири деценије својим предавањима из опште лингвистике откривајући нараштајима студената тајне језика. Био је цењен и међу студентима и међу колегама, и неће бити претерано ако кажемо – омиљен, не само због свог знања и умећа, јасне и брзе мисли и виспрене речи, већ и стога што је био личност каква се ретко среће, спреман да саслуша, посаветује, увек свакоме помогне и ненаметљиво поучи, притом увек ведрога духа.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- РАДОВАНОВИЋ, Милорад (ред.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Сћари и нови сћиси: ољеди о језику и уму*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Увод у фази лингвистичку*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Фази лингвистичка*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2015.

*

- HAJNZ, Del. *Etnografija komunikacije*, preveo s engleskog [i komentare napisao] Milorad Radovanović. Beograd: BIGZ, 1980.
- OGDEN, Č. K., A. A. RICHARDS. *Značenje značenja: proučavanje uticaja jezika na misao i nauka o simbolizmu*, preveo s engleskog i pogovor i komentare napisao Milorad Radovanović. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- OSTIN, Dž. L. *Kako delovati rečima: predavanja na Harvardu 1955. godine*, uredili Dž. O. Armson, Marina Zbisa [preveo, komentare i pogovor napisao Milorad Radovanović]. Novi Sad: Matica srpska, 1994.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Imenica u funkciji kondenzatora*. Novi Sad: Matica srpska, 1978.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Sociolingvistika*. Beograd: BIGZ, 1979.
- RADOVANOVIĆ, Milorad (ed.). *Yugoslav General Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1989.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Novi Sad: Dobra vest, 1990.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Spisi iz kontekstualne lingvistike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997.
- RADOVANOVIĆ, Milorad, Randall A. MAJOR (eds.). *Serbian Sociolinguistics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2001.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada – Dnevnik, 1986². Reprint: Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Planiranje jezika i drugi spisi*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004.

Јасмина Грковић-Мејуор

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
jgrkovic@ff.uns.ac.rs

Виктор Савић. *Српска књижевна реч у својим првим столећима*.
Подгорица – Ниш: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори –
Међународни центар за православне студије, 2019, 341 стр.

Српској средњовековној писмености на књижевном језику посвећене су бројне књиге и студије, које је сагледавају из различитих углова, језичког, књижевног, текстолошког, ортографског итд. Све оне се, с мањим бројем изузетка, баве периодом већ формиране српске редакције старословенског језика, док епоха њеног постепеног обликовања, од периода старословенских споменика до друге половине XII века остаје по правилу непознаница. Недавно је српска филологија добила књигу *Српска књижевна реч у својим првим столећима* Виктора Савића, која настоји да овај јаз премости.

Књига сабира плодове ауторовог вишегодишњег рада и састоји се из следећих студија, које су, иако свака од њих чини целину за себе, тематски јасно повезане: „Прва столећа српске писмености” (стр. 9–27), „Рани старословенски језик и српска редакцијска писменост” (стр. 31–56), „Редакцијске одлике прве странице Кијевских листића” (стр. 59–87), „Димитријеви записи: кратка белешка и издање текста” (стр. 91–110), „Српски језик у Диоклији у доба кнеза Јована Владимира” (стр. 113–137), „Српска редакција старословенског језика: од светога Климента, епископа словенског до светога Саве, архиепископа српског” (стр. 141–260), „О јединству српске редакције старословенског језика у времену Стефана Немање” (стр. 263–326). Књига садржи, поред резимеа на енглеском (*Early Centuries of the Serbian Literary Language*, стр. 327–330), текст „О овоме издању” (стр. 333–334) и Именик споменика (стр. 335–340), и опремљена је веома лепим илустрацијама.

Књигу, као што је речено, отвара студија „Прва столећа српске писмености”, као својеврсни увод у текстове који следе. Она даје и кључ за разумевање идеје-водиље ове књиге, посвећене документованом преиспитивању у науци уврежене представе о настанку и најранијим споменицима српске редакције старословенског језика, која је досад тек спорадично сагледавана из другог угла. Виктор Савић сматра да у том смислу „посебну вредност, ипак, имају древни споменици и фрагменти који поседују српска језичка и друга обележја, настали у дубокој старини” (стр. 15), међу њима десетак текстова и различитих исписа чији је писар „грешни Димитрије”, Бечки листићи, два глагољска натписа из околине Дубровника, глагољски палимпсест на осам пергаментних листова (одломак Октоиха), Маријино четворојеванђеље итд. Из овога недвосмислено произилази и потреба новог дефинисања појма старословенских споменика, као што аутор и наглашава: „Досадашње разумевање

старословенског корпуса, не толико и самога старословенскога језика, мора се ревидирати” (стр. 21). На крају излагања скреће се пажња на три битна елемента најстарије српске писмености: (а) она баштини и ћирилицу и глагољицу, (б) у њој су присутни и елементи западнога обреда и (в) она има специфичан вид, и ортографски и језички, тек на путу ка нормирању, и у том смислу она није само српска већ припада и јединственој црквенословенској култури.

У прилогу „Рани старословенски језик и српска редакцијска писменост” разматра се рана гласовна вредност глагољских графема џ и ѡ – шѡ и ѡѡ, у светлу, с једне стране, схватања традиционалне палеославистике, која су, имајући у виду стање у старословенским споменицима, сматрала да је старословенски фонолошки систем првобитно имао *št, žd* као рефлексе псл. **t', *d'*, и, с друге, струје која је ово утемељено оспоравала. У методолошком погледу пак једини исправан приступ јесте онај који је и Виктор Савић овде применио, јасно разликујући језички систем сачуваних старословенских споменика и систем првобитне, солунске фазе старословенског језика, међу којима постоји знатан временски јаз, у којем су се одигравале крупне фонолошке промене у прасловенским дијалектима, дајући системе посебних словенских језика. Аутор потом пише и о одговарајућим графијско-фонолошким паралелама у различитим словенским срединама. На крају, реконструишу се оквири у којима су могле настати две српске „редакције”: прва са џ и ѡ ($\rightarrow$ к [ц] и г/ѣ), друга са шѡ и ѡѡ – џ и жд. Износи се такође претпоставка да је првој редакцији матично подручје могло бити у широкој околини Сирмијума, а да је друга могла настати прерадом прве у духу источнојужнословенских говора, захваљујући ауторитету најважнијих Константинових (Ћирилових) и Методијевих ученика који су у међувремену уобличили источнојужнословенску редакцију, у непосредној српској близини.

У раду „Редакцијске одлике прве стране Кијевских листића” аутор анализира текст одломка из Посланице Павла Римљанима и молитве светој Богородици који је каснија рука исписала на првој, празној страни Кијевских листића, а чији је писар, како је у науци претходно било познато, „грешни Димитрије”, с циљем да одреди његово порекло као и тип редакције старословенског језика којим су ови текстови писани. Након представљања језика основног текста Кијевских листића, у којима се огледа рана, великоморавско-панонска етапа старословенске писмености, Виктор Савић износи преглед досадашњих истраживања посвећених првој страни споменика, несумњиво повезаној са накнадно уписаним пасхалијама у Синајском службабнику, и везаној за јужнословенско подручје, да би потом дао детаљну анализу палеографских и вишеслојних језичких одлика текста, у контексту ране словенске писмености. На основу тога, он закључује да је у Димитријевом тексту спроведена српска редакција старословенског језика, у својој најранијој фази, када су изговорна и правописна норма још увек биле у раскораку. Текст се завршава промишљањима одакле је наш писар отишао у Свету земљу. Предочавајући читаоцу раније претпоставке, пре свега М. Пантелић – да је реч о простору под јурисдикцијом Дубровачке цркве, затим хипотезе, засноване на молитвама из Синајског псалтира да вуци не улазе у кошаре и молитве светом Димитрију, у којој помиње вукове, лисице и медведе – да је морао доћи из високих планинских области, те оне да је наш писар дошао

с простора Диоклије – Зете, Виктор Савић образлаже могућност да је у питању Рашка, а да би оправдано било помишљати и на област Полимља. У складу с добром филолошком праксом, Димитријев текст представљен је у раду рашчитан, оригиналном глагољцом и у ћириличној транслитерацији, а праћен је и одговарајућом ћириличком транскрипцијом.

Делатност истога писара представља се и у следећем раду, „Димитријеви записи: кратка белешка и издање текста”. У питању је шест глагољских бележака на Псалтиру из приближно друге половине XI века, који се чува у манастиру Свете Катарине на Синајском полуострву. На основу анализе палеографских и правописних одлика Димитријевих текстова, аутор износи хипотезу да је реч о писару који долази из једне посебне традиције, а реч је о писмености која се везује за пустињежителство а не за писарске скрипторије. Уз то, наглашава да „Димитријев правопис претходи ономе који ће за пола столећа бити остварен у Гршковићеву одломку апостола” (стр. 94–95), указујући истовремено на одређене фонолошке црте у тексту које указују на порекло писара.

„Српски језик у Диоклији у доба кнеза Јована Владимира” настоји да сагледа могући и посредно документован развој српског народног и српског књижевног језика у периоду кључном за настанак и развитак оба идиома, који се поклапа са животом кнеза Јована Владимира (крај X – почетак XI века). Рад је подељен на два дела. У првоме се, пре свега, консултују два најкрупнија извора који се тичу ране српске историје, Порфирогенитов спис *De administrando imperio* и тзв. Љетопис попа Дукљанина – *Gesta regum Sclavorum*. У другом делу се сагледава питање настанка Житија светог Владимира. У контексту ранијих истраживања порекла овога житија, те бројих мишљења о језику оригинала, Виктор Савић закључује да има довољно разлога за претпоставку да је словенско житије светог Јована Владимира рано написано, опрезно додајући да се не може знати да ли је то учињено у српској средини и на којој варијанти црквенословенског језика је оно могло бити. Могуће постојање црквенословенског језика у Диоклији, односно Зети у најстаријем периоду (XI век), аутор посматра и у светлу укупне српске писмености најранијег периода, употребе српске редакције до првих деценија XIII века (1220).

Најобимнији и тематски најобухватији прилог представља студија „Српска редакција старословенског језика: од светог Климента, епископа словенског, до светог Саве, архиепископа српског”, у бити монографског карактера, те јој стога и посвећујемо одговарајућу пажњу. У њој се сагледава укупан историјски, политички и културни оквир, у мери у којој их је могуће реконструисати, прихватања климентовске писмености у севернијим, српским крајевима. Како Виктор Савић пише, део српског црквеног простора, преко епархије у Расу, нашао се по први пут око 924/927. године у саставу Бугарске цркве, у којој је основни богослужбени језик био грчки. У оквиру исте црквене организације су се, почев од 893. године, налазиле и неколике епархије у којима се богослужење вршило на старословенском језику. Литургијски комплекс који су засновали Свети Климент Велички (893–916), његови сарадници и непосредни наследници, пренет је у најисточнију српску државну област, Рашку. Тај рани процес окончан је до 971. године. Тиме је на

невеликом, али у даљој будућности врло утицајном делу српског простора, преслојен затечени, ћирилометодијевски литургијски комплекс. Експанзија климентовског, источнојужнословенског типа старословенског језика ће се у српским областима наставити и у наредним столећима (допирући, захваљујући повременим променама у црквеној јурисдикцији, преко истурених српских покрајина, и у хрватске пределе). Црквене прилике код Срба, с којима у непосредној вези стоје и књижевнојезичка питања, до истека X века тешко је прецизније пратити. Од 1019/1020. године, када цар Василије II потчињава Рашку епархију новооснованој византијској Архиепископији Бугарске са средиштем у Охриду (тзв. Охридску архиепископију), црквени живот добија јасније обресе и неопходну сталност, која ће с малим прекидима потрајати све до оснивања самосталне Српске архиепископије, 1219. године.

Иако на српској редакцији старословенског језика постоје текстови који се везују за пионирску делатност светог Климента Величког и његових сарадника на словенском југу, свест о значају Климентове мисије задуго је била недовољно јасна. Виктор Савић пише да је питање, на пример, колико је уопште Свети Сава био свестан значаја Климентове делатности, мада је у његовим текстовима, без сумње, налазио надахнуће за своје књижевно стварање. Култ Светог Климента, као „Охридског”, након што је добио нови, шири карактер којим искорачује из локалних оквира, уз подршку самих грчких охридских архиепископа у XIII веку, оживео је у нарочитим околностима и у српским крајевима, али тек око почетка XIV века.

У прилогу су даље анализирани истакнутији српски споменици, глагољски и ћирилски (пренети с глагољице на којој су обликовани), који се доводе у тесну везу с климентовским наслеђем. Споменици су представљени сами за себе али и узимајући у обзир старију језичку подлогу на којој су поникли. А те старије језичке црте, и даље старословенске, иако с помаком у односу на почетно, необележено стање, као и неке позније, могуће је начелно распоредити међу собом, на идеалној хронолошкој равни, што омогућује и претпоставку о релативној хронологији настајања изворника појединих српских споменика (њихови старословенски архетипи и домаћи или старословенски протографи). Исто тако, домаће језичке црте омогућују прецизније датовање, а понекад и уже територијално одређење самих српских споменика. Овај низ почиње Маријиним јеванђељем, а наставља се Мирослављевим јеванђељем, Михановићевим одломком апостола, Гршковићевим одломком апостола, Братковим минејом, Јерусалимским палимпсестом и Београдским паримејником, да би се завршио Српским паримејником из Санкт Петербурга и Кијева. Настанак Маријиног јеванђеља аутор смешта у трећу четвртину XI века, на југоисточни обод Рашке (отприлике у Поибарје). Мирослављево јеванђеље, затим, датује нешто раније него што је то до сада био случај, у период између 1161. и 1170. године (око 1165) и језички га везује за простор Рашке епархије, будући да су његови писари носиоци рашког дијалекта. Било да је настало у Рашкој или су га писали рашки писари на страни – у Полимљу, оно је, како закључује Виктор Савић, настало у склопу рашке државне територије.

На грађи Мирослављевог јеванђеља уочавају се два дијалекатска маркера која ће, сваки на свој начин, битније обележити српске споменике XII

и првих деценија XIII века. У њему постоје добро познати трагови призренско-јужноморавског дијалекта, што недвосмислено указује на ограничени простор на којем се могао формирати његов српски протограф. У њему, такође, сматра Виктор Савић, постоје и показатељи екавског говора (у антиципацији или сасвим развијеном), који се везују за оновремени рашки дијалекат (данашњи косовско-ресавски дијалекат). На основу ових дијалекатских црта, у комбинацији с познатим црквеним и историјским приликама код Срба у назначеном периоду, прецизније је оцртан правац кретања словенских књига, у оквиру регуларне црквене организације, ка српском северу. У првој половини XII века, нарочито у другој четвртини столећа (до 1155. године), књиге су преписиване на терену Призренске епархије, отприлике у сливу Белог Дрима у Метохији, недалеко од епископске столице. Одатле су, потом, преношене на простор Рашке епархије, где су умножаване и за остале српске крајеве.

На примеру немалог броја споменика аутор даље сагледава и трећу етапу у животу ове писмености, у области Полимља, где су се налазили баштински поседи Немањића и њихових сродника. Од раног средњег века ту је постојао континуирани црквени живот, на латинским основама. Једно од културних средишта је свакако било око тролисне цркве светог Јована у Затону (IX–XI век). Нимало случајно, читава жупа Затон се касније нашла у непосредном власништву Српске архиепископије (1219/1220). У Полимљу су подигнуте бројне задужбине у XII и XIII веку, уз сагласност црквеног врха, најпре у византијском Охриду, а потом и у српској Жичи, односно Пећи. На том ширем простору се нешто дуже могла задржавати и конзервативнија српска књижевна традиција, чији би се траг могао назрети у Михановићевом одломку апостола. У питању је „најчистији” представник српске редакције, без секундарних наноса карактеристичних за иновативни словенски југ у XI веку (с најмањим одступањем у изговору књижевног у односу на народни језик), па ипак на климентовској језичкој подлози. Језичка слика овога споменика упућује на терен на којем се задржала древна језичка редакција која сеже до раног X века, ако не и на старији књижевнојезички варијетет из IX века (на латинском обреду) који се укрстио с млађим источнојужнословенским слојем неодређене старости (X–XI век).

У средишту пажње прилога „О јединству српске редакције старословенскога језика у времену Стефана Немање” је период српске писмености XII столећа, који је значајним делом обележио Стефан Немања. Овај век је важан не само за разумевање каснијега књижевнојезичкога развоја, већ и свега што му је претходило. У ово доба окончавају се језички и ортографски процеси којима ће се изградити препознатљив лик српскословенскога језика и настају први репрезентативни споменици. Усложњене црквено-политичке прилике у наредном периоду довешће до постепенога удаљења између источнога дела корпуса, негованог и развијаног у држави Немањића, с чврстом нормом и високом продукцијом, и његовог западнога огранка у Босни, једва посведоченог, без чврсте норме и потпунога унутрашњег јединства (нпр. у погледу неједнаке судбине јата). Како аутор наглашава, за утврђивање односа између рашких и босанских црквенословенских кодекса мора се приступити дијагоналном поређењу будући да нема рукописа из Босне који би припадао

XII stoleћu. Сви они су знатно млађи, али се, ако се искључе познији дијалекатски наноси, одликују текстолошком и језичком старином, пренетом из предлогака, и, како анализа палеографских, ортографских и језичких црта сведочи, најближи су стању посведоченом у Мирослављевом јеванђељу. Уз то, постоје језички докази да су њихове књижевне матице прошле кроз призренско-јужноморавски ареал. Посебну пажњу Виктор Савић посвећује Сврљишким одломцима јеванђеља (1279), писаним изван српскога државнога и црквенога простора, важним за разумевање укупних односа у раној српској писмености, будући да овај рукопис јасно одсликава прилике на српској североисточној периферији, а на посредан начин и у ограниченој мери и стање с почетка XII века. Сумирајући резултате истраживања, у сегменту рада насловљеном „Ка закључку” аутор даје осврт на српску писменост у првим временима, старију норму у изговору и ортографији, измене у ортографији, књижевнојезичку унификацију (XI век), наддијалекатски карактер штокавске подлоге, утицај средишта и значај Хума, Мирослављево јеванђеље и специфичан положај споменика из Босне, могућности за културни контакт између Босне и Рашке, хронолошки оквир за уобличење редакције, преливање световне у црквену ортографију, те време Стефана Немање и његово наслеђе. На трагу у науци и раније изнетих ставова, Виктор Савић закључује да је српска писменост на свом укупном простору у XII веку била неспорно јединствена, а да њено унутарње раслојавање започиње у доба Стефана Немање, који „не стоји само на почетку нове српске државности, него и на почетку новог концепта српске културе” (стр. 318).

У књизи *Српска књижевна реч у својим њрвим сјолећима* Виктор Савић теоријски и методолошки зналачки и аргументовано, уз врсно познавање релевантне литературе, разоткрива у нас мало познат период рађања српске писмености, путеве и оквире њеног постепеног нормативног уобличавања и њена настарија сведочанства. Имајући на уму да се доњом границом српског писаног наслеђа по правилу сматра немањићка епоха, са већ у потпуности формираним правописом и језиком, који, сасвим је јасно, нису могли настати одједанпут, разоткривање до сада у науци запостављеног преднемањићког слоја рукописне баштине и културе вишеструко је драгоцено. Оно нас подсећа и на једну битну но неретко сасвим скрајнуту чињеницу, на коју су и неки досадашњи истраживачи указивали, али која је у овој књизи темељно обрађена: наша најстарија писменост равноправно баштини и ћирилицу и глаголицу и живи на размеђи Истока и Запада. Оно што нас може радовати јесте да нове генерације филолога, међу чије еминентне представнике спада Виктор Савић, јасно увиђају да слику о српској језичкој али и укупној културној баштини какву нам је прошло столеће оставило у наслеђе ваља темељно преиспитати.

Јасмина Грковић-Мејџор

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

jgrkovic@ff.uns.ac.rs

Павле Ивић. *Расправе, студије, чланци. 2. О дијалектологији* (прир. Слободан Реметић), Целокупна дела Павла Ивића X/2 (ред. Милорад Радовановић).

Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2018, I–V.

Током 2018. године у Издавачкој књижарници Зорана Стојановића, у едицији Целокупна дела Павла Ивића, под редактуром проф. др Милорада Радовановића, у оквиру тома *Расправе, студије, чланци*, штампано је петокњижје *О дијалектологији*. Ученик, дугогодишњи сарадник и пријатељ професора Ивића, Слободан Реметић, данас угледни лингвиста и познати дијалектолог, приређивач је ових пет томова.¹

Расправе, студије и чланци из дијалектологије Павла Ивића обједињени на једном месту налазе се међу корицама ових пет књига. Текстови приређени за ову прилику, настајали су у временском распону од око пола века. Језици на којима су објављивани, осим српско(хрватско)г, јесу енглески, немачки, француски, руски и пољски. Радови овде одштампани, преведени су на српски језик. Већи део тога посла урађен је за Професорова живота, а остатак је учињен за ову прилику.

Дијалектолошке радове Павла Ивића „којим су обухваћени сви српски и хрватски дијалекти и говори, сви штокавски, чакавски и кајкавски идиоми у своме лику и суодносу са даљим и ближим говорним типовима, градиво у ком се нашло свих шест акценатских српск(охрватск)их система: од призренско-тимочке дијалекатске области, са експираторним акцентом, до шестоакценатског источnobосанског дијалекта” приређивач, чији посао није био нимало лак, разврстао је у пет тематски уобличених књига:

1. I. *О проблемима дијалектологије теорије* (стр. 67–228); II. *Лингвистичка географија* (стр. 229–448).

2. I. *Из прошлости дијалеката* (стр. 5–115); II. *Општи проблеми српск(охрватск)их дијалеката* (стр. 117–423).

¹ Да би у едицији *Целокупна дела Павла Ивића* био представљен потпуни научни допринос Павла Ивића на плану дијахроније и синхроније, недостају *Банайски говори шумадијско-војвођанској дијалекта I–II* (у коауторству са Жарком Бошњаковићем и Горданом Драгин) као и *Рејисџири* (личних имена, географских имена, језика, дијалеката, граматичких категорија). У поменутој едицији, од 1991. године до данас штампане су следеће књиге Павла Ивића: I. *О говору Галићкој Срба* (прир. Драгољуб Петровић, 1994), II. *Дијалектологија српскохрватској језика* (прир. Драгољуб Петровић, 2001), III. *Српскохрватски дијалекти* (прир. Мато Пижурца, 1994), IV. *О Вуку Караџићу*, (прир. Александар Младеновић, 1991), V. *Српски народ и његов језик* (прир. Милорад Радовановић, 2001), VI. *Студије из српске средњовековне писмености* (прир. Јасмина Грковић-Мејџор, 2008), VII/1 *О српскохрватским акценцима* /са Илсе Лехисте/ (прир. Драгољуб Петровић, 2002), VII/2 *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику* /са Илсе Лехисте/ (прир. Љиљана Суботић, 1996), VIII. *Преглед историје српској језика* (прир. Александар Младеновић, 1998), IX. *Полемички и други сродни списи* (прир. Рада Стијовић, 2016), X/1 *Расправе, студије, чланци; 1. О фонологији* (прир. Драгољуб Петровић, 1998), X/3 *Расправе, студије, чланци; 3. О историји језика* (прир. Мато Пижурца, 2016).

3. *Расправе и чланци о шћокавским њоворима* (стр. 5–593).
4. *Расправе и чланци о чакавским и кајкавским њоворима* (стр. 5–216).
5. I. *Извешћјаји о дијалектѡлошким исћраживањима* (стр. 5–52); II. *Прикази, оцѡне, рецензије* (стр. 53–201); III. *Из дискусија на научним скупѡвима* (стр. 203–281); IV. *Промѡције, ѡредѡвори, ѡѡвори* (стр. 283–337).

На крају сваке од ових пет књига налази се *Рећисћар имена, Рећисћар ѡѡѡрафских и ећиничких назива и Најѡмена ѡприрећивача*.

Уз радове у овом петокњижју, прирећивач даје податке о публикацијама у којима су чланци раније штампани, а код коауторских текстова не изостаје податак о другом аутору. Одустало се од резимеа који су, подразумева се, били саставни део већине прилога.

Од принципа поштовања тематике, одустало се, оправдано, једино стављањем на прво место расправе *Белешке о биоѡрачићком ѡвору*, студентског рада професора Павла Ивића.

Радови сакупљени на овом месту, према речима прирећивача, настали су „током полустолетног периода писани по одредбама трију правописа, на језику који је у том временском простору мењао име”. Аутор је често, због оскудних техничких и штампарских могућности издавача „прибегавао посебним решењима у представљању осетљивих језичких, пре свега гласовних чињеница”, а све то за последицу има одређене неуједначености (различно је означавања и граматичка номенклатура, правописне измене одразиле су се у домену географских назива). Прирећивач се определио да се „сви текстови писани вуковским језиком (српским, српскохрватским, хрватскосрпским, хрватским или српским и сл.) овде штампају савременом српском ћирилицом”. У *Најѡмени ѡприрећивача* наглашава се да „одустајање од идеала пуне уједначености и пристајање на неминовни компромис пратило је готово сваки подухват уједначавања у домену правописне и техничке природе”. Уколико би усаглашавање, на пример, у обележавању прозодијских вредности у складу са данашњом праксом и техничким могућностима задирало у аутентичност Професоровог дела, од тога се одустајало. Правописне измене које су се дешавале у међувремену, прирећивач је решио навођењем у загради друге, обично „нерегуларне варијанте”, нпр. Хрватско приморје (Приморје). На крају самог *Поѡвора*, није изостала ни реч захвалности од стране прирећивача свима онима који су му „помогли у овоме обимном, захтевном, и показало се, нимало лаком задатку”.

Слободан Реметић, ученик Павла Ивића, потрудио се, како усменом речи тако и писаном да генерације које Професора нису познавале, о њему стекну праву слику. У прилогу *Уз 56. књѡу Јужнословенскоѡ филолоѡа, ѡсвећѡну усћѡмени на акаѡемика Павла Ивића*, пишући о свом учитељу, Реметић је казао да „озбиљне помаке светској науци о језику донела су и Ивићева размишљања о питањима типологије дијалекатске диференцијације. Нико пре њега и нико у његово време, није тако дубоко понирао у саму бит српског језика” (РЕМЕТИЋ 2000: 5).

Иако циљ овога приказа није анализирање нити представљање радова Павла Ивића, већ скретање пажње научној јавности на то да су се на једном месту нашли сви његови радови из дијалектологије, ипак ћемо о појединим чланцима рећи по коју реч.

Поменућемо Професоров први рад *Белешке о биоџрачићком јовору*, који се, оправдано и симболично, пратећи хронологију, нашао на самом почетку овога петокњижја. Поменутим радом ударени су темељи модерне српске дијалектолошке науке. Иако је овај чланак писао као веома млад, професор Ивић је већ тада показао велику зрелост у извођењу закључака и повезивању чињеница. Обратићемо пажњу и на чланак *О доцентићу Радосаву Бошковићу и дијалектологији* који се надовезује на *Белешке о биоџрачићком јовору*. У њему аутор појашњава како је дијалектологија постала центар његовог научног интересовања и како је настала сама студија.

Основне области интересовања Павла Ивића биле су историја језика и дијалектологија. Спојивши те две дисциплине, задирао је у сваки кутак наше савремене и историјске дијалектологије. Истакли бисмо и његову синтетичку студију *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*, која даје смернице за даља истраживања које су од вишеструке користи. Ивић је, недвосмислено, схватио значај језичке интерференције, значај последица додира различитих и сродних дијалекатских и језичких система. Научно дело Павла Ивића „представља срећни спој ретко виђене ерудиције, минуциозне аналитичности, луцидне проицљивости и необичне интуиције” (РЕМЕТИЋ 2000: 5). Једноставан стил изражавања, који краси његове радове, јасно показује да аутор у потпуности влада материјом.

Будући да је широкој научној заједници јасно ко је био Павле Ивић и који су његови научни резултати, Слободан Реметић, одуживши се и на овај начин свом учитељу, свима је учинио услугу сабравши и на једном месту приредивши више од 2000 страница текста његових расправа, студија и чланака из дијалектологије.

Приказ петокњижја завршићемо речима онога ко их је и приредио: „Дело професора Павла Ивића импресионира обимом и дорађеношћу. Опус од близу десет хиљада страна карактерише ненарушена корелација између његовог квантитета и квалитета. Такво дело своме народу није оставио ниједан српски лингвиста. Уосталом, Павле Ивић је једини наш стручњак коме је још за живота почело штампање *Целокупних дела*” (РЕМЕТИЋ 2000: 6).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

РЕМЕТИЋ, Слободан. Уз 56. књигу Јужнословенског филолога, посвећену успомени на академика Павла Ивића. *Јужнословенски филолог* LVІ/1–2 (2000): 1–6.

Мирјана Пејировић-Савић

Институт за српски језик САНУ
Одсек за дијалектолошка истраживања
Кнез Михаилова 36/1, 11000 Београд
Mirjana.Petrovic@isj.sanu.ac.rs

Татјана Трајковић, Јордана Марковић. *Дијалекатска хрестоматија српског језика (текстови и карте)*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2020, 353 стр.

Наставници који су радили од почетка оснивања Катедре за српски језик на Филозофском факултету у Нишу, као и млађе колеге образоване на њој, који су сада у настави или раде у научним институцијама дали су значајан допринос српској дијалектологији монографским описима појединих говора П-Т области, богатим дијалекатским речницима и успешним покушајима синтезе досадашњих истраживања. Овога пута желимо да укажемо на два универзитетска приручника настала у овом центру за реализацију практичног дела, тј. вежби курса Српска дијалектологија. Први, *Практикум дијалектологије* аутора Недељка Богдановића и Јордане Марковић је објављен пре двадесет година (2000), те о њему нећемо детаљно говорити, осим што ћемо истаћи оно што је требало уградити у другу књигу *Дијалекатски текстови* аутора Татјане Трајковић и Јордане Марковић, која ће бити предмет нашег приказа.

Књига има 353 странице. Након Уводних напомена (стр. 9–11) следе Текстови (стр. 15–299), Карте (стр. 300–344) и Извори и литература (стр. 345–353).

Прегледајући Садржај засметало нам је што дијалекти нису означени посебним параграфима (нпр. 2.1. Дијалекти источне и јужне Србије, 2.2. Косовско-ресавски дијалекат итд.), што аутори оправдавају неусаглашеном поделом наших дијалеката. Мислим да би Ивићева књига *Српски дијалекти и њихова класификација* знатно олакшала тај посао, који је из педагошких разлога потребан.

У кратком Уводу указује се и на остале проблеме српске дијалектологије. У нашим универзитетским центрима не користи се иста терминологија, не предаје се исти садржај, тј. није исти обим градива који студенти треба да усвоје. Аутори кажу да „Српски дијалектолози се нису експлицитно изјаснили ни договорили у вези с тим шта се сматра српским дијалектима...”. И овде може да помогне наведена Ивићева студија у којој се каже да „српским можемо сматрати оне дијалекте којима говоре Срби, односно популације које свој говор називају српским. То су у крупним цртама, сви штокавски дијалекти осим икавских, стариначких славонских и источнобосанских. Ипак, у саставу дијалекатских јединица које се по том мерилу убрајају у српске, постоје одређене групе људи са друкчијим националним опредељењима, најчешће заснованим на вери, која се током последњег столећа и по наметнула као вододелница међу нацијама на овим просторима” (Ивић 2009: 7). Јасно је да циљ ове хрестоматије није решавање наведених проблема, већ документовање различитих штокавских говора у којим ће студенти препознати црте сличне или различите у односу на друге говоре и стандард. С историјског аспекта студенти би требало да знају који су рефлекс појединих старословенских гласова, као и њихов однос према бугарском и македонском

језику када је нпр. у питању П-Т дијалекатска област. Наведено је да су текстови преузети у оригиналу из дијалектолошких монографија и мањих описа, што значи да су прекуцавани без мењања начина бележења гласова код појединих аутора. Приређивачи нису сматрали за потребно да дају објашњења појединих симбола пошто ове текстове сматрају допуном онога што је изнесено на предавањима и у самој литератури. Мислимо да је, из педагошких разлога, требало уједначити бележење појединих фонетских карактеристика, али и дати њихово објашњење ради лакше и правилније интерпретације дијалекатског текста.

Извори и литература се наводе на крају књиге, али и испод наслова одређеног говора. Јасно нам је да је избор морао бити селективан, али ипак сматрамо да је требало обавезно укључити и говоре нашег живља из Румуније и Мађарске, поготово што су многи од њих описани и документовани везаним говорима, дијалекатским текстовима. Има и дијалекатских текстова са подручја која још немају монографске описе, али су уз њих дате кратке напомене о самом говору, као нпр. Бошњакковић 2010. Такође, требало је свакако укључити још неки текст са подручја С-В дијалекта, као што је то нпр. говор Жабара. Приређивач текста је дао пребогату грађу на педесет страница из које је требало узимати оне делове који показују да тај говор припада С-В дијалекту: *вóда, њéта, оца, úди, úчи, саíла се, íшла*, не *моћу*, не би *моíла, спра-моíша ме, шóчак; вóд, мéн; ја говорим мојом* Данијели, у *својом* њиви (РЕМЕТИЋ 1986: 529–530).

У Хрестоматији требало је да се нађу обавезно и неки од дијалекатских текстова из Војводине које је сакупила бивша студенткиња Александра Белића, Невенка Секулић, 1952. и 1953. године. Њени текстови су аутентични, увек тачно забележени, што је сам Белић проверавао, богати и веома захвални са поређење некадашњег стања са оним које доносе новија истраживања говора на територији Војводине. Она је забележила и говор оптаната из Мађарске (Бата, Батања), што је дивна прилика да се види како су Срби говорили некада и у новијем периоду, осамдесетих година двадесетог века, када је студенткиња Наталија Петровић објавила фонетски опис неких српских говора у Мађарској и приложила дијалекатске текстове из Калаза, Помаза и Бате (ПЕТРОВИЋ 1979: 71–99). Текстови које је забележила Невенка Секулић дају нам реалну слику говора будући да она наводи све интраговорничке варијације, као нпр. за говор Вршца: у *бóли* – у *ббли*, *вòдио* – *вòдијо*, *úди* – *úди*, *да íзвáдиш* – *да íзвaдиш*, *за арéлом* – *за арéлом*, *јèдноí* – *јèднóта*, *зà њим* – *за њим*, *дòшо* – *дó^ашо*, *јáвио* – *јáвијо*, *кóње свòје* – *кóње свó^аје* (СЕКУЛИЋ 1981: 186). Дакле, на овај начин ће студенти стећи праву слику о једном говору, који се увек одликује интраговорничким и интерговорничким варијацијама, чему посебну пажњу посвећује социјална, али, нажалост, не увек и традиционална дијалектологија.

Ову Хрестоматију могла је да прати и библиографија радова који садрже дијалекатске текстове. Знамо да колегиница Бранкица Марковић ради на томе и да ће то бити од велике користи новом издању ове драгоцене збирке дијалекатских текстова.

На крају књиге су приложене копије или слике појединих дијалектолошких карата, од којих је њих неколико веома лошег квалитета. Неке од њих

су опште дијалектолошке карте (Белићева и Ивићева), већина даје испитивани ареал са пунктовима. Када у студијама није било ових последњих, приређивачи су се одлучили за карту на којој се приказују ареали неких језичких особина. Тако је за говор Источне Шумадије изабрана карта (14) на којој је приказан ареал аналошке сибиларизације сугласника /к/, /џ/, /х/ код именица м. р. у акузативу множине. Међутим, сигурно би било корисније да је дата карта бр. 1 на којој се види ареал и жариште кановачког акцента (Бошњак-овић 2008: 321, 308). Такође, било би боље да се уз текст нашла и адекватна карта. Приређивачи у будућем издању ове хрестоматије треба да направе карту на којој ће се видети степен испитаности српских говора и пунктови из којих се наводи дијалекатски текст, слично ономе што је урађено за степен испитаности Ш-В дијалекта (Бошњак-овић – Радовановић 2009).

Централни део књиге су сами дијалекатски текстови. Навођење дијалекатских текстова је започето с Александром Белићем, зачетником (1905) монографских описа српских дијалеката. То је добро и због самих студената Филозофског факултета у Нишу, који у највећем броју потичу са територије П-Т дијалектске области, те ће се тако у настави дијалектологије реализовати методички принцип систематичности и поступности, а у оквиру њега поступак презентовања онога што им је ближе, тј. познато, па постепено до најудаљенијих идиома. Тај поступак би могао примењивати сваки наш универзитетски центар, те би они који се налазе на подручјима чији су говори ушли у основицу стандарда могли кренути од новоштокавских говора. У најбољем положају су они који се налазе на подручју старосрпске акцентуације (Косовска Митровица) пошто је добро кренути од тих говора па доћи до оних са новоштокавском и оних који су револуционарни у односу на све њих (П-Т).

Изнад дијалекатског текста у левом углу је име пункта и наслов, ако су га испитивачи одредили. Испод текста у левом углу је у загради име информатора и година рођења, што је у складу са традицијом у нашој дијалектолошкој пракси, која инсистира на аутентичним, обично најстаријим говорницима. Из извора водимо да студије потичу из различитих периода и да се говор којим су се служили тада најстарији информатори давно изменио, што значи да би будући истраживачи требало да дају слику новог стања у којој ће се видети да су неке црте унапредовале, а друге нестале из говора. У неком будућем издању требало би дати текстове из првог описа и новијих. Такође, новији описи биће засновани на снимцима знатно бољег квалитета, те их обавезно треба приложити уз хрестоматију. Међутим, надамо се да ће бити формиран и електронски корпус народних говора у којем ће се лако повезивати глас информатора, транскрибован текст и пункт у испитиваном ареалу. О транскрипцији и транскрипцима у новој ери говори добар рад колегинице Данке Урошевић (Урошевић 2017).

Већ смо рекли да је текстове требало разврстати по дијалектима и по поддијалектима, те се тако текстови из Говора Средњег Ибра не би нашли на једном месту (в. 2.30), већ и у оквиру К-Р и 3-С дијалекта пошто се на испитиваном ареалу срећу ова два идиома.

У спомињаном Практикуму у првом делу су, по језичким нивоима, наведене црте које се могу наћи у свим нашим говорима. У другом делу су

обрађени поједини дијалекти са својим поддијалектима. Поред назива, дају се границе и заједничке особине на свим језичким нивоима и пример анализе на краћем дијалекатском тексту. Шта би од овога требало унети у ново издање Хрестоматије? Свакако треба навести све називе који се користе за један дијалекат или његове поддијалекте и говорне типове. Границе не би требало описивати, већ само приложити карту самог дијалекта са поддијалектима. Неопходно је навести структуралне црте дијалекта и специфичности његових нижих јединица. Текстове би требало тако бирати да се у њима обавезно налази највећи број тих црта, које би требало посебно маркирати (Бошњаковић 2016). Свакако би требало уз текстове добро осмислити задатке који ће помоћи студенту да сагледа историјски аспект изучавања дијалектологије. Наиме, требало би тражити да студенти дијалекатску реч врате у стање у којем се јављала у старословенском или прасловенском. Такође, требало би да се утврди однос особина једног дијалекта према суседном и према стандарду. Поједини аутори су дали примере анализе на фонетском, фонолошком, морфолошком и синтаксичком нивоу (Богдановић – Марковић 2000; Станковић – Бошњаковић 2015). Међутим, студентима би биле свакако интересантне анализе на текстуално-прагматичном нивоу (Бошњаковић 2009; 2010; 2010а; 2019; 2016а).

За сваку похвалу је идеја да се састави дијалекатска хрестоматија, коју су многи имали, али је била потребна и велика храброст, знање, искуство и озбиљан рад да наставници дијалектологије и студенти коначно добију дуго очекивану и преко потребну литературу за проверу теоријских знања у вези са нашим народним говорима. Можда би требало у будућности размишљати да текстови буду везани за нашу материјалну и духовну културу како би их могли користити и етнологзи, антрополози и лингвокултуролози.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић, Недељко, Јордана Марковић. *Практикум из дијалектологије*. Ниш: Универзитет у Нишу. Филозофски факултет (2000): 1–226.
- Бошњаковић, Жарко. Фонетске особине говора источне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник LV* (2008): 1–321.
- Бошњаковић, Жарко. О језичкој интерференцији истраживача народних говора и информатора. *Анали Филолошког факултета* 21 (2009): 129–140.
- Бошњаковић, Жарко, Драгана Радовановић. Степен испитаности шумадијско-војвођанског дијалекта. *Јужнословенски филолог* 65 (2009): 229–265.
- Бошњаковић, Жарко. Сигнали за рашчлањавање дијалекатског текста. *Научни саставак слависта у Вукове дане* 39/1 (2010): 445–456.
- Бошњаковић, Жарко. Значај дијалекатског текста. *Српски језик* 15/1–2 (2010а): 369–389.
- Бошњаковић, Жарко. Граматичке и лексичко-семантичке особине метатекстуалног коментара у дијалекатском тексту. Срето Танасић (ур.). *Грамаишка и лексика у словенским језицима. Зборник с међународној симпозијума*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2011 301–311.
- Бошњаковић, Жарко. Како би још могао изгледати дијалекатски текст? Радмила Жугић (ур.). *Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност I. Зборник радова с међународној скупа одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу*. Лесковац – Врање: Лесковачки културни центар – Педагошки факултет у Врању, Универзитет у Нишу, 2016, 495–510. [Електронски извор]

- Бошњаковић, Жарко. Реформулације исказа у дијалекатском дискурсу и њихов значај за изучавање народних говора. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* 59/1 (2016a): 115–129.
- Ивић, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- Петровић, Наталија. Главније фонетске особине неких српских говора у Мађарској. *Прилози проучавању језика* 15 (1979): 71–99.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. Дијалекатски текстови из Жабара код Тополе. *Српски дијалектолошки зборник XXXII* (1986): 501–549.
- СЕКУЛИЋ, Невенка. Збирка дијалекатских текстова из Војводине. *Српски дијалектолошки зборник XXXVII* (1981): 107–303 + карта.
- СТАНКОВИЋ, Станислав, Жарко Бошњаковић. Анализа дијалекатског текста (На примеру говора Скопске Црне Горе). *Philologia Mediana* 7/7 (2015): 417–437.
- УРОШЕВИЋ, Данка. Транскрипција и транскрипти у дигиталној ери. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LX/2 (2017): 7–39.

Жарко Бошњаковић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
zarko.bosnjakovic@gmail.com

UDC 811.163.41(497.6 Romanija)'282.4(049.32)
UDC 811.163.41(497.6 Romanija)'367(049.32)

Зоран Симић. *Синтакса њадежа у говору романијској њлајџа:*
меџафоризација њросџора.

Београд: Институт за српски језик САНУ. Библиотека
Јужнословенског филолога. Нова серија, књ. 25, 2018, 373 стр.

Сваки прилог из дијалекатске синтаксе, још увек недовољно истражене језичке области у србистици, врло је значајан за јужнословенску филологију уопште. Дијалектолошких студија које проучавају синтаксичке одлике говора једне области има свега неколико, при чему су четири везане за синтаксу падежа, а само једна има за тему синтаксу глагола. Стога је велики догађај то што је 2018. године, у оквиру едиције Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, Институт за српски језик САНУ објавио нову књигу *Синтакса њадежа у говору романијској њлајџа: меџафоризација њросџора*. У питању је незнатно измењен и делимично скраћен докторат Зорана Симића, којим он наставља истраживања у области дијалекатске синтаксе на начин који је започет књигом његовог ментора Слободана Павловића *Дејтерминаџивни њадежи у говору северозајадне Боке* (2000). Предмет истраживања је говор романијског платоа у источној Босни, на југозападу омеђеног планином Романијом, на западу реком Каљином, на северу и североистоку планином

Јавор, који се затим протеже ка истоку до боричког краја и засебне области у долини реке Ракитнице, док испод његове јужне линије истраживаних пунктова протиче река Прача. Већ у наслову монографије З. Симић истиче свој приступ у проучавању синтаксе падежа (који је код нас први детаљно разрадио Предраг Пипер свеобухватним истраживањима на пољу семантичких локализација): „употреба језичких знакова са примарно просторним значењем (као конкретним, због чега има улогу изворног домена) у функцији обележавања односа који су непросторне, апстрактне природе (у улози циљног домена) представља *метафоризацију просторних релација* (Пипер 1997¹/2001²: 9–47; Кликовац 2004: 10–32)” (стр. 20). Постојање већ готове структуре већине семантичких категорија у лингвистичкој литератури, које су теоријски разрађене на стандарднојезичком корпусу (пре свега у: Пипер и др. 2005), дијалекатском корпусу (говор северозападне Боке у: Павловић 2000) и на историјском језичком корпусу (старосрпска пословноправна писменост у: Павловић 2006) – аутору је представљало битну помоћ у класификацији и обради ексцерпираних примера. Ипак, ово је нова примена теоријски разрађене структуре семантичких категорија на један говор херцеговачко-крајишког дијалекта који досад није истраживан на семантичко-синтаксичком нивоу, и која је изискивала евентуалне модификације, нова домишљања и пуну пажњу.

Књига обухвата врло информативан *Увод* (стр. 11–25), у коме су дате укратко географске, историјско-етнографске и демографске информације о испитиваном подручју. Иза тога следе, у назнакама, обавештења о досадашњим испитивањима истраживаног говора (у чему допринос колеге Симића није занемарив) и о истраживањима дијалекатске синтаксе у српским народним говорима, затим подаци о корпусу на којем је расправа заснована (занимљиво је чињеница да је аутор, почевши од 1996. године прикупио аудио-записе из преко 70 пунктова). У *Уводу* се објашњава и место истраживаног говора на српском дијалекатском простору: прелазни појас између југоисточног и северозападног поддијалекта херцеговачко-крајишког дијалекта, с тим што су на романијском платоу углавном смештене изоглосе које припадају југоисточном поддијалекту (Ивић 1998: 120–123). Оно што је дато на завршних пет-шест страна уводног дела могло би се квалификовати методолошким поставкама.

Аутор је најпре представио функционисање сфере просторности, као изворног домена, а затим је у улози циљног домена метафоризације разликују следеће семантичке категорије: темпоралност, квалификативност (која укључује инструменталност, квалификативност у ужем смислу, пропратну околност, критеријум / основ квалификативног типа, компаративност и квантификативност), интенционалност, каузалност, кондиционалност и концесивност. Централни део монографије, дакле, чини најпре поглавље *Предлошко-падежни формализациони просторности* (стр. 27–99), а затим: *Темпоралности* (стр. 101–180), *Квалификативности* (стр. 181–243), *Интенционалности* (стр. 245–267), *Каузалности* (стр. 269–282), *Кондиционалности* (стр. 283–286), *Концесивности* (287–289), при чему аутор на крају сваког од ових поглавља сагледа обрађену семантичку категорију кроз призму метафоризације простора, што редовно представља једну занимљиву и корисну синтезу претходног

садржаја; потом следи концизан *Закључак* (стр. 291–313), богата *Литература* (стр. 314–343), *Скраћенице и симболи* (стр. 344), *Summary* (стр. 345–346), *Рејисџар њредлоџа и њадежних конструиџа* (стр. 347–354). На крају књиге су *Прилози: њабеларни и схематски њрикази, кариџе* (стр. 355–373, при чему карте нису пагиниране).

Просторне односе 3. Симић је представио на начин који није потпуно једнак ниједном од постојећих (такорећи) нетрадиционалних представљања ове семантичке категорије (Павловић 2000; Пипер и др. 2005; Павловић 2006), али се може рећи да је, пошавши од свих досадашњих модела, изузетно педантно и прегледно дао властити распоред спацијалних значења (и у оквиру њих, предлошко-падежних конструкција којима се формализују та значења): I. *Просџорна локаџивносџ* (стр. 28–58), II. *Просџорна џранслокаџивносџ: џерлаџивносџ* (стр. 58–68), III.1. *Просџорна џранслокаџивносџ: адлаџивносџ* (стр. 68–90), III.2. *Просџорна џранслокаџивносџ: дирекџивносџ* (стр. 90–95), IV. *Просџорна џранслокаџивносџ: аблаџивносџ* (стр. 95–99). Примећује се да аутор враћа термин локативност, који је увео још П. Пипер (1988: 18), али је код С. Павловића био замењен термином индирективност „да би се избегле могуће недоумице у односу *локаџив (као форма) ~ локаџивносџ (као семантичка катеџорија)*” (2006: 19). Затим издваја, у оквиру трећег поглавља просторних значења, две семантичке категорије просторне транслативности: адлативност и директивност, по угледу на рад И. Антонић (Пипер и др. 2005: 152). Наиме, на основу присутности представе о циљу, просторна адлативност подразумева „приближавање идентификованом месту с податком о досезању циља”, док директивност карактерише „неодређеност представе о остваривању контакта с местом завршетка радње кретања као приближавања идентификованом месту без података о досезању циља” (стр. 68–69). На овај начин аутор је постигао већу прецизност у односу на друге истраживаче, који ове две категорије нису експлицитно одвојили већ су све посматрали као – адлативност (уз одговарајућа објашњења, наравно). Управо у овој посебно издвојеној категорији наилазимо на интересантне особености истраживаног говора: употреба беспредлошке форме датива и ван синтагми с глаголима кретања префиксираним формантом *џри-* (џзгџ мџни трчџ (Ск); бџџџали смо *Дрџни* (Пљ) и сл.), као и потпуно одсуство датива с предлогом *к(а)* (стр. 91–93). Осим тога, аутор нема потврда ни да се у проучаваном говору предлог *над* употребљава са инструменталом или акузативом у значењу просторне супралокативности. Овај предлог је потпуно потиснут генитивним конструкцијама са предлозима *више* и *изнад*, што одговара стању на целом штокавском подручју, где се може појавити – у најбољем случају, само маргинално (стр. 47–49), укључујући и периферију српског језичког простора – пчињски говор (Јуришић 2014: 408–409, 438). Иначе, говор романијског платоа припада новоштокавским говорима који имају добро очуван падежни систем и непоремећену опозицију *локаџивносџ ~ адлаџивносџ*. Велики број предлога у комбинацији са одређеним падежима чува своја стара значења или у извесној мери одолева њиховом губљењу. Тако, на пример, падежне конструкције са обележјем немаркиране контактности – са значењем посесора имплицитног просторног локализатора *код* + *џен.* и *у* + *џен.*, постоје паралелно у истраживаном говору, иако је предлог *код* много

(стр. 221–225) и *Квантификайивносѣ* (стр. 225–230). Овакав распоред семантичких типова свакако је условљен чињеницом да аутор не одваја адноминалну и адвербијалну квалификативност на две засебне семантичке категорије (уп. Павловић 2006: 194) већ се опредељује за приступ који је дала И. Антонић (Пипер и др. 2005).

Следеће семантичке категорије: *Интенционалносѣ*, *Каузалносѣ*, *Кондиционалносѣ* и *Концесивносѣ*, очекивано су обрађене на много мањем простору. Пажњу привлачи чињеница да је аутор у истраживаном говору забележио само предлог *ради* у интенционалном значењу уз напомену да се у свим наведеним примерима мора рачунати на нераскидиву везу циљног и узрочног значења и на могућност каузалног интерпретирања ових примера „уколико је у интерпретацији експлицирана компонента жеље (хтења) чији је објекат циљна ситуација” (стр. 263). Истовремено, предлог *ради* има значајно место у оквиру значења индиректне каузалности, односно далеко је фреквентнији од предлога *збој* са генитивом (стр. 275–277). Аутор је изузетно пажљиво (у напомени 300), пратећи одговарајућу дијалектолошку литературу, дао преглед употребе ових предлога у народним говорима. На основу постојећих података немогуће је стећи потпуну слику распореда ових предлога (и њихових значења), али се ипак могу извести неки закључци. Најпре, народни говори иду у правцу свођења предлога *збој* и *ради* на један предлог који ће означавати и узрок и циљ, томе обично претходи употреба једног од њих у оба значења или се и један и други предлог употребљавају за исказивање оба значења. То превирање још увек траје у српским говорима. Степени очуваности ових предлога и значења која имају у народним говорима су различити и неједначени. У том шаренилу да се приметити да је *најчешће* у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима предлог *збој* однео превагу над предлогом *ради*, док је у херцеговачко-крајишким и зетско-сјеничким говорима обрнута ситуација – предлог *збој* се ретко употребљава; у шумадијско-војвођанским говорима функционишу оба предлога и немогуће је доћи до неког уопштеног закључка (осим онога да имају нарушену дистрибуцију). Поред свега, појављују се и други предлози који потискују предлоге *збој* и *ради* из њихових значењских поља. Иначе, предлог *ради* са генитивом З. Симић бележи и у значењу кондиционалности (тѹ би јанѣдима *рад*“ *ѣјавѣца* брали (Јб); у поѹо ти нѣ мереш данѣс *ради сѣрѣнкѣ* (Књ), али као реткост (стр. 284–285).

Ова монографија представља занимљиво штиво и за дијалектологе и за синтаксичаре. Заснована је на огромном језичком корпусу, пажљиво прикупљаном од поузданих информатора вишегодишњим теренским радом, јер, када је трагање за синтаксичким информацијама у питању, рад на терену је захтевнији и компликованији од уобичајеног, упитници нису од велике помоћи већ дуги и стрпљиви разговори. Истовремено са овим тешким послом, који лежи у основи сваког дијалектолошког остварења, аутор је врло пажљиво проучио све најмодерније семантичко-синтаксичке поступке (какви су се у нас одомаћили тек у последњим деценијама у проучавању савременог српског језика, старосрпских споменика и дијалекатске синтаксе) да би на најбољи начин показао употребу падежа у једном новоштокавском говору. Књига је пуна драгоцених података, свака описивана синтаксичка појава

илустрована је поузданим потврдама, тако да читаоци имају сталну потребу да праве поређења између овог говора и свог идиолекта или савременог језика, међутим, овом приликом пажња је могла бити посвећена само неколиким синтаксичким особинама говора романијског платоа, које су се тренутно чиниле занимљивим.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић, Недељко. Говори Бучума и Белог Потока. *Српски дијалектолошки зборник XXV* (1979): 1–178.
- Вукадиновић, Вилотије. Говор Црне Траве и Власине. *Српски дијалектолошки зборник XLII* (1996): 1–317.
- Ивић, Павле. Српски дијалекти и њихова класификација. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLI/2 (1998): 113–132.
- Јуришић, Марина. Синтакса падежа Горње Пчиње (Одредбене функције). *Српски дијалектолошки зборник LXI* (2014): 367–534.
- Павловић, Слободан. *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*. Београд: Институт за српски језик САНУ (Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 16), 2000.
- Павловић, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословној правној писмености*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- Пипер, Предраг. *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику. Семантичка студија*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1988.
- Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Простор реченица*. У редакцији академика М. Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, Нови Сад: Матица српска, 2005.

*

- КЛИКОВИЋ, Душка. *Метафоре у мишљењу и језику*. Београд: Библиотека XX век – Књиžара Круг, 2004.
- ПИПЕР, Предраг. *Језик и простор*. Београд: Библиотека XX век, 1997¹ / 2001².

Марина Јуришић

Институт за српски језик САНУ
Кнеза Михаила 36, 11000 Београд, Србија
jmarina011@gmail.com

РЕЦЕНЗЕНТИ ЗА КЊИГУ LXIII ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

проф. др Миливој Алановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Едита Андрић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Нада Арсенијевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Исидора Бјелаковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Вера Васић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Душанка Вуловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
академик Јасмина Грковић-Мелџор, САНУ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др. Снежана Гудурић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Рајна Драгићевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
доц. др Орсат Лигорио, Универзитет у Београду, Филозофски факултет
академик Александар Лома, САНУ, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

проф. др Маја Марковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Александар Милановић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Софија Милорадовић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ
проф. др Слободан Павловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Татјана Пауновић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
проф. др Мато Пижурица, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Љубинко Раденковић, дописни члан САНУ, Балканолошки институт САНУ
академик Слободан Реметић, АНУРС, Институт за српски језик САНУ
проф. др Владислава Ружић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Дејан Средојевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Драган Станић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Страхинја Степанов, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Марија Стефановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* објављује изворне научне радове, научну критику и приказе, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Мајице српске за филологију и лингвистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напмени при дну прве странице чланка. Рад који је настао делимично на основу одбраћене докторске дисертације може обухватати до 30% њеног садржаја (не *verbatim*), уз упућивање на докторску дисертацију.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. Радови на српском објављују се ћирилицом и за њих се примењује *Правилник српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

Аутор је обавезан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада, у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се тичу самога истраживања, тако и подаци о литератури која је коришћена, те наводи из литературе.

У *Зборнику Мајице српске за филологију и лингвистику* објављују се радови који имају једног или два аутора.

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Електронску верзију рукописа у Word и PDF формату послати на адресу: jdjukic@maticasrpska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Верзија рукописа у PDF формату може бити замењена штампаном верзијом коју треба послати на адресу: Уредништво *Зборника Мајице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

По пријему рада Уредништво, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, у року од недељу дана одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалифи-

вана рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену или је, у случају мањих исправки, прегледа главни уредник (или један од чланова Уредништва) и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању.

У року од два месеца од пријема рукописа аутор се обавештава о томе да ли је рад прихваћен за објављивање и даје му се рок за евентуалну прераду или допуну рада. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. СТРУКТУРА РАДА

Рад садржи: име и презиме аутора, наслов, сажетак и кључне речи на српском, сажетак и кључне речи на енглеском, основни текст, списак цитиране литературе, резиме, афилијацију и електронску адресу аутора. Дужина рада треба да буде до једног ауторског табака. У зависности од тематике рад може, у договору са Уредништвом, бити дужи.

Обавезан редослед елемената рада:

а) име и презиме аутора: у изворним и прегледним радовима изнад наслова уз леву маргину, у приказима и хроникама испод текста уз десну маргину, италиком; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

б) наслов рада: верзалом, центриран;

в) сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

д) основни текст;

ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;

е) резиме (сажет опис садржине рада, тј. проширени сажетак, до 1/10 обима основног текста): име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Р е з и м е (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод;

ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

Структура изворног научног рада мора бити таква да се у уводу јасно представе: научни контекст проблема, уз осврт на релевантне резултате

претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања, те да се, након анализе истраживаног проблема, у закључку јасно представе резултати.

Прегледни рад, који не садржи оригиналне резултате истраживања, треба да пружи целовит и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, нову синтезу научних информација, да укаже на сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и др. Прегледни рад треба да садржи и теоријски заснован став аутора.

4. ФОРМАТ

а) стандардни: А4; маргине 2,5 cm;

б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт Монах (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);

в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;

г) размак између редова: 1,5;

д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;

ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);

е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (1., 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи 1., 2. итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;

ж) илустративни примери се дају издвојени из основног текста; увучени су за 1,5 cm у односу на основни текст и од њега одвојени размаком од 6 pt; величина фонта 11pt.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;

б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени рад, у одговарајућој напмени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода (‘...’).

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (Грицкат 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (Веџерка 1961: 59–60);

- в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986²: 66);
- г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);
- д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);
- ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (HALL 1959; 1962);
- е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;
- ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графичкој;
- з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

- и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968);
- ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитеровати латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

HAHN, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989.

ђ) фототипско издање:

Ивић, Милка. *Значења српскохрватској инсџруменџала и њихов развој (синџаксичко-семантичка сџудуџа)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

Николић, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

RADMILO MAROJEVIĆ. The Reconstruction of Misprints Caused by the Mixing of Vowel Graphemes (on the Material of Njegoš's Epic *Stephen the Little*).
DEJAN SREDOJEVIĆ, MAJA MARKOVIĆ. Qualitative and Quantitative Distinctions Between Lexical Accents of Standard Serbian in the Speech of Novi Sad (Minimal Pair Corpus).
MILENA JAKIĆ ŠIMŠIĆ, TIJANA VESIĆ PAVLOVIĆ. Oppositeness of Meaning of Serbian Adjectives in the Context of a Sentence.
NATAŠA KIŠ. Syntactic and Semantic Characteristics of Adjective Complements.
JOVAN ČUDOMIROVIĆ. Insubordinate Conditional Clauses: Interdependence of Grammar and Pragmatics.
MARIJA STEFANOVIĆ. The Meaning and Conceptualization of the Important (Based on Materials from the Russian Language).
RADOSLAVA TRNAVAC. Authorial Stance Expressed with Grammatical Structures in Editorials and Online Comments in Russian.
DUŠANKA ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ. On Some Syntactic-Semantic Types of Causal Constructions in the Serbian and Hungarian Languages.
ANĐELA VASILJEVIĆ. Discourse Markers *en effet*, *effectivement*, *en fait* and Their Serbian Functional Equivalents.
CHRONICLE.
REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LXIII/2 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 28. октобра 2020.

За издавача: проф. др Драган Станић, председник Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено децембра 2020.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа: Сајнос, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уред-
ник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28–. – Нови
Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985–.
– 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978